

СЛАВИСТИКА
XXII/1

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

СЛАВИСТИКА

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF PHILOLOGY

SLAVIC STUDIES

Покренут 1997. године

Главни уредници:

Од 1. до 15. књиге др Богољуб Станковић (оснивач часописа)

Од 16. до 20. књиге др Петар Буњак

Од 21. књиге др Људмила Поповић

Уређивачки одбор:

Др Дејан Ајдачић (Кијев), др Ирина Антанасијевић, др Адриан Баренцен
(Амстердам), др Марта Бјелетић, др Петар Буњак, др Андриј Даниленко
(Њујорк), др Рајна Драгићевић, др Андреа Желе (Љубљана), др Јелена Иванова
(Санкт Петербург), др Ксенија Кончаревић, др Александра Корда-Петровић,
др Јаромир Линда, др Биљана Марић, др Михаел Мозер (Беч), др Мотоки
Номаћи (Сапоро), др Борис Норман (Минск), др Руселина Ницолова (Софија),
др Иво Поспишил (Брно), др Вучина Раичевић, др Каролина Скварска (Праг),
др Марија Стефановић, др Срето Танасић, др Бранко Тошовић (Грац),
дописни члан НАНУ Анатолиј Захњитко (Кијев),
академик САНУ Предраг Пипер

Главни уредник
др ЉУДМИЛА ПОПОВИЋ

Секретар редакције
мр Срђан Петровић

ISSN 1450-5061

UDC 811.16+821.16

Славистика

књ. XXII, св. 1

www.slavistickodrustvo.org.rs/slavistika/

Београд 2018

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF PHILOLOGY

СЛАВИСТИКА
SLAVIC STUDIES

XXII/1

ИМПРЕСУМ

Издаје:

Славистичко друштво Србије, Београд, Студентски трг 3
Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, Студентски трг 3

УДК класификација прилога:

Ана Голубовић

Припрема за штампу:

Душко Ћосић

Штампа:

„Графичар”, Севојно

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

- Розанна Бенаккьо, Интеграција заимствованих глаголов в славянскую видовую систему: резьянский диалект 9–20
- Тильман Бергер, Бьёрн Вимер, Предложный результатив в польском и чешском языках 21–64
- Maciej Grochowski, Przymiotniki jako wykładniki nawiązania w języku polskim. 65–74
- Magdalena Danielewiczowa, Status, składnia i znaczenie polskich konstrukcji typu “mam to napisane” 75–89
- Леонид Иомдин, О некоторых разговорных конструкциях с предикативными наречиями в русском языке 90–99
- Руселина Ницолова, О факторах, препятствующих грамматикализации 100–111
- Борис Норман, Грамматикализация языковой единицы и сфера действия когнитивных процессов 112–123
- Jarmila Panevová, Diateze a reciprocita (na materiálu češtiny) 124–129
- Patrice Pognan, Vypočítateľnosť češtiny ve srovnání s ostatními západoslovanskými jazyky. 130–142
- Людмила Попович, О взаимодействии категорий диатезы и модальности в сербском и других славянских языках. 143–165
- Karolina Skwarska, „Zapnul už jsi toho mobila?“ О akuzativu singularu neživotných maskulin ve slovanských jazycích 166–177

- Миливој Алановић, У потрази за реченичним предикатом – два пута, исти циљ 178–192
- Миодраг Сибиновић, Осип Манделштам у српском руху и духу (Рецепција Манделштама у српској књижевности и култури) 193–262

ПРИКАЗИ

- Тетяна Космеда, Нове досягнення українського мовознавства. *А.П. Загнітко, Теорія лінгвоперсоналогії*. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017, 136. 263–266
- Марија Опачић, *Лингвистика и славистика у делу Предрага Пипера: Зборник радова, ур. Драгана Д. Јовановић*. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2016, 191. 267–269

Људмила Поповић, Футуралност са аспекта лингвистичке славистике. <i>Дојчил Војводић, Футуралност у савременом руском, пољском и српском језику</i> . Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, 477.	270–273
Стефан Стојановић, <i>Типологија перфекта</i> , Т. А. Майсак, В. А. Плунгян, Кс. П. Семёнова (отв. ред.). <i>Труды Института лингвистических исследований РАН, Н. Н. Казанский (отв. ред.)</i> . Т. XII, ч. 2, <i>Acta linguistica petropolitana, Исследования по теории грамматики</i> . Вып. 7. СПб.: Наука, 2016, 840.	274–280
Биљана Марић, Е. Э. Пчелинцева, <i>От глагола к имени: аспектуальность в русских, украинских и польских именах действия</i> . Санкт-Петербург: Наука, 2016, 368.	281–283
Милена Ивановић, <i>La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive</i> , éd. Tatiana Milliaressi. Lille: Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, 2018, 451.	284–287
Људмила Поповић, Нова теоријска функционална граматика украјинског језика. I. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова, <i>Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія</i> . К. Г. Городенська (ред.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017, 752.	288–293
Александра Корда-Петровић, <i>Од Мораве до Мораве III. Из историје чешко-српских односа</i> . Брно: Матица моравска у сарадњи са Матицом српском, 2017, 353.	294–296

IN MEMORIAM

Розанна Бенакњо, Андрей Анатольевич Зализняк (1935–2017)	297–300
Ивана Кочевски, Александар Илић (1945–2018).	301–304

ХРОНИКА

Људмила Поповић, 42. седница Комисије за проучавање граматичких структура словенских језика Међународног комитета слависта. (Тибинген: Универзитет „Еберхард и Карл“, 24–28. септембра 2017)	305–311
Дојчил Войводић, VI Международная аспектологическая конференция „La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive“ и заседание Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Лилль: Université de Lille Sciences Humaines et Sociales, 10–14 апреля 2018 г.)	312–319

РЕГИСТРИ КЊ. XXII/1

Регистар кључних речи	320–321
Списак сарадника.	322–324
Упутства за припрему рукописа за штампу.	325–339
Рецензенти	340

SADRŽAJ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

STUDIJE I RASPRAVE – ARTICLES AND TREATISES

Rosanna Benacchio, The adoption of verbal borrowings in the Slavic aspect system: The Resian dialect	9–20
Tilman Berger, Björn Wiemer, The prepositional resultative in Polish and Czech	21–64
Maciej Grochowski, Adjectives as exponents of coherence in Polish	65–74
Magdalena Danielewiczowa, The status, syntactic properties and semantic value of Polish expressions such as: <i>tam to napisane</i>	75–89
Leonid Iomdin, On a class of colloquial constructions with predicative adverbs in Russian	90–99
Ruselina Nicolova, On the factors preventing grammaticalization	100–111
Boris Norman, The grammaticalization of a linguistic unit and the scope of cognitive processes.	112–123
Jarmila Panevová, Diathesis and reciprocity (on Czech material)	124–129
Patrice Pognan, The calculability of Czech compared to the western Slavic languages.	130–142
Ljudmila Popović, On the interaction of categories of diathesis and modality in Serbian and other Slavic languages	143–165
Karolina Skwarska, <i>Zapnul už jsi toho mobila?</i> [Have you turned your mobile on yet?] On the accusative singular of inanimate masculines in Slavic languages.	166–177

Milivoj Alanović, In search of a predicate in a sentence – two ways, one goal	178–192
Miodrag Sibinović, Osip Mandelstam in Serbian attire and spirit (The reception of Mandelstam in Serbian literature and culture)	193–262

PRIKAZI – REVIEWS

Tetyana Kosmeda, The new achievement of Ukrainian linguistics. <i>А.П. Загнітко, Теорія лінгвоперсоналогії</i> . Вінниця: Нілан-Лтд, 2017, 136.	263–266
Marija Oračić, <i>Лингвистика и славистика у делу Предрага Пипера: Зборник радова</i> , ур. Драгана Д. Јовановић. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2016, 191.	267–269
Ljudmila Popović, Futurity from the view of Slavic linguistics. <i>Дојчил Војводић, Футуралност у савременом руском, пољском и српском језику</i> . Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, 477.	270–273

Stefan Stojanović, <i>Типология перфекта</i> , Т. А. Майсак, В. А. Плунгян, Кс. П. Семёнова (отв. ред.). Труды Института лингвистических исследований РАН, Н. Н. Казанский (отв. ред.). Т. XII, ч. 2, <i>Acta linguistica petropolitana, Исследования по теории грамматики</i> . Вып. 7. СПб.: Наука, 2016, 840.	274–280
Biljana Marić, Е. Э. Пчелинцева. <i>От глагола к имени: аспектуальность в русских, украинских и польских именах действия</i> . Санкт-Петербург: Наука, 2016, 368.	281–283
Milena Ivanović, <i>La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive</i> , Tatiana Milliaressi (éd.). Lille: Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, 2018, 451.	284–287
Ljudmila Popović, <i>The new theoretical functional grammar of the Ukrainian language</i> . I. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова, <i>Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія</i> . К. Г. Городенська (ред.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017, 752.	288–293
Aleksandra Korda-Petrović, <i>Od Morave do Morave III. Из историје чешко-српских односа</i> . Брно: Матица моравска у сарадњи са Матицом српском, 2017, 353.	294–296

IN MEMORIAM

Rosanna Benacchio, Andrey Anatolyevich Zaliznyak (1935–2017).	297–300
Ivana Kočevski, Aleksandar Ilić (1945–2018)	301–304

HRONIKA – CHRONICLES

Ljudmila Popović, <i>The 42nd Meeting of the Commission on the grammatical structure of the Slavic Languages of the International committee of Slavists (Eberhard Karls Universität Tübingen, September 24-28, 2017)</i>	305–311
Dojčil Vojvodić, <i>The VI International conference „La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive“ and the Meeting of the Commission on aspectology of the International committee of Slavists (Lille: Université de Lille Sciences Humaines et Sociales, April 10-14, 2018)</i>	312–319

REGISTERS OF VOL. XXII/1

Register of key words	320–321
List of contributors.	322–324
Instructions for authors	325–339
Reviewers	340

ИНТЕГРАЦИЈА ЗАИМСТВОВАНИХ ГЛАГОЛОВ В СЛАВЈАНСКУЮ ВИДОВУЮ СИСТЕМУ: РЕЗЈАНСКИЈ ДИАЛЕКТ

В статье рассматриваются морфологические средства грамматикализации глагольного вида в резьянском диалекте. Анализируется разница в поведении исконно славянской лексики, в основном прибегающей к префиксации (с перфективирующей функцией), и заимствованной лексики, прежде всего романского происхождения, где префиксация почти отсутствует и используется суффиксация (с перфективирующей функцией). Немного иначе ведет себя заимствованная лексика германского происхождения, которая в большей мере допускает префиксацию.

Ключевые слова: глагольный вид, морфология, романские и германские заимствования, резьянский диалект.

This paper examines the morphemes and morphological processes involved in the grammaticalization of aspect in the Resian dialect, with a special focus on the verbal lexicon of Romance and Germanic origin. Unlike the native Slavic verbal lexicon (which mainly shows perfectivizing preverbatation), Romance loans show almost no preverbatation at all, while imperfectivizing suffixation abounds. In the case of Germanic loans, on the other hand, prefixation is more frequently found.

Keywords: Verbal aspect, Morphology, Romance loans, Germanic loans, Resian.

Цель нашей работы – внести вклад в дискуссию о проблеме интеграции заимствованных глаголов в славянскую видовую систему, основываясь на материале резьянского диалекта.

Резьянский – это словенский диалект, находящийся на периферии славянской языковой системы, в северо-восточной Италии, во Фриули, на границе со Словенией. Этот диалект прожил много веков внутри романского языкового окружения, и поэтому он особенно богат иноязычной (романской) лексикой. Однако в более древнее время (примерно до XV века¹) он потерпел сильное влияние и немецкого языка.

Как мы увидим, изучение способов грамматикализации глагольного вида в этом диалекте дает различные результаты в зависимости от того, имеем ли мы дело с исконно славянской или с иноязычной лексикой (а также, имеем ли мы дело с романской или с германской лексикой).

Как в предыдущих работах (Бенаккьо 2015; Бенаккьо, Стэнвейк, в печати) для анализа мы пользовались материалом, собранным в населенном пункте Сан-Джорджо² (см. Steenwijk 1992: 237–338), интегрированным другими дан-

¹ Т.е. до падения Аквилейского патриархата, когда область Фриули отошла к Венецианской Республике (см. Benacchio 2002: 63).

² Как известно, говор населенного пункта Сан-Джорджо (по-резьянски – Била), в силу своего географического положения (ближе к выходу резьянской долины к фриульской

ными, взятыми из Steenwijk 2005, а также из словаря, размещенного на сайте *Resianica*). Кроме того, мы проводили опрос информантов из Сан-Джоржо. Что касается транскрипции, она следует орфографическим правилам, рекомендуемым в Steenwijk 2005.

Мы сначала сделаем краткий обзор способов грамматикализации вида относительно исконно славянской лексики, а потом перейдем к сравнению с романской и к германской лексикой.

1. Исконно славянская лексика

1.1 Префиксация

Исконно славянские терминативные бесприставочные глаголы участвуют в процессе образования видовых пар в основном посредством префиксации: наряду с основной, бесприставочной, производящей формой глагола (чаще всего НСВ), появляется целый ряд производных форм (СВ), образованных посредством разных приставок. Эти дериваты могут образовывать видовые гнезда, которые содержат до десяти (и больше) глагольных форм СВ.

Только в некоторых случаях новая приставочная форма образует пару с исконной бесприставочной, и мы имеем дело с т.н. «префиксальными видовыми коррелятами»³. Это происходит (согласно т.н. «принципу Vey-Schooneveld») тогда, когда семантика префикса и производящего глагола совпадают и значение префикса (чаще всего пространственное, но также и временное, и даже более отвлеченное, метафорическое) как бы стирается, нейтрализуется. В этих случаях вторичная имперфективация не нужна и не появляется.

Обычно можно говорить только об одной «пустой» приставке, хотя бывают случаи, когда на такую роль могут претендовать две, реже и три приставки⁴. В большинстве случаев, однако, приставки придают базовой форме определенное лексическое значение, и новый приставочный глагол обязан создать себе партнера с тем же значением посредством т.н. вторичной имперфективации. Об этом, известном во всех славянских языках явлении, будем говорить ниже. В качестве примера, приведем следующее словообразовательное гнездо, образованное на основе простого глагола (*simplex*) *писать*:

территории), испытал влияние контактирующего романского окружения в большой мере, больше, чем другие варианты резьянского диалекта. В частности, в Сан-Джорджо – Била очень распространено употребление фриульского языка.

³ См. также термин «естественные перфективы» (Natural Perfectives), противопоставляемый термину «специализированные перфективы» (Specialized Perfectives), употребляемые в работах Л. Янды (см. Janda et al. 2013).

⁴ Такое явление, хорошо известное и в русском языке, стало предметом пристального внимания в исследованиях последних лет, ведущихся на языковом материале, находящемся в Интернете и в Национальном Корпусе Русского Языка НКРЯ в частности. Среди них особое место занимают исследования группы CLEAR о вариативности приставок (Prefix Variation), См. Janda et alii 2013: 139–162. См. по этому поводу Зализняк, Микаэлян 2012 (перепечат. в книге Зализняк, Микаэлян, Шмелев 2015: 261 и сл.), Петрухина 2014: 259 и др.

<i>pīsat</i> _{НСВ} <i>napīsat</i> _{СВ}	‘писать / написать’
<i>pripīsat</i> _{СВ} <i>pripīšūwat</i> _{НСВ}	‘переписывать / переписать’
<i>zapīsat</i> _{СВ} <i>zapišūwat</i> _{НСВ}	‘записывать / записать’
<i>pudpīsat</i> _{СВ} <i>pudpišūwat</i> _{НСВ}	‘подписывать / подписать’

Нетерминативные бесприставочные глаголы также могут порождать производные формы СВ посредством префиксации. В данном случае, однако, приставочные глаголы обозначают способы действия. Это в основном префиксы *za-* (инхоативный с.д.) и *po-* (делимитативный с.д.). См.:

<i>pēt</i> _{НСВ} > <i>zapēt</i> _{СВ}	‘петь > запеть’
<i>garmēt</i> _{НСВ} > <i>zagyrmnut</i> _{СВ}	‘греть > загреть’ ⁵
<i>jōkat</i> _{НСВ} > <i>pojōkat</i> _{СВ}	‘плакать > поплакать’

Однако такие случаи появляются редко, намного реже, чем в русском языке.

1.2 Суффиксация

Гораздо реже для создания видового коррелята терминативные бесприставочные исконно славянские глаголы прибегают к суффиксации, играющей имперфективирующую функцию. Это ‘первичная имперфективация’ по определению Исаченко (1960: 170). Исходный бесприставочный глагол играет роль перфективного члена пары (выражающего достижение предела однократного действия), а новый, также бесприставочный – имперфективного (выражающего процесс, ведущий к пределу или многократность).

Имперфективация может реализоваться прибавлением суффикса *-a-*, хотя чаще суффикс реализуется как *-wa-* (или *-ja-*), где *w* (или *j*) является вставным («эпентетическим») элементом, устраняющим ятус (Исаченко 1960: 193)⁶. Нужно добавить также, что очень часто происходит палатализация согласных

⁵ Стоит заметить, что в данном случае, кроме префикса, к базовому глаголу прибавляется и суффикс *-nu-*. Такое, совсем не редкое, явление, требует отдельного исследования совместно с изучением суффикса *-nu-*, также играющего важную роль в процессе грамматикализации глагольного вида в резьянском. Этой теме будет посвящена отдельная работа.

⁶ Случаи первичной суффиксации посредством суффикса *-ywa-* совсем редки (точно так, как было редким, употребление суффикса *-ova-* в такой функции в старославянском языке (Schuyt 1990: 7, 29–34 e passim). Это в основном глагол *kupīwat*_{НСВ} ← *kūpit*_{СВ} ‘покупать / купить’ присутствующий в той же форме уже в старославянском, и сохранившийся также в словенском (*kupovati / kupiti*) и в сербо-хорватском (*kupovati / kupiti*). См. также *skučīwat*_{НСВ} ← *skučyt*_{СВ} ‘прыгать / прыгнуть’ и т.д.

го, который предшествует суффиксу. Могут появляться и другие изменения в корне, отражающие фонетическое развитие и характерные для сложного резьянского вокализма. См.:

<i>püšcat</i> _{нсв}	← <i>püstit</i> _{св}	‘пускать / пустить’
<i>strijat</i> _{нсв}	← <i>strilit</i> _{св}	‘стрелять / выстрелить’
<i>šiwat</i> _{нсв}	← <i>šyt</i> _{св}	‘шить / сшить’
<i>gnjīwat</i> _{нсв}	← <i>gnjyt</i> _{св}	‘гнить / сгнить’
<i>obačawat</i> _{нсв}	← <i>obačät</i> _{св}	‘обещать’
<i>dajat</i> _{нсв}	← <i>dät</i> _{св}	‘давать / дать’

В целом, примеры первичной суффиксации в резьянском диалекте редки, хотя, казалось бы, они появляются чуть чаще, чем в русском языке. Они являются остатками более древнего этапа процесса грамматикализации глагольного вида, когда имперфективирующий суффикс *-a-* находился «на грани» акциональной (дуративной) и аспектуальной функций (см. по этому поводу Mayo 1985: 20, Ruvoletto 2016: 116–117).

Что касается вторичной имперфективации, в резьянском диалекте она реализуется в основном посредством суффикса *-üva-* (pres. *-uj-*), часто сопровождающегося палатализацией предыдущего согласного. Кроме приведенных выше глагольных форм, производных от глагола *nucamь* (типа *pripišüwat*_{нсв} ← *pripisat*_{св} (← *pisat*_{нсв} и т.д.), см. также *zdilüwat*_{нсв} ← *zdelat*_{св} (< *delat*_{нсв}) ‘рожать / родить’, *namažüwat*_{нсв} ← *namazat*_{св} (← *mazat*_{нсв}) ‘намазывать / намазывать’, и др.

Встречаются и случаи, когда вторичная имперфективация осуществляется посредством суффикса *-wa-* (или *-ja-*), но они редки. См.:

<i>wbüwat</i> _{нсв}	← <i>wbyт</i> _{св} (← <i>byт</i> _{нсв})	‘забывать / забыть’
<i>pukrīwat</i> _{нсв}	← <i>pukryт</i> _{св} (← <i>*kryт</i> _{нсв}) ⁷	‘покрывать / покрывать’

Итак, если принимать во внимание способы грамматикализации вида (точнее, образования видовых пар) исконно славянских глаголов, наблюдается полное совпадение с общими принципами глагольной деривации, действующими для большинства славянских языков. Совсем по-другому представляется ситуация заимствованной лексики, о чем будет сказано ниже.

2. Заимствованная лексика

2.1 Романская лексика

Анализируя глаголы романского (фриульского, итальянского а также венецианского⁸) происхождения, мы обнаружили противоположную картину: для

⁷ Глагол *kryт* в бесприставочной форме не встречается в резьянском диалекте, однако встречаются разные приставочные формы (типа *riskrīwat*_{нсв} ← *riskryт*_{св} ‘раскрывать / раскрыть’, *skrīwat*_{нсв} ← *skryт*_{св} ‘скрывать / скрыть’), косвенно свидетельствующие о том, что бесприставочная форма раньше существовала.

⁸ Как было подробно сказано в предыдущих работах (см., напр., Бенаккьо, Стэнвейк, в

терминативных глаголов продуктивна суффиксация. Иными словами, в большинстве случаев заимствованные терминативные глаголы воспринимаются как глаголы, выражающие результативность (а также, хотя и реже, инцептивность), которые обязаны создать себе партнера НСВ посредством именно имперфективирующей суффиксации (это ‘первичная имперфективация’, о которой говорилось выше).

Словообразовательный способ суффиксации – тот же самый, который мы отметили для исконно славянской лексики, точнее это суффикс *-wa-* (<*-a-*), которому предшествует либо гласное *a*, либо *i*.

Как показал Х. Стэнвейк (Бенакьо, Стэнвейк, в печати), в первом случае (*-awa-*) мы имеем дело с резьянскими глаголами с инфинитивом на *-ät*, восходящими к I и II (а также, хотя весьма редко к III) романскому спряжению. Эта словообразовательная модель реализуется с наибольшей частотностью. Ср.:

<i>ačetawat</i> _{НСВ}	← <i>ačētät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>accettare</i>)	‘принимать / принять’
<i>priparawat</i> _{НСВ}	← <i>priparät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>preparare</i>)	‘готовить / подготовить’
<i>provawat</i> _{НСВ}	← <i>provät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>provare</i>)	‘пробовать / попробовать’
<i>provokawat</i> _{НСВ}	← <i>provokawat</i> _{СВ} (ср. ит. <i>provocare</i>)	‘провоцировать / спровоцировать’
<i>škopjawat</i> _{НСВ}	← <i>škopijat</i> _{СВ} (ср. ит. <i>scoppiare</i>)	‘лопаться / лопнуть’
<i>bandonawat</i> _{НСВ}	← <i>bandonat</i> _{СВ} (ср. ит. <i>abbandonare</i>)	‘бросать / бросить’
<i>intarašawat</i> _{НСВ}	← <i>intarašät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>interessare</i>)	‘интересовать / заинтересовать’
<i>prižantawat</i> _{НСВ}	← <i>prižantät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>presentare</i>)	‘представлять / представить’
<i>rivinawat</i> _{НСВ}	← <i>rivinät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>rovinare</i>)	‘разрушать / разрушить’
<i>škarawat</i> _{НСВ}	← <i>škarcät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>scherzare</i>)	‘шутить / пошутить’
<i>šparnjawat</i> _{НСВ}	← <i>šparnjät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>risparmiare</i>)	‘сберечь / сберечь’
<i>štufawat</i> _{НСВ}	← <i>štufät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>stufare</i>)	‘надоедать / надоесть’
<i>špindawali</i> _{НСВ}	← <i>špindät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>spendere</i>)	‘тратить / истратить деньги’
<i>solodawat</i> _{НСВ}	<i>solodawat</i> _{НСВ} ← <i>solodät</i> _{СВ} (ср. ит. <i>salutare</i>)	‘приветствовать / поприветствовать’

Во втором случае (*-iwa-*) речь идет о резьянских глаголах с инфинитивом на *-yt*.

Данный суффикс характерен для глаголов, принадлежащих к IV романскому спряжению:

печати) трудно четко различать эти три источника, так как в большинстве случаев ярких фонологических или семантических различий между ними не существует. В данной работе мы будем давать итальянский перевод (как возможный источник), а фриульскую форму будем указывать только в тех случаях, когда глагол в итальянском языке (и в венецианском) просто не существует. При написании фриульских форм мы будем опираться на неизданную работу Х. Стэнвейка о заимствованных глаголах в резьянском.

⁹ Другие примеры можно увидеть в Бенакьо 2009 и в Бенакьо, в печати.

<i>špartīwat</i> _{нсв} <i>se</i>	← <i>špartyt</i> _{св} <i>se</i> (ср. ит. <i>partire</i>)	‘отправляться / отправиться’
<i>binidīwat</i> _{нсв}	← <i>binidy</i> _{св} (ср. ит. <i>benedire</i>)	‘благословлять / благословить’
<i>maladīwat</i> _{нсв}	← <i>maladyt</i> _{св} (ср. ит. <i>maledire</i>)	‘проклинать / проклясть’
<i>zawdyt</i> _{нсв}	← <i>zawdīwat</i> _{св} (ср. ит. <i>esaudire</i>)	‘исполнять / исполнить’
<i>aprofondīwat</i> _{нсв}	← <i>aprofondyt</i> _{св} (ср. ит. <i>approfondire</i>)	‘углублять / углубить’

Отметим, что в обоих случаях (как в случае суффикса *-awa-*, так и *-īwa-*) у производящих, заимствованных глаголов ударение никогда не падает на корне, а всегда на окончании.

Следует также упомянуть особую группу резьянских глаголов с инфинитивом на *-inat*, восходящим к III романскому спряжению. Происхождение данного суффикса пока неизвестно. Можно, однако, отметить две особенности: во-первых, производные посредством данного суффикса – это исключительно глаголы «книжной» сферы; во-вторых, это глаголы с ударением на корне, а не на окончании. Кроме редчайших случаев (нами был найден только один: *sucedinīwat se* < *sucēdinat se* ‘происходить’), глаголы этой группы ведут себя как биаспективы. Вот некоторые примеры¹⁰:

<i>dišperdinat</i> _{оу}	(ср. ит. <i>disperdere</i>)	‘растрачивать / растратить’
<i>dištīngvinat</i> _о	(ср. ит. <i>distinguere</i>)	‘отличать / отличить’
<i>divīdinat</i> _{оу}	(ср. ит. <i>dividere</i>)	‘делить / разделить’
<i>finḡinat</i> _{оу}	(ср. ит. <i>ingere</i>)	‘делать / сделать вид’
<i>fondinat</i> _{оу}	(ср. ит. <i>fondere</i>)	‘растворяться / раствориться’
<i>mövinat</i> _{оу}	(ср. ит. <i>muovere</i>)	‘двигать / двинуть’
<i>parvīdinat</i> _{оу}	(ср. ит. <i>prevedere</i>)	‘предвидеть’
<i>proponinat</i> _{оу}	(ср. ит. <i>proporre</i>)	‘предлагать / предложить’

Префиксация (с противоположной функцией, т.е. создания коррелята СВ) играет весьма незначительную роль в процессе грамматикализации глагольного вида у романских заимствованных терминативных глаголов. Она носит исключительный характер. Это случаи, например, следующих пар:

<i>ribižāt</i> _{нсв} / <i>zribižāt</i> _{св}	(см. фриул. <i>ribizzâ</i>)	‘тереть / натереть’
<i>tičāt</i> _{нсв} / <i>stičāt</i> _{св}	(см. фриул. <i>ticiâ</i>) ¹¹	‘жечь / сжечь (дрова)’

В данных случаях употребляется префикс *z-/s-*, являющийся самым употребительным префиксом с чистовидовой функцией в резьянском диалекте (Бенаккьо 2015). Этот префикс имеет параллель, хотя только на лексическом уровне, в фриульском (и итальянском) префиксе *s-*. Нельзя исключить, что эти два фактора способствовали применению такого, вообще редко употребляемого, способа образования видовой пары.

¹⁰ См. также Бенаккьо, Стэнвейк, в печати. Теме глаголов на *-inat*, и вообще биаспективов в резьянском диалекте будет уделено внимание в отдельном исследовании.

¹¹ Что касается второго глагола, встречается также форма *zatičāt* ‘подбрасывать / подбросить дров в огонь’, ср. «Ni so lepo *zatičāli*».

Встречаются, правда, и некоторые заимствованные глагольные формы, которые интегрировались в резьянскую видовую систему посредством других префиксов, а именно *vi-*, *du-/do-*, *w(o)*. Это префиксы, охарактеризованные ярким пространственным значением, которые, присоединяясь к заимствованной бесприставочной форме, создают новые лексические образования, чаще всего, принадлежащие к бытовому языку. Это не «естественные», а «лексические» перфективы, которые подвергаются вторичной имперфективации. Это, например, случай глагола *viškarpalät_{cb} / viškarpalawat_{ncb}* ‘выдалбливать / выдолбить долотом’ от фриул. *scarpelâ* ‘долбить долотом’. Исконная, бесприставочная форма *škarpalät_{cb}* также встречается в резьянском, образуя, как правило, пару со суффиксальной имперфективной формой *škarpalawat_{ncb}*.

Подобное можно сказать о паре *durijavät_{cb} / durijawat_{ncb}* ‘осуществлять / осуществить’ (в других резьянских говорах, появляющейся как *durivät_{cb} / durivat_{ncb}*), которая, посредством префикса *du-/do-*, связана с парой *rivät_{cb} / rivawat_{ncb}* ‘финиш’, «регулярно» (т.е. путем суффиксальной имперфективацией) образованной от фриул. *rivâ* (см. выше).

Встречаются и случаи «мнимых» префиксов. См.: *žbridinät_{cb} / bridinät_{ncb}* <öwco> ‘разорвать / разрывать (на части) <овцу>’ от фриул. *sbridinâ*. Как отмечает Стэнвейк (Бенаккьо, Стэнвейк, в печати), глагол заимствован от фриул. *sbridinâ*¹². В фриульском языке глагол **bridinâ* не существует. Видимо резьянский диалект, на основе (очень употребительного) исконно славянского префикса *z-/s-*, реинтерпретировал по своей модели заимствованный материал (депрефиксация).

См. также: *žbričolät_{cb} / bričolawät_{ncb}* ‘накрошить/крошить’ (от ит. *sbriciolare*), хотя, по правилу, здесь в качестве формы НСВ должна была бы встретиться не форма *bričolät*, а *bričolawät*. Возможно, *bričolät* и была первоначальной формой НСВ, полученной посредством депрефиксации, но потом появилась вторая, полученная по (очень распространенной, продуктивной) модели суффиксации.

Что касается нетерминативных глаголов, можно предположить, что от них образуются способы действия. Однако «надежных» случаев в применении к заимствованным глаголам пока не нашлось. Более того, как мы уже видели по поводу исконно славянских глаголов, в резьянском диалекте морфологическое выражение способов действия – это вообще редкое явление.

2.2 Германская лексика

Заимствованных глаголов германского происхождения в резьянском диалекте гораздо меньше, чем романских. Очень часто невозможно с точностью определить, является ли глагольная форма заимствованной прямо из немецкого языка (в основном из средне-верхненемецкого, но также и с древне- и ново-верхненемецкого; дальше, соответственно, свн., днн. и ннн.) или через романское (точнее, фриульское) посредство. Поэтому, в отличие от того, что было сделано для

¹² Что касается присутствия *ž-* вместо *s-* в заимствованном глаголе, следует отметить, что превращение свистящих *s/z* в шипящие *š/ž*, особенно перед взрывными согласными, – это явление, распространенное в резьянском диалекте в процессе заимствования слов (ср., например, рез. *dišperdinat*, *dimoštrat*, *koštat*, ит. *disperdere*, *dimostrare*, *costare*). См. Бодуэн де Куртенэ 1875, § 57.

заимствований романского происхождения, в данном случае мы постарались уточнить источник и хронологию анализируемых заимствований, основываясь на работах Безлая (Bezłaj 1977–2007) и Штридтер-Темпс (Striedter-Temps 1963). Отметим также, что мы исключили из анализа такие, более древние заимствованные формы, как, например, *küwat* ‘готовить/приготовить’ и *pöstit* ‘постить’, засвидетельствованные и в других славянских языках.

Итак, несмотря на небольшое количество примеров, можно сказать, что заимствованные (терминативные) глаголы германского происхождения склонны к префиксации в большей мере, чем романские. См., например, следующие пары:

<i>barbat</i> _{нсв} / <i>wbarbat</i> _{св}	‘красить / покрасить’
<i>basat</i> _{нсв} / <i>nabasat</i> _{св}	‘грузить / погрузить’
<i>drükat</i> _{нсв} / <i>zdrükat</i> _{св}	‘нажимать / нажать’
<i>fajfät</i> _{нсв} / <i>pofajfät</i> _{св}	‘курить / покурить (трубку)’
<i>mulinat</i> _{нсв} / <i>namulinat</i> _{св}	‘красить / покрасить’
<i>pücinat</i> _{нсв} / <i>spücinat</i> _{св}	‘убирать / убрать’
<i>špegat</i> _{нсв} / <i>pošpegat</i> _{св}	‘высматривать / высмотреть’
<i>klanfat</i> _{нсв} / <i>sklanfat</i> _{св} <čaldir>	‘лудить / вылудить <медную посуду>

Первая пара, *barbat* / *wbarbat*, по всей вероятности, восходит к двн. *va-rawa* или к свн. *varwe* (см. *varva*: Bezłaj I: 12, Striedter-Temps 1963: 80; ср. нем. *Farbe*). Префикс *w-* в данном случае мог бы отражать как **o-* так **u-* и **v-*¹³. Однако, по всей вероятности, здесь мы имеем дело с префиксом *o-*, играющем роль пустой приставки, чья семантика гармонизирует с семантикой самого глагола. Правда, в данном случае нельзя было бы говорить о «настоящем» заимствованном немецком глаголе, а о глаголе, полученном посредством резьянской «адаптации» немецкого существительного, что и могло бы обеспечить новой глагольной форме большую степень адаптации к славянской системе. То же самое надо сказать по поводу глаголов *fajfät* / *pofajfät* и *klanfat* / *sklanfat*. Первый, по всей вероятности, заимствован из нвн. *Pfeife* ‘трубка’ (см. *fajfa*: Bezłaj I: 127, Striedter-Temps 1963: 113), а второй – из свн. **klampfe* (см. *klamfa*: Striedter-Temps 1963: 150; ср. нем. *Klammer* ‘железный крючок’). И в этом случае оба глагола образуют пару посредством «пустого» префикса: в первом случае это *po-*, во втором *s-*.

Следующие же глаголы являются настоящими заимствованными глаголами. Например, пара *basat* / *nabasat važžen* (см. *basati* Bezłaj I: 12, Striedter-Temps 1963: 89; ср. нем. *fassen*). Пара образуется путем префикса *na-*, имеющего сходную с производящим глаголом семантику, отражая таким образом закон Вея-Схонефельда.

То же самое можно сказать о паре *mulinat* / *namulinat*, восходящей к свн. (или к нвн.)¹⁴ *malen* (см. *malati* Bezłaj II: 162, Striedter-Temps 1963: 175).

¹³ О возможной нейтрализации, в определенных позициях гласных *o* и *u* см. подробнее Бенаккьо, Стэнвейк, в печати.

¹⁴ По мнению Хана Стэнвейка (устное сообщение), если судить по вокализму резьянского глагола, более вероятной следует считать первую гипотезу, т.е. что заимствование имело

Что касается *špegat / pošpegat* по всей вероятности имеется дело с глаголом, заимствованным с свн. *spëyen* (см. *špegati*: Bezlaj IV: 97, Striedter-Temps: 223). Интересно, что в качестве формы СВ очень часто встречается также форма, образованная не только посредством префикса, но также и суффикса *-ну-*: *pošpegnut* («An je pošpegnul anu jë wbižal proč», «*Pošpegni!*»). По мнению некоторых информантов, суффикс *-ну-* «прибавляет» значение мгновенности; по мнению других, он просто «усиливает» значение законченности действия (см. выше сноску 5).

В случае глагола *pücinat / spücinat*, восходящий к нвн. *putzen* (см. *pucati*: Striedter-Temps: 202) и *drukati / zdrukati*, восходящий к свн. *drucken / drücken* (см. *drukniiti*: Striedter-Temps: 111), употребляется префикс *s-/z-*, самый употребительный резьянский префикс с чисто перфективирующей функцией.

Надо, однако, признаться, что среди заимствованных глаголов германского происхождения, наряду с приставочными глагольными парами, встречаются также (хотя в меньшем количестве) бесприставочные пары суффиксального типа, подобно тому, что происходит с заимствованными глаголами романского происхождения. См., например, следующие глаголы:

<i>šinküwat</i> _{нсв} ←	<i>šenkat</i> _{св}	‘дарить / подарить’
<i>lunüwat</i> _{нсв} ←	<i>lonat</i> _{св}	‘благодарить / поблагодарить’
<i>žignüwat</i> _{нсв} ←	<i>žëgnat</i> _{св}	‘благословлять / благословить’

Первый глагол восходит к свн. или нвн. *schenken* (см. *šenkati*: Bezlaj IV: 32, Striedter-Temps 1963: 217), второй к двн. *lônôn* или свн. *lônen* (см. *lon, lonati*: Bezlaj, II: 149, Striedter-Temps 1963: 170), а третий к двн. *seganôn* или свд. *sëgenen* (см. *žegen, žegnati*: Bezlaj IV: 441, Striedter-Temps 1963: 250). Сопоставляя эти последние три случая с предыдущими примерами, мы не находим хронологических причин, объясняющих особый путь интегрирования этих глаголов в систему (использование механизма суффиксации вместо префиксации). На данном этапе мы можем только рассматривать их как «исключение из правила», предполагающего вхождение заимствованных глаголов в систему путем префиксации.

Заключение

Сравнение способов грамматикализации глагольного вида исконной резьянской лексики с одной стороны, и иноязычной (романской и германской) лексики – с другой, дало интересные результаты.

Что касается исконной лексики мы наблюдали полное соответствие общим принципам славянской глагольной деривации: самый типичный способ образования новых пар – это перфективирующая префиксация, в то время как имперфективирующая (первичная) суффиксация занимает второстепенное место (в отличие от вторичной имперфектизации, которая, как и в других славянских языках, занимает ключевое место в видообразовании).

Практически противоположную картину мы наблюдали, анализируя иноязычные глаголы романского происхождения: терминативные глаголы регулярно место в более древнюю эпоху.

интегрируются в резьянскую видовую систему посредством суффиксации. Они воспринимаются как глаголы, выражающие результативность (или инцептивность), которые обязаны создать себе партнера НСВ посредством первичной имперфективирующей суффиксации.

Немного иначе ведут себя терминативные глаголы германского происхождения. Хотя в современном резьянском диалекте примеров таких глаголов не много, можно все-таки наблюдать отсутствие того «запрета» на перфективирующую суффиксацию, который характеризует романские глаголы. Возможно, это объясняется тем, что глаголы германского происхождения были заимствованы в более древнюю эпоху и имели больше времени для адаптации к заимствующей глагольной системе. Другая причина кроется, наверное, в том, что префиксация как таковая – это явление широко известное (хотя только на лексическом уровне) и в германской языковой системе. Возможно, ее употребление воспринималось как менее ‘чуждое’ в применении к этой лексике, чем к романской.

Эти результаты вполне соответствуют результатам исследований, проведенных на материале других славянских языков, бытующих на периферии славянского языкового ареала: с одной стороны, молізско-славянский микроязык, контактирующий с романским языковым ареалом, для создания видовых пар прибегает к (имперфективирующей) суффиксации, с другой, бургенландско-хорватский и верхнелужицкий, контактирующие с германским языковым ареалом, предпочитают префиксацию (см. Vreu 2003, 2005, Брой и др., в печати).

Использованная литература

Бенаккьо, Розанна. «Морфологическое проявление вида в резьянском диалекте: префиксация и суффиксация». [В:] М. Китадзэ (ред.) Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития. Киото 2015, 21–26.

Бенаккьо, Розанна, Хан Стэнвейк. «Грамматикализация глагольного вида в резьянском диалекте: исконно-славянская и романская лексика». [In:] R. Benacchio, A. Muro, S. Slavkova (eds.) The role of prefixes in the formation of aspectuality. Issues of grammaticalization. Firenze: Firenze University Press, 2017, 23–39.

Бодуэн де Куртенэ, Иван А. Опыт фонетики резьянских говоров. Варшава: Э. Венде и К° – Петербург: Д. Е. Кожанчиков, 1875.

Брой, Вальтер, Ленка Шольце, Малинка Пила. «Видовые приставки в языковом контакте (на материале молізско-славянского, резьянского и верхнелужицкого микроязыков)». [In:] R. Benacchio, A. Muro, S. Slavkova (eds.) The role of prefixes in the formation of aspectuality. Issues of grammaticalization. Firenze: Firenze University Press, 2017, 59–84.

Зализняк, Анна А., Ирина Л. Микаэлян, Алексей Д. Шмелев. Русская аспектология: в защиту видовой пары. Москва: Языки славянской культуры, 2015.

Исаченко, Александр В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. II. Братислава: Изд. Словацкой академии наук, 1960.

Петрухина, Елена В. «Русский вид как морфологическая деривационная категория в контексте современных исследований видовой коррелятивности». Scandoslavica 54, 2014: 253–274.

Benacchio, Rosanna. I dialetti sloveni del Friuli tra periferia e contatto. Udine: Società Filologica Friulana, 2002.

Benacchio, Rosanna. “Il contatto slavo-romanzo nel croato del Molise e nei dialetti sloveni del Friuli». [In:] L. Scholze, B. Wiemer (Hrsg.) Von Zuständen, Dynamik und Veränderung

bei Pygmäen und Giganten. Festschrift für Walter Breu zu seinem 60. Geburtstag [Diversitas Linguarum 25]. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 2009.

Benacchio, Rosanna. "La morfologia aspettuale nel dialetto resiano: lessico verbale di origine slava e romanza a confronto". [In:] Pino Marco Pizzo (Hrsg.) Die Slavia im totalen Sprachkontakt mit germanischen und romanischen Varietäten – historische Textzeugen und zeitgenössische Kleinsprachen. [Arbeiten und Texte zur Slavistik]. Berlin (im Druck).

Bezljaj, France. Etimološki slovar slovenskega jezika. I-V. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976–2007.

Breu, Walter. "Flexivischer und derivativer Verbalaspekt im Moliseslavischen". [In:] T. Berger, K. Gutschmidt (Hrsg.) Funktionale Beschreibung slavischer Sprachen [Slavolinguistica 5]. München: Kubon & Sagner, 2003.

Breu, Walter. "Verbalaspekt und Sprachkontakt. Ein Vergleich der Systeme zweier slavischer Minderheitensprachen (SWR/MSL)". [In:] S. Kempgen (Hrsg.) Slavistische Linguistik 2003, München: Kubon & Sagner, 2005.

Janda, Laura et alii. Why Russian Aspectual Prefixes aren't empty. Prefixes als Verb Classifiers. Bloomington Indiana: Slavica Publishers, 2013.

Mayo, Peter J. The morphology of aspect in seventeenth-century Russian (based on texts of the Smutnoe vremja). Columbus Ohio: Slavica Publishers, 1985.

Ruvoletto, Luisa. I prefissi verbali nella Povešt' vremennyh let. Firenze: Firenze University Press, 2016. [Biblioteca di studi slavistici 33].

Schuyt, Roel. The morphology of Slavic verbal aspect. A descriptive and historical study. Amsterdam – Atlanta GA: Rodopi, 1990. [Studies in Slavic and general linguistics 14].

Steenwijk, Han. The Slovene dialect of Resia. San Giorgio. Amsterdam - Atlanta GA: Rodopi, 1992. [Studies in Slavic and General Linguistics 18].

Steenwijk, Han. Ortografia resiana. Padova: CLEUP, 2005.

Steenwijk, Han. Piccolo dizionario ortografico resiano/Mali bisidnik za tō jošt rozajanskē pisanjē. Padova: CLEUP, 2005.

Striedter-Temps, Hildegard. Deutsche Lehnwörter im Slovenischen. Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1963.

Resianica <http://147.162.119.1:8081/resianica/index.do>

Розана Бенакјо

ИНТЕГРАЦИЈА ПОЗАЈМЉЕНИХ ГЛАГОЛА
У СЛОВЕНСКИ ВИДСКИ СИСТЕМ: РЕЗЈАНСКИ ДИЈАЛЕКАТ

Резиме

Овим својим радом желимо допринети дискусији о проблему интеграције позајмљених несловенских глагола у словенски видски систем полазећи од грађе резјанског дијалекта, једног словенског дијалекта који припада периферији словенског језичког система, а говори се у северисточној Италији, у Фриулију, на граници са Словенијом. У питању је говор који се вековима налази у романском језичком окружењу, што објашњава велико присуство у њему стране (романске) лексике.

Проучавање начина граматикализације глаголског вида у том дијалекту даје различите резултате у зависности од тога да ли се ради о изворној словенској или страниој лексици. У првом случају запажамо подударност са општим принципима глаголске деривације који делују у већини словенских језика. Конкретно, беспрефиксални лимитативни глаголи улазе у процес формирања видског пара путем префиксалне творбе. Притом, префикс не само додаје мотивној основи додатно лексичко значење, већ и (што је још важније) „прецизира“, „спецификује“ основно, мање одређено, лексичко значење полазног глагола стварајући тиме основу за његову перфективацију.

Много ређе приликом формирања видског корелата у резјанском дијалекту прибегавају суфиксацији, којој се подвргава беспрефиксни глагол. Тим путем се формирају несвршени глаголи: полазни терминативни мотивни глагол без префикса постаје свршени члан видског пара (резултативни или, ређе, инцептивни према својој семантици), а лимитативни видски парњак, такође без префикса, који је изведен од њега, несвршеног је вида. Примери такве суфиксације отприлике су подједнако ретки као и у руском језику: највероватније се ради о остацима старије етапе процеса граматикализације глаголског вида, када се суфикс (-а-), помоћу којег се градио глагол несвршеног вида, судећи по свему, налазио «на граници» акционалне (дуративне) и аспектуалне функције.

Суфиксација у служби деривирања глагола несвршеног вида је веома распрострањена и када су у питању (свршени) глаголи са префиксом („секундарна имперфективација“). Као и у руском језику тај начин је најважнији када се ради о формирању и учвршћивању система видских парова, једном речју о граматикализацији категорије вида.

Приликом анализе глагола романског порекла испоставило се да је ту слика супротна – за те глаголе је продуктивнија суфиксална творба, в.: *rišpundawat* < *rišpondāt* ‘одговарати’ (од итал. ‘rispondere’); *danaġawat* < *danaġāt* ‘бити штетан’ (од итал. ‘danneggiare’).

Супротно од тога, глаголи који су позајмљени из немачког језика допуштају префиксацију. Сличне појаве, тј. тенденцију ка суфиксацији и, обрнуто, префиксацији, у вези са позајмљеним глаголима романског и германског порекла приметно је и В. Број у молиско-словенском дијалекту, са једне стране (Вгеи 2003, 2005), као и у лужичкосрпском и градишћанско-хрватском – са друге.

Кључне речи: глаголски вид, морфологија, романске и германске позајмљенице, резјански дијалекат.

Тильман Бергер
Тюбингенский университет
Институт славистики
tberger@uni-tuebingen.de

УДК 811.162.1'367.332.7'367.633:811.162.3'367.332.7'367.633
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2018.22.1.2>
оригинални научни рад
примљено 12.03.2018.
прихваћено за штампу 11.04.2018.

Бьёрн Вимер
Университет Яна Гутенберга, Майнц
Институт славистики, тюркологии и
циркумбалтийских исследований
wiemberb@uni-mainz.de

ПРЕДЛОЖНЫЙ РЕЗУЛЬТАТИВ В ПОЛЬСКОМ И ЧЕШСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена специфической результивной конструкции, которая особенно характерна для польского и чешского языков. В этой предикативной конструкции связка (пол. *być*, чеш. *byť*) сочетается с составляемой, вершина которой является предлог *po* ‘после’ во временном значении. Конструкцию можно причислить к результивным, так как описываемое ею состояние имплицитно предполагает предельное событие, результатом которого это состояние является. Особенность конструкции в том, что она не уточняет содержание состояния. Конструкции можно приписать три разных значения, и она выступает в двух синтаксических вариантах – одном личном (с подлежащим) и одном безличном (без подлежащего). Основной анализ этих вариантов проводится на данных из четырех электронных корпусов. Выделяются сходства и различия между польским и чешским языками, причем особое внимание уделяется фактам распределения вариантов и значений в зависимости от их лексического заполнения. В частности, можно показать, что безличный вариант в обоих языках примерно одинаково продуктивен, в то время как личный вариант в польском языке намного продуктивнее, чем в чешском. Тем самым анализ показывает, что для изучения свойств, связанных с распределением грамматических конструкций и их продуктивности, работа с корпусами незаменима.

Ключевые слова: результив, польский язык, чешский язык, предложные группы, импликатуры, метонимические сдвиги, распределение, лексическое заполнение, электронные корпуса.

The article examines a specific resultative construction, particularly characteristic for Polish and Czech. This predicative construction is composed of a copula (Pol. *być*, Czech *byť*) and a phrase headed by the temporal preposition *po* ‘after’. It can be considered resultative because it describes a state which implies a telic event causing this state. The construction is peculiar inasmuch as it does not specify the concrete type of state. It can be ascribed three different meanings distributed over two syntactic variants – one containing a nominative subject, the other occurring without a subject. Our analysis is based mainly on data from four electronic corpora. We point out convergent and divergent features of Polish and Czech, focusing on facts of distribution and observable lexical input to the construction. Our analysis reveals that in both languages the subjectless variant shows more or less identical productivity, while the variant with a subject is much more productive in Polish than it is in Czech. By the same token, our analysis demonstrates that properties related to the distribution and productivity of grammatical constructions can only be explored on the basis of corpora.

Key words: resultative, Polish, Czech, prepositional phrases, implicatures, metonymical shifts, distribution, lexical input, electronic corpora.

§1. Введение

В статье речь пойдет главным образом о своеобразной предикативной конструкции, которая бросается в глаза в чешском и польском языках. Ее внешний облик очень простой:

(1) ESSE + *po* + NOUN_{LOC}.

Важно подчеркнуть, что эту конструкцию мы рассматриваем только в функции основного предиката (сказуемого) предложения. В качестве обстоятельств обороты с предлогом *po* во временном значении тривиальны и широко распространены. То же самое верно относительно их соответствий в других славянских языках, напр. с предлогами типа рус. *после*. Следует подчеркнуть, что в предикативном употреблении интересующий нас оборот в большей части славянских языков представлен намного уже. Обращает он на себя внимание в западнославянских языках; за их пределами конструкция (1) либо отсутствует, либо наблюдается намного реже. Видимо, за пределами западнославянского ареала эта предикативная конструкция подliegt жестким ограничениям как по сфере применения, так и в плане лексического заполнения (см. §2.2.2). Это утверждение можно расширить на временные предложные обороты в неславянских языках, хотя бы Европы (см. §2.1).

В западнославянских языках конструкция осуществляется в двух синтаксических вариантах. Личный вариант, т.е. с подлежащим в именительном падеже, представлен во всей этой группе (2), тогда как безличный вариант, т.е. без подлежащего, наблюдается во всех этих языках; правда, его употребление в верхнелужицком (3) несколько более ограничено (см. §2.2.1.4).

личный вариант¹

(2а)	польский	<i>Juž jsem po snídaní.</i>
'Я уже (по)завтракал.'
(2б)	чешский	<i>Děti jsou po snídání.</i>
'Дети уже (по)завтракали.'
(2в)	словацкий	<i>Všetci už boli po obedě.</i>
'Все уже отобедали [были пообедавши].'
(2г)	верхнелужицкий	<i>Janina bě hižo po jědźi.</i>
'Янина уже поела [после еды].'

¹ Следует оговориться, что специфическая семантика рассматриваемой конструкции в русском языке передается с трудом или лишь искаженно. Поэтому большинство переводов останется в большей или меньшей мере неадекватным, а читателю они послужат лишь грубым ориентиром.

безличный вариант

(3а)	польский	<i>Już jest po wszystkim / po sprawie / po ptakach.</i>
(3б)	чешский	<i>Už je po všem / po problému / po ptákách.</i>
(3в)	словацкий	<i>Už je po všetkom / po problému / po vtákoch.</i>
'Уже все позади.'
(3г)	верхнелужицкий	<i>Bórze budže po straše.</i> (цит. по Faska 2009: 200)
'Скоро испуг пройдет.'

Эти предложные обороты указывают на предшествование какой-нибудь одной ситуации C_1 непосредственно примыкающей за ней ситуации C_2 : 'после C_1 началась ситуация C_2 ', причем C_1 называется существительным, которым управляет предлог. Интерпретация следования возникает от того, что в коммуникативном фокусе находится C_2 , а C_1 уступает в фон. Изучаемую конструкцию мы условно называем «предложным результативом», потому что в грубом приближении ее смысл сводится к указанию на состояние, наступившее после некоторой смены вследствие событий, связанных с референтом, который называет существительное управляемое предлогом *po* 'после' (точнее см. в §3). Эта общая характеристика роднит рассматриваемую нами предикативную конструкцию с разнородными типами результативных конструкций, хорошо представленных в разных языках мира и часто дающих начало перфектам.² Наша цель не только в том, чтобы описать эту западнославянскую конструкцию, но и сделать возможным ее сопоставление с другими результативными конструкциями. Это включает обсуждение ее грамматического статуса, взаимодействие с лексикой (т.е. с существительными, способными занимать место, управляемое предлогом *po*) и свойства распределения ее вариантов, которые мы выделим ниже.

Насколько нам известно, настоящая статья является первой попыткой описания предложного результатива. По нашим сведениям, практически никто не проводил исследования по этой предикативной конструкции, в литературе можно найти о ней лишь случайные упоминания, которые затрагивают только отдельные ее грамматические или прагматические свойства. Ввиду ареально довольно четко ограниченного распространения этой конструкции и ввиду богатой литературы по результативным конструкциям такое состояние дел вызывает удивление. Поэтому мы в этой статье сначала совершим обзор работ, в которых вообще о конструкциях типа (1) упоминается (§2), прежде чем приступать к определению ее семантики в польском и чешском языках (§3). На этом вступительном этапе описание не претендует на охват всех тонкостей, связанных с этой конструкцией. Мы здесь не будем проводить разграничения функций внутри результатива. В частности, мы не будем останавливаться на возможной интерпретации интересующей нас конструкции как экспериенциального перфекта; такой интерпретации легко поддается целый ряд примеров (см. примеры 76 и 79). Данная статья нацелена на то, чтобы

² См. Недялков/Яхонтов 1983, а вслед за ними на материале славянских и балтийских языков (Wiemer/Giger 2005).

начать изучение этой конструкции как таковой. При этом мы будем опираться на пробное корпусное исследование. Однако уже такой первый опыт позволил определить различия в употреблении изучаемой конструкции в польском и чешском языках, которые «невооруженным глазом» вряд ли удалось бы вскрыть и которые играют роль для определения значения предложного результата (см. §4).

2. О состоянии исследований

В данном разделе мы проведем краткий обзор сначала по неславянским языкам (§2.1), потом по славянским языкам (§2.2). Как оказалось, сведения одинаково скудны и поверхностны, а отчасти даже недостоверны.

2.1. Возможные кандидаты предложного результата в неславянских языках

Наверное, наиболее известный эквивалент выделяемой нами западнославянской конструкции наблюдался в ирландском английском (4), а также – в самом ирландском языке (5). Применительно к обоим языкам эта конструкция подвдидлась под понятие перфекта.

- (4) *She's after selling the boat.*
 ≅ ‘She has just sold the boat.’ (см. Heine/Kuteva 2005: 94)
- (5) **Tá** **Siobhán tar éis** **litir** **a scríobh.**
 быть.PRS Шивон после письмо PTC писать.VN
 ‘Шивон только что отправила письмо.’
 (пример и его перевод приводятся за Байда 2016: 170)

Появление этой конструкции в ирландском английском объясняют влиянием ирландского (или вообще кельтского) субстрата. В ирландском языке (и ряде других кельтских языков) такая конструкция довольно продуктивна, хотя и достаточно редка на уровне текста (см. Байда 2016 для обзора и подсчетов). Продуктивность в ирландском языке отражается в возможности образования от практически любого глагола (включая связку), а также прогрессива и пассива (в образовании которых участвует связка). Для сравнения с этим: в западнославянских языках данная конструкция только весьма редко осуществляется с настоящими *nomina actionis* (см. §4.3).

Далее в Tommola (2000: 474–475) дается ссылка на французскую конструкцию *être après* + INF, однако с указанием на то, что этот оборот используется как перифраза прогрессива (напр., *Il est après lire.* ≅ ‘He is reading.’).³ Его возникновение, скорее всего, следует объяснить на основе более старого зна-

³ П.М. Бертинетто отмечает ее распространение также на севере Италии: “(...) mainly used in the Loire Valley and in parts of the South of France. A limited geographical distribution has also to be ascribed to the morphologically almost equivalent Italian marginal type [*essere dietro a INF*], which can be found only in some areas of the North-East.” (Bertinetto 2000: 594)

чения предлога *après* ‘во время, вслед за’ или ‘(находиться) за чем-либо’;⁴ тогда и становится вполне понятным использование инфинитива (вместо отглагольного существительного).

2.2. Об исследованиях по славянским языкам

В работах по славянским языкам изучаемая нами конструкция привлекала внимание в лучшем случае попутно; за редкими исключениями ее не учитывали даже работы, посвященные предложным конструкциям, с одной стороны, и обзоры по предикативным схемам, с другой. По нашим данным, первыми исследователями, обратившими внимание на интересующую нас предикативную конструкцию, были Д. Вайс (Weiss 1977: 104), Х. Томмола (Tommola 2000: 474–475) и М. Гигер (Giger 2003: 24). При этом они о ней упоминали в связи с результативными конструкциями и именно для польского или чешского языка. Кроме них, удалось нам «выловить» всего лишь горстку замечаний, которые мы здесь представим по отдельным языкам. Мы не претендуем на полноту охвата, хотя мы проверили все авторитетные грамматики западнославянских языков и впрочем считаем, что найденные сведения (а также их отсутствие) достаточно показательны для общего положения дел.⁵

2.2.1. Западнославянские языки

2.2.1.1. Для чешского языка об изучаемой конструкции первый упоминает Шмилауэр (Šmilauer 1947¹: 154) в разделе о связке, точнее: среди других примеров комбинации связки с предложными оборотами. Он приводит всего лишь один личный пример:

(6) *Naši myslivci byli již po snídani.* (Vančura)

‘Наши охотники уже позавтракали [были принявши завтрак].’

Второй раз конструкция упоминается в Trávníček (1951: 1284) в контексте обсуждения предлога *po*. Он подает больше примеров, также безличные:

⁴ На эту мысль навел нас Владимир Плунгян, которому за это приносим свою благодарность. По свидетельству этимологических словарей, франц. *après* изначально употреблялось с пространственным значением ‘(находиться) за чем-либо’, но потом распространилось и стало доминантным как временной предлог со значением ‘после’ (Dauzet 1938: 43; Block/von Wartburg 1968²: 32). Не исключено однако, что в определенных контекстах сохранялось его старофранцузское пространственное значение ‘близко (к)’ (см. Gamillschegg 1969²: 45), тем более что современный словарь (Robert 1985²: 492) подает употребления типа *être, rester, demeurer ... après qqch.* = ‘s’en occuper activement, y travailler actuellement’, которое выражает смысл прогрессива. Не исключено, что *après* расширил сочетаемость на инфинитив, исходя из этого употребления. Конечно, вопрос требует систематического изучения.

⁵ За помощь в наших поисках мы хотим поблагодарить в первую очередь Людмилу Попович, которая посылала нам полезные сведения по украинскому, сербскому и словенскому языкам (§2.2.2), а также Мацея Гроховского за ссылки на ряд работ, посвященных польскому языку (§2.2.1.4). За сведения по верхнелужицкому языку мы признательны Кате Бранкач и Ленке Шольце (Šolcić).

- (7) *je, máme po práci*;⁶ *je po koncertě, po divadle*; *je po všem* [= по окончании всего, конец всего]; *je po naději* [= надежда закончилась, оказалась напрасной].
 ‘работа у нас закончена; концерт, театр закончился; все позади [= по окончании всего, конец всего]; надежда пропала [= надежда закончилась, оказалась напрасной]’.

Более подробно конструкция обсуждается в Petr et al. 1987 в разделе по структурным схемам с подлежащим („Vzorce se subjektem“). Там сказано следующее:

3.1.2.2 S_n – Vf *být* – ADVLoc / ADVTemp

[1] *Včera byl vítr, ale mlha byla těž. Bude velké sucho.* [2] *Z věže je krásný rozhled. Byl hluk, a tak jsem nic neslyšel.* [3] *Byl začátek ledna. Včera byl Svátek práce. Před týdnem bylo 6. prosince, Mikuláše. Byla středa.* [4] *Bylo po žních. Je po všem. Už bylo pozdě na návrat.*

Predikát se shoduje se subjektem, je-li jím nominativ, jinak má tvar 3. sg. neutra. **Pozici S_n zaujímají** subst. pojmenovávající zejména atmosférické jevy (i), smyslové vjemy (ii) a **časové údaje, bud’ přímým označením časového bodu (iii), nebo vztahením k němu (iv).** (...)

(Petr et al. 1987: 215; выделено нами, ТБ/БВ)

Эту справку можно прокомментировать следующим образом:

Сочетания *být po*+NOUN_{loc} рассматриваются только как частный случай осуществления схем простых предложений, в которых после *být* следует „адвербиальное определение“, причем в одном ряду приводятся примеры, в которых предложный оборот *po*+ NOUN_{loc} имеет статус либо сказуемого, либо обстоятельства.

Следовательно, предикативное употребление как таковое не выделяется.

Выделенная полужирным формулировка очевидным образом некорректна. Во фразе *být po*+ NOUN_{loc} не всегда входит именная группа в именит. падеже (S_n): под [4] подобных примеров не приводится, а именно только эта конструкция для нас релевантна.

Очевидно, что мнимый единый образец на самом деле объединяет две разные конструкции: все приведенные примеры описывают состояния, но только под [4] они могут характеризоваться результативными (о различиях между стативом и результативом см. Недялков/Яхонтов (1983: 7–8) и Wiemer/Giger (2005: 1–2).

В Grep/Karlík (1998: 84) пример *Bylo po žních (prázdninách)* приводится в той же связи, т.е. среди типов предикации, которые указывают на временные состо-

⁶ В отличие от польского языка *po* + NOUN_{loc} создает конструкцию также с *mít* ‘иметь’ (похоже в словацком с *mať*), но она реже, чем с *být*. Не вникая в подробности, можно сказать, что корпусный запрос на *být* + *po* + LOC выдает приблизительно пять раз больше примеров, чем запрос на *mít* + *po* + LOC. Когда обе конструкции возможны с одинаковыми лексемами (напр. *mít po škole* и *být po škole*), конструкция с *být* более частотна, а лексический диапазон конструкции с *mít* более ограничен уже потому, что нет безличного варианта.

яния ('někdy je nějaký čas'). То есть, снова результатив и статив не различаются. Но интересно, что, так же как в Petr et al. (1987), внимания были удостоены только предложения, которые соответствуют выделенному нами выше безличному типу. Грепль и Карлик (там же) приводят также синтаксически однотипный пример с предлогом *před*: *Je před maturitami* ≈ 'Он/Она собирается сдавать экзамен зрелости'. Можно подумать, что авторы оба предлога в составе безличных предикаций трактуют наравне. Действительно, предшествование и следование друг к другу находятся в отношениях конверсивности и можно рассуждать, являются ли временные отношения, задаваемые предлогами *po* 'после' и *przed/před* 'до, перед', зеркальными отражениями друг к другу. К этому вопросу мы вернемся в §3.3.

2.2.1.2. В литературе по **словацкому** языку нам удалось найти одно единственное упоминание об интересующей нас конструкции. В *Синтаксисе* Орловского (Orlovský 1971³: 330) как бы между прочим, в разделе по предлогам, приводится пример:

- (8) *Bolo po tanečnej zábave.* (Jesenský)
'Танцы закончились.'

Этот пример тоже соответствует безличному варианту предложного результата. В словацком национальном корпусе наугад удалось найти также примеры личного варианта; см. (9–11):

- (9) *Vtedy som bol po operácii, zápas som sledoval z tribúny.*
'Тогда мне **только что сделали операцию**, за матчем я следил с трибуны.'
(prim-8.0; SME2009/02)
- (10) *Mary už bola po smrti, keď som dorazil. Filip chcel zomrieť.*
'**Мэри уже умерла**, когда я приехал. Филип хотел умереть.'
(prim-8.0; Katarína Soyka – Lokaj)
- (11) *Už bolo po omši, ľudia opustili kostol.*
'**Служба уже закончилась** [досл. было после службы], люди вышли из костела.'
(prim-8.0; SME2017/06)

2.2.1.3. Исследователи **польского** языка обращали внимание на предложный оборот *po* + NOUN_{loc} почти только в его употреблении в качестве обстоятельства (напр. *Po obiedzie wrócił do pracy* 'После обеда он вернулся на работу'; *Po jajku dostał wysypki* 'Когда он съел яйцо, у него появилась сыпь') или в связи с глагольным управлением (напр. *odziedziczyć majątek po rodzicach* 'унаследовать достояние от родителей'; *spodziewać się pomocy po przyjacielu* 'рассчитывать на помощь

от друга’).⁷ Исключение составляют работы А.М. Левицкого, Р. Пшыбыльской и Д. Салиньской; в этих работах предикативное употребление предложного оборота четко отделяется от его использования в качестве обстоятельства.

Работа Левицкого (Lewicki 1973) посвящена синтаксическому и семантическому анализу предложных групп, выполняющих функцию именных предикатов. При этом он рассматривает только личные конструкции, а предложной группе *po* + NOUN_{LOC} он в целом уделяет мало внимания. Автор упоминает о ней дважды: один раз при обсуждении случаев, когда предложный оборот заполняют «конкретные существительные». Сюда автор относит и личные имена, и названия субстанций, а примеры, которые представляют личный тип предложного результата (ср. *Mężczyzna był po wódce* ‘Мужчина выпил водки [был после водки]’), он ставит в один ряд с примерами совсем другой семантики, именно: с «наследственным» значением (ср. *Chłopiec był po Jerzym* ‘Мальчик был Юриным сыном’) (Lewicki 1973: 144). Это разграничение мы обсуждаем в §4.1. Второй раз интересующая нас конструкция затрагивается в контексте случаев, когда место после предлога занимают событийные имена (1973: 200–202). Здесь образец NOUN_{NOM} + *być* + *po* + NOUN_{LOC} рассматривается как разновидность предикативных схем, означающих, что прекратилась ситуация, в которой подлежащее (= NOUN_{NOM}) занимался «действием», называемым предложным оборотом, и больше в этом «действии» не пребывает.⁸ Хотя в этом описании не охватывается ряд моментов предложного результата, оно содержит элементы, которые используем и мы (см. §3.1), и все приведенные здесь Левицким примеры подходят под наше понимание предложного результата.

Пшыбыльска (Przybylska 2002: 475–476) выделяет интересующую нас конструкцию *po* + NOUN_{LOC} как подтип временного употребления этого предлога (‘после, спустя’). Она подразделяет предикативное употребление предложной группы на два типа, в соответствии с указанными нами выше синтаксическими вариантами (личным и безличным). Семантическое описание проведено в терминах когнитивной лингвистики (в духе Р. Лангаккера), но по сути оно во многом сходится с толкованиями, которые мы предлагаем в §§3.1–3.2.

Салиньска (Salińska 2003) анализирует фразы типа *i po* NOUN_{LOC} в функции, ограничивающей сегменты дискурса. Таким образом, она охватила часть тех употреблений интересующего нас предикативного предложного оборота, которые подпадают под безличный тип. При этом она указывает на некоторую их продуктивность (ряд существительных, способных занимать позицию NOUN_{LOC} , в принципе может пополняться). Кроме того она подчер-

⁷ См. Przybylska 1985. В монографии Косек (Kosek 1999) это употребление практически вынесено в заглавие и не упоминается о *po* + NOUN_{LOC} в качестве самостоятельного сказуемого. Не упоминается о нем также в статьях Клебановской (Klebanowska 1982) и Гроховского (Grochowski 1998); в них обсуждаются вопросы причинно-следственных связей и синтаксической конденсации, в частности вопрос, можно ли признать оборот *po* + NOUN_{LOC} в простом предложении эквивалентом союзам типа *gdy* и *kiedy*, вводящим временное придаточное предложение.

⁸ Оборот обозначает „ogarnięcie podmiotu przez czynność z odcieniem nieaktualności tej relacji w momencie czasowym oznaczonym przez czas gramatyczny *V^{być}*” (Lewicki 1973: 200).

кивает, что предложная группа часто не может употребляться как обстоятельство (12) или, если может, то смысл другой, чем у «омонимичного» обстоятельства (13):

- (12a) *Poszedłem do niego i po strachu.*
‘Я пошел к нему и все было позади.’
- (12b) **Poszedłem do niego po strachu.*
(досл.) *‘Я пошел к нему после страха.’
- (13a) *Skończysz pisać i po balu.*
‘Кончишь писать, и все дела.’
- (13b) *Skończysz pisać po balu.*
‘Кончишь писать после бала.’

Формат ее толкований следует образцам А. Вежбицкой. К анализу Салинской мы вернемся в §3.2.1.

2.2.1.4. Применительно к **верхнелужицкому** языку о конструкции упоминает справочник (Faska 2009: 200), где в связи со сложными сказуемыми приводятся два примера, один личный (14), другой безличный (15). Безличный пример был приведен уже во введении; аналогичный ему пример (16) взят из корпуса:

- (14) *Susodźicy su hižo **po wobjedźe**.*
‘Соседи уже **отобедали**.’
- (15) *Bórze budže po straše.*
‘Скоро испуг пройдет.’
- (16) *W hosćencu sej potom zasy wotpočnje, hdyž **budže po straše**.*
‘Он потом отдохнет в трактире, когда **страх пройдет**.’
(Hotko; *Katholski posoł*, 1912)

В корпусе (ср. ссылки в конце статьи) удалось найти намного больше вхождений личного, чем безличного типа (напр. на запросы *po wobédže* ‘после обеда’ и *po snédani* ‘после завтрака’). Ряд информантов, которые родом из разных частей верхнелужицкого ареала, утверждали, что личный вариант они используют сами, тогда как безличный вариант кажется им странным или устаревшим. Эти утверждения согласуются с фактом, что в корпусе большинство вхождений безличного типа относится к более старым текстам (см. пример 16). Дают ли эти сведения основание для предположения, что безличный тип уходит (или уже ушел) из активного употребления, может показать только систематическое исследование.

2.2.2. Остальные славянские языки

Мы продолжим восточнославянскими языками. В академических грамматиках **русского** языка исследуемый нами предложный оборот в предикативном

употреблении не упоминается вовсе. Это стоит отметить особенно потому, что эти грамматики в частях, посвященных синтаксису, отводят много места систематическому обзору разных неглагольных типов сказуемых, в том числе таких, которые образуются предложными оборотами. В их перечне предлог *после* отсутствует. То же самое можно сказать о синтаксическом словаре Г.А. Золотовой (Золотова 1988).

Как оказывается, найти подходящие примеры с *после* не составляет особого труда, если обратиться к корпусу и прочим источникам в интернете. В определенных текстовых жанрах (напр. в объявлениях и в рекламе) предложные результаты встречаются; ср.⁹

- (17) *Купить недвижимость в Барселоне: Квартира после ремонта возле Саграды Фамилии. Стоимость: 289 000 €*
(www.damlex-realty.ru/property-for-sale/barcelona/.../)
- (18) *Я никогда не видела близко пьющих мужиков, если не считать бомжей, но тут мне сразу пришло в голову: наверное, он после запоя. Небритый человек ...*
(Н. Веселовская: *Держитесь, девушки!*, сборник)
- (19) *Если это она после похудения, представляю какой там был кабан до похудения!* (<http://podrobnosti.ua/>)

Можно возразить, что такие примеры представляют собой неполные предложения, типичные для рекламы и газетных заголовков. Однако такая интерпретация спорна, а примеры (18-19) нельзя понимать как неполные. Независимо от этого, и прежде всего, все найденные примеры представляют только личный вариант. На его существование обратил внимание Байда (2016: 175–176), который нам также любезно предоставил целый ряд примеров из НКРЯ, среди них следующие:

- (20) *Мне нездоровилось, я была после простуды.*
- (21) *И я его понимал: он был после инфаркта.*
- (22) *А ведь Ленинград был после блокады.*
- (23) *Далее, если он только что после учебы, я прикрепляю его к опытному мастеру.*
- (24) *Я только что после спектакля. Состояние возбужденное.*

По личному сообщению В.В. Байды, в НКРЯ следующие именные группы встречаются в предикативном предложном обороте *после* + NOUN_{GEN}:

- (25) *инфаркт (3 раза), болезнь (2 раза), операция (2 раза), простуда, тяжелейший инфаркт, перенесенный сыпной тиф, наркоз, роды, аборт, декрет, контузия, ранения, фронт, блокада, «вчерашнее» пиво, тяжелое похмелье, школа, учеба, спектакль, реставрация.*

⁹ За «букет» примеров мы благодарим Наталью Левшину.

Хотя этот перечень не был получен в результате случайной или сплошной выборки, заслуживает внимания, что большинство существительных обозначают болезни или события, связанные со здоровьем; довольно привычны также выражения, относящиеся к образованию (*школа, учебы*) или к комплексным событиям, связанным с состоянием жилых помещений (*ремонт* и т.п.). Но в общем и целом, по сравнению с польским и чешским языками лексический диапазон этой конструкции в русском языке очень узок, так что об особой ее продуктивности говорить не приходится.

Еще интереснее ситуация в украинском языке.¹⁰ И здесь предложный результатив остался «за бортом» внимания как в грамматиках, так и в более специальных работах, посвященных синтаксису, предложным оборотам или семантике предложения. В корпусе примеров мало (см. ниже), хотя «на чутье» в разговорной речи конструкция вполне употребительна. Также словари, как правило, не дают подходящих примеров. Исключением является шеститомный украинско-русский словарь, изданный в 1953–1963 гг. В нем (Кириченко 1961) под заглавным словом *по* приводится ряд фразеологических примеров (в том числе из художественной прозы), удовлетворяющих критериям обсуждаемого предожного результатива; см., например, *коли вже буде по всьому* (разг.) ‘когда всё будет кончено, когда всё кончится’, *могло бути по нас* (разг.) ‘пропали б мы, был бы нам конец’ (мы признательны Х. Томмоле за то, что указал нам этот источник).

Такого рода случайные сведения и предварительные корпусные данные свидетельствуют о том, что личный тип предожного результатива осуществляется только с помощью предлога *після* (+ GEN) ‘после’, а безличный тип – с помощью синонимичного предлога *по* (+ LOC). Эти наблюдения приводят на мысль, что оба типа находятся в дополнительном распределении по синтаксически разным моделям, причем личный тип осуществляется по «русской модели», в то время как безличный тип соответствует «польско-чешской модели». Более того, безличная конструкция обычно ассоциируется с тем, что «говорящий не одобряет прекращение ситуации» (Л. Попович); см. например

- (26) *Напився, та й по роботі.*
‘Напился, и конец работе.’
- (27) *Знайшов іншу, та й по любові.*
‘Нашел другую, и конец любви.’

Подобную коннотацию можно приписать также безличному типу в польском языке при определенном лексическом заполнении (см. §3.2). Такое употребление кажется особенно заметным в разговорном языке Львовской области, т.е. в Западной Украине, неподалеку от Польши. Касается это также примеров, в которых валентность предлога *по* занимает предметное существительное, напр. *Вже по тарілці* ‘Тарелка разбилась’ (досл. ‘уже после тарелки’, т.е. она пропала). В таком случае результативное состояние относится к тому, что этого пред-

¹⁰ Всеми сведениями и ссылками по украинскому (а также по словенскому) языку мы обязаны Людмиле Попович.

мета больше нет (см. §3.2.2). Однако в корпусе встречаются практически только примеры с универсальным кванторным *все*, напр.

- (28) *I відразу ж було повідомлено, що це самогубство, та й по всьому.*
 ‘И сразу же было сообщено, что это самоубийство, **вот и все дела.**’
 (КУМ, Ліна Костенко)

Такие употребления кажутся устойчивыми оборотами (вместе с коннективом *та й*), т.е. результатами лексикализации. Такая оценка справедлива также по отношению к примерам с указательными местоимениями, причем с ними функция всего оборота от собственно временной семантики отдалается еще заметнее, чем в случае с кванторным словом; ср. например:

- (29) *Метеляється щось, та й по тому.* (КУМ, Марина Соколян)
 ‘Болтается что-то, **только и всего.**’

В том и в другом случае оборот имеет скорее всего функцию замыкания фрагмента текста, когда подводятся итоги под сказанное (см. подобную функцию в польском, §3.2.1).

Личный вариант конструкции, в свою очередь, обычно встречается в заглавиях и в рекламе, так же как и ее русское соответствие (см. выше):

- (30) *Квартира після ремонту.* ‘Квартира после ремонта.’
Тіло після схуднення. ‘Тело после похудения.’

Перейдем теперь к южнославянским языкам. О них сказать почти нечего. У нас вообще нет сведений о болгарском и македонском языках. Относительно **хорватского** языка можно упомянуть только следующий пример, который приводится в Байда (2016: 176):

- (31) *Upravo sam bio poslije kupanja, kad su stigli gosti.*
 ‘Я только что **искупался**, когда пришли гости’, букв. ‘я был после купания’.

По единоголосному суждению информантов подобная конструкция неупотребительна, то же самое верно относительно сербского: говорящего бы поняли, но вряд ли кто-либо так сказал бы спонтанно.¹¹

Что касается **словенского** языка, то в грамматике Топоришича (Топоришич 1976: 336) личный тип интересующей нас конструкции мимоходом упоминается в контексте плюсквамперфекта. Топоришич приводит предикативное употребление *po večerji* ‘после ужина’ как функциональный эквивалент глагольных предикатов в функции предшествования:

¹¹ Информанты хорватского: Т. Гнятович, Р. Матасович, А. Пети-Стантич; информанты сербского были опрошены Л. Попович.

- (32) *Ko se je Janez zvečer vrnil domov, so bili že večerjali / so bili že odvečerjali / so bili že po večerji.*
 ‘Когда Янез вечером вернулся домой,
 уже ужинали / поужинали [досл. уже были ужинали / были поужинали]
 /уже были после ужина.’

3. Опыт толкования

В этом разделе мы даем первую попытку охватить значение предложного результата, причем нам важно показать, что личный и безличный типы отличаются друг от друга не только синтаксически (наличием vs. отсутствием подлежащего), но также семантически. Мы вполне допускаем, что предложенные ниже толкования можно будет усовершенствовать, в частности, что к каждому толкованию можно будет пристроить более точные характеристики. Однако мы также предполагаем, что толкования с дополнительными характеристиками окажутся иерархически подчиненными тем, которые мы здесь представим. Иначе говоря: мы довольно уверены, что наши толкования создают верхние узлы таксономии и что их уточнения займут более низкие позиции в таксономической иерархии, охватывая варианты с более ограниченным кругом лексического заполнения предиката, т.е. позиции именной группы, управляемой предлогом. Однако все варианты объединяются функцией указания на результативное состояние, т.е. на состояние C_2 , возникшее вследствие того или иного события, разделяющего некое предыдущее состояние C_1 от актуального состояния C_2 .

Еще одно общее свойство предложного результата, независимо от синтаксического типа и лексического заполнения, заключается в том, что он плохо сочетается с отрицанием. Во всем нашем польском материале (см. §4), а также в обсужденной в §2 литературе, нам не попался ни один пример с отрицанием; в чешском материале такие примеры засвидетельствованы (см. ниже). Редкость таких примеров вряд ли случайно. Она вытекает из коммуникативной функции предложного результата: об определенном подлежащем (в личном типе) или ситуации в целом (в безличном типе) утверждается некое состояние; о нем стоит сказать, потому что это состояние является следствием чего-то, что случилось (если предложный оборот содержит событийное имя) или что случилось с предметом / лицом, связанным с определенным событием (если предложный оборот содержит предметное / личное имя или местоимение). Отрицание означало бы сообщение о том, что не случилось ничего, а это было бы лишено прагматической мотивации. Вообразимо употребление при контрастивном выделении; см. придуманные польские примеры:

- (33a) *Oni nie są po ślubie, tylko po słowie / zaręczynach.*
 ≈ ‘Они еще не поженились [после женитьбы], а только после помолвки.’
- (33b) *Jeszcze nie było po operacji, dopiero po wizycie u lekarza.*
 ≈ ‘Операцию еще не провели, а только сходили к врачу.’

Без такого контраста отрицание звучит странно, если это не реакция на утверждение собеседника:

- (34) A: *Jacek i Małgosia są po ślubie / się pobrali.*
 B: *Nieprawda. Jacek i Małgosia nie są po ślubie.*
 ≈ ‘А: Яцек и Малгося поженились.
 В: Неправда. Яцек и Малгося не поженились.’

Ожидается продолжение, которое вводило бы поправку к утверждению собеседника. Обнаруженные нами чешские примеры именно этого типа; ср.

- (35) *Nejsem po úraze – mám pouze problémy s páteří a kloby [sic!].*
 ‘У меня не было аварии – просто у меня проблемы с позвоночником и суставами.’
 (АВМ; brc.cz)

3.1. Личный тип

Свое толкование личного варианта мы опережаем стереотипными примерами:

- (36a) польский *Oni są po piwie / po kursie / po egzaminie / po ślubie.*
 ‘Они выпили пиво / окончили курс / сда(ва)ли экзамен / поженились.’
Samochód był po naprawie. / Dom jest po pożarze.
 ‘Машина была починена. / Дом сгорел (пострадал от пожара).’
- (36b) чешский *Jsou po večeři / po operaci / po promoci.*
 ‘Они (по)ужинали / прошли операцию / после торжественного вручения диплома.’
Byty jsou po rekonstrukci. / Dům je po povodni.
 ‘Квартиры после ремонта. / Дом залило (пострадал от наводнения).’

Толкование

(37) ‘(i) До промежутка времени t_0 , на который ссылает время связки (*byť / být*), референт R, занимающий место подлежащего, испытывал контакт (опыт) с событием E, обстоятельствами C или с объектом Ob, который является составной частью E или C. Существительное в предложном обороте (*po* + ЛОС) называет E, C или Ob, а состояние референта R в промежутке t_0 является следствием этого контакта. Начало t_0 непосредственно примыкает к событию E, связанному с C или Ob.

(ii) Это состояние прямым образом не называется, а участникам речевого акта самим приходится устанавливать причинно-следственную связь между E, C или Ob и состоянием R.

[(iii) Причинно-следственная связь между E / C / Ob и R обнаруживает различную степень конвенционализации.]⁷

Компонент (i) описывает временное соотношение между сегментом в асертивной части (состоянием в моменте t_0) и предшествующим событием или просто предшествующей ситуацией, которая закончилась к промежутку t_0 .¹² Начало этого промежутка примыкает к этому событию (или ситуации) непосредственно,¹³ что подкрепляет релевантность этого предшествующего сегмента для актуального состояния в t_0 . Компонент (ii) указывает на связь между этими двумя сегментами; эта связь обусловлена метонимией, тип и сложность которой бывает разной (см. ниже). В любом случае конкретный характер состояния, которое относится к асерции, только имплицитруется, поскольку выводится оно из общих знаний о мире. В этом заключается примечательное отличие предложного результатива от большинства других известных результативных конструкций: помимо того, что говорящий утверждает что-то о каком-то состоянии, возникшем из смены ситуации, состояние это «не называется по имени». Компонент (iii), собственно говоря, не относится к толкованию как таковому, но связан со статусом толкуемой конструкции в языковой системе. Об этом статусе см. в §3.3 и в выводах (см. §5).

Существенно осознавать, что значение конструкции основывается на метонимическом сдвиге, который более опосредован, чем в обычном результативе. Временной сдвиг – от смены ситуации (предельного события) к примыкающему новому состоянию – встроен в определение результативной конструкции как таковой, но в предложном результативе он обусловлен более косвенной связью между предшествующим событием и результирующим состоянием (напр. обед \supset сытость, экзамен \supset диплом, право заниматься определенной профессиональной деятельностью, ремонт \supset годность в качестве жилой площади) или между определенными обстоятельствами и состоянием после их преодоления (напр. тяжелая работа \supset усталость, война / исполнение 50-и лет \supset жизненный опыт). То, что предшествовало этому состоянию, называется словом, которое этимологически никак не связано с выражениями, которые могли бы обозначать это состояние; из этого свойства вытекает имплицитность утверждения о результирующем состоянии, которая включается в компонент (ii) толкования.

Вдобавок к этому качественному отличию от других результативов предложный результатив осложняется еще одним метонимическим шагом, если в пред-

¹² Следует еще уточнить, можно ли этот предшествующий сегмент считать пресуппозицией (в логическом смысле). Так следует считать, если можно показать, что этот сегмент не оказывается затронутым сферой действия отрицания. Однако не совсем ясно, как нужно интерпретировать предложения типа пол. *Oni nie są po egzaminie / po kursie / po ślubie*: результата нет, но была попытка (или начало действия), т.е. ‘Неправда, что они сдали экзамен / закончили курс / заключили брак (и сейчас держат диплом / являются мужем и женой), но они экзамен сдавали / курс посещали / собирались жениться’? Предложенный тест звучит довольно искусственно, поскольку предложный результатив не встречается с отрицанием (см. выше).

¹³ На это свойство обратил внимание Байда (2016: 175), назвав его ‘иммедиатностью’.

ложном обороте употребляется не событийное, а предметное имя (напр. пол. *po lampce wina* досл. ‘после бокала вина’). С предметными именами сдвиг бывает более опосредован, чем при обычной метонимии, например типа ‘вместилище > субстанция’ (*wypić szklankę soku*) или типа ‘художник/писатель и т.п. > его творчество’ (*wzruszać się Beethovenem / Puškinym*), или чем в случае *pars pro toto* (например *Bilety będą kosztować 5.000 zł z nosa*). Опосредованность соотношения состояния, которое утверждается в предложном результате, и предшествующей ему ситуации можно представить следующим образом:

- (а) название объекта (в самом широком смысле) >
- (б) событие, связанное с этим объектом >
- (в) состояние, следующее из этого события.¹⁴

Ср. польские примеры из корпуса:¹⁵

- (38) *ja właśnie jestem po piwie, a co?*
 ‘я как раз **выпил пива**, ну и что?’
 (APM; przystanek-julita.blogspot.sk)
- (39) *Bardzo proszę o radę. Nie śpię kilka miesięcy, **jestem po raku tarczycy(, c73 i jodzie. Nie śpię w ogóle.***
 ‘Очень прошу Вас дать совет. Я не сплю уже пару месяцев, у **меня был рак щитовидки, меня лечили с73 и йодом.**’
 (APM; portal.abczdrowie.pl)

Видимо, предметное имя в этой позиции может встретиться только, если подлежащее обозначает человека, а если подлежащее выражает неодушевленный предмет, в предикативном предложном обороте мы можем найти только событийное имя (и метонимический сдвиг упрощается). По крайней мере, нам пока неизвестно ни одного контрпримера. Отметим также сразу, что наиболее сложный тип, в котором метонимический сдвиг начинается с названия объекта (см. (а)), довольно распространен в польском, но нам неизвестны соответствующие примеры для чешского языка (см. §4.3).

Напоследок подчеркнем, что результирующее состояние в (в) относится либо к изменениям в конкретно-физическом мире, либо к миру социальной значимости. «Физическая» vs. «социальная» природа состояния, видимо, зависит от того, выполняет ли позицию подлежащего существительное, называющее предмет (в широком смысле, например *машина, квартира*) или человека (или другое живое существо).¹⁶ Для безличного типа такое обобщение сделать нель-

¹⁴ По сложности такую цепочку можно сравнить с более известной метонимической цепочкой типа ‘автор > произведение > физический объект, представляющий это произведение (экземпляр тиража)’; ср., например, *Puškin stoi na drugiej półce sęveru*.

¹⁵ Условные сокращения корпусов см. в конце статьи (в библиографии) и во введении к §4.

¹⁶ По-видимому, единственным исключением здесь является чеш. *X je po smrti* ‘X умер, не жив’ (досл. ‘X после смерти’), для которого нет польского эквивалента.

зя; как мы увидим в §3.2.2, он вполне (и предсказуемым образом) может относиться к физическим изменениям также и человека (людей).

3.2. Безличный тип

С безличным типом дела обстоят несколько сложнее. Видимо, за ним скрываются две разные конструкции. Обсудим их обе по очереди.

3.2.1. Конструкция, ограниченная событийными именами

Первая безличная конструкция от семантики личной конструкции отличается, по сути дела, только тем, что в ней метонимические сдвиги не осложняются объектными именами; позицию существительного в предложном обороте заполняют только событийные имена (включая их «заместителей», см. ниже). Эту конструкцию можно проиллюстрировать следующими стереотипными примерами:

(40a)	польский	<i>Już jest po obiedzie.</i>	‘Обед уже закончен.’
		<i>Wkrótce już było po deszczu.</i>	‘Скоро дождь был позади.’
		<i>Było po bitwie.</i>	‘Битва закончилась.’
(40b)	чешский	<i>Rázem bylo po kšeftu.</i>	‘Вдруг со сделкой было
		<i>Pak, když poznala,</i>	покончено.’
		<i>že je po večeři ...</i>	
		‘Но когда узнала, что ужин уже был...’	

Bylo po lásce. / Bylo po zápase. / Bylo po rozhovoru.

‘Любовь закончилась. / Бой закончен. / Разговор был закончен.’

- (41) ‘(i) До промежутка времени t_0 , на который ссылает время связки (*být/być*), имело место некое событие E или обстоятельства C. Существительное в предложном обороте (*po* + LOC), называет либо E, либо C. Состояние в промежутке t_0 является следствием E или C. Начало t_0 непосредственно примыкает к событию E, связанному с C.

(ii) Это состояние прямым образом не называется, а участникам речевого акта самим приходится устанавливать причинно-следственную связь между E / C и состоянием R.

[(iii) Причинно-следственная связь между E / C и R обнаруживает различную степень конвенционализации.]’

Как видно, толкование безличной конструкции отличается от толкования личной конструкции только в первом компоненте (i) и тем, что в компоненте (ii) отсутствует возможная переменная Ob.

В этой конструкции чрезвычайно часто появляется кванторное выражение ‘всё’ (см. §4.3), а событие E или обстоятельства C вводятся лишь на правах смазанной (неточной) отсылки. Эта ссылка раскрывается на основе предыдущего контекста (анафорически) или знаний о ситуации; ср.

- (42a) польский *O drugiej było po wszystkim.* ‘В два часа все было позади.’
 (42b) чешский *Brzy bude po všem.* ‘Скоро все будет позади.’

Но место после предлога могут заполнять также определенные выражения с предельно общим значением, например пол. *sprawa* ‘дело’, относящиеся к событиям или фактам. В этот разряд входят существительные, которые употребляются не в прямом значении, а как заместители таких предельно общих выражений. Степень конвенционализации таких заместителей разная, но довольно устойчивыми оказываются пол. *kłopot, problem, krzyk, ptaki, herbata*, чеш. *starost, problém, sranda, paráda, ptáci*.¹⁷ Ср. польские примеры (43–44) из работы Салиньской (Salińska 2003) и чешские (45) из корпуса SYN2015:

- (43) *Teraz to mówisz, jak już po herbacie.*
 ‘Ты говоришь это сейчас, когда уже **поздно**.’
Jak się spóźnimy, będzie po ptakach. ‘Если мы опоздаем, все пропадет.’
Wskoczył do wody i po bólu. ‘Он вскочил в воду и всё.’
- (44) *No i po krzyku.* (говорит мать ребенку, которому только что сделали укол)
 ‘Ну и всё, потерпел(а) и прошло.’
- (45) *Ted' bude po starosti, život se strastí zprostí.*
 ‘Сейчас **забот больше не будет**, жизнь освободится от страданий.’
Jenže pak farmu obehnali elektrickým plotem a bylo po srandě.
 ‘Однако ферму огородили электрическим забором и **проказам пришел конец**.’
(...) a když přišel nečekaný déšť, bylo po parádě.
 ‘...а когда начался неожиданный дождь, **больше нечего было веселиться**.’

Относительно польского языка Салиньска указывает на то, что такие обороты обычно замыкают высказывание, т.е. определяют границу неких абзацных единиц дискурса. Тогда они могут служить самостоятельными высказываниями, связь которых с предыдущим контекстом, как правило, остается имплицитной.¹⁸ Автор также настаивает на том, что слово *i* не является союзом, но входит в состав этого оборота как его неотъемлемая часть. Доказательством служит факт, что *i* не может быть заменено союзом (ср. (46b)). Тем не менее можно утверждать, что *i* делает эксплицитной связь с предшествующим дискурсом, указывая на то, что вводимая им фраза комментирует непосредственно предыдущий фрагмент текста. Перед *i* обычно выступает пауза (см. (46a)):

¹⁷ Совершенно окказионально можно встретить примеры, в которых, например, пол. *herbata* ‘чай’ (в смысле чаепития) или чеш. *ptáci* ‘птицы’ употреблены в прямом смысле.

¹⁸ „Vyřazení se mogą funkcionować jako samodzielne wypowiedzenia lub być dodane do poprzedzającego kontekstu werbalnego, bez nawiązania do jego treści (sytuacja pozajęzykowa, do której odnosi się dana jednostka, nie jest zwerbalizowana).” (Salińska 2003: 271)

- (46a) *Skończysz to || i po sprawie.* ‘Закончишь это || и всё.’
 (46b) **Skończysz to, tudzież po sprawie.*

Конструкция *i po* NOUN_{LOC} в известном смысле представляет разновидность предложного результатива, поскольку разделяет с ним ряд нетривиальных свойств.

Салиньска в оборотах типа *i po* + NOUN_{LOC} выделяет различные типы оценочной семантики и в зависимости от «содержания» оценки она проводит подразделение на группы (иногда состоящие из одного представителя). Единственным нейтральным в этом отношении существительным является выражение *i po sprawie*, а шире всего представлена группа, выражающая облегчение или подобные эмоции: комментируемая прошедшая ситуация оценивается как неприятная, а факт, что она закончилась, вызывает положительные эмоции; сюда относится также *i po wszystkim*. В иных случаях выражается сожаление, что закончилась приятная ситуация (*i po herbacie; i po ptakach*). Тип оценки входит в семантику конструкции *i po* + NOUN_{LOC} в соответствии с существительным, заполняющим валентность предлога *po*, а прагматическое свойство этой конструкции, независимое от этого заполнения, одинаковым образом сводится к «текстоограничительной» функции, о которой говорилось выше.

Толкования, предлагаемые Салиньской, следуют «формату» толкований А. Вежбицкой, а в их центре (для каждой отдельной группы) находится тип оценки. Поэтому для нейтральной фразы *i po sprawie* толкование сводится к следующему:¹⁹

- (47) 1. ‘o tym, co się zdarzyło/działo [się zdarzy/będzie dziać] (wiesz, o czym mówię), mówię:
 to przestało [przestanie] się dziać’
 • в отношении действий, напр. *Skończysz / skończyłeś to i (będzie / było) po sprawie.*
2. ‘o tym, co powiedziałem, mówię:
 to przestało [przestanie] się dziać’
 • в отношении речевых актов, напр. *(Powiedz mi, że) Nie zrobiłeś / zrobisz tego, i jest po sprawie.*

Такое толкование само по себе не указывает на результативное состояние; в ассерции находится только то, что «бывшее прошло». Но чаще всего к тому, что «прошло», добавляется оценка, которая описывает внутреннее состояние субъекта речи, а это состояние как раз совпадает со временем, указанным связкой. Получается, что опыт толкования Салиньской косвенно наводит на особый тип

¹⁹ См. Salińska (2003: 286). Добавления в квадратных скобках, а также пояснения под вариантами толкования наши. Толкование разделено на два варианта, поскольку Салиньска сочла нужным различать комментарии к действиям (фактам и т.д.) в окружающем «физическом» мире и комментарии к речевым действиям, т.е. к пропозициональному содержанию того, что участник коммуникации мог (может) выразить словами.

результатирующего состояния: внутреннее состояние является результатом того, что закончилась ситуация, которую комментирует толкуемый оборот. Вместе с тем, такой опыт толкования, сосредотачивающий внимание на типе оценки, охватывает лишь особый подтип безличного варианта рассматриваемого нами предикативного предложного оборота. Предложному результату бывает присущ определенный оттенок «социальной значимости», а эмоциональную оценку можно понимать как одну из разновидностей социально значимых ситуаций. Следует однако иметь в виду, что Салиньска задалась целью представить толкования и дискурсивные свойства оборота с *i*, а не всех типов предикативного употребления предложного оборота с *po*+ЛОС без подлежащего в польском языке. Вместе с тем, эмоциональная оценка присуща этой конструкции не всегда. Такая оценка иногда просматривается, когда значение существительного в предложном обороте испытывает определенный сдвиг; ср. следующий польский пример, в котором *po meczu* досл. ‘после матча’, скорее всего, нужно понимать как признание в выигрыше (или проигрыше):

- (48) *Kapitalny strzał pod poprzeczkę i jest po meczu! Zdruzgotani rywale zaczynają od środka.*

‘Мощный удар под перекладину и всё! Сокрушенные соперники начинают с середины поля.’

(APM; wisloksieniawa.bnx.pl)

Вопрос о том, насколько правомерно рассматривать эмоциональную оценку как часть конвенционального значения предикативного оборота *po*+ЛОС с данной лексемой (*mecz*), следует дальнейшего разъяснения. Однако трудно усмотреть такую оценку (на правах конвенционального элемента) в стереотипных примерах как пол. *Było po obiedzie* или соответственно чеш. *Bylo po večeri* (см. примеры 40а, 40b), когда существительное употребляется в своем первичном (прямом) значении. То же самое верно в отношении личного варианта (см. §3.1) и второй безличной конструкции, к обсуждению которой мы приступаем сейчас.

3.2.2. «Уничтожительная» безличная конструкция

Второй вариант безличного типа предложного результата, скорее всего, нужно признать особым его значением, потому что этому варианту нельзя приписать ни толкование, которое мы предложили в §3.2.1 для безличного результата, ни толкование Салиньской (см. 47). Различиям в значении соответствует дополнительное распределение «онтологических» групп существительных, управляемых предлогом. Сравним следующие польские примеры с примерами в §3.2.1:

польский

- (49) *Naprawa jest konieczna – bo jak przeskoczą to będzie po silniku – ale też bardzo droga.*

‘Починка необходима – ведь если [ремни] соскользнут, то **конец мотору** – да и стоит очень дорого.’

(APM; botak.jogger.pl)

- (50) (...) *na szczęście piłka straciła impet na ręce Włodasa, gdyby nie to, już byłoby po szybie.*
 ‘... к счастью, мяч потерял стремительность, когда попал в руки Влодасу; если бы не это, то **оконного стекла уже бы не было.**’
 (NKJP; kanał książka. Wióry)
- (51) *Wóz wyjeżdża zza węgła, strzela, i w dwie sekundy i jest po Drabowiczu.*
 ‘Автомобиль вырывается из-за угла, стреляет, и за две секунды **Драбовича нет.**’
 (NKJP; kanał książka. Afrykanka)
- (52) *po co jakies wyszukane przyklady z kosami, kijami (...), wystarczy 2 napastnikow i jest po tobie (...).*
 ‘зачем какие-нибудь изысканные примеры с косами, палками (...), достаточно 2 нападающих, и **тебя больше нет.**’
 (NKJP; www.forumowisko.pl, 2006)

чешский

- (53) „*Umřeme všichni, kdo ví, třeba už zejtra bude po mně!*“
 ‘«Все мы умрем, кто знает, возможно уже завтра **меня не станет!**»’
 (SYN2015; Po Fredrikovi)
- (54) *Zasažený kovboj tiše klel, svíjel se, ale za chvíli bylo po něm.*
 ‘Ковбой, в которого попала пуля, тихо клялся, вертелся, но через момент **его не стало.**’
 (SYN2015; Nesmrtelný)
- (55) *Houbičku namočte do čisté vody a udělejte s ní totéž. A je po bakteriích.*
 ‘Тубку замочите в чистой воде и сделайте с ней то же самое. И уже **бактерий нет.**’
 (ABM; speedexpress.cz)

В §3.2.1 в примерах предложная группа «заполнялась» событийным именем (или его заместителем, относящимся к известному по контексту событию или факту), тогда как в примерах (49–55) существительные в предложной группе обозначают предмет или человека (людей). Сюда можно причислить существительные, обозначающие то или иное учреждение, завод, институт и т.п., а это обозначение по метонимии легко переносится на коллектив людей, связанных с этой институцией; ср. польский пример:

- (56) (...) *zdążyli się pokłócić i już było po spółdzielni.*
 ‘...успели поссориться, и уже **кооператива не было.**’
 (APM; biznesspoleczny.pl)

Данному варианту можно приписать отдельное значение, потому что люди и предметы, а также то, что с ними соотносится в разных наименованиях на правах метонимии типа ‘люди > коллектив / учреждение с определенным предназначением (> здание / помещение, в котором это учреждение находится / в котором работают люди, связанные с этим учреждением)’ могут исчезнуть физически.²⁰ Это включает либо уничтожение в биологическом или каком-либо социальном или правовом смысле (смерть, провал на экзамене, увольнение, снятие с должности и т.п.), либо радикальное изменение внешнего облика или уничтожение функциональной целостности (напр., порчу электрических приборов или предметов хозяйственной или ремесленной утвари; см. примеры 49–50), а иногда также уничтожение абстрактных величин и отношений (напр., развал какой-нибудь валюты, конец дружбы или, наоборот, вражды); ср. польский пример:

- (57) *Doprecyzujemy: będzie po Euro, jeśli się w ogóle zacznie, bo (...).*
 ‘Уточним: **с евро дело будет покончено**, если вообще начнется, ведь...’
 (APM; blog.zw.com.pl)

Напротив, если место после предлога занимают событийные имена, то из конструкции вытекает просто конец действия (см. толкование Салинской в 47) или смена ситуации (см. наше толкование в 41); ср. все примеры в §3.2.1, а также следующий:

- (58) *natychmiast doskakiwało do niego dwóch, czasami trzech rywali i było po akcji.*
 ‘сразу к нему прискакивали два, иногда три соперника и **все дела.**’
 (APM; nowytydzien.pl)

Понятие смены ситуации, конечно, включает и исчезновение, уничтожение и т.п., но обсуждаемая здесь конструкция настолько исключительно и специфически связана с уничтожением – т.е. с утверждением, что того человека или объекта, который назван в предложном обороте, больше нет – что это оправдывает выделить ее в особое значение. Так или иначе, из сказанного становится очевидным, что противопоставляемые здесь два значения безличного типа предложного результата тяготеют к дополнительному распределению, а это обусловлено природой имен, заполняющих валентность в предикативно употребляемом предложном обороте.

²⁰ См. (Przybylska 2002: 476). Смысл уничтожения выдвигается на передний план, если существительное в предложном обороте обозначает живое существо.

Попробуем представить толкование «уничтожительного» значения предложного результатаива:

- (59) ‘(i) В промежуток времени $t_{<0}$, предшествующий моменту времени t_0 , на который ссылает время связки (*był / był*), существовал предмет Ob или человек (группа людей) Num, называемый существительным в предложном обороте (*po + LOC*). Между моментом $t_{<0}$ и моментом t_0 произошло некое событие E. В момент t_0 Ob / Num больше не существует (Ob / Num исчез, уничтожен или подвергся радикальной деформации). Начало t_0 непосредственно примыкает к событию E. (ii) Исчезновение / уничтожение / радикальная деформация Ob / Num в промежутке t_0 является следствием E, но участникам речевого акта самим приходится устанавливать, в чем состояло E и какова причинно-следственная связь между E и исчезновением (уничтожением, радикальной деформацией) Ob / Num. [(iii) Причинно-следственная связь между исчезновением Ob / Num и E обнаруживает различную степень конвенционализации.]’

Попутно уже отметим, что для чешского языка нам не удалось найти примеров с объектным именем (т.е. соответствий примерам как в 49–50); зато очень распространены примеры с названием человека (или других живых существ) или с местоимением; см. примеры (53–55) и §4.3.

3.2. Соотносительность с другими предложными оборотами?

Может возникнуть вопрос, нет ли конструкций с *před / przed + NOUN_{INS}*, которые по аналогии с *po + NOUN_{LOC}* описывают ситуацию с обратным временным соотношением. Такой вопрос кажется закономерным на основании конверсивных отношений:

- (60) *A po B* ‘A следует за / наступает после B’ \cong *B před / przed A* ‘B предшествует A’.

Действительно, в корпусах можно найти единичные примеры, которые на первый взгляд подкрепляют такое рассуждение. Например, в чешском АВМ мы обнаружили два примера типа *Objekt je před rekonstrukcí* (но ни одного аналогичного в польском АРМ: *jest/był przed remontem*), а также примеры с существительным пол. *matura* / чеш. *maturita*:

- (61) *Ted’ je před maturitou, ještě jí je devatenáct let, je mladá, uvidíme na základě dalších lékařských vyšetření.*

‘Сейчас она собирается сдавать на аттестат зрелости, ей еще 19 лет, она молодая, мы посмотрим на основе дальнейших обследований врачей.’

(SYN4; Deníky Bohemia)

- (62) *Kiedy Karol zaginął, starsza Wiktoria była przed maturą, a dużo młodszy Antoś chodził do zerówki.*

‘Когда Кароль пропал, старшая сестра Виктория **собиралась сдавать на аттестат зрелости**, а намного младший Антошь ходил в подготовительный класс детсада.’

(NKJP: Dom między lipą a billboardem),

По мнению информантов подобные примеры приемлемы, но по сравнению с предикативным оборотом *po* + NOUN_{LOC} они несравнимо реже (напр. с *matura / maturita* таких примеров вовсе не было в интернетовских корпусах). Применительно к польскому языку Левицкий отметил, что оба предложных оборота широко употребляются в качестве обстоятельств (ср. *Przed burzą była chwila cicha i ponura* ‘Перед бурей был момент тихий и понурый’; *Jan po studiach pracował jako nauczyciel* ‘После университетской учебы Ян работал учителем’), но в качестве предиката предложный оборот *przed* + NOUN_{INS} напроць отсутствовал.²¹

Такие эмпирические факты заставляют задуматься, действительно ли следование (*po*) и предшествование (*před / przed*) в речевой практике, а также в языковой системе, трактуются как равноправные члены конверсивной пары (как это вытекало бы из логической эквивалентности в (60)). В таком равноправии нужно усомниться, и, по удачной формулировке Левицкого, причиной может быть „niewielka wartość wyrażenia *przed* N_{III} [= *przed* + NOUN_{INS}; TB/BW] dla scharakteryzowania podmiotu. Gdy się powie o kimś *Jan jest przed obiadem*, to właściwie nie powiedziało się nic o podmiocie, bo nie oznacza to nawet tego, że ‘Jan jest głodny’” (Lewicki 1973: 202). По-видимому, предикативное употребление *przed* + NOUN_{INS} обычно не вызывает причинно-следственных связей. По крайней мере это случается настолько редко, что их нельзя найти даже на большом массиве текста, и нельзя говорить о том, чтобы такие связи становились устойчивыми – в отличие от будто бы конверсивного оборота с *po*. Между (хотя бы имплицитным) указанием последствий какого-нибудь события (*Jan jest po obiedzie*) и указанием того, что такое событие предстоит (*Jan jest przed obiadem*), наблюдается асимметрия «в пользу» указания на последствия; вместе с тем, для схемы *przed* + NOUN_{INS} какая-либо смысловая связь сверх простой темпоральной возникает в лучшем случае окказионально, на уровне дискурса.

Почему так происходит, без дополнительных (не только лингвистических) исследований сказать трудно. Можно думать, что людям меньше приходится, или хочется, говорить о предстоящем, чем о только что совершившемся (или о последствиях того, что совершилось или совершится). Можно думать, что хотя бы имплицитное указание на последствия того, что случилось или случится, с коммуникативной точки зрения важнее, чем сообщение о предстоящем в ближайший момент. Но подобные рассуждения о разнице по коммуникативной значимости пока что нужно отнести к спекуляциям, а ответы на вопросы, которые они порождают, могут быть даны только в результате тщательных исследований по речевой практике, независимо от формальных средств, служащих для выражения противопоставляемых здесь временных отношений.

²¹ См. (Lewicki 1973: 202). Левицкий опирался на обширную базу данных, собранную из произведений художественной прозы XX века.

Однако асимметрия между ними не сводится только к речевой практике. Об этом говорят следующие факты и рассуждения. Во-первых, как указано выше, с сообщением о предстоящем (или намереваемом), как правило, не связано никаких причинно-следственных или подобных импликаций, в то время как предикативный оборот *po* + NOUN_{LOC} такие импликации включает на уровне семантических, т.е. устойчивых компонентов. Весь смысл толкований, данных в §3, сводится именно к выявлению тесной связи между темпоральной и причинно-следственной связями; причинно-следственная связь остается имплицитной в том смысле, что «содержание» результирующего состояния «домысливается», иногда на основании сложных метонимических переносов, но от этого доопределения нельзя уйти при понимании предложного результатива. То есть, этот компонент включен в конвенциональное значение конструкции. Во-вторых, такую несколько нестандартную результативную семантику оборот *po* + NOUN_{LOC} приобретает именно в предикативном употреблении: как мы видели в §3.2.1, *po* + NOUN_{LOC} в атрибутивном употреблении часто имеет другое значение или не может реализоваться вообще. Следовательно, результативность является свойством конструкции и ее синтаксического (т.е. сказуемого) статуса в целом. Практически ничего подобного в случае *před / przed* + NOUN_{INS} мы не наблюдаем.

В подспоре этим двум аргументам идут факты, связанные с распределением сопоставляемых конструкций. А именно, в-третьих, все примеры с *před / przed*, приведенные в литературе, а также найденные нами в корпусах, иллюстрируют личную конструкцию; нет убедительных примеров без подлежащего, описывающих более, чем временной порядок. Это вряд ли случайно. Ведь как нужно представить себе конверсивный эквивалент, например, к пол. *Było po ciąży* досл. ‘Было после беременности’ (т.е. женщина находилась в положении кормящей матери / семейная ситуация сосредоточивалась на младенце)? Изречения типа *Było przed ciążą* не засвидетельствованы. К каким ситуациям бы они подошли? Чисто конверсивному отношению как раз мешает то, что предложному результативу (как любому результативу) свойственен не только временной порядок (между событием, вызывающим новое состояние, и этим же состоянием), но и причинно-следственная связь, а эта связь нуждается в определенной коммуникативной мотивации. Такая мотивация действительно возникает, если то или иное событие социально значимо (и когда говорящий достаточно уверен, что это событие наступит, или знает, что оно наступило). Это объясняет появление единичных примеров типа чеш. *Byl jsem před maturitou* ‘Я собирался сдавать на аттестат зрелости’ или *Dům byl před rekonstrukcí* ≈ ‘Дом был в доремонтном состоянии’, а также отсутствие примеров типа чеш. *?Byl před nehodou* (досл. ‘Он был перед аварией’) – при обычном *Byl po nehodě* ≈ ‘Он прошел аварию’. Отметим, что все эти примеры представляют личный тип. Подобная мотивация обнаруживается также в тех единичных примерах, когда пол. *przed* используется в имплицитной или явной оппозиции к *po*, как в примере (74). См. также аналогичное противопоставление (*po* vs. *do*) в русском примере (19).

Наконец, и в-четвертых, абсолютно бессмысленно представлять себе конверсив к «уничтожительному» значению безличного типа предложного результатива (см. §3.2.2); ср. чеш. *Bylo po nás* ‘Мы пропали’ (≅ *?Bylo před námi*), пол. *Było po filiżance* ‘Чашка разбилась’ (≅ *?Było przed filiżanką*). Это дополнительно

доказывает, что в языке (понимаемом как система оппозиций) *po* + NOUN_{LOC} и *před / przed* + NOUN_{INS} не трактуются как (конверсивные) аналоги, причем, повторим, именно в предикативном употреблении.

4. Польские и чешские конструкции: сходства и различия

Приступим сейчас к нашему пробному эмпирическому исследованию. Мы обратились к общедоступным электронным корпусам современных чешского и польского языков: из чешского национального корпуса (ČNK) мы использовали самую новую версию (SYN2015), польский национальный корпус (NKJP) мы исследовали с помощью поисковой системы Pelca, а для обоих языков мы привлекли эквивалентные интернетовские корпуса из собрания Araneum (сост. Вл. Бенко), Araneum Bohemicum Minus (ABM) и Araneum Polonicum Minus (APM). Если для иллюстративных целей мы привлекали данные из других корпусов, мы это особо отметим. Ссылки и сокращения можно найти при библиографии в конце статьи.

Мы сначала объясним процедуру установления списков подходящих вхождений (§4.1), потом сообщим наиболее очевидные результаты (§4.2) и ряд наблюдений, требующих более детального рассмотрения материала (§4.3).

4.1. О процедуре анализа

Мы подвергли анализу чешские и польские предикативные обороты типа *být / być* + *po* + NOUN_{LOC} в предикативном употреблении, собранные с помощью сплошной выборки из только что упомянутых электронных корпусов. Выборки были получены на запрос *být / być* + *po* + LOC, причем именно только в этой последовательности. Можно полагать, что запрос в этой последовательности соответствует обычному порядку следования элементов в изучаемой конструкции, т.е. со связкой, предшествующей предложному обороту, и без слов, разрывающих стык между связкой и предлогом. Нельзя исключить другой порядок следования, но его относительная частотность, скорее всего, ничтожно низка.²² Наверное, нам «ускользнуло» неизвестное количество примеров, в которых между связкой и предлогом появляется наречие чеш. *již* / пол. *już* ‘уже’, которое можно заметить довольно часто (ср. пол. *Byli już po egzaminie; Było już po kłopotcie*). То же самое касается других наречий, например пол. *wtedy* ‘тогда’, *właśnie* ‘как раз’ (ср. *Jan był wtedy po operacji* ‘Ян тогда (только что) прошел операцию’). Но нет основания полагать, что учет таких вхождений в корпусах изменил бы значительно распределение между личным и безличным типами или между отдельными группами, которые мы обсудим ниже.

²² Обратный порядок следования в принципе мог бы быть обусловлен выделением ремы (comment) или темы (topic). Ср., например, придуманные польские примеры: *Po lampce wina (to) Jacek już był, gdy spotkał na ulicy znajomego (i poszedł z nim na piwo)* ≈ ‘Что до бокала вина, то Яцек его уже выпил, когда на улице встретил знакомого (и пошел с ним выпить пиво)’ (→ выделенная тема), *To już po rozwodzie była Małgosia, kiedy poznała drugiego męża* ‘Это уже после развода была Малгося, когда познакомилась со вторым мужем’ (→ выделенная рема). Такие примеры звучат довольно искусственно и по меньшей мере требуют особого контекста. Нам неизвестен ни один такой реальный пример.

Здесь уместно также коснуться трудных случаев отграничения предложного результата от конструкций подобных, но по сути разных. Из рассмотренных мы исключили устойчивые сочетания типа чеш. *není ani stopy (po něčem / po někom)*, пол. *śladu nie było (po czymś / kimś)* ‘следа не осталось (от чего / кого)’; ср.:

- (63a) ... *po dwóch dniach śladu nie było po fląderkach. Nie wszyscy się jednak zalapali (...).*
... через два дня **следа не осталось по камбалам**. Но не все засекали...
(APM; chefpaul.net)
- (63b) *Był jsem tam dvakrát a není tam po ní ani stopy.*
‘Я там был дважды, а **по ней там следа не осталось.**’
(ABM: brokilon.cz)

Эти выражения напоминают второй безличный тип предложного результата, и его смысл также сводится к указанию на исчезновение (уничтожение) личного или предметного референта, занимающего валентность предлога *po* ‘после’. Однако отрицание при связке входит в состав самой конструкции, на равных правах с родительным падежом *śladu*, так что этот оборот следует расценить как отдельную, фразеологизированную единицу. Кроме того, сам предложный результатив при отрицании не встречается (см. §3).

Исключили мы также случаи эллипсиса подлежащего (64), случаи, в которых значение *být / być* равнялось лексическому глаголу типа ‘появиться’ или ‘пребывать, находиться’ (64–65),²³ и многочисленные случаи, когда функцию подлежащего выполняло указательное местоимение в среднем роде (66). В последнем случае *to* служит своего рода ситуативной анафоре, относящейся к пропозициям, извлекаемым из непосредственно предыдущего контекста. Во всех этих случаях *po* + NOUN_{loc} служит обстоятельством (а не предикатом). Ср. польские примеры:

- (64) – W Rzymie go nie ma. **Będzie po wakacjach.**
‘В Риме его нет. **Будет после каникул.**’
(NKJP; Urząd)
- (65) – Kiedyś tradycyjnie prezenty **były po kolacji**, ale wtedy wszystko było na szybko, dzieci niecierpliwiły się, kręciły się przy stole i nie mogły spokojnie zjeść.
Когда-то подарки по традиции **передавались после ужина**, но тогда все проделывалось быстро, дети выходили из терпения, вертелись у стола и не могли спокойно съесть.’
(Gazeta Krakowska, 2004)

²³ На принципиально другую синтаксическую структуру этих типов предложений указывал также Левицкий (Lewicki 1973: 201–202).

(66) *Kim jest Roger Jegorowicz? Spotkaliśmy się znowu. Ale to było po przelomie.*

‘Кто такой Роджер Егорович? Мы встретились опять. Но это было после перелома.’

(NKJP; W. Stamm: Czarna matka, 2008)

Далее мы отвергли случаи, в которых подлежащее (как правило, неодушевленное) выступает как объект наследия, а предлог управляет существительным, называющим лицо, к которому этот объект принадлежал; ср. чешский пример:

(67) *Dům je po mamince.*

‘Дом унаследован от мамы’ (досл. ‘Дом после мамы’).

Этот синтаксический образец реализуется также с одушевленным существительным, но тогда «наследие» равняется родству; ср. польский пример из Левицкого (Lewicki 1973: 144):

(68) *Chłopiec był po Jerzym.*

‘Мальчик был сыном Юрия.’

С синтаксической точки зрения такие примеры совпадают с личным типом предложного результата, однако в данном случае предложный оборот не выражает какую-либо предшествующую ситуацию (или ее участника), а только приписывает определенный «наследственный» признак. Здесь не указывается на смену новой ситуации и причинно-следственную связь (см. компоненты (i-ii) в толкованиях, обоснованных в §3). Соответственно семантика не результативна, а просто стативна.

Больше всего трудностей доставляло множество безличных предложений, в которых группа *po* + NOUN_{loc} просто выражала время суток или года. Ср. предложения под (69), в которых просто обозначается время, с примерами под (70–71), в которых указание времени имплицитно означает изменение внешних условий, а связка уточняет время вытекающего из этого изменения нового состояния. Так происходило в частности, когда единица времени имела при себе определение, уточняющее, чем был «заполнен» соответствующий интервал (ср. 70с), или она метонимически отсылала к известным политическим событиям (ср. 71):

польский

(69) *Było po drugiej w nocy.* ‘Было после двух часов ночи.’
Jest po północy. ‘Уже за полночь.’

(70a) *Nocą przymrozki i już może być po zbiorach,* zamiast arbuźów popadną się same badyle!

‘Ночью бывают заморозки, и может случиться так, что весь урожай пропадет, вместо арбузов нам останутся одни стебли!’

(NKJP; *Wielbłąd na stepie*, 1978)

- (70b) Delegaci obradują, jedzą i śpią w trzygwiazdkowym hotelu Polonez. „S“ zarezerwowała 390 miejsc. Podobno dostała od dyrekcji rabat (**jest po sezonie**). Delegaci mogą słuchać debaty w sali obrad lub w swoich pokojach, bowiem zjazd transmituje hotelowa telewizja.
 ‘Депутаты заседают, едят и спят в трехзвездочной гостинице Полонез. «S» забронировала 390 мест. Говорят, что она получила от администрации скидку (**сезон уже прошел**). Депутаты могут слушать прения в зале заседаний или в своих номерах, так как съезд транслируется по телевидению гостиницы.’
 (NKJP; *Gazeta Wyborcza*, 1997)
- (70c) *A kilka lat później, kiedy Jedynak już był po roku internowania i działał w podziemiu jako szef Regionu Śląsko-Dąbrowskiego, razem stworzyliśmy miesięcznik „Górnik Polski“.*
 ‘А несколько дней позже, когда Едынак уже **прошел год интернирования** и действовал в подземелье как шеф Силезско-Домбровского Района, мы вместе создали ежемесячник «Польский шахтер».’
 (NKJP; *Górnik Polski*, 2005)
- (70d) *W październiku nad Polską przelatuje najwięcej gatunków, ale pod koniec listopada już jest po przelotach. Lasy i łąki robią się jakby martwe.*
 ‘В октябре над Польшей пролетает больше видов птиц, но под конец ноября **перелетный сезон уже проходит**. Леса и луга словно мертвеют.’
 (NKJP; *Gazeta Wyborcza*)

чешский

- (71) *Ve státním vatikánském sekretariátu mi doporučili, abych si požádal o československý pas. Dostal jsem ho, když už bylo po srpnu. V roce 1969 jsem ještě stihl na pár dní navštívit otce a rok nato mě pustili na jeho pohřeb.*
 ‘В секретариате ватиканского государства мне поручили, чтобы я посталрался получить паспорт Чехословакии. Я его получил, когда **август уже был позади**. В 1969 году я еще успел посетить отца, а через год меня пустили на его похороны.’
 (SYN2015; Proti zlému krompáč a lopata)

В анализ мы включили случаи типа (70–71), но не типа (69). Спорны были примеры с обозначением праздников; ср. польские примеры:

- (72a) *A my jesteśmy po tragedii ukrzyżowania Jezusa, po zanieśieniu Jego ciała do grobu, po Jego zmartwychwstaniu i wniebowstąpieniu, po zesłaniu Jego Ducha na apostołów. A my jesteśmy po Wielkim Piątku, Wielkiej Sobocie, Wielkiej Niedzieli. A my jesteśmy już po Zesłaniu Ducha Świętego.*
 ‘А мы прошли трагедию распятия Христа, знаем, как Его тело занесли в могилу, как Он воскрес и вознесся в небеса, как Его дух был послан апостолам. А мы уже **прошли Великую Пятницу, Великую Субботу, Великое Воскресенье**. А мы уже знаем о Сослании Святого Духа.’
 (NKJP; *Zamyślenia*, 1998)

(72b) *Na drogę w Stanach Zjednoczonych spadło tysiące martwych ptaków. Akurat było po Sylwestrze, więc wyjaśniono, że najprawdopodobniej zabiły je fajerwerki.*

‘На дороги США с неба упало несколько тысяч мертвых птиц. Это произошло сразу же после Нового года, и, как выяснилось, скорее всего они стали жертвами праздничных фейерверков.’

(APM; superfakty.pl)

Мы решили включить их в число анализируемой выборки на тех же правах, что и примеры в (70–71).

4.2. Общие результаты

Общее количество примеров, полученных по запросу *být / być + po + NOUN_{loc}*, было подвергнуто многократной основательной «чистке». ²⁴ Сумма примеров, представляющих предложный результатив (личный и безличный типы), в итоге составляла 1.137 примеров по польскому языку и 1.820 примеров по чешскому языку. Распределение общей совокупности примеров на использованные корпуса подается в следующей таблице; в ней также указывается относительная частотность (= количество вхождений на миллион словоформ / i.p.m., items per million):

Таблица 1: **Общая частотность предложного результатива в польских и чешских корпусах**

польский	NKJP (240.192.461 словоформа)		APM (109.947.123 словоформы)	
	509	7,49 i.p.m.*	623	5,66 i.p.m.
чешский	SYN2015 (120.748.715 словоформ)		ABM (120.139.611 словоформ)	
	760	6,29 i.p.m.	1.056	8,78 i.p.m.

Сравнение показателей по относительной частотности обнаруживает, что предложный результатив встречается в пределе от 5 до 9 раз на миллион сло-

* Примечание: Относительную частотность для выборки из NKJP пришлось оценить посредством экстраполяции, потому что поисковая система Pelcra «выдала» только 5.001 пример, хотя и показывала, что во всем корпусе имеется 17.690 соответствий нашему «сырому» запросу. Экстраполяцию мы провели следующим образом: из 5.001 примера были отброшены все неподходящие примеры, а таких оказалось всего 509 (они впоследствии и подверглись анализу). 17.690 мы умножили на коэффициент из 509/5.001 (≈ 0.1), что дало 1.800 примеров. Это число мы поделили на общее количество словоформ (240.192.461), так что в результате мы получили 7,49 примера на миллион словоформ при учете всей совокупности.

²⁴ За помощь в подготовке корпусного материала мы приносим свою благодарность Евгению Кравченко.

воформ, так что в общем и целом он не особенно частотен. Далее, сравнение относительных частотностей показывает, что – в рамках указанного предела – между собой различаются не столько польский и чешский языки, сколько их корпуса. Трудно сказать, почему в корпусах *Aganem* (ABM и APM) суммы по польской и чешской частям обнаруживают бóльший отрыв друг от друга, чем национальные корпуса (NKJP и SYN2015). Корпуса *Aganem* состоят из текстов, которые собирались по источникам интернета; среди них большие доли приходится на заявки и разные жанры рекламы, с одной стороны, и на блоги, с другой. То есть, в основном корпуса *Aganem* складываются из коротких текстов. Но вряд ли это выясняет разницу в частотности. Заметнее на результаты нашего запроса влияет упомянутая жанровая принадлежность (см. ниже).

В следующей таблице указывается распределение конструкции по личному и безличному типам, причем под безличным типом мы здесь объединили оба его варианта, разведенных в §3.2.

Таблица 2: Распределение по личному и безличному типам

польский	всего	личный тип	безличный тип	% безличный тип
APM	622	490	133	21%
NKJP	515	275	234	45%
чешский	всего	личный тип	безличный тип	% безличный тип
ABM	1056	512	544	51%
SYN2015	760	198	562	73%

На основании этой таблицы сразу видно, что в чешском языке безличный тип на уровне текста намного более частотен, чем в польском языке. Это верно в первую очередь по отношению к сопоставимым корпусам, т.е. к национальным корпусам между собой и соответственно к корпусам *Aganem*. Можно возразить, что особенно между польскими корпусами обнаруживаются значительные колебания, а также – что в обоих языках доля безличного типа меньше в корпусе *Aganem*, т.е. в «интернетовских» текстах. Частичным разъяснением может послужить факт, что в рекламных текстах очень многочисленны случаи личного типа чеш. *Był je po rekonstrukci*, пол. *Samochód jest po naprawie*.

Больше внимания заслуживает следующее наблюдение: по табл. 2 больше всего друг от друга отличаются процентные доли польского корпуса APM и чешского SYN2015; а эти два корпуса обнаруживают самую низкую относительную частотность предложного результата в целом (см. Табл. 1). Напротив, доля безличного типа в польском национальном корпусе сравнительно мало отличается от доли в чешском корпусе ABM; эти два корпуса обладают самой высокой относительной частотностью предложного результата (Табл. 1). Напрашивается предположение, что, чем больше относительная частотность предложного результата в целом, тем вероятнее, что распределение по личному и безличному типам стремится к выравниванию. Такой тезис мы здесь проверить не можем, так что оставляем его на более углубленное исследование.

Теперь мы переходим к более подробному обсуждению сходств и различий между чешским и польским предложным результативом.

4.3. Результаты анализа выборок польского и чешского языка

Оба языка сходятся в том, что доля настоящих отглагольных существительных (*nomina actionis*), занимающих валентность предлога, крайне мала. Эти существительные имеют регулярный суффикс чеш. {*ni/ti*}, пол. {*nie/cie*}. В польской выборке нашлось всего 10 таких примеров (+ 3 сомнительных примера с существительным *przestuchanie* в НКJP и 5 с другими возможно лексикализованными существительными), а в чешском не было найдено ни одного примера; больше всего *nomen actionis* напоминало только существительное *zlomenina* ‘перелом’ в примере (75):²⁵

польский

- (73) *Witam, jestem po rozstaniu z osobą [z] którą żyłem 12 lat.*

‘Здравствуйте, я пережил расставание с человеком, с которым жил 12 лет.’
(APM; remitent.pl)

- (74) *Proszę zwrócić uwagę, w którym momencie głosowań jesteście w tej chwili. Jesteście po przyjęciu albo odrzuceniu określonych poprawek, nie ma żadnych podstaw do reasumpcji tych głosowań. Jesteście przed ostatecznym głosowaniem.*

‘Обратите внимание, на каком этапе голосования мы находимся сейчас. Мы приняли или отвергли определенные поправки, нет основания, чтобы возвращаться к этому голосованию. Мы перед последним голосованием.’

(НКJP; Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 26.06.1997, 2 kadencja, 110 posiedzenie, 3 dzień; 1997)

чешский

- (75) *Syn je po zlomenině nějaké nártové kostičky, má otoky, měl hluboký záněť-trombózu, bere léky na ředění krve.*

‘Сын сломал какую-то кость плюсны, у него отеки, глубокое воспаление, он принимает лекарства на разжижение крови.’

(ABM; jtvesely.txt.cz)

Соответственно дополнения отглагольных существительных реализуются крайне редко (ср. 74–75). Попутно отметим, что ввиду редкости отглагольных существительных в рассматриваемой конструкции такие существительные вряд ли могли дать толчок к распространению предложного результатива.

Кажется, что данной особенностью и исчерпываются главные сходства меж-

²⁵ В (Giger 2003: 25) приводится пример, соответствующий безличному типу: «*Trhni si nožkou, je po vyučování, zamumlal jsem.* ‘Иди прочь, твой срок обучения закончился», пробормотал я.’ Однако можно усомниться в том, что *vyučování* является настоящим, а не лексикализованным отглагольным существительным (указывается не на сам процесс или событие, а на промежуток времени, занятый данным процессом).

ду обоими языками (кроме тривиального соответствия основным толкованиям, представленным в §3). Наш сопоставительный анализ выявил большие различия в распределении личного и безличного типов, а также в плане лексического «заполнения» предложного оборота.

О расхождениях в отношении личного и безличного типов мы уже упоминали в §3. Сначала о личном типе. Практически только в польском языке метонимический сдвиг, ведущий от предшествующей ситуации или события к состоянию, на которое имплицитно наводит предложный результатив, осложняется объектом, с которым связано событие (ср. *Jesteśmy po dwóch piwach* ≈ ‘Мы после выпивки двух пив’, т.е. ‘Мы выпили два пива’); в чешском языке такие случаи не попались (см. §3.1). Относительно безличного типа мы заметили, что для «уничтожительного» варианта в чешском языке не встретилось ни одного примера с объектным именем (ср. *Upadła mu siatka i było po jajkach* ‘У него упал пакет и яйца разбились [⇒ яиц больше не было]’); предложный оборот заполнялся только местоимениями или существительными, называющими человека (людей); см. §3.2.2. Только что сделанные наблюдения заставляют думать, что диапазон существительных, выступающих в предложном результативе, в польском языке шире, чем в чешском. Или наоборот: в чешском языке ограничения на образование предложного результатива на порядок больше, чем в польском, потому что в чешском избегается использование целых двух тематических классов существительных в этой конструкции. Если это рассуждение корректно, то в польском языке продуктивность предложного результатива, скорее всего, выше, чем в чешском.

К последнему пункту мы еще вернемся, но тем самым мы уже перешли к различиям по лексическому заполнению. В этом плане чешский и польский языки сходятся в том, что в выборках отмечается всего лишь горстка чрезвычайно частотных лексем (см. Табл. 4), которой противостоит громадный ряд лексем, вошедших в конструкцию (предикативный предложный оборот с данным значением) только по несколько раз или всего лишь один раз. Следующие таблицы показывают распределение лексем по группам частотности (в скобках указано количество вхождений в соответствующей выборке), однако только для корпусов *Aganem*, поскольку для прямых сопоставлений они нам показались лучше приспособленными (в смысле жанров, объему и т.д.).

Таблица 3а: Группы лексем по частотности: личный тип (ABM, APM)

	общее кол. лексем (types)	частотность употребления в выборке (token frequency)				% лексем
		> 10 раз	6 – 10 раз	2 – 5 раз	1 раз	1–5 раз
чешский	103 (100%)	5	3	27	68	92%
польский	207 (100%)	5	5	54	143	95%

Таблица 3б: Группы лексем по частотности: безличный тип (ABM, APM)

	общее кол. лексем (types)	частотность употребления в выборке (token frequency)				% лексем 1–5 раз
		> 10 раз	6 – 10 раз	2 – 5 раз	1 раз	
чешский	216 (100%)	7	9	33	167	93%
польский	59 (100%)	2	2	8	47	93%

Видно, что относительное распределение на группы по частотности не обнаруживает особых различий между обоими языками и что подавляющее большинство лексем в выборках с предложным результатом выступило не чаще чем пять раз. Это наблюдение говорит в пользу высокой продуктивности предложного результата, а это особенно замечательно на фоне низкой частотности предложного результата в целом (см. Табл. 1).

Таблица 4 перечисляет лексемы, которые найдены более 10 раз, для всех корпусов отдельно.

Таблица 4: Самые частотные лексемы

	личный тип	безличный тип
чешский	SYN2015: <i>smrt</i> (110), <i>operace</i> (43)	SYN2015: <i>vše</i> (245), <i>on</i> (56), <i>válka</i> (19), <i>zápas</i> (13)
	ABM: <i>rekonstrukce</i> (189), <i>operace</i> (71), <i>smrt</i> (38), <i>revitalizace</i> (29), <i>porod</i> (12)	ABM: <i>vše</i> (106), <i>problém</i> (42), <i>on</i> (19), <i>válka</i> (15), <i>problémy</i> (13), <i>dešť</i> (12), <i>zápas</i> (11)
польский	NKJP: <i>rozwód</i> (18), <i>operacja</i> (12)	NKJP: <i>wszystko</i> (124)
	APM: <i>remont</i> (49), <i>operacja</i> (29), <i>rozwód</i> (29), <i>studia</i> (27), <i>ślub</i> (16)	APM: <i>wszystko</i> (36), <i>sprawa</i> (14)

В обоих языках выражение универсального квантора (чеш. *vše*, пол. *wszystko*) с большим отрывом является безраздельным «лидером» по частотности в безличном типе. В личном типе удивляет чрезмерно высокая частотность слова *smrt* ‘смерть’ в чешском; видимо, *X je po smrti* просто лексикализовалось в значении ‘X мертв / умер’. Кроме того, для обоих языков в корпусе из Araneum нашлось высокое число примеров с существительными, относящимися к ремонту квартиры; этот курьез легко объяснить чрезмерной представленностью мелких заявок в текстах, вошедших в эти корпуса (см. выше). Кроме этого, среди наиболее частотных лексем в обоих языках мы находим чеш. *operace* / пол. *operacja*, но только в чешском эта лексема особенно выбивается. Этот

факт может быть случайным, по крайней мере он не поддерживается другими лексемами, связанными со сферой здоровья и здравоохранения; а эта тематическая сфера для обоих языков в принципе хорошо представлена в предложном результате.

На самом деле, главные расхождения между чешским и польским языками связаны с тем, какие лексемы действительно заполняют валентность предлога *po*. Как раз среди менее частотных лексем – т.е. в их основной массе – часто наблюдаются несоответствия, которые говорят о довольно различном распределении как по отдельным лексемам, так и по целым тематическим классам. Отсутствие соответствий проявляется двумя (на первый взгляд противоположными) способами: с одной стороны, при сравнении конкретных лексем, заполняющих валентность предлога *po*, наблюдается мало пересечений; то есть, когда мы вникаем в то, какие лексемы употребляются в одном из языков, мы замечаем, что эквивалентов в другом языке часто найти нельзя. С другой стороны, когда мы находим когнатные выражения, их конвенциональная (или просто преобладающая) интерпретация разная. Первое наблюдение хорошо вписывается в соображения о продуктивности предложного результата, которую мы затронем ниже. Последнее наблюдение, напротив, показывает, что предложный результатив предоставляет некий стабильный каркас конструкции, который в зависимости от конкретного лексического заполнения может принимать более или менее идиоматичное значение.

Сначала мы проиллюстрируем расхождения по интерпретации когнатных, или тематически близких; выражений, занимающих место после предлога *po*, на одном из наиболее ярких примеров, которые нам встретились в материалах. Поскольку мы здесь останавливаемся на возможных интерпретациях одного и того же выражения (после предлога *po*), то для этого выражения нам пришлось выйти за пределы определенных выше выборок; для чешского языка мы дополнительно воспользовались данными из более объемного корпуса SYN4. (Разумеется, в наши подсчеты эти примеры включены не были.) Итак, сравним чеш. *po škole* с пол. *po szkole*. В то время как пол. *po szkole* стабильно и даже исключительно относится к состоянию после получения образования (и соответственно диплома) (76), чеш. *po škole* имеет бóльший диапазон употреблений: оно может значить то же, что по-польски (77a), но также указывать на кратковременное состояние после школьных занятий в какой-то определенный день (77b); преобладают однако употребления *po škole*, когда ученику пришлось отсидеть «штрафной урок» (ср. нем. *nachsitzen*); ср. (77c). Последнее значение оказывается особенно идиоматизированным для чешского языка и отсутствует у польского когнатного выражения:

польский

(76) *Ja jestem po szkole w Łazach (rocznik 2009) i jestem dumny że ...*

‘Я окончил школу в Лазях (выпуск 2009 года) и горжусь что...’

(APM; lazowanie.pl)

чешский

- (77a) *Saháme po hodně mladých lidech, kteří jsou po škole s minimální praxí.*
 ‘Мы оглядываемся на довольно молодых людей, которые (только что) **закончили школу** и имеют мало опыта.’
 (SYN4; Mladá fronta DNES)
- (77b) *Těším se, až bude po škole a budu mít volno. Sejdeme se s kamarádem a půjdeme se asi jen tak projít po centru Brna.*
 ‘Я рад, когда уроки на сегодня **будут закончены** [досл. ‘пока будет после школы’] и у меня будет свободное время. Мы встретимся с коллегой и пойдем, чтобы просто так пройтись по центру Брно.’
 (SYN4; Deníky Moravia)
- (77c) *A pyšně připsal, že nikdy nebyl po škole.*
 ‘И он гордо дописал, что никогда ему **не приходилось отсиживать штрафной урок**.’
 (SYN4; Instinkt)

Пол. *po szkole* вписывается в разряд, который по аналогии создают употребляемые в предложном результате существительные, обозначающие учреждения, направления или предметы образования, а также «единицы», задающие блоки обучения, как напр. *kurs, seminarium* или *n-ty rok studiów*; ср.

- (78) *Jej muž jest po ogólniaku i nie może znaleźć pracy.*
 ‘Ее муж **окончил общий лицей** и не может найти работу.’
 (NKJP; Gazeta Wyborcza)
- (79) *Znam wiele dziewczyn z HE, które są po germanistyce.*
 ‘Я знаю много девушек с HE, которые **закончили германистику**.’
 (APM; opieunki24.pl)

В польском языке этот тип переноса задает целый тематический класс. Подобные примеры встречаются тоже в чешском (ср. 77a и 80), но заметно реже (на уровне текста) и не так систематически (на уровне лексем) как по-польски:

- (80) *Snowboardáci jsou po kurzu.*
 ‘Сноубордисты **прошли курс**.’
 (SYN4; Deníky Moravia)

Подытожим: когнатные, или тематически близкие, существительные, выступающие в предложном результате, могут вызывать разные частные интерпретации, которые обусловлены разными типами метонимического переноса; вслед за этим, разные интерпретации связаны с разным объемом интервалов имплицуруемых состояний. При этом важно, что в рамках предложного результата конкретный метонимический перенос закреплён за данным существительным не окказионально, а конвенционально.

Обратимся теперь к обратной стороне лексического заполнения, т.е. к первому из выше отмеченных различий по лексическому заполнению. В наших выборках лексемы, заполняющие валентность предлога, часто не пересекаются и объединяются они в разные тематические группы. Такое наблюдение можно сделать, если в одном языке провести классификацию примеров из выборки по тематическим классам (наподобие подразделением в тезаурусных словарях). Подобное подразделение в 23 группы (из области пищи, образования, спорта, здоровья, права, семейных отношений, исторических событий и т.п.) мы провели для польского языка. Конечно, такая классификация, опирающаяся на интуитивное понимание предметных областей, не может быть полностью дополнительной, пересечения между ними и спорные случаи не исключены. Однако первый опыт показал, что такое деление возможно с довольно большой долей однозначности.²⁶

Важно другое, а именно: деление, проведенное на польской выборке, плохо подошло для чешской выборки; если чешские примеры «рассортировать» по группам, введенным для польской выборки, то относительные частотности почти всех групп в обоих языках заметно отличаются. Соответствия мы наблюдали только у безличного варианта: личные местоимения и особенно кванторное ‘все’ забирают огромную долю всех примеров, причем местоимения по «уничтожительному» значению (см. §3.2.2), а кванторное выражение по первому значению безличного типа (см. §3.2.1). А числовые соотношения между группами, осуществляющими личный вариант, друг от друга отличаются намного больше. При условии, что наши выборки можно признать достаточно представительными, эти наблюдения позволяют выдвинуть осторожную гипотезу, что предложный результатив – по меньшей мере его личный тип – в чешском и польском языках по большому счету проявляют достаточно разные предпочтения в плане лексического заполнения и предметных областей, «обслуживаемых» этой конструкцией. По большому счету для чешского языка в личном типе предложного результатаiva характерны только области ремонта (если подлежащее – квартира и т.п.) и операции (его подлежащее – человек).

Напоследок, различия относительно лексического заполнения отражаются также в отчасти разной продуктивности предложного результатаiva. Продуктивность и вопрос о том, какими параметрами ее лучше всего следует описывать, до сих пор служат предметом споров среди специалистов (см. Ваауен 2009; Zeldes 2012 и др.). Однако достаточно надежным показателем продуктивности можно признать соотношение между количеством единиц (= types), т.е. лексем из некоего открытого класса, способных занять определенный «слот» в той или иной конструкции, и частотностью, с которой каждая отдельная из этих единиц в реальном дискурсе встречается в соответствующей позиции (= tokens). Это соотношение создает коэффициент, так наз. type/token ratio. Чем больше найдется лексем, занимающих определенный «слот» конструкции только по несколько раз или по одному разу (hapax legomena) в выборке, тем больше растет этот коэффициент и тем выше будет продуктивность. Применительно к предложному результатиvu это означает, что рост общего ко-

²⁶ По соображениям места результаты сопоставления по тематическим группам будут опубликованы в другой работе.

личества лексем, которые в выборке встречаются в указанной позиции только изредка, повышает *type/token ratio*, а это, тем самым, служит показателем продуктивности этой конструкции. С этой точки зрения антагонистом продуктивности является лексикализация (включая сюда и фразеологизацию): заметный рост частотности в речи только считанного количества лексем ведет к очень низкому коэффициенту (*type/token ratio*); он означает «закостенение» этих лексем в данной конструкции и уменьшение ее «прозрачности», а также спад продуктивности конструкции в целом.

По нашим выборкам получается следующее. С одной стороны, в польском языке коэффициенты *type/token* личного типа заметно выше, чем в чешском, т.е. в польском языке гораздо больше лексического разнообразия. С другой стороны, коэффициенты *type/token* по безличному типу между обоими языками более выравнены (по сравнению с личным типом), но по ним большее лексическое разнообразие наблюдается скорее, и более стабильно, в чешском языке.

Таблицы 5: Соотношение между лексемами (*types*) и их реализацией в дискурсе (*tokens*)

NKJP / SYN2015

польский	types	tokens	type/ token ratio	чешский	types	tokens	type/ token ratio
личн.	129	275	0,46	личн.	29	198	0,14
безл.	65	234	0,27	безл.	124	562	0,22

Araneum (APM / ABM)

польский	types	tokens	type/ token ratio	чешский	types	tokens	type/ token ratio
личн.	207	490	0,42	личн.	103	512	0,22
безл.	59	133	0,44	безл.	216	544	0,39

Такой вывод частично согласуется с высказанным выше предположением о том, что продуктивность предложного результата в польском языке, скорее всего, выше, чем в чешском, поскольку в чешском языке предметные имена практически не используются ни в личном типе, ни в «уничтожительном» значении безличного типа. Если предметные имена «отпадают», то сужению диапазона лексем, занимающих позицию после предлога, теоретически может противодействовать только более широкая, чем в польском, палитра лексем, относящихся к событийным именам (включая обозначения процессов, например *práce* 'работа'). Местоимения, столь частотные в «уничтожительном» значении, и кванторные слова, который занимают верхнюю позицию по частотно-

сти в тексте для первого значения безличной конструкции, представляют собой замкнутые и весьма малочисленные классы, а класс существительных общего значения, выступающих в первом значении безличного типа, тоже вряд ли может значительно расширяться (если не окказионально, как в примере 48 с существительным *mesz*).

5. Выводы

Пора подытожить наблюдения о проведенном нами первом опыте изучения предложного оборота *být / byt + po + NOUN_{loc}* в предикативном употреблении. Чешский и польский языки были выбраны потому, что уже первый обзор славянского материала (а также материала других европейских языков) делает очевидным, что данная конструкция в этих языках выделяется достаточно отчетливо. Стимулом послужил также факт ее почти полной неизученности и желание уточнить ее интуитивно улавливаемые свойства. Кроме более систематического анализа семантики этой конструкции мы задались целью присмотреться к тому, как она реально используется в речи. Для этой цели мы обратились к электронным корпусам. Такой комплексный подход оправдан тем, что, по нашему убеждению, семантические свойства той или иной конструкции (или другой единицы языка) нельзя оценивать в отрыве от свойств, которые проявляются в речи и которые выявляются только при рассмотрении более масштабных данных; эти свойства – распределение и продуктивность (см. ниже).

Начнем с семантики выбранной конструкции. Мы ее причислили к результативам, потому что она указывает на состояние, наступившее после некоторой смены вследствие событий, связанных с референтом, который называет существительное, управляемое предлогом *po* ‘после’. Как с любым результативом, существенно, что устанавливается причинно-следственная связь между событием, вводящим новое состояние, и этим новым состоянием. То есть, предикативный оборот не указывает просто на стативную ситуацию, как это имеет место, например, когда называется время суток (пол. *Było po trzeciej* ≈ ‘Было в четвертом часу / Пробыло три часа’). По этой причине изучаемый оборот мы окрестили ‘предложным результативом’. Однако в отличие от обычных результативов состояние, актуальное в момент, на который ссылает время связки, не называется прямо, а имплицуруется. То есть, это состояние находится под асерцией, но участникам коммуникации приходится устанавливать связь между предшествующей ситуацией (или событием, которое заканчивает эту ситуацию) и актуальным состоянием на основе метонимических отношений между тем, что называется в предложном обороте, и этим же состоянием. Например, пол. *Oni są po rozwodzie* (досл. ‘Они после развода’) косвенно указывает на состояние, наступившее после развода, хотя существительное в предложном обороте само по себе последствия развода не называет, а характер состояния не уточняется. Вместе с тем, сдвиг, нужный для интерпретации, не сводится просто к тривиальному для результативов временному сдвигу между предшествующим событием и следующим за ним состоянием (ср. *Открыли дверь* [предельное событие] > *Дверь открыта* [результатирующее состояние]); к этому сдвигу присоединяются качественно иные импликации (напр. пол. *po porodzie*: рождение ребенка > (а) новые социальные обязательства / (б) изменения в ор-

ганизме женщины, рожавшей ребенка). Эта особенность предложного результата хорошо согласуется с фактом, что в чешском и польском языках в этой конструкции практически отсутствуют настоящие отглагольные существительные (хотя они в принципе возможны).

Метонимическая связь (импликация) осложняется, если в предложной группе используется не событийное имя, а существительное с конкретным референтом (в широком смысле), напр. пол. *Jesteśmy po piwie / po obfitym bigosie* (досл. 'Мы после пива / после изобильного бигоса'). В таком случае для установления связи с результирующим состоянием необходим еще один дополнительный метонимический перенос (в данном случае: порция еды или питья > прием этой порции > состояние после приема порции). В польском языке такие случаи довольно обычны, тогда как по-чешски они встречаются лишь единичными примерами.

Важно отметить, что переносы (импликатуры) – как более простые, так и осложненные – обладают разной степенью конвенциональности, а эту степень, видимо, приходится устанавливать отдельно для каждой лексемы, занимающей валентность предлога.

Далее, для предикативной конструкции *být / być + po + NOUN_{LOC}* следует различать варианты с подлежащим (личный вариант) и без него (безличный вариант). Эти синтаксические варианты отличаются также семантически, а безличный вариант подразделяется на два значения. Значения безличного варианта характеризуются по сути дополнительным распределением онтологических групп существительных, занимающих валентность предлога: в одном значении выступают по сути только событийные имена (и это значение ближе к значению личного варианта), в другом значении эту валентность заполняют личные местоимения, предметные имена и личные имена (а также изредка, существительные, обозначающие учреждения, предприятия и т.п., которые на правах метонимии ссылают на совокупности людей), а намного реже – существительные, называющие состояния (типа *любовь, согласие* и т.п.) и другие абстрактные величины (напр. валюту). Смысл этого значения сводится к утверждению о том, что референта, названного этим существительным, больше нет. Разграничение обоих значений безличного варианта бывает трудным, если в нем употребляется кванторное выражение 'всё' (чеш. *po všem*, пол. *po wszystkim*), которое оказывается наиболее частотным «лексическим заполнителем» конструкции, или семантически опустевшее выражение типа чеш. *po problému, po parádě*, пол. *po sprawie, po herbacie*. Для этих последних бывает характерен эмоциональный оттенок, а также дискурсивная функция замыкания «абзацных» единиц текста.

Упомянутые свойства предикативной конструкции *být / być + po + NOUN_{LOC}* – прежде всего нетривиальные и в разной степени сконвенционализированные семантические сдвиги – объясняют, почему с этой конструкцией нельзя сопоставить конструкцию *být / być + před / przed + NOUN_{INS}*. Хотя предлоги *po* 'после' и *před / przed* 'перед, до' обосновывают конверсивные отношения предшествования и следования, то регулярная (т.е. предсказуемая) симметрия между ними обнаруживается только, когда они употребляются как обстоятельства. В предикативном же употреблении между ними симметрии нет. Это объясняет факт, что конструкция *být / być + před / przed + NOUN_{INS}* как в чешском, так и в польском языках в ка-

честве сказуемого встречается крайне редко, а если встречается, то со считанными единицами узкого лексического круга (типа *экзамен, голосование*) и только в личном варианте. Следовательно, предлоги *po* 'после' и *před / przed* 'перед, до' в рамках предикативной конструкции нельзя признать аналогами друг друга.

Этот вывод связан с тем, что образцы, которые скрываются за конструкцией *být / być + po + NOUN_{loc}*, не в полной мере семантически «прозрачны», т.е. выделенные выше значения не являются простой суммой значений их синтаксических составляющих. Вместе с тем эти образцы на уровне текста реализуются довольно редко, общая относительная частотность (на миллион словоформ) очень низка. Но помимо этого предложный результатив обладает определенной продуктивностью, причем разной для разных значений. Продуктивность уже становится осязаемой, если осознать, что больше чем 90% всех вхождений предложного результатива в корпусах приходится на лексемы, которые в этой конструкции выступают только от одного до пяти раз. Иными словами: круг лексем с большой частотностью очень узок, а между высоко- и низкочастотными лексемами практически нет переходной области. Далее, если считать достаточно надежным показателем продуктивности коэффициент из общего числа лексем, способных занимать валентность предлога, и частоты реализации предложного результатива в дискурсе (= type/token ratio), то оказывается, что личный и безличный варианты приходится оценивать отдельно. Хотя в чешском языке безличный тип в общем и целом гораздо более частотен, чем в польском, то в польском языке лексическое разнообразие заметно выше в личном варианте, а по безличному типу коэффициенты types/tokens между обоими языками отличаются в заметно меньшей степени.

Выводы, сделанные на основе корпусов, конечно, предварительны. В частности, следует выяснить отчасти значительные колебания частотностей между корпусами, а, выяснив их, стремиться к большей степени контроля над случайными факторами (как, например, непропорционально высокая доля отдельных лексем или тематических групп, обусловленная жанрами текстов), которые могут помешать при оценке продуктивности и лексического диапазона отдельных типов (или значений) предложного результатива, а также – контекстных условий, способствующих его употреблению. Следует однако подчеркнуть, что даже предварительные выводы как наши стали возможны только благодаря работе с корпусами. Корпуса незаменимы, когда изучаются такие свойства как продуктивность и, шире, распределение тех или иных конструкций в речи. При этом они служат не только как средство для подкрепления и иллюстрации выводов и гипотез, сформулированных заранее в отрыве от исследования выбранных феноменов в речи. Корпуса являются незаменимым средством для порождения гипотез – а именно гипотез о том, что нельзя установить невооруженным глазом и о чем вряд ли может догадаться даже опытный лингвист. Корпуса и способы их использования безусловно требуются совершенствовать, и к ним нужно относиться критически (так же как нужно совершенствовать и критически оценивать другие методы и орудия научной работы). Но важно осознавать, что существуют свойства языковых единиц, которые можно «ощупывать» и проверять лишь с помощью корпуса. Наш первый подход к предложному результативу показывает это довольно отчетливо.

Использованная литература

Байда, Виктор В. «Перфектные конструкции в ирландском языке». [В:] Т. А. Майсак, В. А. Плунгян, К. Р. Семенова (ред.) Исследования по теории грамматики, вып. 7: Типология перфекта [= Acta Linguistica Petropolitana, t. XII, č. 2]. Санкт-Петербург, 2016, 163–216.

Золотова, Галина А. Синтаксический словарь (Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса). Москва: Наука, 1988.

Кириченко І. Н. (голов. ред.). Українсько-російський словник, т. III. Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1961.

Недялков, Владимир П., Сергей Е. Яхонтов. «Типология результативных конструкций». [В:] В. П. Недялков (ред.) Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект). Ленинград: Наука, 1983, 5–41.

Vaayen, Harald. “Corpus Linguistics in Morphology: Morphological productivity”. [In:] A. Lüdeling, M. Kytö (eds.) *Corpus Linguistics. An International Handbook*, vol. 2. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2009, 899–919.

Bertinetto, Pier Marco. “The Progressive in Romance, as Compared with English”. [In:] Ö. Dahl (ed.) *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2000, 559–604.

Bloch, Oscar, Walther von Wartburg. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris: Presses universitaires de France, 1968⁵.

Dauzet, Albert. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris: Librairie Larousse, 1938.

Faska, Helmut. *Pučnik po hornjoserbšćinje*. Bautzen: Domowina, 2009.

Gamillschegg, Ernst. *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*. Heidelberg: Winter, 1969².

Giger, Markus. *Resultativa im modernen Tschechischen*. Berlin, Bern, Frankfurt am Main, Wien etc.: Lang, 2003.

Grepl, Miroslav, Petr Karlík. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.

Grochowski, Maciej. “Ekwiwalencja funkcjonalna i semantyczna wykładników następstwa w wypowiedzeniu prostym i złożonym”. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 34, 1998: 43–53.

Heine, Bernd, Tania Kuteva. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 2005.

Klebanowska, Barbara. “Przyimek po w znaczeniu czasowym”. *Prace Filologiczne* 31, 1982: 97–102.

Kosek, Iwona. *Przyczasownikowe frazy przyimkowo-nominalne w zdaniach współczesnego języka polskiego*. Olsztyn: Wyd-wo Uniw-tu Warmińsko-Mazurskiego, 1999.

Lewicki, Andrzej Maria. “Orzecznik przyimkowy w polskim języku współczesnym”. *Prace Filologiczne* 24, 1973: 117–209.

Orlovský, Jozef. *Slovenská syntax*. Bratislava: Obzor, 1971³.

Petr, Jan et al. 1987. *Mluvnice češtiny III*. Praha: Academia, 1987.

Przybylska, Renata. “Znaczenia temporalne polskich przyimków”. *Polonica* 11, 1985: 77–117.

Przybylska, Renata. *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*. Kraków: Universitas, 2002.

Robert, Paul. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, t. I. Paris: Le Robert, 1985².

Salińska, Dorota. “Cechy składniowe i semantyczne metatekstowych jednostek leksykalnych (z segmentem i) zamykających wypowiedź”. *Polonica* 32/33, 2003: 269–290.

Šmilauer, Vladimír. *Novočeská skladba*. Praha: SPN, 1947¹, 1969³.

Tommola, Hannu. “On the Perfect in North Slavic”. [In:] Ö. Dahl (ed.) *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2000, 441–478.

Toporišič, Jože. *Slovenska slovnica*. Ljubljana, Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1976.

Trávníček, František. *Mluvnice spisovné češtiny*. 2. Skladba. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.

Weiss, Daniel. Syntax und Semantik polnischer Partizipialkonstruktionen. Bern, Frankfurt am Main etc.: Lang, 1977.

Wiemer, Björn, Marku Giger. Resultativa in den nordslavischen und baltischen Sprachen (Bestandsaufnahme unter arealen und grammatikalisierungstheoretischen Gesichtspunkten). München, Newcastle: LINCOM Europa, 2005.

Zeldes, Amir. Productivity in Argument Selection (From Morphology to Syntax). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2012.

Kopnyca

Aranea: A Family of Comparable Gigaword Web Corpora. http://ucts.uniba.sk/aranea_about/index.html.

ABM = Araneum Bohemicum Minus.

APM = Araneum Polonicum Minus.

hotko. <http://wiki.korpus.cz/doku.php/en:cnk:hotko>

PELCRA. <http://www.nkjp.uni.lodz.pl>

prim-8.0. [http://korpus.juls.savba.sk/prim\(2d\)8\(2e\)0_en.html](http://korpus.juls.savba.sk/prim(2d)8(2e)0_en.html)

SYN4. <http://wiki.korpus.cz/doku.php/en:cnk:syn:verze4>

SYN2015. <http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn2015>

Корпус української мови (КУМ): <http://www.mova.info/corpus.aspx>

Национальный корпус русского языка (НКРЯ): <http://www.ruscorpora.ru/>

Тилман Бергер, Бјорн Вимер

ПРЕДЛОШКИ РЕЗУЛТАТИВ У ПОЉСКОМ И ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У овом раду настојали смо да издвојимо основне оријентире за систематско проучавање предикатског израза са предлогом *po*: *být / być + po + NOUN_{loc}*. На општеевропском тлу ова конструкција је најочљивија у пољском и чешком језику. Можемо је разматрати у оквиру грамема за које је у типологији општеприхваћен назив резултатив. (Могуће је и њено тумачење као експеријенцијалног перфекта, али засад то значење нисмо посебно издвајали.) Конструкција указује на стање које наступа после одређеног преокрета услед догађаја везаних за референта. Потоњи је означен именицом уз коју стоји предлог *po* у значењу 'после'. Успоставља се узрочно-последична веза између догађаја који уводи ново стање и самог настало стања. Другим речима, предикатски израз у овом случају не одређује само статичку ситуацију, као што је то случај са сличном темпоралном конструкцијом (пол. *Było po trzeciej* ≈ 'Прошло је три'). Отуд проистиче и назив 'предлошки резултатив'. Међутим, за разлику од обичног резултатива, стање које је било актуелно у времену на које указује копула не номинује се, већ се имплицира: стање је у фокусу асерције, али учесници у комуникацији морају сами одредити однос између претходне ситуације (или догађаја којим се потоња завршава) и актуелним стањем полазећи од метонимијских односа између оног што именује предлошка конструкција и одговарајућег стања. Степен сложености метонимијског односа првенствено зависи од тога да ли именица у конструкцији именује догађај или стање (нпр.: *развод, испит, грип, свађа*), предмет (у ширем смислу, нпр.: *авто, кафа*), човека или уопштени појам (нпр.: *проблем, ствар*). Осим тога, треба разликовати лични и безлични тип (уз даљу поделу потоњег), који су семантички неподударни. Издвојени типови су делимично условљени дијапазоном лексичког пуњења, које је веома неједначно ако се посматра на текстуалном нивоу, чак и уколико се дистанцирамо од могућих лексикализованих типова конструкција попут пољ. *Jest po wszystkim* / чеш. *Je po všem* 'Све је свршено'. Управо на нивоу текста и лексичког пуњења запажамо разлике како између пољског и чешког језика међусобно тако и поредећи их са другим словенским и несловенским европским језицима. Стога смо посветили посебну пажњу расподели одређених типова предлошког резултатива према лексичким групама; у ту сврху смо користили електронске корпусе. Семантичка обележја једне или друге конструкције не можемо посматрати одвојено од посебних обележја која се могу видети само приликом посматрања великог броја примера. Под таквим допунским обележјима подразумевамо расподелу и продуктивност. Постајемо свесни продуктивности када схватамо да преко 90% свих појављивања предлошког резултатива у корпусима припада на лексеме које се у тој конструкцији јављају од једног до пет пута: круг лексема са великом учесталошћу је веома узак, а између високо- и нискофреквентних лексема практично нема прелазне зоне.

Као довољно поуздан показатељ продуктивности може да послужи коефицијент од укупног броја лексема које могу попуњавати валентност предлога и учесталости појављивања предлошког резултатива у дискурсу (= *type/token ratio*). Испоставља се да варијанте личне и безличне употребе треба разматрати посебно. Иако је у чешком језику безлични тип укупно гледано много чешћи него у пољском, у пољском је лексичка разноврсност приметнија у личној варијанти. Када је реч о безличном типу, коефицијенти *types/tokens* у оба језика мно-го се мање разликују.

Кључне речи: резултатив, пољски језик, чешки језик, предлошке групе, имплицатуре, метонимијска померања, расподела, лексичко пуњење, електронски корпуси.

PRZYMIOTNIKI JAKO WYKŁADNIKI NAWIĄZANIA W JĘZYKU POLSKIM

Artykuł omawia krytycznie relację syntaktyczno-semantyczną nazwaną przez Zenona Klemensiewicza „nawiązaniem” (1949). Autor uzasadnia hipotezę, że niektóre przymiotniki polskie reprezentujące poziom ‘meta’ mogą być wykładnikami tej relacji. Druga część artykułu zawiera opis syntaktyczny przymiotników *poniższy*, *powyższy*, *niniejszy*, *rzeczony*. Czwarta jednostka jest analizowana szczegółowo pod względem semantycznym.

Słowa kluczowe: semantyka, składnia, język polski, przymiotnik, referencja, metatekst, nawiązanie.

In the first part of the paper, syntactic and semantic relation called “nawiązanie” (‘coherence’) by Zenon Klemensiewicz in 1949, is critically discussed. The author argues the hypothesis that some Polish meta-level adjectives can be exponents of the relation in question. The second part of the paper synthetically describes the adjectives *poniższy* ‘mentioned below’, *powyższy* ‘above-mentioned’, *niniejszy* ‘the following; herein’, *rzeczony* ‘the said’. This is analyzed in detail from a semantic point of view.

Keywords: semantics, syntax, Polish, adjective, reference, metatext, coherence

1. Pojęcie nawiązania jako stosunku syntaktycznego między zdaniami jest obecne w składni polskiej od co najmniej osiemdziesięciu lat. Wprowadził je do swojego aparatu terminologicznego Zenon Klemensiewicz (1937) i poddał szczegółowej charakterystyce (Klemensiewicz 1949, dalej cytuję za przedrukiem w wyborze: Klemensiewicz 1969), przeciwstawiając je pojęciu zespolenia i odnosząc to ostatnie do stosunku syntaktycznego w obrębie jednego zdania złożonego. Według Klemensiewicza (1969: 200-201) stosunek nawiązania (treściowy i/lub formalny) zachodzi na ogół w obrębie akapitu, nazywanego przez uczonego *ustępem*, a ściślej między dwoma członami wyróżnionymi za pomocą terminów *podstawa nawiązania* i *człon nawiązany*. Każdy człón ma postać zdania pojedynczego (lub jego równoważnika) albo zdania złożonego.

Ustęp jest tworem syntaktycznym, dla którego są charakterystyczne trzy jedności, mianowicie tematyczna, fonetyczna (ustęp jest usytuowany między dwiema dłuższymi pauzami) i syntaktyczna. Kryteria wyróżniania i opisu ustępu w ujęciu Klemensiewicza nie są dostatecznie klarowne, z drugiej strony, na co zwraca uwagę wielu badaczy (m. in. Karolak 1999, Wajszczyk 1981), analiza stosunku nawiązania nie wymaga odwoływania się do pojęcia ustępu ani do charakterystyki struktury ustępu. Jadwiga Wajszczyk (1981: 75) podkreśla wręcz, że wyodrębnianie akapitów jest nieprzydatne w analizie związków międzyzdaniowych. Według Stanisława Karolaka (1999: 639) kluczowym warunkiem zachodzenia stosunku nawiązania powinno być to, by podstawa nawiązania i człón nawiązany tworzyły spójną całość, nakładanie natomiast na argumenty tej relacji dodatkowych warunków strukturalnych (na przykład tego, że stosunek ten musi zachodzić między zdaniami) jest nieuzasadnione i niecelowe.

Klemensiewicz (1969: 202–203), charakteryzując formę stosunku nawiązania, wyróżnia trzy rodzaje wskaźników, gramatyczne, leksykalne i tematyczne. Wskaźniki

te opisuje uczony, odwołując się do różnorodnej terminologii gramatycznej (części mowy i części zdania), a nawet leksykologicznej (np. stwierdzając, że między składnikami podstawy nawiązania i członu nawiązanego może zachodzić relacja synonimii). W drugiej części studium o nawiązaniu, z punktu widzenia metodologii składni istotniejszej, Klemensiewicz (1969: 204) określa stosunek członu nawiązanego do podstawy nawiązania, przeciwstawiając funkcję przyłączającą tego członu jego funkcji włączającej.

„Funkcja przyłączająca wyraża się tematycznym wskaźnikiem nawiązania.” (Klemensiewicz 1969: 204) Jest ona urzeczywistniana wtedy, gdy podstawa nawiązania (PN) i człon nawiązany (CN) są gramatycznie i semantycznie niezależne, lecz tworzą jedność treściową. Por. np. sekwencje dwuwypowiedzeniowe

(1) PN *Pójdiesz na koncert?* CN *Nie wiem.* (Klemensiewicz 1969: 204)

(2) PN *Piotr prosił Annę, by wróciła do niego.* CN *Anna nie chciała wrócić do Piotra.* (Karolak 1999: 548)

Człon nawiązany pełni funkcję włączającą wtedy, gdy nie jest gramatycznie i/lub semantycznie samowystarczalny, a jego treść staje się komunikatywna dopiero na tle podstawy nawiązania. Funkcja ta jest realizowana za pomocą gramatycznych i leksykalnych wskaźników nawiązania. Do wskaźników gramatycznych należą spójniki, zaimki anaforyczne, a także wyrazy pełniące inne funkcje w zdaniu; por. np. *jego* w (3), *podobało się* w (4). Przykładem wskaźnika leksykalnego jest wyraz mający znaczenie uzupełniające w stosunku do tego, co zostało wcześniej powiedziane, np. *drugi* w członie nawiązanym w (5), korespondujący z wyrazem *starszy* w podstawie nawiązania. Por.

(3) PN *Zadawał pytania starszy z oficerów, porucznik.* CN *Jego ciemna twarz sportowca o rysach twardych i regularnych wyrażała chłód i pogardę.* (Klemensiewicz 1969: 204)

(4) PN *Dziewczynna zaśpiewała.* CN *Podobało się.* (Klemensiewicz 1969: 205)

(5) PN *Zadawał pytania starszy z oficerów, porucznik.* CN *Drugi oficer, płowy blondyn o wyglądzie pruskiego junkra, wsparł się szerokimi plecami o ścianę, obojętnie spoglądał przez ramię w okno.* (Klemensiewicz 1969: 206)

Trafny przykład nawiązania włączającego podaje Karolak (1999: 548), referując i interpretując teorię Klemensiewicza, por.

(6) *Piotr prosił Annę, aby wróciła do niego. Odmówiła.*

Teza Karolaka, iż „włączenie polega tu na zastosowaniu wielokrotnej elipsy” z powodu niewypełnienia pozycji podmiotu, dopełnienia i przydawki dopełniającej, nie ma właściwego uzasadnienia w świetle mojej koncepcji elipsy (Grochowski 1978). Interpolowanie wyrażeń argumentowych o znanej wartości leksykalnej jest operacją techniczną, a nie merytoryczną; por. (6) z (7):

(7) *Piotr prosił Annę, aby wróciła do niego. Anna odmówiła powrotu do Piotra.*

Jak pokazują to cytowane dotychczas przykłady, stosunek nawiązania – bez względu na przyjęte przez Klemensiewicza kryteria opisu, a więc formę i funkcję członów tej relacji – polega na identyczności semantycznej i/lub referencyjnej komponentów podstawy nawiązania i członu nawiązanego (Karolak 1999: 639). Ta zależność niewątpliwie łączy porównywane obiekty, przeciwstawianie natomiast gramatycznych

i leksykalnych wskaźników nawiązania, a tym bardziej obu tych typów wskaźnikom tematycznym, jest dyskusyjne. Nie ma bowiem jednostek leksykalnych pozbawionych właściwości gramatycznych ani właściwości gramatycznych, które nie odnosiłyby się do jednostek leksykalnych, ich klas bądź połączeń jednostek. Wskaźniki tematyczne muszą więc mieć postać jednostek lub ich połączeń.

Liczni badacze odwołując się do teorii Zenona Klemensiewicza, interpretowali relację nawiązania i poddawali jej opis krytycznej ocenie (por. m.in. Wajszczuk 1980, 1981, Karolak 1987, 1999, Walusiak 1999, Szkudlarek 2003). Biorąc pod uwagę dwie opozycyjne funkcje członu nawiązanego w stosunku do podstawy nawiązania, przyłączającą i włączającą, przeciwstawiano nawiązanie treściowe formalnemu. Funkcję włączającą spełniają gramatyczne i leksykalne wskaźniki nawiązania. Jadwiga Wajszczuk (1981: 77-81) zakwestionowała opozycję przyłączania i włączania, uznając ją za metaforyczne rozróżnienie „niewyrażonych i wyrażonych związków międzyzdaniowych”. Zaproponowała zawężenie zakresu pojęcia nawiązania do stosunku między obiektami sekwencji dwuzdaniowych, uznając, że współcześnie nawiązania międzyzdaniowymi nazywa się „spójniki międzyzdaniowe i zaimki anaforyczne o zasięgu przekraczającym granicę zdania, do którego należą” (Wajszczuk 1981: 83).

2. Badacze relacji nawiązania koncentrowali uwagę na jej wykładnikach formalnych, przyjmując, że należą one do klasy zaimków (anaforycznych i kataforycznych) i spójników. W nowszej literaturze niektóre wykładniki nawiązania zalicza się również do relatorów i partykuł (Kisiel 2012, Grochowski, Kisiel, Żabowska 2012, 2014), np. dodających (*co więcej, mało tego, poza tym*) czy rozszerzających (*nawiasem mówiąc, swoją drogą*). O ile mi wiadomo, nie zwracano uwagi na to, że leksykalnymi wykładnikami nawiązania mogą być także niektóre przymiotniki.

Najogólniejsza przesłanka, przyjęta w tym artykule, jest taka, że przymiotniki nawiązujące mogą odsyłać zarówno do wspólnej wiedzy interlokutorów (por. np. *wiadomy, znany, odnośny*), jak i do tego, co się aktualnie mówi (np. *niniejszy*) bądź do tego, co zostało albo zostanie powiedziane (np. *wspomniany, wymieniony, rzeczony, powyższy, poniższy, następujący*). Por. np.

(8) *Ale czym wobec tego pan się kieruje, czym uzasadnia pan swoje własne postępowanie w wiadomej sprawie?* (NKJP)

(9) *Zwykle działo się to według znanego schematu: ktoś go zaatakował, powiedział – my wiemy, że ty masz to i tamto na sumieniu, i facet (...) dochodził do wniosku, że należy wystąpić z samokrytyką.* (NKJP)

(10) *A gdzie jest w tej sprawie odnośne pismo z okrągłą pieczętką zaopatrzone tamtejszym numerem przeciągniętym przez tutejszy dziennik podawczy?* (NKJP)

(11) *Opracowanie niniejsze powstało pierwotnie jako skrypt dla studentów fizyki.* (NKJP)

(12) *W sytuacji, gdy odbiorcą produktów lub usług firmy jest podatnik podatku od towarów i usług, firmie przysługuje prawo do odliczania wspomnianego wyżej podatku.* (NKJP)

(13) *Wymieniony resort pozostałą część dotacji przeznacza na potrzeby jednostek przemysłu obronnego.* (NKJP)

(14) *Szparko udał się, pomrukując gniewnie, do zamkowej kuchni, gdzie kazał podać sobie wszystko, czym rzeczona kuchnia dysponowała.* (NKJP)

(15) *Po napisaniu powyższego tekstu otrzymałem dwa kolejne listy, chłoszczące mnie.* (NKJP)

(16) *Właścicielem gabinetu, a zarazem autorem poniższego artykułu jest młody pracownik naukowy Akademii Medycznej.* (NKJP)

(17) *Uważam, że w naukach mistrzów zen możemy wyróżnić następujące rodzaje znaków: bezpośrednie znaki paradoksove, pośrednie znaki paradoksove i znaki nieparadoksove (formalne).* (NKJP)

A zatem przymiotniki nawiązujące spełniają obie funkcje członu nawiązanego (w rozumieniu Klemensiewicza), przyłączającą i włączającą. Natomiast podział przymiotników według kryterium tych funkcji, a także podział na rodzaje wykładników stosunku nawiązania, uważam – w myśl krytycznej oceny koncepcji Klemensiewicza, wyrażonej przez jego kontynuatorów i przedstawionej już wyżej – za nieuzasadniony.

Przymiotniki nawiązujące do tego, co zostało, jest lub będzie powiedziane, należą do licznej klasy jednostek o funkcji intratekstualnej. Nie komunikują one o właściwościach przedmiotów ani o relacjach między przedmiotami, tak więc są bezdyskusyjnymi przymiotnikami przede wszystkim w świetle kryteriów morfologicznych (Saloni 1974, Saloni, Świdziński 1998). Z punktu widzenia semantyki i składni reprezentują nieprzedmiotowy poziom języka, inaczej mówiąc poziom meta (Danielewiczowa 2007). Świadomie nie chcę uściślać przynależności przymiotników nawiązujących do wielowarstwowego poziomu meta, nie jest on bowiem w dostatecznym stopniu zbadany. Warto jednak zwrócić uwagę, że intratekstualność może być cechą systemową danej jednostki (lub jednej z jednostek homonimicznych, por. *pozostały* w (18) w porównaniu z (19)), niezależną od jej użycia, albo cechą ujawniającą się tylko w określonych użyciach jednostki, por. np. *inny* w kontekście nawiązującym (20) i nienawiązującym (21):

(18) *Jedna z kobiet, jasnowłosa, leżała nieruchomo, natomiast dwie pozostałe – ciemnowłosa i ruda – wykonywały szereg czynności.* (NKJP)

(19) *Pracownicy, która urodziła więcej niż jedno dziecko przy jednym porodzie, przysługuje urlop macierzyński w wymiarze stosownym do liczby dzieci pozostałych przy życiu.* (NKJP)

(20) *Babka klęczała w ławce blisko ołtarza. Trzy inne kobiety tkwiły daleko od siebie, nieruchome i osamotnione jak porzucone figury.* (NKJP)

(21) *Jedynie milczenie oznacza najczystsą powściągliwość w stosunku do innego człowieka, którego nie chce się zagłuszyć dźwiękami własnej mowy.* (NKJP)

Na osobliwe właściwości niektórych przymiotników o funkcji intratekstualnej zwraca się uwagę od blisko pół wieku (Wierzbicka 1969, 1971), literatura składniowo-semantyczna poświęcona poszczególnym jednostkom jest coraz bogatsza; por. np. o *istny* w: Danielewiczowa 2011, Grochowski 2009, o *kolejny, następny, poszczególne, wszelki* w: Grochowski 2000, 2003, 2016, o *niniejszy, poniższy, powyższy, pozostały* w: Salińska 2006, 2007, o *zwyczajny, zwykły* w: Maryn 2009, Danielewiczowa 2012. Mimo to brak jest prac dotyczących globalnej charakterystyki klasy.

3. W dalszej części tego artykułu omówię krótko przymiotniki nawiązujące *niniejszy, poniższy, powyższy*, rozwijając niektóre wątki wstępnej (jedynej, którą znam) propozycji na ten temat, autorstwa Doroty Salińskiej (2007), która z przyczyn pozamerytorycznych przestała badać te przymiotniki. W ostatniej części artykułu zajmę się analizą przymiotnika *rzeczony*, którego prawdopodobnie nikt dotychczas nie rozważał (jest jedynie podany w aneksie do artykułu Danielewiczowej (2007) o metapryzymiotnikach).

Przymiotniki nawiązujące, typowe jednostki poziomu meta, są apredykatywne i arematyczne. Występują w pozycji syntaktycznej atrybutów rzeczownika (zarówno w antepozycji, jak i w postpozycji względem niego), co zgodnie z tezą Jerzego Kuryłowicza (1987: 205) o prymarności funkcji atrybutywnej przymiotnika (i sekundarności funkcji predykatywnej) pozwala bezdyskusyjnie zaliczyć je do tej klasy. Próba zmiany tej pozycji na orzecznikową powoduje dewiację; por. np.

(22) *Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.* (NKJP)

(23) **Rozporządzenie, które jest niniejsze, wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.*

(24) *Wzrost wydobywania węgla ilustruje poniższa tabela.* (NKJP)

(25) **Wzrost wydobywania węgla ilustruje tabela, która jest poniższa.*

O arematyczności omawianych przymiotników świadczy to, iż nie mogą być one akcentowane niekontrastywnie i nie podlegają negacji w sposób niecytacyjny (Bogusławski 1977a, 1999). Akcent kontrastywny może padać, jak wiadomo, na dowolną sylabę, zanegować z kolei da się również wyrażenie przytoczone, ale wyniki takich operacji nie są diagnostyczne.

Badane przymiotniki nawiązujące mają ograniczoną łączliwość leksykalno-semantyczną. Przede wszystkim nie dopuszczają kookurencji z operatorami referencji (termin użyty zgodnie z: Topolińska 1984: 368), połączenia z wykładnikami wyznaczoności powodują powstanie pleonazmu, a z wykładnikami niewyznaczoności prowadzą do sprzeczności. Por. np. połączenia dewiacyjne z jednostkami *ten, jakiś*:

(26) **Z tej powyższej zależności wynikają dwie istotne obserwacje.*

(27) **Jakąs powyższą opowieść podpisuję swoim imieniem i nazwiskiem.*

(28) **Tę poniższą trasę polecam turystom zmotoryzowanym.*

(29) **Rozstrzygnij, czy jakieś poniższe wypowiedzi są zdaniem prostym czy złożonym.*

(30) **Z ich inicjatywy ta / jakaś niniejsza praca ma szansę trafić do rąk każdego.*

Nie przyłączają żadnych operatorów metapredykatywnych (jednostek typu *bardzo, dosyć, sporo, trochę, niespełna, prawie, isticie*) ze względu na brak zgodnych z nimi cech semantycznych. Jak zapewne wszystkie przymiotniki reprezentujące poziom meta są niestopniowalne.

4. Podstawą analizy przymiotnika *rzeczony* są słowniki języka polskiego oraz NKJP (frekwencja w pełnym korpusie *rzeczony** - 6287, *rzeczony** (dla nom pl, r. męskoosobowy) - 716 [18.02.2018]). Definicje w słownikach oparte są na wyliczeniu bliskoznaczników (SJPD, SJPSz, USJP, SWJPDun), jedynie w ISJP i w WSJP mają charakter opisowy; definicja w ISJP jest metajęzykowa, w WSJP przedmiotowa (terminy stosowane w teorii definicji; por. np. Grochowski 1993). Według Borysia (2005: 532): od XV w. *rzeczony* 'wspomniany, wymieniony' [od *rzec*].

Przymiotnik *rzeczony* (*książk.*) ‘ten, o którym była mowa we wcześniejszej części wypowiedzi’ (WSJP) jest atrybutem rzeczownika w grupie nominalnej, ma zmienny szyk (neutralna jest antepozycja), nie występuje w pozycji predykatywnej, jest arematyczny (nie podlega akcentowaniu niekontrastywnemu ani negacji), nie przyłącza operatorów metapredykatywnych (jednostek typu *bardzo, dosyć, prawie, zbyt*), nie podlega stopniowaniu. Funkcjonalnie omawiany przymiotnik jest analogonem zaimka anaforycznego, kookurencja *rzeczony* z zaimkami wskazującymi (np. **ten rzeczony*) powoduje powstanie pleonazmu, a z zaimkami nieokreślonymi (np. **jakiś rzeczony*) – sprzeczności. Tę wstępną ocenę potwierdza NKJP: nie znalazłem w nim ani jednego przykładu połączenia formy *rzeczony* z zaimkiem wskazującym ani nieokreślonym. Badany przymiotnik jest komponentem wyłącznie konstrukcji składniowych, nie stanowi części wieloelementowych jednostek leksykalnych (związków frazeologicznych).

Liczne cechy przymiotnika *rzeczony*, wspólne z właściwościami omawianych w skrócie wyrazów *niniejszy, poniższy, powyższy*, potwierdzają tezę, że należy on do klasy jednostek reprezentujących poziom meta. W ostatniej części artykułu przedstawie pewne charakterystyczne konteksty użycia wyrazu *rzeczony*, świadczące o tym, że jest on wykładnikiem relacji nawiązania.

Grupa nominalna z atrybutem *rzeczony* jest rodzajem deskrypcji dyskursywnej (zgodnie z rozumieniem tego terminu wprowadzonym w pracy Bogusławski 1977b: 49). A zatem nie może on wystąpić w pierwszym linearnie wypowiedzeniu danej sekwencji, a w każdym razie na jego początku. Por. nieakceptowalne (bo oderwane od poprzedzającego kontekstu) wypowiedzenie (31) i akceptowalne w kontekście wypowiedzenie (32):

(31) **Wnet rzeczona dwójka nawiązuje kontakt głosowy z uwięzionym w skalach.* (NKJP)

(32) *J. Gąsienica Roj wyrusza (...) kolejką na Kasprowy Wierch. Stamtąd wysyła „szybką dwójkę”, Wojciecha Mateję i J. Tybora, a sam z resztą drużyny idzie ich śladem. Wnet rzeczona dwójka nawiązuje kontakt głosowy z uwięzionym w skalach.* (NKJP)

Przymiotnik *rzeczony* kookuruje z rzeczownikiem, na ogół z nazwą pospolitą, zdecydowanie rzadziej z nazwą własną, użytym już we wcześniejszym kontekście; w wypadku kookurencji z nazwą własną koreferencja ma podwójny wykładnik. Por. np. (33), (34), (35), (36).

(33) *TVN pokazała film, na którym widać, jak prezydencki minister X gładzi po kostiumie tłumaczkę z hiszpańskiego. Minister tłumaczył, że film fałszuje rzeczywistość, bo jego ręka była cały czas oddalona od rzeczonego kostiumu równo o 10 cm.* (NKJP)

(34) *Na środku wyśnionej rzeki, tego wymarzonego eldorado, stał sobie beczelnie zwykły, chłopski wóz konny. Koń przyglądał mi się z wyraźną drwiną, a chłop ze stoickim spokojem ładował szuflą piach z dna rzeki na rzeczony wóz.* (NKJP)

(35) *Oto w pewnym sierocińcu pracuje wychowawca Stasiuk, a płochliwa wychowanka z najstarszej grupy dziewcząt zwie się Manuela. I chociaż w przypadku rzeczonego Stasiuka nie pada jego imię, a w przypadku Manuely nazwisko, to oczywiste jest, że odnajdziemy w nich autorów „Białego kruka” i „Kabaretu metafizycznego”.* (NKJP)

(36) *Jestem bardzo szczęśliwy, że wychowałem się w PRL, ale jednocześnie bardzo zadowolony, że rzeczony PRL trafił szlag miesiąc po mojej maturze.* (NKJP)

Badany przymiotnik kookuruje ponadto z rzeczownikiem będącym quasi-synonimem bądź hiperonimem użytego wcześniej rzeczownika albo jego derywatu, przy czym porównywane rzeczowniki są koreferencyjne. Por. np. *minispódniczka* i *kusa szmatka* w (37) oraz *krokodyli (krokodyl)* i *gad*, a także *zwierzak* w (38):

(37) *Nie było wątpliwości. Minispódniczka stanowiła gustowne uzupełnienie kobiety posiadającej poza rzeczoną kusą szmatką aparat fotograficzny i białe uśmiech.* (NKJP)

(38) *Bardzo pocziwa pani nawołując do bojkotu torebek z krokodylej skóry żywi na pewno nieklamaną litość do gada. Nie dociera jednak do jej świadomości, że ktoś zdechnie z głodu, jeżeli rzeczonego zwierzaka nie ukatrupi, a na jego skórę nie znajdzie nabywcy.* (NKJP)

Przymiotnik *rzeczony* może też współwystępować z rzeczownikiem pospolitym, implikowanym semantycznie przez użytą wcześniej nazwę własną, jak w (39), albo z rzeczownikiem, przyporządkowanym tej nazwie własnej na podstawie (wspólnej) wiedzy interlokutorów o świecie, jak w (40). Np. w (39) rzeczownik *instytucja* jest implikowany przez nazwę *ZUS (Zakład Ubezpieczeń Społecznych)*, a w (40) rzeczownik *dziennikarka* może być przez niemalą liczbę użytkowników polszczyzny odniesiony do Moniki Olejnik. A więc w obu kontekstach zestawiane jednostki są koreferencyjne. Por.

(39) *Maj to miesiąc, w którym fundusze otrzymały od ZUS-u blisko 800 mln zł należnych im składek – najwięcej, od kiedy rzeczona instytucja zaczęła przysyłać pieniądze na konta członków OFE.* (NKJP)

(40) *Monika Olejnik, komentując Pana przesłuchanie przed KS, powiedziała, że sprawiał Pan wrażenie jedynej osoby, która nikogo i niczego się nie boi, i nie jest z nikim powiązana. Przyznam, że (...) miałem podobne wrażenia co rzeczona dziennikarka.* (NKJP)

Badany przymiotnik może nawiązywać do treści komunikowanej wcześniej przez zdanie albo sekwencję zdań, jak np. w (41), (42). Nie jest wykluczona substancywizacja omawianej jednostki przymiotnikowej, jak np. w (43). Por.

(41) *Nigdy nie rozpytywał wprost o moje życiowe plany. I bardzo dobrze. Klnę się na Boga żywego – osobiście nie mam jeszcze nic do powiedzenia na rzeczony temat.* (NKJP)

(42) *Rzeczywiście, historia nie zna podobnego przypadku erupcji pomysłów kompozytorsko-aranżacyjnych w dziedzinie muzyki popularnej. Żeby jednak cokolwiek sensownego w rzeczonej kwestii powiedzieć, należy cofnąć się do późnych lat 50.* (NKJP)

(43) *Zatem on, wicegubernator, uważa, reasumując swój krótki pobyt na Wyspach, że należy: po pierwsze, zlikwidować samorząd terytorialny, po drugie, wywieźć stąd ludzi, zwłaszcza niepotrzebnych, bo utrzymanie ich jest trzy razy droższe niż na stałym lądzie, i po trzecie, pozostałym dać pozwolenie na odstrzał przelotnych ptaków i na wyrąb lasu na opał, ochrona przyrody bowiem nie ma sensu tam, gdzie ludzie z głodu umierają. Tutaj wicegubernator zamilkł, dając czas, by rzeczone dotarło do narodu.* (NKJP)

Charakterystyczną cechą pragmatyczną rozważanego przymiotnika, wspólną także dla jednostek *niniejszy*, *powyższy*, *poniższy*, jest jego przynależność do warstwy tzw. słownictwa książkowego (na co zwracają uwagę wszystkie słowniki współczesnej polszczyzny, choć stosują różną terminologię).

Literatura cytowana

- Bogusławski, Andrzej. Problems of the thematic-rhematic structure of sentences. Warszawa: PWN, 1977a.
- Bogusławski, Andrzej. „O interpretacji zdań z wyrażeniami okazjonalnymi”. *Przegląd Humanistyczny* 2, 1977b: 39–56.
- Bogusławski, Andrzej. „Inherently Thematic or Rhematic Units of Language”. [W:] E. Hajičová, T. Hoskovec, O. Leška, P. Sgall, Z. Skoumalová (red.) *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 3. Amsterdam: Benjamins, 1999, 211–224.
- Boryś, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Danielewiczowa, Magdalena. „Przymiotniki nieprzymiotniki (O pewnym niezwykłym typie wyrażeń w języku polskim)”. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 71–72, 2007: 223–235.
- Danielewiczowa, Magdalena. „*Iście* raz jeszcze”. *Prace Filologiczne* 60, 2011: 61–72.
- Danielewiczowa, Magdalena. „Nazywając rzeczy po imieniu: o znaczeniu wyrażeń *zwyczajnie* / *najzwyczajniej*”. [w:] H. Burkhardt, R. Hammel, M. Łaziński (red.) *Sprache im Kulturkontext. Festschrift für Alicja Nagórko*. Frankfurt/M: Peter Lang, 2012, 25–36.
- Grochowski, Maciej. „Czy zjawisko elipsy istnieje?” [W:] M. R. Mayenowa (red.) *Tekst. Język. Poetyka*. Wrocław: Ossolineum, 1978, 73–85.
- Grochowski, Maciej. *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażeń językowych*. Warszawa: Biblioteka Myśli Semiotycznej, 1993.
- Grochowski, Maciej. „Funkcja intratekstualna leksemów a ich cechy gramatyczne. Analiza wyrażenia *wszelki*”. *Poradnik Językowy* 2000, 5: 1–8.
- Grochowski, Maciej. „O znaczeniach przymiotników metatekstowych *następny*, *kolejny*”. [W:] M. Gębka-Wolak, I. Kaproń-Charzyńska, M. Urban (red.) *Studia z gramatyki i leksykologii języka polskiego. Prace dedykowane Profesor Marii Szupryczyńskiej*. Toruń: UMK, 2003, 196–205.
- Grochowski, Maciej. „O cechach składniowych i łączliwości jednostek *istny*, *iście*”. *Poradnik Językowy* 2009, 1: 50–59.
- Grochowski, Maciej. „*Poszczególne* wśród operatorów kwantyfikacji”. *LingVaria* 2016, 2 (22): 83–95.
- Grochowski, Maciej, Anna, Kisiel, Magdalena Żabowska. „Granice jednostek języka a praktyka leksykograficzna”. *Polonica* 32, 2012: 177–190.
- Grochowski, Maciej, Anna, Kisiel, Magdalena Żabowska. *Słownik gniazdowy partykuł polskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2014.
- ISJP: *Inny słownik języka polskiego* (red. Mirosław Bańko). T. 1-2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Karolak, Stanisław. „Pronominalne a niepronominalne wskaźniki nawiązania w tekście wielozdaniowym”. *Прилози* 12, 1987, 2: 87–102.
- Karolak, Stanisław. „Spójność syntaktyczna (koherencja)”, „Wskaźniki nawiązania”. [W:] K. Polański (red.) *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Ossolineum, 1999: 638–639, 547–548.
- Kisiel, Anna. „STR zdań z partykułami dodającymi”. *Linguistica Copernicana* 7, 2012: 139–151.
- Klemensiewicz, Zenon. *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937.
- Klemensiewicz, Zenon. „O syntaktycznym stosunku nawiązania”. *Slavia* 19/1–2, 1949: 13–27.
- Klemensiewicz, Zenon. *Ze studiów nad językiem i stylem*. Warszawa: PWN, 1969.
- Kuryłowicz, Jerzy. *Studia językoznawcze*. Warszawa: PWN, 1987.
- Maryn, Dagmara. „O znaczeniach przedmiotowych i metatekstowych przymiotników *zwykły* i *zwy-*

- czajny”. [W:] B. Milewska, S. Rzedzicka (red.) Wokół słów i znaczeń III. Z zagadnień semantyczno-leksykalnych. Gdańsk: UG, 2009: 293–300.
- NKJP: Narodowy korpus języka polskiego [on-line]. www.nkjp.pl [18.02.2018]
- Salińska, Dorota. „Jednostka metatekstowa *pozostały*”. AUNC. Filologia Polska 62, 2006: 161–168.
- Salińska, Dorota. „Cechy składniowe i semantyczne przymiotników o funkcji intratekstualnej (*niżej, powyżej, poniżej*)”. [W:] A. Dobaczewski (red.) Studia nad współczesną polszczyzną. Gramatyka, semantyka, pragmatyka. Toruń: UMK, 2007, 145–151.
- Saloni, Zygmunt. „Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich”. Język Polski 54/1–2, 1974: 3–13, 93–101.
- Saloni, Zygmunt, Marek Świdziński. Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
- SJPD: Słownik języka polskiego (red. Witold Doroszewski). T. 1–11. Warszawa: Wiedza Powszechna, PWN, 1958–1969.
- SJPSz: Słownik języka polskiego (red. Mieczysław Szymczak). T.1–3. Warszawa: PWN, 1978–1981.
- SWJPDun: Słownik współczesnego języka polskiego (red. Bogusław Dunaj). Warszawa: Wilga, 1996.
- Szkudlarek, Ewa. Wskaźniki nawiązania we współczesnych tekstach polskich (Na materiale współczesnej nowelistyki polskiej). Łódź: UŁ, 2003.
- Topolińska, Zuzanna. „Składnia grupy imiennej”. [W:] Z. Topolińska (red.) Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia. Warszawa: PWN, 1984, 301–389.
- USJP: Uniwersalny słownik języka polskiego (red. Stanisław Dubisz). T. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Wajszczuk, Jadwiga. „Substytucyjna i metatekstowa interpretacja zjawiska anafory”. Жужнословенски филолог 36, 1980: 121–151.
- Wajszczuk, Jadwiga. „Pojęcie nawiązania. Analiza koncepcji Zenona Klemensiewicza”. Polonica 7, 1981: 67–83.
- Wajszczuk, Jadwiga. O metateksie. Warszawa: KLF UW, 2005.
- Walusiak, Ewa. Hierarchizacja treści i nawiązanie wewnątrztekstowe. Wykładniki leksykalne. Warszawa: Energeia, 1999.
- Wierzbicka, Anna. Dociekania semantyczne. Wrocław: Ossolineum, 1969.
- Wierzbicka, Anna. „Metatekst w tekście”. [W:] M. R. Mayenowa (red.) O spójności tekstu. Wrocław: Ossolineum, 1971, 105–121.
- WSJP: Wielki słownik języka polskiego PAN (red. Piotr Żmigrodzki). Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2007 <<http://www.wsjp.pl/>> 18.02.2018.

Mahej Гроховски

ПРИДЕВИ КАО ЕКСПОНЕНТИ НАДОВЕЗИВАЊА У ПОЉСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У првом делу чланка обрађује се синтаксично-семантички однос који је Зенон Клеменсјевић (1949) назвао „надовезивањем”. Пољски синтаксичар издвојио је две функције које надовезани члан врши у односу на основ надовезивања – функцију прикључивања и функцију укључивања. Ове су функције биле предмет критике у синтаксичкој литератури. Сматрало се, наиме, да споменути однос увек има своје формалне експоненте. У њих се убрајају везници, анафорске и катафоричке заменице, речце.

Аутор је у чланку поставио и потврдио нову тезу, а то је да лексички експоненти надовезивања могу бити и поједини придеви који представљају мета ниво. Они указују на

заједничко знање интерлокутора (нпр. *wiadomy, znany, jednośny*) у вези са оним о чему се тренутно говори (нпр. *niniejszy*) или на оно што је речено, односно оно што ће бити речено (нпр. *wspomniany, wymieniony, powyższy, poniższy, rzeczony*).

Други део чланка садржи синтаксички опис четири надовезујућа придева: *niniejszy, powyższy, poniższy, rzeczony*. Детаљној семантичкој анализи подвргнут је последњи међу наведеним придевима, који није досад проучаван. Придев *reczony* 'поменути' је апредикативан и асемантичан, не прикључује метапредикативне операторе, не подлеже степеновању. Јавља се искључиво у номиналној фрази, а функционално је аналогон анафорској заменици.

Кључне речи: семантика, синтакса, пољски језик, придев, референција, метатекст, надовезивање.

STATUS, SKŁADNIA I ZNACZENIE POLSKICH KONSTRUKCJI TYPU *MAM TO NAPISANE*

Przedmiotem artykułu jest językowy status, własności składniowe i wartość semantyczna polskich wyrażen typu: *mam to napisane*, *syn ma spłacony kredyt*, *sprawozdanie finansowe mają przygotowane*. Konstrukcje tego rodzaju nie są w polszczyźnie regularnymi formami czasu przeszłego, lecz realizacjami szczególnej jednostki peryfrastycznej. Autorka stawia sobie za cel, po pierwsze, odróżnienie ich od innych wyrażen zbudowanych wokół słowa *mieć*; po drugie, omówienie ograniczeń składniowych nałożonych na formę imiesłowową oraz argument odsyłający do subiekta pewnego stanu rzeczy; po trzecie, rozważenie relacji między konstrukcjami różniącymi się jedynie aspektem, a więc na przykład: *mam to napisane* i *mam to pisane*; po czwarte, przedstawienie głównych komponentów semantycznych opisywanej kategorii wyrażen i zaprojektowanie reprezentacji ich znaczenia.

Słowa kluczowe: semantyka, składnia, język polski, gramatyzacja, jednostki peryfrastyczne.

The paper explores the problem of linguistic status, syntactic properties and semantic value of Polish expressions such as: *mam to napisane* 'I have it written', *syn ma spłacony kredyt* 'my son has his loan paid off', *sprawozdanie finansowe mają przygotowane* 'they have the financial report prepared'. Structures of this kind are not grammaticalized perfective forms, but rather realizations of a particular periphrastic entity. The author's purpose is, first, to distinguish them from other expressions built on the word *mieć*; second, to discuss syntactic restrictions concerning the participle form as well as the subject argument; third, to consider relationships between perfective and imperfective constructions, e.g. *mam to napisane* 'I have it written' and *mam to pisane* 'I have it being written'; and fourth, to describe the main semantic components of the analyzed category and to propose a representation of its meaning.

Key words: semantics, syntax, Polish, grammaticalization, periphrastic entities.

W artykule tym chcę się zastanawiać nad językowym statusem, składnią i wartością semantyczną wyrażen takich, jak: *mam to już napisane*, *masz tę sprawę zalażoną*, *syn ma spłacony kredyt*, *ostatni pokój mamy uporządkowany*, *sprawozdanie finansowe mają przygotowane*. Konstrukcje te na pierwszy rzut oka mogą się wydawać podobne do form czasów złożonych występujących w niektórych językach zachodnioeuropejskich, a także w językach bałkańskich. Zob. np. (Haspelmath 2001: 1495), (Heine; Kuteva 2006: 144–145). Przywołajmy dla przykładu francuskie *j'ai lu ce livre* 'przeczytałem/łam tę książkę; dosł. 'mam przeczytaną tę książkę', włoskie *ha superato l'esame di chimica* 'zdał/a egzamin z chemii', dosł. 'ma zdany egzamin z chemii' czy angielskie *she has written two poems* 'napisała dwa wiersze, dosł. 'ma napisane dwa wiersze'. W swoim opracowaniu będę się starała wykazać, że połączenia czasownika *mieć* i odpowiednich imiesłowów przymiotnikowych biernych nie są regularnymi formami reprezentującymi gramatyczne kategorie werbalne, ale realizacjami szczególnego rodzaju peryfrastycznej jednostki. Zadaje ona określony schemat postępowania składniowego i w tym właśnie, a nie innym kształcie powinna być rejestrowana w słownikach języka polskiego¹. Ma też szczególne, niesprowadzalne do

¹ Nieregularne semantycznie formy peryfrastyczne przeciwstawiał analitycznym konstrukcjom

semantyki odpowiednich czasów gramatycznych, znaczenie. Wbrew temu, co na ten temat sądzi D. Weiss (1977: 370) i co w ślad za tym autorem powtarza F. Fici Giusti (1994: 113)², jest to jednostka neutralna stylistycznie, pojawiająca się zarówno w kontekstach kolokwialnych, jak i w polszczyźnie pisanej.

Formom czasów złożonych w językach romańskich, również w kontraście z odpowiednimi konstrukcjami analitycznymi współczesnej polszczyzny, parę artykułów poświęciła J. Linde-Usiekniewicz (1987, 1988, 1991). Z mojego punktu widzenia interesujące są zwłaszcza te, w których autorka podejmuje próbę określenia ograniczeń nałożonych na formy złożone, reprezentujące paradygmaty koniugacyjne tak, by można je było w sposób niearbitralny odróżnić od wielosegmentowych wyrażen o odmiennym statusie (Linde-Usiekniewicz 1988, 1991). W drugim z przywołanych tekstów wyróżnionych zostało sześć warunków, z których przynajmniej jeden powinien być spełniony, żeby zgodnie z ujęciem autorki można było uznać daną konstrukcję za złożoną formę koniugacyjną. Nie wszystkie regulacje J. Linde-Usiekniewicz przekonują. Mam tu na myśli na przykład arbitralne, nie zdające sprawy z dyskusji, które są na ten temat w środowisku polonistów prowadzone, uznanie połączeń typu *niech zrobię, niech robi* za regularne formy trybu rozkazującego (Linde-Usiekniewicz 1988: 75) i, co za tym idzie, takie ustawienie cech definicyjnych gramatycznej formy złożonej, by spełniały się one w tego rodzaju kolokacjach (Linde-Usiekniewicz 1991: 225), czy też potraktowanie francuskich konstrukcji z apostrofem jako wyrażen syntetycznych: w ciągu *qu'il vienne* miałyby zdaniem autorki występować dwa wyrazy: *qu'il* oraz *viene*. Jest to nieintuicyjne i sprzeczne z zasadą proporcjonalności rządząca językiem naturalnym. Na ten temat zob. (Saussure 2004: 28–33, 39, 43–45), (Bogusławski 1993), (Danielewiczowa 2016: 166–170). Niezależnie od zgłoszonych wątpliwości, wyrażenia, którym poświęcona jest moja obecna wypowiedź, nie spotykają żadnego z warunków nałożonych przez J. Linde-Usiekniewicz na analityczne człony polskiej koniugacji.

Konstrukcje podobne do wskazanych w tytule cieszyły się w ostatnich latach dużą uwagą slawistów. Badano je w aspekcie typologiczno-porównawczym, np. (Nomachi 2015), ze szczególnym uwzględnieniem poszczególnych języków słowiańskich: macedońskiego (Friedman 1976), (Topolińska 2000: 62–74), czeskiego (Giger 2003), bułgarskiego (Ницолова 2016), serbskiego (Nomachi 2012), (Поповић 2014), (Номачи 2016), polskiego i kaszubskiego (Nomachi 2006), (Номачи 2007), polskiego (Łaziński 2001), (Mendoza 2013), (Bunčić 2015). Rozważano przy tym przede wszystkim kwestię stopnia ich zgramatykalizowania, a także miejsce wśród wyrażen o charakterze rezultatywnym (Panevová 2011), (Поповић 2014), (Wiemer 2017).

gramatycznym L. Zawadowski (1959). Swoją monografię poświęciła tej kwestii również H. Д. Арутюнова (1965).

² Weiss twierdzi, że są to konstrukcje noszące na sobie stylistyczne piętno języka rosyjskiego i pojawiające się prawie wyłącznie w komunikacji ustnej. Drugą z tych tez falsyfikują jednoznacznie korpusy języka polskiego. Jeśli zaś chodzi o konstrukcje rosyjskie, analogiczne do omawianych w tym artykule, to mają one jednak inną strukturę: są mianowicie osnute raczej wokół wyzerowanego w nich czasownika *być* niż *mieć*. Stąd ich przedmiotowy argument realizowany jest w formie nominatiwu, a nie akuzatiwu, jak ma to miejsce w polszczyźnie, na co skądinąd zwraca uwagę Fici Giusti (1994: 113–115). Żeby umocować tezę o wpływie języka rosyjskiego na polski w omawianym tu aspekcie, trzeba by było przeprowadzić pogłębione badania diachroniczne.

W dalszym ciągu, zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią, interesujące mnie kolokacje będą traktowała jako przejawy użycia szczególnej jednostki współczesnej polszczyzny, a mianowicie [ktoś_i] *ma* [coś_j] ______{part. passivi}. Chodzi tu o takie *mieć*, które lewostronnie otwiera miejsce dla subiekta wskazywanego stanu rzeczy, a prawostronnie dla pewnego obiektu i jego charakterystyki, realizowanej za pomocą imiesłowu przymiotnikowego biernego. Nie jest to bynajmniej, jak spróbuję wykazać w dalszej części artykułu, wyrażenie o znaczeniu dzierżawczym, a ponadto w polszczyźnie w grę wchodzi nie tylko formy perfektywne, dlatego nazwa *il perfetto possessivo*, zaproponowana przez Fici Gusti (1994: 113–115) w pracy poświęconej pasywności w językach słowiańskich przywołanej już wcześniej w przypisie 2., nie wydaje się najtrafniejsza.³

1. Akcent logiczny.

Interesujące mnie *mieć* prymarnie, a więc w swoich podstawowych i neutralnych realizacjach jest nieakcentowane. Rematyczny, niekontrastywny przycisk w zdaniach z jego udziałem, dających się interpretować bez dodatkowego kontekstu, pada na formę imiesłowową, por. np.:

1) *Zygmunt ma artykuł napisany*. vs. (*Mylisz się*.) *Zygmunt ma* **ma** *artykuł napisany*. vs. *Zygmunt ma* **artykuł** *napisany*. (*Teraz pisze książkę*.)

Na marginesie warto zauważyć, że w językach romańskich położenie zwykłego, niekontrastywnego (to zastrzeżenie jest bardzo ważne) akcentu na słowo posiłkowe w zgramatyzowanych formach złożonych nie wchodzi raczej w grę. Por. np. francuskie wypowiedzenia z użyciem czasu *passé composé*:

2) *Elle a lu ce livre*. vs. *Elle a lu ce livre*. vs. *Elle a lu ce livre*.

O tym, że w nienacechowanych zdaniach z udziałem analizowanego wyrażenia, akcent frazowy pada na imiesłów świadczy też dwojaka możliwość naturalnego ich negowania, a mianowicie:

3) *Zygmunt wciąż nie ma tego artykułu napisanego*.

4) *Zygmunt ma ten artykuł wciąż nienapisany*.

Wypada jednocześnie zastrzec, że przeczenie przyłożone do imiesłowu jest mniej bezpieczne, może bowiem być dwuznaczne lub tworzyć nieoczekiwane efekty idiomatyczne, np.:

5) *Nie miałam skasowanego biletu i zapłaciłam karę*.

6) *Miałam nieskasowany bilet i zapłaciłam karę*. / *Miałam nieskasowany bilet, więc mogłam poratować nim kolegę*.

2. Szyk elementów konstrukcji.

Dalej trzeba odnotować, że poszczególne segmenty analizowanej jednostki można postawić w dowolnym szyku. Tak więc obok wypowiedzenia 1) akceptowalne są również dla przykładu konteksty następujące:

7) *Zygmunt ma napisany artykuł*. *Teraz pisze recenzję*.

³ Terminem *posesywne perfectivum*, posługują się też chętnie inni slawiści. Jak spróbuję to pokazać, przynajmniej w odniesieniu do materiału polskiego, termin ten nie jest adekwatny.

8) *Zygmunt napisany ma artykuł. Nie monografię.*

9) *Artykuł (to) Zygmunt napisany ma. Gorzej jest z jego monografią.*

W językach romańskich możliwe jest wykorzystanie szyku do znaczeniowego i formalnego przeciwstawienia analitycznego czasu przeszłego konstrukcjom przypominającym wyrażenia, które stanowią przedmiot mojego artykułu, a więc na przykład: *Ieri ho preparato la lezione* 'Wczoraj przygotowałam lekcję' vs. *Oggi ho la lezione preparata* 'Dzisiaj mam lekcję przygotowaną'. Na ten istotny fakt zwróciła uwagę F. Fici Giusti (1994: 114). Podobna opozycja może być znaczeniowo wyzyskana również we francuskim czy angielskim, por.: *They have prepared the financial report* vs. *They have the financial report prepared*. Jednakże języki, w których analityczne konstrukcje z udziałem słów posiłkowych odpowiadających łacińskiemu *habere* mają charakter gramatyczny, nie dopuszczają przeszerzowań tak daleko idących, jak w przykładach 7)-9). Wobec faktu, że polszczyzna w przeciwieństwie do francuskiego czy włoskiego jest językiem fleksyjnym, nie byłoby w tym nic nadzwyczajnego. Znaczące wydaje się jednak to, że jeśli chodzi o niewątpliwe i, rzec by można, kanoniczne formy złożone, należące do polskiej koniugacji, normatywiści zdecydowanie piętnują uporządkowanie ich członów w szyku przestawnym, a więc: *będzie czytał*, nie: *'czytał będzie, byłby upadł*, nie: *'upadł byłby*. Tymczasem rozważane przeze mnie wyrażenia nie spotykają się z podobnymi restrykcjami.

3. Fleksja.

Przynajmniej kilka słów wypada poświęcić fleksji interesującego nas tutaj *mieć*⁴. Przysługują mu mianowicie w sposób paradygmatyczny podstawowe kategorie werbalne, a więc osoba, czas oraz tryb, nawet jeśli forma imperatywna nie we wszystkich zastosowaniach ma sens, oraz imiesłowowość. O potencji fleksyjnej analizowanej jednostki świadczą następujące przykłady:

10) *Mam to posegregowane od wczoraj.*

11) *Miała to posegregowane już w zeszły wtorek.*

12) *Będziesz to miał posegregowane jutro po południu.*

13) *Miałbym to posegregowane już dziś, gdyby nie nagła choroba dziecka.*

14) *Miej to wreszcie posegregowane.*

15) *Mając to wreszcie posegregowane, będę mogła spać spokojnie.*

4. Kompletywność pozycji walencyjnych.

Przyjrzyjmy się z kolei kompletywności analizowanej jednostki, to znaczy ograniczeniom semantycznym i formalnym nałożonym na otwierane przez nią miejsca walencyjne.

⁴ Wzmianki na temat fleksji analizowanej jednostki pojawiają się często w cytowanej wcześniej literaturze dotyczącej języka polskiego. Ponieważ są to uwagi dla polonisty oczywiste, a jedyny istotny problem może dotyczyć zawartości paradygmatu polskiego czasownika, co dla prowadzonych tu rozważań jest jednak nierelevantne, nie będę tej kwestii dyskutować.

Subiekt

Lewostronna pozycja subiekta zarezerwowana jest przede wszystkim dla nazw osób, tak jak można to było zaobserwować w przykładach 1), 7)-15). W grę wchodzi również nazwy zbiorów czy instytucji wskazujące metonimicznie na osoby, takie jak: *dyrekcja, drużyna, nasz instytut* etc. Za całkowicie poprawne trzeba jednak uznać również wypowiedzenia, w których funkcję subiekta pełnią podmioty inne niż człowiek, najogólniej rzecz ujmując, takie, do których odsyła wyrażenie *ktoś*, a nie *coś*, to znaczy takie, które coś robią i coś wiedzą. Należą do nich między innymi zwierzęta⁵. Można więc powiedzieć:

16) *Nasz znajomy kret ma już wykopane trzy tunele.,*

a także:

17) *Azorek ma już dwie kości ogryzione.*

Przy założeniu, że kości ogryzł Azorek, a nie w ramach szczególnie pojętej pomocy na przykład jego pan, wypowiedzenie 17) jest realizacją schematu, o jaki nam chodzi. Natomiast zdanie:

18) *Azorek ma już miskę napelnioną wodą.*

wydaje się dwuznaczne; w zależności od towarzyszącego mu kontekstu słownego będzie, jak w przykładach 19)-20), bądź nie będzie, jak w wypowiedzeniu 21), użyciem analizowanej tu jednostki:

19) *Azorek nosem podsunął miskę pod okap i ma ją już napelnioną wodą.*

20) *Azorek uporczywym szczekaniem dopiął swego: ma już miskę napelnioną wodą.*

21) *Zrobiłem wszystko, co do mnie należało: śmieci wyniesione, dzieci nakarmione, Azorek ma już miskę napelnioną wodą.*

Co ciekawe, zwierzęta mają przewagę nad noworodkami, o których nie może być zasadniczo orzeczona interesująca nas porcja sensu, ponieważ nie są one zdolne do podejmowania nakierowanych na określony cel działań:

22) **To niemowlę ma już wypite mleko.*

Rozpatrywanego schematu nie spełniają, jak było to wyżej zastrzeżone, zdania, w których na lewostronnej pozycji stoi fraza denotująca obiekt w najprostszy sposób określany jako *coś*, np.:

23) **Słońce ma już osiągnięty zenit. vs Słońce osiągnęło zenit.*

24) *Szafa ma już drzwi pomalowane.*

Zdanie 21), podobnie jak 24), jest przykładem użycia całkiem innego, niż interesujące nas tutaj, *mieć*. Ten kształt, jak wiadomo, zaangażowany bywa w bardzo liczne i różnorodne wyrażenia polszczyzny. Można się o tym przekonać, otwierając dowolny słownik języka polskiego⁶. Wiele jednostek z jego udziałem zarejestrowanych zostało w sondach słownikowych (Bogusławski, Garnysz-Kozłowska 1979), (Bogusławski Wawrzyńczyk 1993), (Bogusławski Danielewiczowa 2005). Własności wyrażenia [koś] *ma* [coś] *do załatwienia* rozważał szczegółowo D. Weiss (1987, 1988).

⁵ Na temat statusu w języku naturalnym wyrażeń referencyjnych *ktoś*, *coś* oraz predykatów *wiedzieć o* [czymś], *że* i *zrobić* [coś] z [czymś.] zob. więcej w (Bogusławski 2007).

⁶ Należy do nich m. in. jednostka [ktoś] *ma przechlapanie*, reprezentująca kolokwialną odmianę polszczyzny.

Zauważmy, że na pozycji subiekta w opisywanej jednostce nie może stać Bóg, choć należy On przecież do denotacji słowa *ktoś*. Zdania takie jak 25) w najlepszym razie mogą się wydać humorystyczne, a na głębszym poziomie rażą dziwnością, są bowiem po prostu wewnętrznie sprzeczne:

25) **W siedem dni Bóg miał stworzony cały świat.*

Gdybyśmy chcieli potraktować je na serio, musielibyśmy uznać, że Istota Najwyższa jest kimś takim, jak my, kto ma swoje potrzeby oraz plany i kto konsekwentnie dąży do ich realizacji. Byłby to jednak Bóg stworzony na obraz i podobieństwo człowieka, a nie odwrotnie.

Podsumowując uwagi na temat subiekta omawianej struktury, trzeba podkreślić, że nałożone nań ograniczenia mają, co rozumiałe, podłoże semantyczne. Są ono odbiciem bardzo ważnego komponentu znaczeniowego analizowanej jednostki: ten mianowicie, kto ma coś zrobionego w interesującym nas tu sensie, musi przynajmniej zainicjować działanie, które prowadzi do powstania pożądanego przezeń czy korzystnego dlań stanu rzeczy. Dlatego w roli subiekta wykluczone są przedmioty i zjawiska. Z drugiej strony, Bóg jako istota doskonała niczego nie może pożądać ani potrzebować, bo w przeciwnym razie musiałoby się to wiązać z koniecznością przypisania Mu jakiegoś braku, a więc w ostateczności z orzeczeniem Jego niedoskonałości.

Obiekt

Jeśli chodzi o walencyjną pozycję obiektu (w przedstawionym wyżej zapisie [coś]), to w tym miejscu wystarczy powiedzieć, że jej zapełnienie zależy od znaczenia imiesłowu wchodzącego w skład naszego schematu, bo jest to właściwie walencja owego *participium*, a nie bezpośrednio czasownika *mieć*. W pozycji tej pojawiają się nazwy przedmiotów o bardzo różnej zresztą naturze, zarówno materialnych, jak i duchowych, na których dokonuje się określonych operacji fizycznych bądź mentalnych lub które są owych operacji wytworem, por.: *mam ten garnek umyty* i *mam ten problem przemyślany*, *mam tę wieżę rozłożoną na części* i *mam tę wieżę zbudowaną*.

Participium

W analizowanym schemacie kluczową rolę odgrywa regularnie tworzona forma imiesłowowa. Nie należy jej utożsamiać z wyrażeniami, które, co prawda, genetycznie są *participiami passivi*, ale we współczesnej polszczyźnie wyraźnie zadięktywizowanymi. Wyrażenia tego rodzaju możemy obserwować w poniższych zdaniach, które nie powinny być bynajmniej traktowane jako przykłady użycia interesującej nas jednostki:

26) *Nie dotykaj mnie! Masz pobrudzone ręce.*

27) *Dzieci mają już podrośnięte.*

28) *Włóczęga miał splaszczony kapelusz, potargane włosy i rozwiązane sznurówki.*

29) *Te dziewczynki mają uszmkowane usta.*

W przeciwieństwie do rozpatrywanego tu schematu, w którym – powtórzmy to raz jeszcze – *participium* jest prymarnie akcentowane, w konstrukcjach z imiesłowami

uprzymiotnikowionymi akcent zdaniowy pada w kontekstach nienacechowanych raczej na rzeczowniki określane przez owe *adiectiva*, choć – jak pokazuje przykład 27) – nie jest to bezwzględna regułą. Użycie form zadiektywizowanych w miejsce rzeczywistych particypiów odbiera omawianym konstrukcjom ich ważną cechę semantyczną; to mianowicie, że podjęte z rozmysłem działania, prowadzące do rezultatów wskazanych za pomocą odpowiednich imiesłowów, sytuują się w centrum uwagi.

Zastanówmy się, od jakich słów mogą być tworzone formy imiesłowowe, nadające się do zaktualizowania opisywanej jednostki.

Po pierwsze, wchodzi tu w grę wyłącznie czasowniki przechodnie⁷. Por.:

30) *O, uśmiechnęła się pani.* vs. **O, ma pani uśmiechnięte.*

31) *Przemaszerował przed prezydentem.* vs. **Ma przemaszerowane przed prezydentem.*

32) *Przemaszerował dwie mile.* vs. *Ma przemaszerowane dwie mile.*

Tym między innymi różni się schemat [ktoś.] *ma* [coś.] _____^{part. passivi} od gramatycznych form złożonych w innych językach, że klasa operandów tych ostatnich jest nieporównanie szersza. Na przykład w języku francuskim czy włoskim występuje tylko ograniczenie tego rodzaju, że jedne czasowniki odmieniają się z udziałem odpowiedników słowa *mieć* (np. *il a souri, il a été*), a inne z udziałem ekwiwalentów *być* (np. *il est venu, il est allé*). Mamy tu więc do czynienia z charakterystyczną dla fleksji pełną regularnością i kategoriałnością.

Po drugie, forma imiesłowa rozważanej przeze mnie jednostki musi być utworzona od czasownika czynnościowego, to znaczy implikującego semantycznie zrobienie czegoś. Mogą to być przy tym czynności zarówno fizyczne (np. [ktoś] *obrał* [coś], [ktoś] *pomalował* [coś]), jak i czysto mentalne ([ktoś] *przemysłał* [coś], [ktoś] *przeliczył* [coś], [ktoś] *obejrzał* [coś]). Por. pod tym względem zdania 33)–34) i 35)–36):

33) *Ziemniaki mam już obrane.*

34) *Mamy na razie pomalowany tylko przedpokój.*

35) *Nie wydaje się, byś miał tę rzecz do końca przemyślaną.*

36) *Jeśli macie już książki przeliczone, zabierzcie się za czasopisma.*

Ograniczenie to czyni niemożliwym tworzenie interesującej nas struktury od czasowników takich, jak *polubić, pokochać* czy *znenawidzić*, o ile te rozważane są w ich podstawowym znaczeniu, a mianowicie jako nazwy momentalnych zdarzeń, niezależnych od aktywności subiekta. Por. (Nomachi 2006).

Ciekawe, że podstawą imiesłowu, o jaki tu chodzi, mogą stać się również *verba*, które na pierwszy rzut oka wydają się nie spełniać charakterystyki przedstawionej w poprzednim akapicie, na przykład [ktoś] *odpokutował* [coś], [ktoś] *przecierpiał* [coś], [ktoś] *odespał* [coś], [ktoś] *przechorował* [coś]:

37) *Życie tej kobiety jest tak ciężkie, że ma już chyba odpokutowane wszystkie grzechy przeszłe i przyszłe.*

38) *Sesji egzaminacyjnej to on jeszcze długo nie będzie miał odespanej.*

⁷ Na ten wymóg zwracały uwagę wcześniej K. Pisarkowa (1964) i Z. Topolińska (2000: 62–4).

39) *Tegoroczną grypę mam przechorowaną.*

Wbrew pozorom przywołane wyżej wyrażenia, jak również inne im podobne, nie odsyłają wyłącznie do odpowiednich stanów danego subiekta. Ważnym ich komponentem jest właśnie robienie, związane z podejmowaniem wewnętrznego wysiłku, zmierzającego do przywrócenia pewnego wyjściowego, pożądanego stanu swojego ducha czy ciała. Czasowniki, w których znaczeniu ten komponent jest nieobecny, nie mogą być brane pod uwagę jako operandy interesującego nas schematu. Por. np.:

40) **Mam to już widziane. vs Mam to już uświadomione.*

Opozycja, którą ilustruje przykład 40), nie jest bynajmniej związana, jak można by sądzić, z ogólniejszą sprawą obecności w paradygmacie danego czasownika formy imiesłowu przmiotnikowego biernego. Z anomalnymi frazami **mam to widziane*, **mam to widziane*, **mam to odczuwane* wystarczy porównać akceptowalne: *ogół rzeczy widzianych, widzianych, ogół stanów odczuwanych*. Rozważany kontrast nie jest również efektem zestawienia form urobionych z jednej strony od czasownika dokonanego *uświadomić sobie*, z drugiej zaś od niedokonanego *wiedzieć*. Tą bardzo ważną sprawą wymagań aspektowych, nakładanych na imiesłów, zajmę się za chwilę dokładniej.

5. Wypadek szczególny – czasowniki mówienia.

W tym miejscu natomiast chciałabym zwrócić uwagę na kłopot z pewną klasą predykatów, które są przechodnie i czynnościowe, a mimo to, nie w pełni realizują interesujący nas schemat. Chodzi tu o grupę czasowników mówienia z wyrażeniem [ktoś] *powiedział, że* na czele. Por. na przykład:

41) *Ojciec powiedział nam, że wróci później. vs *Ojciec ma nam powiedziane, że wróci później.*

42) *Obiecałaś, że mnie nie wydasz. vs *Masz obiecane, że mnie nie wydasz*⁸.

43) *Zasugerowali, żebyśmy wycofali dokumenty. vs *Mają zasugerowane, żebyśmy wycofali dokumenty.*

44) *Dyrektor zarzucił im lenistwo. vs *Dyrektor ma zarzucone im lenistwo.,*

Z drugiej strony, gdy wypowiedź dotyczy na przykład cyklu wykładów albo przygotowywanego artykułu, użycie imiesłowu czasownika *powiedzieć* wydaje się uzasadnione, a co za tym idzie, dopuszczalne:

45) *Mam już w tym tekście powiedziane, że składnia opisywanych wyrażen jest taka, a nie inna, że przysługują im szczególne własności semantyczne; muszę jeszcze powiedzieć coś o aspekcie pragmatycznym.*

Wydaje się, że jeśli chodzi o czasowniki mówienia, przede wszystkim te wprowadzające argument zdarzeniowy, to ich imiesłowu akceptowalne są w naszym schemacie tylko wtedy, gdy ukryty bądź zneutralizowany zostanie adresat czynności, a w centrum uwagi znajdzie się przedmiot mówienia, jak to ma miejsce w przykładzie 45). Trzeba jednocześnie zauważyć, że imiesłowu urobione od słów

⁸ Zauważmy, że zupełnie inne *mieć* występuje w zdaniach: *Mam obiecane, że informatycy zajmą się awarią* czy *Dzieciaki mają powiedziane, że nie wolno im zbliżać się do stawu*. Od jednostki analizowanej w tym opracowaniu różni się ono tym, że jego lewostronny aktant jest adresatem, a nie wykonawcą lub inicjatorem czynności wskazanej za pomocą imiesłowu. Zwracał na nie w swym cennym opracowaniu Nomachi (2006).

odsyłających nie tyle do asercji wypowiedzenia, ile do sposobu jego realizacji w postaci dźwiękowej lub graficznej, jak najbardziej mogą być w rozpatrywanej jednostce aktualizowane, np.:

46) *Miał już tę frazę prawie wypowiedzianą, kiedy nagle, czymś speszony, znowu zaczął się jękać.*

Zdanie 46) jest bez zarzutu, tym bardziej, że kładzie ono nacisk na wysiłek, jaki osoba zacinająca się musi włożyć w płynne wypowiedzenie danej kwestii.

6. Ratujący kontekst.

Aby niemieckie zdanie: *Sein Chef hat ihn entlassen* zρέcznie przetłumaczyć na język polski, trzeba by powiedzie: *Jego szef go zwolnił*. Literalny przekład, a mianowicie:

47) *Szef ma go zwolnionego.*

w pierwszej chwili brzmi dziwnie, mimo że *zwolnić* [kogoś] to czasownik zarazem przechodni i czynnościowy. Z drugiej strony zdanie:

48) *Szef ma już zwolnionych kilku pracowników.*

nie budzi sprzeciwu. Dzieje się tak dlatego, że od razu nasuwa nam się odpowiedni kontekst sytuacyjno-słowny sprzyjający sensownej interpretacji, na przykład taki, że chodzi tu o pracodawcę, który za cel postawił sobie generalną wymianę współpracowników. Zauważmy jednak, że również wypowiedzenie 47), obudowane odpowiednimi słowami w odpowiedniej sytuacji, mogłoby nabrać sensu. Trzeba tylko wyobrazić sobie zwierzchnika, dla którego zwolnienie podwładnego stanowi wyzwanie, prowadzące do osiągnięcia zamierzonego celu. Kiedy uda mu się wreszcie to zadanie wykonać, może on, usatysfakcjonowany, powiedzieć o sobie:

49) *Uff, mam go już zwolnionego.,*

a zewnętrzny obserwator będzie miał w takim wypadku prawo użyć do opisu przedstawionej sytuacji interesującej nas konstrukcji.

Podobnie zdanie *Mam te lody liźnięte*, które M. Nomachi (2006) uznaje za dewiacyjne i opatruje gwiazdką, można uratować, wkładając je w usta „zaklepującego” sobie upatrzonego deser dziecka:

50) *Nie ruszaj! Te lody są moje! Mam je już liźnięte.*

7. Czasowniki niedokonane w schemacie – jedna czy dwie jednostki?

Przechodzę teraz do sprawy bardzo istotnej, a jednocześnie niezmiernie kłopotliwej, bo ściśle związanej z ostatecznymi rozstrzygnięciami o charakterze semantycznym. Pytanie sprowadza się do tego, czy mianowicie czasowniki, które motywują imiesłowy biernie uczestniczące w analizowanej jednostce, muszą być dokonane, jak ma to miejsce w rozważanych do tej pory przykładach, czy też wchodzą w grę również formy niedokonane⁹. Na pewno sytuacje, na które wskazuje pierwszy człon

⁹ Fici Giusti (1994: 115) na przykład uznaje konstrukcje z formami niedokonanymi za sztuczne i pod względem normatywnym wątpliwe, czemu daje wyraz, opatrując swój przykład gwiazdką ze znakiem zapytania, a więc: **?Mam już herbatę słodzoną*. Moim zdaniem przywołane wypowiedzenie jest w pełni akceptowalne, wymaga tylko dobrania odpowiedniego kontekstu. Wystarczy wyobrazić je sobie jako kwestię męża, który bywa zwykle w czynnościach bytowych obsługiwany przez żonę.

przedstawionej przed chwilą alternatywy, są najbardziej standardowe i najliczniej reprezentowane w *Narodowym korpusie języka polskiego*. Z drugiej jednak strony nie można pominąć milczeniem kontekstów w rodzaju:

51) *Mam ten tekst drukowany na bieżąco.*

52) *Problem głodu na świecie zespół społeczny naszej redakcji ma właśnie teraz opracowywany.*

53) *Spektakl mamy dziś wystawiany na dużej scenie.*

54) *Widzę, że masz regularnie zmieniany opatrunek.*

Wydaje się, że są one bez zarzutu, a w związku z tym pojawia się następny problem: czy mianowicie w wypadku zdań z jednej strony takich jak na przykład 33)-39), z drugiej zaś takich jak 51)-54) mamy do czynienia z realizacją tego samego schematu składniowego i tej samej jednostki znaczącej, czy też trzeba je uznać za dwa niezależne od siebie wzorce postępowania językowego. Można by pomyśleć, że za tym drugim rozstrzygnięciem przemawia brak tożsamości w rozważanych wypadkach wykonawców odpowiednich czynności, jeśli bowiem mam przechorowaną odę, to ja sama ją przechorowałam, jeśli natomiast mam zmieniany opatrunek, to raczej ktoś inny mi go zmienia.

Na to, że pewne zdania z udziałem analizowanej tu jednostki dopuszczają podwójną interpretację, dawno temu zwrócił uwagę D. Weiss (1977: 371–372). I tak – zdaniem autora – ten, kto mówi: *Będę miał pokój załatwiony*, może mieć na myśli, że sam sobie załatwi pokój lub, równie dobrze, że ktoś inny mu ten pokój załatwi. Zauważmy jednak, że tak naprawdę tylko nieliczne formy czasownikowe użyte w interesującej nas konstrukcji jednoznacznie przesądają, że sprawcą osiągniętego stanu rzeczy jest ten, na kogo wskazuje podmiot zdania. Obok wspomnianego wyżej *przechorować* [coś] należą do nich słowa: *przemysśleć* [coś], *rozważyć* [coś], *odespać* [coś], *odpokutować* [coś], *wewnętrznie przepracować* [coś], *przyswoić* [coś], *uświadomić sobie* [coś], *zjeść* [coś], *wypić* [coś], *strawić* [coś] i inne podobnego rodzaju. Ma to bezpośredni związek z ich znaczeniem: aktywności przez nie wskazywane nie mogą być przez nikogo wspomagane. We wszystkich wypadkach, w których mamy do czynienia z użyciem imiesłowów urobionych od czasowników dokonanych innych niż przed chwilą przywołane, nie jest przesądzone to, kto występuje jako ostateczny wykonawca danej czynności, na przykład:

55) *Tę lekturę mam przeczytaną. Przeczytał mi ją ojciec, kiedy byłem młodszy.* vs. *Tę lekturę mam przeczytaną. Czytałem całą noc.*

Z podobną dwuznacznością spotykamy się jednak również w sytuacji użycia imiesłowowych form niedokonanych:

56) *Mam ten tekst drukowany na bieżąco, bo tak sobie ustawiłem komputer i drukarkę. / Pomaga mi w tym mianowicie mój asystent.*

57) *Włosy mam farbowane raz w miesiącu. Robię to sama. / Robi to mój wypróbowany fryzjer.*

choć tu z kolei wiedza o świecie lub znaczenie danego czasownika często przesądza udział w danym przedsięwzięciu osób innych niż subiekt interesującej nas konstrukcji, np.:

Na temat akceptowalności zdań z imiesłowem czasownika niedokonanego zob. też (Wiemer 2017).

58) *Wyrostek będzie miał wycinany w przyszłym miesiącu.*

W związku z powyższymi konstatacjami nie wydaje się konieczne postulowanie dwóch odrębnych znaczeń analizowanego w tym artykule schematu, odpowiednio dla jego realizacji z formami czasowników dokonanych i niedokonanych. Redukcjonistyczne podejście wychodzi naprzeciw metodologicznemu wymogowi niemnożenia bytów ponad potrzebę. Trzeba jedynie podjąć wysiłek wejścia na odpowiedni poziom generalizacji.

8. Komponenty semantyczne.

Zanim zaproponuję taką generalizującą wykładnię znaczenia opisywanej tu jednostki, zwrócę uwagę w sposób bardziej narracyjny na jej główne komponenty semantyczne.

Po pierwsze, z faktu, że ktoś_i ma coś_j zrobione / robione, wynika, że coś_j zostało zrobione lub odpowiednio jest robione i stanowi to właściwie jedyną cechę znaczeniową, która łączy charakteryzowane konstrukcje z osobowymi formami odpowiednich czasowników: [ktoś_i] *zrobił / robi* [coś_j]. Własność ta wydaje się oczywista, ale dla porządku przywołajmy odpowiedni argument językowy, a więc na przykład sprzeczność zawartą w poniższym zdaniu:

59) **Mam opłacone / opłacane rachunki, ale moich rachunków nikt nie opłacił / nie opłaca.*

Po drugie, jak to było już wyżej powiedziane, zajście odpowiedniego stanu rzeczy nie jest w sposób konieczny warunkowane przez czynność subiekta oznaczonego jako ktoś_i, mógł ją wykonać ktoś inny. Reprezentacja semantyczna musi być pomyślana tak, by obejmować obie te możliwości. Do przykładów oglądanych wcześniej dodajmy jeszcze scenkę z życia ucznia:

60) *- Dlaczego pałka? Wypracowanie mam napisane. - Masz napisane, ale czy je napisałeś?*

Po trzecie, czynność *j* jest ujmowana jako warunek zaistnienia pewnego stanu rzeczy korzystnego dla subiekta lub przezeń oczekiwanego. Ten stan rzeczy nie bywa z reguły werbalizowany na powierzchni, ale z łatwością można go odtworzyć na podstawie kontekstu:

61) *Pierwszy rozdział mam napisany. → Zaawansowanie pracy nad wiadomą książką.*

62) *Kredyt mają spleacony. → Pozbycie się obciążenia finansowego.*

63) *Odrę mam już przechorowaną. → Zyskanie odporności.*

64) *Mamy właśnie odsłuchiwane ostatnie nagranie. → Ustalenie odpowiedniego brzmienia.*

Nie bez powodu analizowany wzorzec wdrażany bywa chętnie, często w formie uproszczonej, w takich sytuacjach, w których jedna osoba udziela drugiej instrukcji mających doprowadzić do osiągnięcia pożądanego celu, np.:

65) *- Przesuń A o trzy pola w prawo*

- Przesunięte.

- Teraz B o dwa pola w dół.

- Mam.

- *Obróć C dookoła własnej osi.*
- *Obrócone.*
- *Zbliż A do C.*
- *Zrobione.*

O tym, że nazwana za pomocą imiesłowu aktywność postrzegana jest jako prowadząca do osiągnięcia zamierzonego efektu, mogą też świadczyć frazeologizmy motywowane najwyraźniej omawianą w tym artykule jednostką, a mianowicie: [ktoś_i] *ma* [coś_j] *z głowy*, [ktoś_i] *ma* [coś_j] *za sobą*, [ktoś_i] *ma* [coś_j] *odfajkowane*.

Po czwarte, swoiste nakierowanie uwagi na rezultat odpowiedniej aktywności sprawia, że czynność wskazana za pomocą imiesłowu jest w analizowanej konstrukcji w szczególny sposób uwznioślona, w tym mianowicie sensie, że jej spełnienie prowadzące do osiągnięcia określonego stanu rzeczy traktowane jest jako wartość, niezależnie od tego, czy chodzi o odchowanie dzieci (*dzieci mam odchowane*), o obranie ziemniaków (*ziemniaki mają obrane*), czy, dajmy na to, podniesienie piórka z podłogi (*piórko masz podniesione, podnieś jeszcze zapalkę*).

Ponieważ, po piąte, stan rzeczy, do którego prowadzi działanie *j*, jest dla subiekta korzystny i przezeń pożądaný, to nawet jeśli ten nie występuje w roli bezpośredniego wykonawcy czynności *j*, musi tę aktywność choćby w najsubtelniejszy sposób inicjować. Żeby sobie to uświadomić, przypomnijmy raz jeszcze kontrast między zdaniem 19)-20) i 21). Na marginesie warto zauważyć, że pod wskazanym w tym punkcie względem rozważana przeze mnie jednostka przypomina inne polskie operacje, a mianowicie _i *się u* [kogoś] / w _i, np.: *leczę się u znajomego dentysty*, *żona czesze się w zakładzie za rogiem*, _i *u* [kogoś] / [gdzieś_j]: *drukuję książkę u Gallimarda*, *nasi znajomi dzieci leczą za granicą*¹⁰. W przeciwieństwie do wyrażenia analizowanego w tym artykule wykluczają one aktywny udział subiekta w realizacji danej czynności.

9. Reprezentacja znaczenia.

Ostatecznie moja propozycja reprezentowania znaczenia jednostki [ktoś_i] *ma* *zrobione* / *robione* [coś_j] jest następująca:

[T]: *i, j, s*

[DT]: $\sim j \rightarrow \sim s$

s \rightarrow z punktu widzenia *i* nie jest źle, że *s*

[R]: *i* zrobił coś takiego, że ktoś zrobił / robi *j*

Do tematu nadrzędnego [T] wypowiedzi z jej udziałem wysunięty jest, po pierwsze, ktoś_i, pełniący funkcję subiekta w definiowanym schemacie, a po drugie, także pewien oczekiwany przez *i*, a niekoniecznie werbalizowany na powierzchni, stan rzeczy *s* (por. przykłady 61)-64)). Na *dictum* tematyczne [DT], czyli treści presuponowane za pomocą analizowanego wyrażenia, składają się dwa komponenty: z jednej strony to, że podjęcie działania *j* stanowi warunek konieczny zaistnienia stanu rzeczy *s*, z drugiej zaś to, że *s* jest z punktu widzenia *i* pożądaný. W remacie

¹⁰ Na temat tych operacji zob. (Bogusławski 1977: 101–109).

[R] zawiera się informacja o tym, że *i* zainicjował działanie *j*, z zastrzeżeniem, że wykonawcą *j* nie musi być on sam, ponieważ z faktu, że ktoś zrobił / robi *j*, wynika logicznie alternatywa: (*i* zrobił / robi *j* \vee *i* nie zrobił / robi *j*). Do zakresu słowa *ktos* należy bowiem również ktoś.

Słowo podsumowania

Rozważane w artykule polskie konstrukcje typu [ktoś]_i *ma zrobione / robione* [coś]_j mają charakter dynamiczny w tym sensie, że ich głównym komponentem jest zrobienie lub robienie czegoś przez subiekta przewidzianego w strukturze składniowej, a także agensa ukrytego w strukturze semantycznej, który to agens w pewnych sytuacjach jest, a w innych nie jest z subiektem tożsamy. Wyrażenia te znaczeniowo nakierowane są na pewien rezultat, nie zawsze ujawniony na powierzchni, niezależnie od tego, czy zaangażowane w nie *participia* przybierają formę perfektywną, czy imperfektywną. Jeśli więc szukać dla nich odpowiedniej etykiety, to zdecydowanie lepsza niż *posesywne perfektywy* byłaby nazwa *agentywne rezultatywy*.

Literatura cytowana

- Bogusławski, Andrzej. „Polskie *się* – słowo nie do końca poznane”. *International Review of Slavic Linguistics* 2/1, 1977: 99–125.
- Bogusławski, Andrzej. „O proporcjonalności w języku i jej warunkach”. [W:] J. Sambor, J. Linde-Usiekniewicz, R. Huszcza (red.) *Językoznawstwo synchroniczne i diachroniczne*. Warszawa: Wyd. UW, 1993: 59–76.
- Bogusławski, Andrzej, Teresa Garnysz-Kozłowska. Addendum to Polish Phraseology. Introductory Issue. / Addenda do frazeologii polskiej. Zeszyt próbny. Edmonton: Alta, 1979.
- Bogusławski, Andrzej, Jan Wawrzyńczyk. *Polszczyzna, jaką znamy*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej, 1993.
- Bogusławski, Andrzej, Magdalena Danielewiczowa. *Verba polona abscondita*. Sonda słownikowa III. Warszawa: Elma Books, 2005.
- Bunčić, Daniel. “To mamy wpajane od dziecka – a recipient passive in Polish”. *Zeitschrift für Slavistik* 60/3, 2015: 411–431.
- Danielewiczowa, Magdalena. *Dośćgnąć przedmiotu*. Rzecz o Ferdynandzie de Saussurze, Warszawa: Wyd. UW, 2016.
- Fici Giusti, Francesca. *Il passivo nelle lingue slave*. Tipologia e semantica. Milano: Francoangeli, 1994: 113–115.
- Friedman, Victor. “Dialectal Synchrony and Diachronic Syntax: The Macedonian Perfect”. Chicago Linguistic Society, 1976, 96–104.
- Giger, Markus. „Resultativkonstruktionen im modernen Tschechischen (unter Berücksichtigung der Sprachgeschichte und der übrigen slavischen Sprachen)“. *Slavica Helvetica* 69, Bern etc, 2003.
- Haspelmath, Martin. “The European Linguistic Area: Standard Average European”. [In:] M. Haspelmath, W. Oesterreicher, W. Raible (eds.) *Language Typology and Language Universals*, *Handbücher zur Sprach und Kommunikationswissenschaft*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2001, 1492–1510.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva. *The Changing Languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Linde-Usiekniewicz, Jadwiga. „Polska strona bierna jako złożona forma czasownikowa”. *Poradnik językowy* 8, 1987.
- Linde-Usiekniewicz, Jadwiga. „Cechy definicyjne złożonej formy czasownikowej — na materiale polskim i hiszpańskim”. [W:] E. Smułkowa, K. Feleszko (red.) *Problemy językoznawstwa konfrontatywnego*. Warszawa: Wydawnictwa UW, 1988: 69–84.
- Linde-Usiekniewicz, Jadwiga. “Compound Verb-forms in Romance”. *Biuletyn Polskiego*

- Towarzystwa Językoznawczego XLIII–XLV, 1991: 253–259.
- Laziński, Marek. „Was für ein Perfekt gibt es im modernen Polnisch?“ Bemerkungen zum Artikel „Gibt es ein Perfekt im modernen Polnisch?“ von H. Weydt und A. Kaźmierczak. *Linguistik online* 8, 1/01, 2001, <www.linguistik-online.com/1_01/Lazinski.html> 10.10.2017.
- Mendoza, Imke. „Verhinderte Grammatikalisierung? Zur Diachronie von Resultativkonstruktionen mit *mieć* 'haben' im Polnischen“. *Wiener Slavistischer Almanach* 72, 2013: 77–102.
- Nomachi, Motoki. „Polska konstrukcja rezultatywno-posesywna mam to zrobione a kaszubskie *jó móm to zrobioné*“. *Język Polski* 86, 2006: 173–183.
- Nomachi, Motoki. “On the so-called possessive perfect in standard Serbian language (with a glance at other Slavic languages)“. *Leptir Mašna, the Literary Magazine of Students in Balkan Studies* 9/1, 2012: 89–97.
- Nomachi, Motoki. “Possessive Constructions in the South Slavic Languages: Some Implications for Areal Typology“. [In:] *Od Čikago i nazad: Papers to Honor Viktor A. Friedman on the Occasion of his Retirement*, *Balkanistika* (28), 2015: 337–355.
- Pisarkowa, Krystyna. „Składniowa funkcja imiesłowów z czasownikiem *mieć*“. *Język Polski* 44, 1964: 231–23.
- Panevová, Jarmila. „O rezultativnosti (zejména) v češtině“. [W:] *Gramatika i leksika u slovenskim jezicima*. Novi Sad, Beograd: Matica srpska, Institut za srpski jezik, 2011: 165–176.
- Saussure de, Ferdinand. *Szkie z językoznawstwa ogólnego*. Tłum., wstęp i red. naukowa M. Danielewiczowa. Warszawa: Dialog, 2004.
- Topolińska, Zuzanna. *Polski – Makedonski. Gramatička konfrontacija. Studii od morfosintaksata* 3. Skopje, 2000.
- Weiss, Daniel. „Syntax und Semantik polnischer Partizipialkonstruktionen im Rahmen einer generativ-transformationellen Sprachbeschreibung“. *Slavica Helvetica* 10. Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas: Peter Lang, 1977, 370–372.
- Weiss, Daniel. „Funkcjonowanie i pochodzenie polskich konstrukcji typu *mam coś do zalatwienia, coś jest do zalatwienia*“. [In:] A. Pohl, A. de Vincenz (herausg.) *Deutsch-polnische Sprachkontakte. Beiträge zur gleichnamigen Tagung 10–13. April 1984 in Göttingen*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1987: 266–286.
- Weiss, Daniel. „Konstrukcje typu *mieć [coś] do zalatwienia, być do zalatwienia* oraz *dać coś do zalatwienia*, stopień ich s frazeologizowania dawniej i dziś“. [W:] M. Basaj, D. Rytel (red.) *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej IV*. Wrocław 1988: 153–175.
- Wiemer, Björn. “Slavic resultatives and their extensions: integration into the aspect system and the role of telicity”. *Slavia časopis pro slovanskou filologii* 86, 2017: 124–168.
- Zawadowski, Leon. *Constructions grammaticales et formes périphrastiques*. Wrocław: Polska Akademia Nauk, 1959.
- Арутюнова, Нина Д. *Аналитические конструкции в языках различных типов*. Москва, Ленинград 1965.
- Ницолова, Руселина. «О затруднениях при грамматикализации. Посесивный перфект и экзистенциальный пассив в болгарском языке». [В:] Е. Търпоманова, Б. Михайлова, В. Алексова (съст.), *Балканското езикознание днес. Сборник в чест на 75-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Петя Асенова*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2016, 140–152.
- Номачи, Мотоки. «О посесивно-результативной конструкции в славянских языках (на материале польского языка в сравнении с другими славянскими языками)». *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, 2007: 599–610.
- Номачи, Мотоки. *Посесивни перфекат у српском језику (с освртом на друге словенске језике)*. [В:] М. Номачи (приред.) *Serbica Iaponica: Допринос јапанских слависта српској филологији*. Нови Сад, Сапоро: Матица српска, Slavic-Eurasian Research Center, 2016: 111–128. <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no31_ses/1/p111-128.pdf#zoom=400> 05.05.2018. [*Slavic Eurasian Studies* 31, Студије о Србима 22].
- Поповић, Људмила. „Посесивна резултативна дијатега у српском језику у поређењу са другим словенским језицима“. [В:] 43. Међународни научни састанак слависта у Вукове дане „Иновациони процеси у српском књижевном језику – утицаји других језика и култура“. Београд, 2014, 27–45.

Магдалена Дањелевич

СТАТУС, СИНТАКСА И ЗНАЧЕЊЕ ПОЉСКИХ КОНСТРУКЦИЈА ТИПА MAM TO NAPISANE

Резиме

Чланак има за предмет језички статус, синтаксичке карактеристике и семантичку вредност пољских израза типа: *mam to już napisane, syn ma spłacony kredyt, sprawozdanie finansowe mają przygotowane*. Конструкције ове врсте нису у пољском језику регуларне форме прошлог времена, већ су реализације посебне перифрастичке јединице, коју не треба изједначавати са другим изразима надограђеним на реч *mieć*, на пример: *masz potargane włosy, szafa ma przeszklone półki*. Субјекат анализираних конструкција може бити и човек и животиња, која дату радњу подузима свесно и са одређеним циљем. Партиципски облик гради се од прелазних функционалних глагола. Ауторка поставља тезу да имперфективне конструкције типа: *tekst mamy drukowany na bieżąco, włosy mam farbowane raz w miesiącu* репрезентују исту структуру као и употреба: *tekst mamy wydrukowany i włosy mam ufarbowane*. О значењу анализираних јединица одлучују следеће компоненте: а) из чињенице да неко, има нешто, урађено проистиче да је неко нешто, урадио; б) радња *j* представља услов за настанак одређеног стања ствари *s*, које је корисно за субјекат *i* или је очекивано; в) настанак одређеног стања ствари није нужно условљен радњом субјекта, могао га је проузроковати неко други; г) чак и ако се не појављује у улози непосредног вршиоца радње *j*, субјекат мора ту радњу да иницира, макар и на најсуптилнији начин. Репрезентација анализираних значења тако поприма следећи облик:

[Основа]: *i, j, s*

[Тематски диктум]: $\sim j \rightarrow \sim s$

$s \rightarrow$ са становишта *i* није лоше да *s*

[Рема]: *i* је учинио нешто да је неко урадио / ради *j*

Кључне речи: семантика, синтакса, пољски језик, граматикализација, перифрастичке јединице.

О НЕКОТОРЫХ РАЗГОВОРНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ С ПРЕДИКАТИВНЫМИ НАРЕЧИЯМИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ*

Статья посвящена сравнительно новому классу русских разговорных микросинтаксических конструкций с предикативными наречиями и номинативными подлежащими типа *Ты как? – Я хорошо*. Синтаксические особенности, семантические свойства и лексический состав этих конструкций рассматривается в сопоставлении с классом безличных конструкций с предикативными наречиями и дативным субъектом типа *Мне хорошо*, а также с рядом других конструкций, семантически и синтаксически близких к данному классу.

Ключевые слова: русский язык, микросинтаксис, предикативные конструкции, предикативные наречия, номинативное подлежащее, дативный субъект.

The paper focuses on a relatively new class of Russian microsyntactic colloquial constructions with predicative adverbs and nominative subjects like *Ты как – Я хорошо* ≈ 'How are you? – I am well'. The syntactic behavior, semantic features and lexical composition of these linguistic units are compared with those of a different class of impersonal predicative adverbial constructions in which the subject is expressed by the dative, as in *Мне хорошо* ('lit. to me is good') 'I am feeling good'. Other constructions with close semantic and syntactic properties are also considered.

Keywords: Russian, microsyntax, predicative constructions, predicative adverbs, nominative subject, dative subject.

1. Новый класс конструкций

В последнее время в русистике весьма активно обсуждаются различные аспекты, казалось бы, давно и хорошо изученных конструкций, формируемых предикативными словами (прилагательными, наречиями или представителями т.н. категории состояния), выступающими в составе сказуемого с эксплицитной или нулевой связкой:

- (1) *Ему тяжело говорить об этом,*
- (2) *Мне грустно ... потому, что весело тебе* (М. Ю. Лермонтов),
- (3) *Вольно́ было вам шептать* (В. В. Набоков),
- (4) *Как здорово, что все мы здесь сегодня собрались* (О. Митяев),
- (5) *Ребенку может быть обидно, если его не возьмут в цирк* и т.д.

С развитием корпусов текстов и передовых корпусных технологий обнаруживаются новые и уточняются известные синтаксические, лексические, семантические и диахронические особенности таких конструкций, вводятся в научный оборот дополнительные классы релевантных единиц. Из работ последних лет на эту тему следует отметить, в частности, статьи Циммерлинг 2010, 2012, 2017, Say 2013, Летучий 2014.

* Автор выражает признательность за поддержку данной работы Российскому научному фонду (грант № 16-18-10422).

Однако, несмотря на возросший интерес к предикативам, один класс содержащих их русских конструкций удивительным образом остается вне поля зрения исследователей и не находит адекватного отражения ни в словарях, ни в теоретическом синтаксисе. Мы имеем в виду разговорные конструкции типа

(6) *Ты как?*,

(7) *Я хорошо.*

На наш взгляд, эти конструкции достаточно близки к приведенным выше, хотя и отличаются от них в одном важном отношении: в конструкциях типа (1)-(5) субъект состояния, если он есть, выражен дательным падежом, а в данных конструкциях субъект состояния выражен более прототипическим (но необычным в отсутствие согласуемых сказуемых) именительным падежом. Мы попытаемся заполнить эту лауну, исходя из понимания такого материала как явлений микросинтаксиса (см., например, Иомдин 2014, 2015, 2017) или, несколько шире, как явлений грамматики конструкций: последние отечественные работы в рамках такого подхода включают, в частности, Рахилина 2010 и Добровольский 2016.

В письменном тексте такие конструкции встречаются редко и по этой причине достаточно трудны для обнаружения привычными исследовательскими методами. Эти конструкции, однако, весьма распространены в современной бытовой устной речи, причем такой, которая в массовом порядке в письменной передаче не воспроизводится (некоторое исключение тут составляют театральные пьесы, а также мгновенные сообщения типа SMS). В первую очередь они свойственны кратким диалогам, в которых первая реплика представляет собой обращенный к собеседнику вопрос, а вторая – спонтанный ответ на этот вопрос:

(8а) *Скажи честно, как ты сегодня?* – (8б) *Не волнуйся, я вполне хорошо;*

(9а) *А что бабушка?* – (9б) *Бабушка с утра была неважно, видимо, плохо спала ночью.*

В отсутствие представительных данных при анализе этих конструкций исследователь вынужден в значительной мере опираться на интроспекцию и отчасти на эксперименты с участием информантов.

2. Синтаксис

Синтаксические свойства этих конструкций отличаются ярко выраженной спецификой. Вопрос в диалоге рассматриваемого нами типа чаще всего формируется наречием *как* в роли сказуемого (с нулевой связкой или, реже, реальным глаголом *быть* в личной форме и прошедшем/будущем времени) и подлежащим в именительном падеже. В ответной реплике роль сказуемого выполняет наречие ограниченного лексического класса, чаще всего с финалью *–о*, также с имплицитной или эксплицитной связкой.

Частеречный статус такого наречия не подлежит сомнению: его нельзя трактовать ни как краткую форму прилагательного (поскольку, при наличии связки, последняя должна была бы согласовываться с прилагательным по роду и числу, что в данных конструкциях невозможно, ср.

(10) *Бабушка была <*было> неважно,*

(11) *Дети были <*было> неплохо),*

ни как категорию состояния (если вообще признавать такую часть речи отдельной сущностью¹).

Последнее легко установить, сравнив семантику конструкций типа

(12) *Мне хорошо,*

с одной стороны, и

(7) *Я хорошо,*

с другой: в (12), в отличие от (7), речь идет о внутреннем состоянии субъекта, а (7) скорее характеризует общее положение вещей, хотя, конечно, оно и связано с субъектом. Тем самым рассматриваемые конструкции заметно расширяют круг употреблений предикативных наречий в русском языке.

3. Семантика

Семантика рассматриваемых здесь конструкций достаточно конкретна: она касается физического состояния или жизненных обстоятельств протагониста конструкции. В упомянутой ситуации краткого диалога типа (8-9) как вопрос², так и ответ касаются физического состояния или жизненных обстоятельств самого отвечающего собеседника или кого-то, принадлежащего к **личной сфере** этого собеседника (а опосредованно и к личной сфере вопрошающего, которая непременно включает в себя отвечающего собеседника). Трудно представить себе серьезный обмен репликами между московскими пенсионерами типа

(13) – *Вы ведь недавно были в Японии? Как там император Акихито? – Он чудесно.*

Комичность диалога (13) объясняется именно нарушением требования принадлежности протагониста к личной сфере собеседников.

Добавим, что в таких конструкциях субъект ситуации обязательно имеет конкретно-референтный статус: предложения типа

(14) **Как пациенты после таких операций?*

¹ По мнению автора, категорию состояния как особую часть речи постулировать не следует. В синтаксической концепции, восходящей к синтаксическому компоненту теории «Смысл ↔ Текст» И. А. Мельчука, которой придерживается автор и его коллеги (см., например, Апресян и др. 2010), предикативные слова типа *тяжело*, *грустно*, как в примерах (1)-(2), считаются прилагательными (в краткой форме ср. рода), а слова типа *вольнó*, *здóрово*, *боязно*, *жаль*, не имеющие омонимичной пары среди прилагательных – наречиями, обладающими особым признаком предикативности. Заметим, впрочем, что противопоставление прилагательных и наречий вообще довольно условно и, возможно, требует пересмотра в русской грамматике. Подробно обсуждать эту проблему мы здесь не будем; ограничимся лишь указанием, что во многих наречных и адъективных парадигмах, разделяющих одну основу, совпадают не только словоформы краткого прилагательного и наречия (*хорошо*), но и формы сравнительной степени (*лучше*), а рассматривать многозначность форм в конструкциях типа *он хорош – он хороший – он хорошо – ему хорошо – он лучше – ему лучше* можно и не прибегая к их частеречной идентификации. Добавим, что по крайней мере одна из этих единиц (*средне*) не имеет омонимов среди форм прилагательного.

² Заметим, что сам по себе вопрос типа *Как X?* необязательно предполагает ответ типа (8б) и тем самым может не затрагивать личной сферы участников диалога; ср. *Как ваш новый директор?*, *Как картина, которую тебе подарили?*: он приобретает такое свойство лишь в диалогах рассматриваемого типа.

(15) **Кто-нибудь отлично,*

(16) **Маленький ребенок при такой температуре может быть даже неплохо* кажутся в высшей степени сомнительными.

Как представляется, к личной сфере собеседников относятся и диалоги с участием глагола *поживать*, который описывает примерно тот же класс ситуаций, что и рассматриваемые выше конструкции, и часто употребляется вместе с последними:

(17) *Ну, как поживаешь? – спросил он. – Нормально, – ответил я. – Не жалуясь.* (Мариам Петросян);

(18) *Мое почтенье... Как поживаете? Я – ничего себе...* (Борис Горбатов, Непокоренные: здесь все реплики принадлежат одному человеку)

(19) *А вы как поживаете? – Я? Ничего: здорово и весело, – очень весело! – с чувством прибавил молодой человек.* (И.А. Гончаров, Обломов: здесь имеет место диалог).

Интересно, что глагол *поживать*, несмотря на принадлежность к личной сфере, несколько парадоксальным образом используется (точнее, использовался, поскольку в настоящее время он устаревает) в ситуациях формального, «этикетного» общения. По-видимому, вследствие последнего обстоятельства он ошибочно попал в рекомендуемые формулы учебников русского языка как иностранного. Эта противоречивость личной сферы и формального речевого регистра для *поживать* отлично иллюстрируется следующей выдержкой из детской повести:

(20) – *Я вас знаете как искала? Через справочное бюро, очень просто. Всего за десять копеек дают адрес. Почему-то люди любят начинать разговор не с главного. Не с того, что их по-настоящему занимает. Так им почему-то легче. Ну, нашла она меня за гривенник. А дальше что? – Как вы поживаете? Приходится сдерживать смех. Вдруг такая приличная, светская. «Как вы поживаете?» Это она-то. Как будто не её мы тогда за пятки с верхней полки стаскивали. – Прекрасно поживаю. Пишу книгу, большую повесть о твоих ровесниках.* (Л.Г.Матвеева, Мы в пятом классе).

Зато конкурирующие конструкции с предикативом и дательным субъекта типа (1-5) не требуют апелляции к концепту личной сферы: высказывания с такими конструкциями вполне могут касаться ситуаций, затрагивающих посторонних для говорящего субъектов, которые даже могут иметь родовой денотативный статус (как в (5)). Это еще одно заметное отличие конструкций с дательным субъектом от конструкций с номинативом.

Еще одна тонкая семантическая особенность рассматриваемых конструкций с номинативным подлежащим, отличающая ее от конструкций с дательным субъектом, состоит в следующем. Конструкция типа *Я хорошо* отражает ситуацию, продолжающуюся в течение определенного времени, которая оценивается говорящим как достаточно устойчивая (возможно, на основании обобщения имплицитной информации – см. об этом ниже). Она не может употребляться для представления мимолетного, сиюминутного внутреннего состояния субъекта, как это часто бывает в дательных конструкциях. Ср.:

(21а) *Маме плохо, срочно вызывай скорую помощь, при сомнительности*

(21б) *??Мама плохо, срочно вызывай скорую помощь.*

4. Лексикография

Особый интерес представляет, на наш взгляд, лексический состав класса слов, способных появляться в таких конструкциях. Кроме наречий *как* и *что*, формирующих прямой (как в примерах (8) и (9)) или косвенный вопрос типа

(22) *Я спросила у него, как Петя, он молча показал мне его в толпе, стоявшей в ногах у гроба* (В. Каверин),

в этих конструкциях могут выступать наречия общей оценки, как положительной, ср.

(23) *Он хорошо <отлично, прекрасно, чудесно, классно, обалденно, офигенно, неплохо, ничего>*

так и отрицательной:

(24) *Он неважно <средне, плоховато, плохо, паршиво>.*

Разумеется, можно в этой конструкции представить себе и другие экспрессивные наречия положительной и отрицательной оценки, вплоть до табуированных наречий или их эвфемистических эквивалентов: *обалденно, офигенно, охренительно, хреново, фигово*³.

Что касается таких наречий, выражающих нейтральную оценку, то их, по всей видимости, очень немного. К ним относятся разве что наречия *обыкновенно* и *обычно*:

(25) *Ты как сегодня? – Я обыкновенно, не хуже и не лучше, чем вчера.*

В то же время наречия *ничего, нормально* и *средне*, по внутренней форме, казалось бы, тяготеющие к нейтральной оценке, на самом деле демонстрируют разнонаправленный семантический сдвиг: *ничего* и *нормально* несут положительную оценку, а *средне* – отрицательную. Это особенно заметно в контексте степенного наречия типа *очень, весьма* или *совсем*, ср.

(26) *Она с утра очень даже ничего,*

(27) *Знаешь, я что-то весьма средне.*

Конструкция с наречием *нормально* в рассматриваемых контекстах распространена, пожалуй, чаще всего; она регулярно представлена и в разговорных ситуациях, представленных письменно, ср.

(28) *Я нормально / недавно познакомилась с мальчиком / его зовут Ваня* (Устный подкорпус НКРЯ);

³ Обращает на себя внимание то, что разные эвфемистические наречия, образованные от одной основы, выражают полярные оценки: *офигенно* и *охренительно* означают ‘хорошо’, а *фигово* и *хреново* – ‘плохо’. Это, разумеется, относится не только к рассматриваемым конструкциям, но и к любым типам употреблений таких наречий (а также и соответствующих прилагательных); ср. *Говорят, счастье тебя обязательно найдет. Не пойму: или я так офигенно прячусь, или оно меня как-то фигово ищет...* (петербургское юмористическое издание «Прикол», 2004). Автор признается, что не знает, почему это так, и вынужден присоединиться к ответу на вопрос блогера “Почему «офигенно» – это хорошо, а «фигово» – это плохо?”, данному экспертом блога bolshojvopros.ru: “Так уж устроен русский язык”.

(29) [Самохвалов] Да я нормально. Последние два года работал в Женеве. (Э. Рязанов, Э. Брагинский. Служебный роман, к/ф).

В самое последнее время наречие *нормально* (и прилагательное *нормальный*) приобрело в молодежном жаргоне сокращенный вариант *норм*, используемый в том числе в конструкциях с дативным субъектом (*мне норм*) и при номинативном подлежащем (*я норм* – правда, в последнем случае бывает непросто различить интерпретации ‘я нормально’ и ‘я нормальный’).

В конструкциях с номинативным субъектом появляются и наречия, задающие тот или иной тип сравнения; ср.

(30) — Как твои дети? — Они по-разному, Петя хорошо учится, а Вася из двоек не вылезает,

(31) Мы по-прежнему <по-старому>

(но, странным образом, не *Мы по-новому),

(32) Они в общем по-всякому.

К этой группе следует присовокупить некоторые наречные речения (для ясности они выделены жирным шрифтом), ср.

(33) Он, к сожалению, **так себе**,

(34) Родители **как всегда** <как обычно>, что им сделается,

(35) Она **когда как** <как когда>,

(36) Возможно, мой ум уже не такой острый, но физически я **тип-топ**,

(37) Все **окей**, хороший тренировочный лагерь, мы **окей**

(примеры (36) и (37) взяты из записей на интернет-форумах),

(38) Я сегодня что-то **не очень**.

С другой стороны, большое число наречий, обозначающих внутреннее состояние, в этих конструкциях не фигурирует совсем: трудно представить себе высказывания типа *Я грустно, *Я печально, *Я весело, *Я смешино, *Я неудобно, *Я стыдно и т.п. Иногда слова, которые, казалось бы, семантически очень близки, почти синонимичны, по отношению к сравниваемым конструкциям ведут себя по-разному: можно сказать и *Мне плохо*, и *Я плохо*, однако *Мне дурно* возможно, а **Я дурно* – нет.

Для некоторых наречий наблюдается обратная картина: они фигурируют в конструкциях с номинативным подлежащим, но не встречаются с дательным субъектом, ср. приемлемые выражения типа (30-32) и неприемлемое

(39) **Мне по-разному* <по-всякому, по-старому, окей⁴>.

Некоторые единицы, выступающие в рассматриваемой конструкции с номинативом, заслуживают особого внимания. Мы имеем в виду, в частности, наречие *ничего* и наречное речение *так себе*: в отличие от основного массива наречий, формирующих конструкцию, они могут характеризовать и сущности вне личной сферы говорящего, ср.

⁴ Конструкция типа *мне окей* в современном разговорном языке допустима, но использует другое значение *окей*: *правится, не возражаю, не против*. Заметим, что в этом значении *окей* абсолютно несовместима с номинативным подлежащим.

(40) *Мама неважно*

(мама входит в личную сферу собеседника и болеет или находится в плохой жизненной ситуации), но не

(41) *Компьютер неважно*

(такая фраза могла бы быть приемлемой разве что в случае, если речь идет о дорогом для говорящего компьютере, играющем важную роль в его жизни, и скорее всего говорящий этот компьютер персонифицировал бы).

Однако выражения типа

(42) *Мама ничего <так себе>* и

(43) *Этот компьютер ничего <так себе>*

оказываются равно допустимыми. Представляется, что в (42) и (43) мы имеем дело с разными лексическими значениями единиц *ничего* и *так себе*. В (42) идет речь о здоровье или о жизненной ситуации (обозначим эти наречия как *ничего¹* и *так себе¹*), а в (43) – о качестве предмета (обозначим соответствующие наречия как *ничего²* и *так себе²*)⁵. Добавим, что, строго говоря, эти наречия не привязаны к онтологическому классу подлежащего: в экстраординарных ситуациях *ничего²* или *так себе²* может относиться и к человеку, ср.

(44) *Эта девушка ничего², симпатичная,*

а *ничего¹* или *так себе¹* – к вещи, ср.

(45) *Компьютер уже так себе¹, клавиши разболтались, дисплей пошел трещинами, пора менять.*

Разумеется, в словаре (и особенно в компьютерном словаре, рассчитанном на автоматическую обработку текстов) принадлежность наречия к данному классу должна специально отмечаться, например, посредством приписывания такому наречию особого синтаксического признака (как это делается, в частности, в лингвистическом процессоре ЭТАП-3; см. Apresjan et al. 2003; Iomdin et al. 2012).

5. Не эллипсис ли?

На первый взгляд может показаться, что рассматриваемые здесь конструкции допускают альтернативную синтаксическую трактовку – как результат глагольного эллипсиса:

(46a) *Как Вася?* > (46b) *Как поживает Вася?*,

(47a) *Мама получше* > (47b) *Мама чувствует себя получше.*

Это предположение представляется нам неверным.

Во-первых, речь здесь может идти не о конкретном элидированном глаголе, а о некотором конструкте достаточно размытой семантики. В качестве аналогии можно привести пару единиц совершенно другого лексического класса, которые различаются между собой уровнем имплицитности — это вопросительные единицы *какой* и *что за*. Последняя отличается от первой, в частности, тем, что апеллирует к некоторому скрытому факту действительности. Ср. вопрос

⁵ В качестве курьеза заметим, что от *так себе²* образуются сленговые прилагательные *таксебешный* и *таксебеторный* (*компьютер таксебешный*), которые у *так себе¹* начисто отсутствуют (**мама таксебеторная*).

(48) *Какой у него номер телефона?*,

предполагающий простой ответ типа *125-30-40*, и вопрос

(49) *Что у него за номер телефона?*,

такого ответа решительно не допускающий (а предполагающий раскрытие имплицитной информации, скажем, принадлежности к определенному типу оператора, региону и т.д.)

Примерно так же различаются высказывания (47а) и (47б): высказывание *Мама получше* допускает естественное продолжение типа *Она даже с соседкой помирилась*, которое может выступать как объяснение (\approx раскрытие имплицитной информации), почему говорящий оценивает изменение ситуации с мамой к лучшему, в то время как высказывание

(50) *Мама чувствует себя получше, даже с соседкой помирилась*

представляется алогичным, даже загадочным.

Во-вторых, предположение об эллиптичности плохо совмещается с наличием у конструкции вариантов с реальной глагольной связкой (обычно в прошедшем времени), ср.

(51) *Жанна вчера была получше, ходила гулять* (НКРЯ).

В таком случае для эллипсиса глагола просто не остается места.

Таким образом, мы имеем дело с полноценной предикативной конструкцией, которая должна занять свое место в грамматике и словаре русского языка.

6. Что дальше?

В заключение стоит отметить, что по существу мы ввели в научный оборот новый класс конструкций микросинтаксиса. К нему, однако, тесно прилегают конструкции, которые требуют отдельного дополнительного исследования.

Это, во-первых, номинативные конструкции, в которых вместо наречий выступают предложные адвербиалы (ср. *Я хорошо* и

(52а) *Я в полном порядке* <*Я в печали, Я в восторге*> –
при невозможности

(52б) **Мне в полном порядке* < **Мне в печали, *Мне в восторге*>.

Во-вторых, это конструкции, в которых субъект выражается не именительным и не дательным падежом, а предложно-падежной формой типа *с X-ом*, как в

(53) *Этот дикий человек опять заболел, опять с ним нехорошо* (А. П. Чехов, Вишневы сад).

В-третьих, представляют интерес конструкции с предикативным наречием и номинативным подлежащим, представляющим собой свертку целой ситуации, как в выражениях типа

(54) *Одна голова хорошо, а две лучше,*

(55) *Правда хорошо, а счастье лучше* (А. Н. Островский),

(56) *Паровоз – хорошо, / Пароход – хорошо, / Самолёт – ничего, / А олени лучше!* (В. Бахнов, Я. Костюковский, Песенка оленевода),

(57) *И когда я вдруг узнала / мне стало очень грустно / конечно / что он только красный / что один цвет как-то нехорошо для флага.* (Н. Н. Лосский и др. Транскрипт беседы Ивана Толстого с семьей Лосских // Передача «Мифы и репутации» на Радио Свобода 24.01.07, 2007).

Наконец, в-четвертых, заслуживают внимания микросинтаксические конструкции пространственной и временной локализации, в которых достаточно причудливо соотносятся именительный и дательный падежи субъекта.

Так, направительные конструкции типа *Ты куда* и *Тебе куда*, *Я туда* <в Москву> и *Мне туда* <в Москву> равно допустимы, хотя и не синонимичны, в то время как конструкции чистой локализации или времени типа *Ты где*, *Ты откуда*, *Я (не вовремя)* никакой вариативности не допускают: невозможно ни **Тебе где*, ни *Тебе откуда*, ни **Мне (не) вовремя*.

Все эти явления еще предстоит исследовать.

Использованная литература

- Апресян, Юрий Д., Игорь М. Богуславский, Леонид Л. Иомдин, Владимир З. Санников. Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря (отв. ред.) Ю. Д. Апресян. Москва: Языки славянских культур, 2010.
- Добровольский, Дмитрий О. «Грамматика конструкций и фразеология». Вопросы языкознания 3, 2016: 7–21.
- Иомдин, Леонид Л. «Хорошо меня там не было: синтаксис и семантика одного класса русских разговорных конструкций». [В:] Сб. статей “Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages”. По материалам Международного симпозиума «Грамматикализация и лексикализация в славянских языках», 11–14 ноября 2011 г. München-Berlin-Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner. Band 55, 2014, 423–436.
- Иомдин, Леонид Л. «Конструкции микросинтаксиса, образованные русской лексемой *раз*». Slavia, časopis pro slovanskou filologii 84/3, 2015: 291–306.
- Иомдин, Леонид Л. «Между синтаксической фраземой и синтаксической конструкцией. Нетривиальные случаи микросинтаксической неоднозначности». Slavia, časopis pro slovanskou filologii 86/2–3, 2017, 230–243.
- Летучий, Александр В. «Синтаксические свойства сентенциальных актантов при предикативах». Rhema/Рема. Вестник МГГУ им. М.А.Шолохова. Сер. Филологические науки 1, 2014, 62–84.
- Рахилина, Екатерина В. Лингвистика конструкций. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2010.
- Циммерлинг, Антон В. «Именные предикативы и дативные предложения в европейских языках». [В:] Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Вып. 9 (16). Материалы международной конференции «Диалог 2010». Москва, 2010, 549–558.
- Циммерлинг, Антон В. «Неканонические подлежащие в русском языке». [В:] М. Воейкова (отв. ред.) От формы к значению, от значения к форме. Сб. статей в честь 80-летия А. В. Бондарко. Москва: Языки славянских культур, 2012, 568–590.
- Циммерлинг, Антон В. «Русские предикативы в зеркале эксперимента и корпусной грамматики». [В:] Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. По материалам ежегодной международной конференции «Диалог» 16, т. 2. Москва, 2017, 466–482.
- Aprésjan, Juri, Igor Boguslavsky, Leonid Iomdin, Andrei Lazursky, Vladimir Sannikov, Victor Sizov, Leonid Tsinman. “ETAP-3 Linguistic Processor: a Full-Fledged NLP Implementation of the MTT”. [In:] First International Conference on Meaning-Text Theory (MTT’2003). Paris: École Normale Supérieure, 2003, 279–288.
- Iomdin, Leonid, Vadim Petrochenkov, Victor Sizov, Leonid Tsinman. “ETAP parser: state of the art”. [In:] Computational Linguistics and Intellectual Technologies. International Conference

(Dialog'2012). Moscow: RGGU Publishers 11(18), 2012, 830–843.
Say, Sergey. "On the nature of dative arguments in Russian constructions with "predicatives". [In:] Irina Kor Chahine (ed.) Current studies in Slavic linguistics. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2013, 225–246. [Studies in Language Companion Series 146].

Леонид Иомдин

О ПОЈЕДИНИМ РАЗГОВОРНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА СА ПРЕДИКАТИВНИМ ПРИЛОЗИМА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У раду се истражује релативно нови тип руских разговорних конструкција са прилогом у функцији предиката и субјектом у номинативу, попут: *Ты как? – Я хорошо <отлично, плохо, неважно>*. Такве конструкције се разматрају у поређењу са безличним конструкцијама са адвербијалним предикатом и субјектом у дативу, које су већ добро проучене у руском језику, попут: *Мне хорошо <отлично, плохо, весело, грустно>*, као и низом других сличних конструкција.

Показано је да разматрани тип конструкција поседује низ специфичних синтаксичких и семантичких карактеристика. У прве, конкретне, спада чињеница да је субјекат стања у номинативу, што није типично за руске конструкције са неконгруентним предикатом који описује стање субјекта. Према мишљењу аутора, такве појаве у језику треба разматрати као микросинтаксичке.

Међу семантичким показатељима издваја се то да таква конструкција реферише о личној говорничковој сфери, као и чинилац одређеног трајања ситуације чији је учесник субјекат реченице. Такви показатељи нису типични за конструкције са субјектом у дативу, које не реферишу о личној говорничковој сфери и могу указивати на моменталне ситуације.

Детаљно се истражује лексички састав прилога и прилошких израза који се могу јављати у таквим конструкцијама. Истиче се да су у основи те лексичке групе прилози позитивне и негативне оцене (*хорошо, чудесно, плохо, отвратительно* итд.), као и поредбени прилози (*по-разному, по-старому* и сл.). Испоставља се да се прилози који се јављају у овом типу конструкција суштински укрштају са оним који су заступљени у конструкцијама са дативом субјекта, али већи број прилога припада само једном од тих типова. На пример, прилози *по-разному* и *по-старому* могу се јавити само у конструкцијама са номинативом субјекта, а *весело* и *стыдно* – само у конструкцијама са дативом.

На крају се наводе примери конструкција које су семантички и синтаксички блиске оним које чине предмет истраживања. То су: (1) конструкције са адвербијалним предикатом, попут *Я в печали*, (2) конструкције у којима се субјекат не јавља у облику номинатива или датива, већ је заступљен предложно-падешком конструкцијом, попут *С ним нехорошо*, (3) конструкције у којима субјекат у номинативу језгровито дочарава целу ситуацију (*Одна голова хорошо, а две лучше*) и (4) конструкције локативне и темпоралне оријентације, у којима се на занимљив начин смењују субјекат у номинативу и дативу (*ты куда и тебе куда*, али само *ты где, я не вовремя* уз забрану на **тебе где* и **мне не вовремя*). Аутор намерава да посвети истраживању таквих конструкција посебан рад.

Кључне речи: руски језик, микросинтакса, предикативне конструкције, предикативни прилози, номинатив субјекта, датив субјекта.

О ФАКТОРАХ, ПРЕПЯТСТВУЮЩИХ ГРАММАТИКАЛИЗАЦИИ

Грамматикализация – это градуальный внутриязыковой процесс изменений, который может продолжаться в течение длительного исторического периода и вести к появлению новой граммемы. Исходным элементом при грамматикализации может быть лексема или сочетание лексем, а также другая граммема. В статье рассматриваются случаи неуспешных грамматикализаций в болгарском языке и некоторые факторы, которые препятствуют грамматикализации: лексическое значение исходного элемента и связанные с ним конвенциональные импликации, семантическая и грамматическая комбинаторика в конструкции, разные отношения грамматикализирующегося элемента с грамматической системой и языковой системой в целом, социолингвистические факторы и др.

Ключевые слова: грамматикализация, препятствующие ей факторы, болгарский язык.

Grammaticalization is a gradual internal linguistic process of change that can take a long time and results in the appearance of a new grammeme. The starting point is a lexeme or a combination of lexemes, or another grammeme. The article discusses cases of failed grammaticalizations in Bulgarian and some of the factors preventing the process: the lexical meaning of the initial elements and the conventional implicatures connected with it, collocation and colligation restrictions, various types of relations of the element undergoing grammaticalization and the particular grammatical system or the language system in general, sociolinguistic factors, etc.

Key words: grammaticalization and factors preventing it, Bulgarian.

0.1. Грамматикализация является уже столетным термином в лингвистике, начало которого связывается с известной работой А. Мейе *L'évolution des formes grammaticales* (Meillet 1912), но особенно интенсивно он начинает употребляться во второй половине прошлого века. В настоящее время литература о грамматикализации в самых различных языках необозрима, существует отдельный словарь (Heine, Kuteva 2002), насчитывающий около 400 грамматикализаций в языках мира. Несмотря на это, в теории грамматикализации все еще существует много нерешенных проблем, которые подробно обсуждаются в работах современных исследователей (Wiemer, Wälchli 2011; Wiemer 2014). Возникает вопрос о том, что большинством ученых, исследующих грамматикализацию, к настоящему времени признается бесспорным? Грамматикализация – это градуальный внутриязыковой процесс изменений, который может продолжаться в течение долгого исторического периода и вести к появлению новой граммемы. Эта граммема развивается либо из лексемы или сочетания лексем, либо из другой граммемы. Вишер говорит в своей дефиниции грамматикализации и о фонетических элементах, которые превращаются в грамматические (Wischer 2006: 129). Разницу между начальной и конечной граммемами ищут в степени грамматичности, определяя ее разным способом (см. Kuryłowicz 1965: 55–71; Brinton, Traugot 2005: 99; Wischer 2006: 129 и др.). Степень грамматичности – понятие, которое очень проблематично, и в последнее время его начинают избегать, говоря лишь о новом грамматическом значении, что является более точным в данном случае.

Кутева и Хайне в своей известной работе конкретизируют результаты грамматикализации следующим образом: (i) создается новая категория; (ii) замещаются старые средства выражения грамматического значения новыми средствами (Kuteva, Heine 2012: 161). К этому можно добавить и исчезновение определенной категории, напр. исчезновение грамматического рода в тамиянском диалекте латышского (индоевропейского) языка под влиянием ливонского (угро-финского) субстрата или адстрата, в котором нет грамматического рода (Wiemer, Wälchli 2012: 31, а также цит. в этой работе литература). Авторы считают исчезновение определенной грамматической категории не грамматикализацией, а реструктурированием, но подчеркивают и то, что случаи реструктурирования можно считать и случаями грамматикализации, так что не совсем ясно различие между этими двумя понятиями (Heine, Kuteva 2006: 67–68).

Одна из новых дефиниций грамматикализации, предложенная Бойе и Хардером (Boye, Harder 2012), стремится разграничить грамматические от лексических явлений: грамматические явления обычно вспомогательны и дискурсивно вторичны, а лексические существенны и дискурсивно первичны. Ср. „Грамматикализация – диахроническое изменение, дающее начало языковым выражениям, которые обычно вспомогательны и, в качестве таковых, дискурсивно вторичны (Boye, Harder 2012: 21, цит. по Wiemer 2014). Это определение, как и множество других, не разграничивает грамматикализацию от других языковых изменений, таких как аналогия, метафора, метонимия, реструктурирование и др., репертуар которых пока даже не уточнен.

Если речь идет о протекании процесса грамматикализации, важно отметить, что существует относительная самостоятельность ее развития с формальной (фонетической и морфологической) и семантической и функциональной точек зрения. Кроме того, надо подчеркнуть, что индивидуальные изменения при грамматикализации проявляются на фоне исторического развития фонетической и грамматической системы языка, так что, как правило, в одной и той же конструкции эти два вида изменений совмещаются. При этом очень часто изменяется не только исходный элемент, но и вся конструкция, в которой он находится. Хороший пример вышеизложенного представляет очень длительное формальное развитие футурных форм современного болгарского и других южнославянских языков из древнеболгарских инфинитивных конструкций с глаголами *hotěti* и *iměti*, напр. болг. *ще пея* ‘буду петь’ и *няма да пея* ‘не буду петь’, серб. *неваћу, ја ћу невати, ја нећу невати*, хорв. *pjevat ću* (см. подр. Мирчев 1976: 224; ГСЕ 1991; Ницолова 2012, 2014).

Развитие процесса грамматикализации очень сложно, так как в нем имеет место множество самых различных процессов, связанных с особенностями языков разной грамматической структуры. Кутева и Хайне (Kuteva, Heine 2012: 162) определяют основные параметры грамматикализации следующим образом:

а) экстензия (или контекстная генерализация): употребление в новых контекстах ведет к новым значениям;

б) десемантизация (или *semantic bleaching* – семантическое обесцвечивание), т.е. изменение лексического содержания;

в) декатегоризация, т.е. исчезновение морфо-синтаксических особенностей, характерных для лексических или других менее грамматикализованных форм;

г) эрозия (или „фонетическая редукция“), т.е. потеря фонетической субстанции.

В некоторых случаях при грамматикализации наблюдается и формальная декомпозиция, и реанализ, напр. грамматикализация сочетания имени существительного с указательным местоимением, которое превратилось в сочетание имени с определенным артиклем в болгарском языке, ср. древнеболг. сочетание *рабъ ть* ‘этот раб’ и современную болгарскую определенную форму *роба* [рѠбъ] без -т, в которой морфемная граница перемещена и показателем детерминации фактически является старое окончание имен. пад. о-основ мужского рода, а не исчезнувшее в этой форме указательное местоимение. Окончание -ъ во всех других случаях исчезло по фонетическим причинам (действовал закон о выпадении слабых еров), но в этом случае из-за своей позиции ерь уже не был слабым и сохранился, принимая новое значение детерминатора после распада болгарской падежной системы.

Специальное внимание нужно уделить вопросу интеграции новой граммы в языковую систему, с одной стороны, и, с другой стороны, в узус, т.е. конкуренции с синонимическими средствами, употреблению в разных стилях и регистрах и т.д. Речь идет о процессе, который может продолжаться на протяжении веков. На современном этапе развития болгарского литературного языка можно наблюдать как постепенно в разных синтаксических позициях устанавливается оппозиция между неопределенным артиклем *един* и нулевым артиклем и, с другой стороны, между *един* и определенным артиклем в сочетании с существительными с разным лексическим значением при обозначении разных видов детерминации, напр. при генерической детерминации эти оппозиции все еще не совсем установились (см. подр. Ницолова 2017: 131–172).

Не всегда, однако, грамматикализация достигает своих целей. В истории языков были попытки грамматикализации определенных конструкций, но они оказались не совсем удачными. При этом, исходя из развития не только болгарского языка, можем обособить три возможных случая:

1) попытки грамматикализации определенных конструкций очень быстро прекращаются из-за конкуренции с грамматикализацией других более успешных конструкций, напр. попытка обозначить будущие действия при помощи сочетания инфинитива с глаголами, обозначающими начало действия *načęnti*, *văčęnti* в древнеболг. языке;

2) процесс грамматикализации начинается, существует кратковременно и прекращается, так как не могут развиваться все ее параметры (другой набор параметров указан, например, в работе Lehmann 2002: 110), такая грамматикализация оставляет лишь изредка отдельные следы, зачастую идиоматического характера, напр. так называемый презумптив и синтетическое условное наклонение в болгарском языке;

3) грамматикализации не могут достичь полного развития, но все-таки продолжают существовать, иногда лишь в стилистически или прагматически ограниченной сфере употребления, напр. посессивный перфект и экзистенциальный

пассив в болгарском языке – посессивный перфект встречается в административно-деловом стиле и в публицистических сообщениях административно-делового характера, в письменной и, реже, устной речи (подобное употребление посессивного перфекта встречается и в македонском, сербском, украинском языках, см. Номати 2012, 2015 и др.; Поповић 2014; Митковска, Бужаровска 2008).

Экзистенциальный пассив также используется преимущественно в публицистическом и административном стилях, но он свободно употребляется, хотя и реже, в разговорной речи и художественных произведениях. Надо, однако, разграничивать такие случаи от случаев грамматикализации, которая представляет сложный градуальный процесс с относительно самостоятельным развитием в формальном и семантическом отношениях и на данный момент еще не достигла своей конечной степени развития и полноты в качественном и количественном отношениях.

Факторы, препятствующие грамматикализации в языках, очень разнородны и часто проявляются в самых различных сочетаниях. Здесь рассмотрим несколько таких факторов на материале грамматикализации как лексических, так и грамматических элементов из истории болгарского языка.

1. Начнем со случая, когда препятствующим фактором является лексическое значение исходного элемента и связанные с ним возможные конвенциональные импликации. Речь идет о попытках выражения будущего времени конструкциями с инфинитивом и глаголами начинательного значения *načęti*, *váčęti* в древнеболг. языке, которые были вытеснены конкурентными конструкциями с глаголами *hotęti* и *imęti* с модальным значением. Успех грамматикализации зависит не только от лексического значения начального элемента, но и от связанных с ним конвенциональных импликаций, которые могут привести именно к новому, грамматическому значению. Типичный пример конвенциональной импликации – это импликация глагола *хотеть* в разных языках типа – 'X хочет сделать A', что имплицитно, что существует большая вероятность, что в будущем X сделает A. Значения *хотеть* и *иметь* связывались с импликацией, что, если одно действие желанно или необходимо, очень вероятно, что последует его совершение в будущем. Подобные грамматикализации существуют и в ряде европейских языков (Bybee et al. 1994: 256–266, Wiemer, Hansen 2011: 109–110). В отличие от этих конструкций, конструкции с *načęti*, *váčęti* в древнеболгарском языке продолжали сохранять начинательное значение первого глагола, редко связывались с импликацией о футурности действия и не могли превратиться в маркер будущего времени.

Если исходная конструкция при грамматикализации более сложна, существуют разные препятствующие факторы, связанные с семантической и грамматической сочетаемостью ее элементов. Очень хороший пример этого представляет в болгарском языке грамматикализация посессивного перфекта, который является одной из особенностей *Standard Average European languages* (Haspelmath 2001: 1495), напр. *Имам написан текст по въпроса* 'У меня написан текст по этому вопросу'. Болгарский посессивный перфект уже долгое время остается в начальной степени развития, близкой до идиоматики (о четырех степенях развития посессивного перфекта см. Heine, Kuteva 2006: 144–145), и вероятно не будет дальше развиваться, в отличие от подобного яв-

ления в других языках. В данном случае речь идет о трехчленной конструкции с двумя предикатами – главный предикат глагол *имам* ‘иметь’ с посессивным значением, второстепенный предикат, выраженный страдательным причастием прош. вр., использован как определение к имени или именной группе. В этой трехчленной конструкции наблюдаются два вида семантических ограничений:

а) ограничения в сочетаемости глагола *имам* ‘иметь’ (у него сохранено посессивное значение) с его субъектом, которые связаны с тем, что семантика конструкции, как и семантика предложения и контекста и знания о мире, порождают импликацию того, что глагольный субъект является не только посессором, но и агенсом причастного глагола, напр.: *Имам един завършен проект* ‘У меня есть один завершенный проект’ (если слушатель знает, что говорящий, например, архитектор, он будет считать с большей вероятностью, что говорящий является и автором проекта), в отличие от: *Имам предписани няколко лекарства* ‘Мне прописаны несколько лекарств’, где субъект является бенефициентом, но не агенсом, так что в этом случае нет посессивного перфекта;

б) ограничения в сочетаемости глагола *имам* с его объектом обладания, который одновременно является и объектом действия страдательного причастия – налицо сильная идиосинкретичность, ср. *Тази опера я имам записана* ‘У меня есть запись этой оперы (букв. записана эта опера)’ и **Тази опера я имам слушана* ‘Я слушал эту оперу’ (см. подр. Ницолова 2014);

в) кроме ограничений, связанных с семантической комбинаторикой элементов данной грамматикализации, существуют и грамматические ограничения: глагол страдательного причастия обязательно *только транзитивен*, страдательное причастие обязательно употребляется *только с нулевым артиклем*, несмотря на детерминацию его определяемого, которая может быть разного рода, страдательное причастие *согласовывается в роде и числе* со своим определяемым; существуют ограничения при употреблении некоторых темпоральных форм индикатива и других эвиденциалов глагола *имам*.

2. Очень сложной и не всегда успешной может оказаться грамматикализация, когда ее исходным элементом является грамматическая морфема или грамматическая форма. Первым нашим примером неуспешной грамматикализации является т. наз. синтетическое условное наклонение в болгарском языке. Оно образуется добавлением к основам наст. вр. или имперфекта индикатива морфем *-ва-*, *-ава-*, *-а-*, т.е. это грамматические морфемы, которые являются прежде всего маркером несовершенного вида (см. Чакърова 1995), напр. *тия – тийвам, тийвах; ям – ядвам, ядвах*.

Напр. *...ако ни хванат тез чамурлийци, съдират ни от бой* (Й. Йовков) – ‘...если бы нас поймали чамурляне, разорвали бы нас в клочья’; *...ако ви трябва, аз ви слушвам, и както искате, никога не блажвам...* (П. Р. Славейков) – ‘...если бы вам было нужно, я бы вас слушал, и если бы вы захотели, то никогда бы не ел скоромного...’; *Да беше друга, изтъждах я* (Й. Йовков) ‘Если бы она была другой, я бы ее выгнал’.

Морфотактика болгарских глаголов, как и их лексическое значение, разрешает добавление указанных морфем лишь в некоторых случаях, преимущественно к основным глаголам и редко к основам некоторых других глаголов.

Наблюдается и омонимия с формами вторичного несов. вида, вне контекста обычно форма с указанными суффиксами воспринимается как форма несов. вида в индикативе. С формальной точки зрения налицо существенные ограничения, а на семантическом морфемном уровне получается морфемная полисемия, которую грамматические системы стремятся устранять. На уровне морфологической семантики разграничение между синтетическим и аналитическим условным наклонением (с *бих*) не особенно отчетливо проявляется – первое называют условным наклонением готовности, а второе – условным наклонением возможности, но об этом можно дискутировать. Все эти факторы привели к тому, что синтетическое условное наклонение, которое, хотя и очень слабо продуктивно, но все-таки иногда встречалось в разговорной речи и в языке некоторых писателей XIX в. и первых десятилетий XX в., в настоящее время уже не употребляется, за исключением двух идиоматизированных форм *ядвам* и *пийвам*.

Второй пример – т.наз. презумптив, который в болгарском языке, как и в других языках, возник на основе двух времен индикатива: будущего и будущего предварительного, которые, соответствующе, обозначают предположение о настоящем и будущем действии. Из-за связанного с грамматикализацией реанализа их составную часть *ще (да)* начали воспринимать как маркер предположительности и стали также добавлять к формам других времен: наст. вр., перфекта, аориста, имперфекта, плюсквамперфекта. Из этой парадигмы презумптива, которая подана в работе Герджикова (1984: 121–153), в настоящее время в электронных ресурсах исключительно редко встречаются только формы наст. вр. и перфекта – это преимущественно формы *съм* ‘быть’ наст. вр., только один раз засвидетельствована форма имперфекта. Напр. *Кой е Василчо? Не ще да е моя възраст човек, когото виждаше сега* (Й. Йовков) ‘Кто такой Василчо? Наверно, это не тот пожилой человек, которого он сейчас видит’.

Фактором, препятствующим установлению презумптива, является глагольная система болгарского языка, структура которой семантически и формально исключительно сложна, так что одно новое наклонение еще больше увеличило бы ее сложность. Более сильным препятствующим фактором, однако, является структура болгарского языка в целом. Влияние системы языка при грамматикализации огромно. Болгарская глагольная система не приняла еще одну новую модальную парадигму, значение которой точно и даже более градуированно передается сочетанием времен индикатива с множеством модальных наречий, таких как *вероятно* ‘вероятно, возможно’, *може би* ‘может быть’, *сигурно* ‘наверняка, наверное’, *едва ли* ‘едва ли, навряд ли’ и др., или сочетанием основного глагола с модальными глаголами *може* ‘может быть’, *трябва* ‘наверно’, которые с разной степенью вероятности обозначают возможную истинность предположения. Наличие таких сильных синонимических конкурентов оказалось важным препятствующим фактором для грамматикализации презумптива, который был бы избыточным элементом в системе.

3. Важно подчеркнуть, что фактором, препятствующим полному развитию грамматикализации, может являться и дефективная информационная структура итоговой конструкции. Имеется ввиду так наз. экзистенциальный пассив, напр.: *„По въпроса има написана статия”* ‘По этому вопросу существует на-

писанная статья'. Экзистенциальный предикат *има* обуславливает информационную структуру предложения, в которой нет дихотомии топик и фокус, т.е. предложение тетическое. Именная группа – прямое дополнение по этой причине *не может быть топиком*. На нее накладываются ограничения в сочетании с детерминаторами, и она не может быть вторично обозначена личным клитическим местоимением (репризой), см. подр. Ницолова (2016). Таким образом, у предложений с экзистенциальным пассивом с *habere* дефективна информационная парадигма, противопоставляющая их предложениям с пассивом с *esse*, у которых полная парадигма информационных структур.

4. Наконец, надо упомянуть и социолингвистические факторы, препятствующие развитию и особенно расширению грамматикализации определенного языкового явления. Речь идет о двух группах факторов:

а) положительная или отрицательная оценка данной грамматикализации разными слоями общества, различающимися, например, своим образованием, культурой, местожительством, профессией, возрастом, отношением к контактному иностранному языку или языкам, если существуют такие контакты и грамматикализация контактно индуцирована, и др.;

б) официальная языковая политика, выражаемая предписаниями языковой культуры лингвистами, обучением в школе, нормативностью в СМИ и письменной продукции и др.

Здесь рассмотрим два случая в истории болгарского литературного языка, когда лингвисты были против грамматикализаций, которые, несомненно или вероятно, контактно индуцированы иностранными языками: замещение вокативной формы личных имен общей формой и установление грамматикализованного *един* в качестве неопределенного артикля.

Начнем с замещения вокативной формы личных имен общей формой. В болгарском языке, как известно, существует аналитизм в области имен, т.е. нет падежной системы. Однако в нем все еще сохранились формы вокатива, которые выполняют прагматическую функцию, а не выражают синтаксические и семантические отношения, как остальные падежные формы. В первые десятилетия XX в. началось замещение вокативных форм личных женских имен общими формами, которые являются бывшими формами именительного падежа. Это замещение проявлялось лишь в разговорной речи образованных женщин, а позже и мужчин, которые получили свое образование вне Болгарии – в Германии, Франции, Англии или России. Несомненно речь идет о контактно-индуцированной грамматикализации, так как ни в немецком, ни во французском, ни в английском или русском языках не существует вокатив. Этот процесс очень хорошо описан и критически прокомментирован известным болгарским ученым акад. Младеновым (Младенов 1927–1928: 215–216). Так как в упомянутых выше языках нет вокатива, болгарки, получившие свое образование в соответствующих странах, начали считать, что вокатив – это просторечная форма, которую образованная дама может использовать лишь в общении с необразованной сельской девушкой, служанкой, напр. *Елено*, если ее имя *Елена*, но в общении со своей образованной подругой она должна учтиво обращаться к ней общей формой, т.е. *Елена*, как это принято в странах, где

она училась. Таким образом создается определенная социолингвистическая дифференциация – общая форма является престижной, модной, типичной для людей с более высоким образованием и социальным статусом, а вокативная форма – непрестижной, типичной для людей с более низким образованием и социальным статусом. Ст. Младенов называет этот процесс *обезьянья мода* и отрицательно относится к нему, так как он нарушает тысячелетнюю специфику болгарского языка.

Несмотря на критику Младенова, теперь, почти сто лет спустя, можем отметить, что замещение вокатива личных имен женского, а теперь даже и мужского рода, общей формой стало нормой в языке СМИ и вообще при официальном общении, а поскольку все еще употребляются и вокативные формы этих имен, они стилистически маркированы как неофициальные, дружеские, иногда и не очень вежливые, даже грубые. Как известно, формы обращения личных имен используются не только с контактной функцией, но и как средство выражения определенного личного отношения к слушателю. Кроме того, в стремлении к оригинальности и экспрессивности эти формы очень часто могут изменяться в истории языков, а могут быть связаны и с „языковой модой”, как в нашем случае. Историческое развитие болгарского языка показало, что официальная языковая политика не успела воспрепятствовать этой грамматикализации. В настоящее время общая форма как обращение еще не успела полностью устранить вокативную форму, но очень уменьшила сферу ее употребления из-за созданной дифференциации (социолингвистической и стилистической) между двумя формами (см. Първев 1978).

Интересно отметить, что это не единственный пример, когда давно грамматикализованное явление начинает слабо использоваться или вообще не употребляется в литературном языке из-за того, что оно не существует в престижных для определенных слоев общества иностранных языках и интеллигенция начинает его считать просторечным и ненужным. Исследователи подчеркивают, что в настоящее время из письменной речи турецкой интеллигенции начинают исчезать *miş*-формы в качестве показателей косвенной эвиденциальности. Их замещают *di*-формами прямой эвиденциальности, несмотря на то что косвенная эвиденциальность существует в турецком языке еще с VIII в. и широко используется в устной речи (Basen, Feuillet 1980; Meydan 1996: 142). Теперь еще нельзя оценить, как в будущем будет развиваться этот процесс. Приведет ли он к исчезновению категории эвиденциальности в турецком языке, либо эта тенденция так и останется ограниченным явлением в письменной речи турецкой интеллигенции.

Причиной замедления грамматикализации неопределенного артикля *един* в болгарском литературном языке стала языковая политика в сороковые годы прошлого века. Может быть, на появление этой грамматикализации оказали известное влияние и европейские языки с неопределенным артиклем, что отмечает и Л. Андрейчин, ср. „Нужно избегать употребления *един, една, едно*, аналогичного употреблению неопределенного артикля в других языках,” (Андрейчин 1944: 141). Это предписание в нормативной грамматике связано с широко распространенным взглядом в первой половине прошлого века, что языки не должны принимать чужеродные влияния в области грамматики, для того чтобы сох-

ранить свою национальную самобытность. Надо иметь в виду однако, что хотя и грамматикализация *един* в качестве неопределенного артикля, вероятно, контактно индуцирована, болгарский язык развивается собственным путем, создавая шаг за шагом оппозиции в трехчленной артиклевой системе в зависимости от семантики выражаемой детерминации, от семантики имен и от семантики предложения (см. подр. Nicolova 2017:131–172). История болгарского языка показала, что языковая политика лишь некоторое время может влиять на развитие литературного языка, которое определяется множеством различных факторов.

Выводы.

Наши наблюдения показали, что факторы, препятствующие как установлению, так и дальнейшему развитию, интеграции в систему и повсеместному употреблению (во всех стилях и регистрах языка) результатов грамматикализаций очень разнородны и нередко проявляются комбинированно. Здесь мы наметим лишь некоторые из этих факторов, требующих подробного изучения.

1. Семантические факторы.

А) Если исходный элемент при грамматикализации – лексема или сочетание лексем.

а) Лексическое значение исходного элемента и связанные с ним конвенциональные импликации, которые могут привести к десемантизации сначала лишь в определенных конструкциях и контекстах, а позже и к приобретению нового грамматического значения, играет определяющую роль.

б) Лексико-семантическая комбинаторика конструкции, в рамках которой развивается новая граммема, тоже очень важна. Если наблюдаются трудности при такой комбинаторике, грамматикализация не может проявиться полностью, ее развитие останавливается на одном из этапов (напр. посессивный пассив).

Б) Когда исходный элемент при грамматикализации грамматический, конечный элемент может быть не принят в морфологическую систему. Интеграция не происходит в том случае, если он полисемантивен или очень близок по значению к существующим граммемам. Языковая система может не принять данную граммему, если в языке существуют другие синонимические средства, напр. лексические, которые более адекватно выражают подобное значение (напр. презумптив и синтетическое условное наклонение в болгарском языке). Стремление к экономии – важная языковая тенденция, которая может помешать определенной грамматикализации.

2. Формальные факторы: если исходный элемент морфема, важную роль играет морфотактика, которая может блокировать образование новых форм во многих случаях, так что грамматикализация не может развиваться до конца. Кроме того, важную роль играет и комбинаторика ограничений при выражении грамматических значений отдельных элементов в конструкции.

3. Если данная грамматикализация приводит к дефективности в информационной структуре предложения, новая граммема менее „конкурентно способна” в сравнении с синонимическими граммемами (если таковые существуют), которые могут употребляться без ограничений в коммуникативно-информа-

ционной парадигме предложения, ср. экзистенциальный пассив с *ima* – *habere* и „нормальный” пассив с *esse*.

4. Социолингвистические факторы – спонтанная оценка данной грамматикализации обществом или его частью и ее оценка лингвистами, также могут сказаться на развитии грамматикализации, вплоть до ее устранения из определенного стиля, а в некоторых случаях даже из языка.

Использованная литература

- Андрейчин, Любомир. Основна българска граматика. София: Хемус, 1944.
- Герджиков, Георги. Преизказването на глаголно действие в българския език. София: Наука и изкуство, 1984.
- ГСЕ 1991: Граматика на старобългарския език. Граматични очерци. София: Изд. на БАН, 1991.
- Мирчев, Кирил. Историческа граматика на българския език. София: Наука и изкуство, 1976.
- Младенов, Стефан. „Убийството” на звателния падеж и други езикови неуредици”. Родна реч 5, 1927–1928: 213–216.
- Ницолова, Руселина. „О затруднениях при грамматикализации. Посесивный перфект и экзистенциальный пассив в болгарском языке”. [В:] Е. Търпоманова, Б. Михайлова, В. Алексова (съст.) Балканското езикознание днес. Сборник в чест на 75-годишния юбилей на проф. д. ф. н. Петя Асенова. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски”, 2016, 140–152.
- Поповић, Људмила. „Посесивна резултативна дијатеза у српском језику у поређењу са другим словенским језицима”. [В:] Научни састанак слависта у Вукове дане. Иновациони процеси у српском књижевном језику – утицаји других језика и култура 43/1, Београд, 2014, 27–45.
- Първев, Христо. „Звателните форми на собствените женски лични имена”. [В:] Петър Пашов (съст.) Помагало по българска морфология. Имена. София: Наука и изкуство, 1978, 223–237.
- Чакърова, Красимира. „Към въпроса за синтетичното условно наклонение в съвременния български език”. Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”, т. 3, кн. 1. Филология, 1995, 79–86.
- Bazin, L., J. Feuillet. „L' opposition constatation / non constatation en turc et en bulgare”. Zeitschrift für Balkanologie 16, 1980: 9–15.
- Boye, Kasper, Peter Harder. „A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization”. Language 88, 2012: 1–44. Brinton, Laurel J., Elisabeth Closs Traugott. Lexicalization and Language Change. Cambridge: CUP, 2005.
- Bybee, Joan L. , Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1994.
- Fischer, Olga. „On problem areas in grammaticalization: Lehmann’s parameters and the issue of scope.” [In:] An Van Linden, Jean-Christophe Verstraete, Kristin Davidse (eds.), Formal evidence in grammaticalization Research. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2010, 17–42.
- Haspelmath, Martin. „The European Linguistic Area: Standard Average European”. [In:] Martin Haspelmath, Wulf Oesterreicher and Raible, Wolfgang (eds.). Language Typology and Language Universals, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Berlin: Mouton de Gruyter, 2001, 1492–1510.
- Heine, Berndt, Tania Kuteva. World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: CUP, 2002.
- Heine, Berndt, Tania Kuteva. The Changing Languages in Europe. New York: Oxford University Press, 2006.
- Hopper, Paul. J., Elisabeth Closs Traugott. Grammaticalization, 2nd. edn. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Kuryłowicz, Jerzy. „The evolution of grammatical categories”. Diogenes 51, 1965, 55–71.
- Kuteva, Tania, Berndt Heine. „An integrative model of grammaticalisation.” [In:] Wiemer, Björn, Bernhard Wälchli, Bernhard Hansen (eds.) Grammatical Replication and Borrowability in

- Language Contact. Berlin: De Gruyter Mouton, 2012, 159–190. [Series: Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM] 242].
- Lehmann, Christian. Thoughts on Grammaticalization. 2nd revised edn. Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft, 2002.
- Meillet, Antoine. "L'évolution des formes grammaticales." *Scientia (Rivista di scienza)* 12, 1912: 384–400.
- Métiyé Meydan, „Les emplois médiatifs de – *miş* en turc". [In:] Zlatka Guentchéva (ed.) *L'énonciation médiatisée*. Louvain, Paris: Bibliothèque de l'Information Grammaticale, 1996. [Éditions Peeters].
- Mitkovska, Liljana, Eleni Bužarovska. „On the use of *habere*-perfect in journalistic and administrative style. *STUF* 61/2, 2008: 128–138.
- Nomachi, Motoki. "On the so-called possessive perfect in standard Serbian language (with a glance at other Slavic languages)". *Leptir Mašna, the Literary Magazine of Students in Balkan Studies* 9/1, 2012: 89–97.
- Nomachi, Motoki. "Possessive Constructions in the South Slavic Languages: Some Implications for Areal Typology". [In:] *Od Čikago i nazad: Papers to Honor Viktor A. Friedman on the Occasion of his Retirement = Balkanistika* (28), 2015, 337–355.
- Nicolova, Ruselina. "Correlation between Formal and Semantic Changes in Grammaticalization". [In:] *Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages. Proceedings from the 36th Meeting of the Commission on the Grammatical Structure of the Slavic Languages of the International Committee of Slavists, München – Berlin – Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner, 2014, 31–50.*
- Nicolova, Ruselina. *Bulgarian Grammar*. Berlin: Frank&Timme, 2017.
- Traugott, Elizabeth Closs, Graeme Trousdale (eds.) *Gradience, Gradualness and Grammaticalisation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2010.
- Wiemer, Björn, Bernhard Wälchli. "Contact induced grammatical change: diverse phenomena, diverse perspectives". [In:] Björn Wiemer, Bernhard Wälchli, Bernhard Hansen (eds.) *Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2011, 3–66. [Series: Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM] 242].
- Wiemer, Björn, Bernhard Wälchli, Bernhard Hansen (eds.) *Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2011. [Series: Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM] 242].
- Wiemer, Björn. "*Quo vadis* grammaticalization theory? Why complex language change is like words". *Folia Linguistica* 48/2, 2014: 425–467.
- Wisher, Irene. "Grammaticalization". [In:] S.G. Thomason (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2006, 129–135.

Руселина Ницолова

О ФАКТОРИМА КОЈИ СПРЕЧАВАЈУ ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈУ

Резиме

Грамаатикализација је градуелни инхерентни језички процес промена који може трајати током дужег историјског периода и водити настанку нове грамеме. Таква грамема се развија из лексеме или лексичког склопа, али и из друге грамеме. У раду се разматрају фактори који спречавају настанак и даљи развој резултата грамаатикализације, као и њихову интеграцију у систем и широку употребу у свим језичким стиливима и регистрима. Такви фактори се могу условно разврстати на четири типа: а) семантички фактори (ако је полазник елемент грамаатикализације лексема или лексички склоп), тј. лексичко значење полазног елемента и конвенцијалне импликације у вези са њим, лексичко-семантичка комбинаторика конструкције у чијим се оквирима

развија нова грамема – изостанак интеграције крајњег резултата граматиализације у морфолошки систем је могућ уколико је његово значење блиско значењу грамема које већ постоје у језику или уколико постоје друга синонимијска средства лексичке природе која боље одликавају то значење; б) формални фактори – морфотактика и др.; в) дефективност информационе структуре реченице; г) социолингвистички фактори – оцена граматиализације од стране друштва или његових утицајних делова, као и оцена од стране лингвиста.

Кључне речи: граматиализација, фактори који спречавају, бугарски језик.

ГРАММАТИКАЛИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЕДИНИЦЫ И СФЕРА ДЕЙСТВИЯ КОГНИТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ*

Статья анализирует процессы грамматикализации в славянских языках. Рассматриваются формы ренарративного наклонения в болгарском и их соответствия в русском, словообразовательные модели с префиксом *над-* в болгарском и с префиксом *nad-* в польском, выражение итеративности в русском и чешском языках и др. Делается вывод о связи когнитивного процесса категоризации с явлением грамматикализации.

Ключевые слова: грамматикализация, славянские языки, словообразовательная модель, префикс, когнитивная сфера, категоризация.

The article analyzes the process of grammaticalization in Slavic languages. Forms of the renarrative mood in Bulgarian and their Russian equivalents, word-building patterns with the *nad-* prefix in Bulgarian and *nad-* prefix in Polish, expression of iterativity in Russian and Czech etc. are considered. The conclusion reached points to the existence of connections between the cognitive process of categorization and the phenomenon of grammaticalization.

Keywords: grammaticalization, Slavic languages, word-building patterns, prefix, cognitive sphere, categorization

Действительность, отражаясь в сознании социума в виде многообразных ментальных единиц – ощущений, впечатлений, представлений, гештальтов, образов, фреймов, – закрепляется там с помощью различных языковых средств. В совокупности своей эти средства образуют пусть неполную и фрагментарную, но оригинальную языковую картину мира. Важнейшее свойство последней – стабильность: «в этом ее суть и предназначение – сохранять и из поколения в поколение воспроизводить упрощенное, обиходное структурирование окружающего мира, обеспечивать преемственность языкового мышления носителей данного языка традиционно сложившимися категориями» (Корнилов 2003: 19). При этом не подлежит сомнению, что функционирование языка обеспечивается взаимодействием разных типов значений, из которых наиболее известные, можно сказать, общепринятые, – значения лексические и грамматические, различающиеся по целому ряду признаков.

Одним из трендов современной лингвистики как раз и является изучение динамики семантических явлений, а точнее – изменяющегося статуса содержательных языковых единиц и целых категорий. Феноменам грамматикализации и лексикализации посвящены уже десятки статей, монографий и научных сборников. Среди авторов этих работ – известные лингвисты: Т. Гивон, Б. Хайне,

* Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда (проект № 16-18-02005).

М. Хаспельмат, Дж. Байби, К. Леманн, Т.А. Майсак и др. Данные процессы понимаются как эволюционное движение от одного условного полюса к другому. Можно считать, что чем регулярнее и обязательнее связь ментального отражения с языковым выражением, тем это выражение в принципе больше относится к ведомству грамматики.

В частности, Дж. Байби определяет грамматикализацию как «процесс, при котором лексические единицы или последовательности единиц становятся грамматической морфемой, меняя при этом свою дистрибуцию и функцию в общении» (Вубе 2003: 146). В основе такой метаморфозы лежит автоматизация речевых навыков и два ее психологических спутника – хабитуация (привыкание к часто повторяемому) и эмансипация (освобождение от предыдущего опыта).

По мнению К. Леманна, «грамматикализация языкового знака – процесс, в ходе которого знак теряет свою автономность, становясь в большей степени подверженным ограничениям языковой системы» (Lehmann 2005: 155). Определение немецкого автора отличается, как мы видим, более общим характером, оно не привязывает грамматикализацию к каким-то конкретным языковым единицам.

К настоящему моменту, можно считать, выявлены основные типологические признаки данного процесса, применимые к материалу различных языков; предложены универсальные параметры грамматикализации. В частности, в работе упомянутого выше К. Леманна предложены 3 критерия грамматикализованности языковой единицы: вес, когезия и вариативность, которые действуют в парадигматической и синтагматической плоскостях языка и воплощаются в шести параметрах. А именно: среди парадигматических параметров выделяются целостность, парадигматичность и парадигматическая вариативность, а среди синтагматических – сфера действия, связанность, синтагматическая вариативность. Они довольно сложным образом взаимодействуют между собой (Lehmann 2002: 143–150). Реализация того или иного параметра зависит и от общей типологической структуры языка.

Если применять понятие грамматикализации к привычным языковым единицам, то повышающаяся «степень грамматичности» может охватывать и факты словоизменения, и словообразовательные явления, и синтаксические конструкции.

В настоящей статье мы обратим внимание на некоторые факты словоизменения и словообразования современных славянских языков.

Начнем с проблемы объективности передаваемого при общении смысла, то есть его истинности и безотносительности к личностям коммуникантов. Информация, содержащаяся в языковых единицах, может быть никак не маркирована в том, что касается ее источника, и в том, какое отношение к ней имеет сам говорящий. В редких случаях говорящий может указать на источник этой информации (например: «Петя сказал, что...», «По словам твоей мамы...», «Я прочитал в Интернете, будто...» и т.п.) или же дистанцироваться от нее («Я сам не видел, но говорят, что...» и т.п.). *Verba dicendi*, конечно, – самые бесспорные средства ввода чужой речи. Существуют в русском языке и дискурсивные слова, в обязанности которых входит указание на имперцептивный характер

сообщений: это частицы *якобы, мол, будто, дескать (-де), грим* («говорит»). Приведем два примера, в которых данный смысл специально подчеркивается: первый из них представляет собой фрагмент народной песни, а второй – юмористическую репризу.

В лесу, **говорят**, в бору, **говорят**,

Растет, **говорят**, сосёнка...

Говорит одно, пишет третье, думает второе. Вслух «нет», в урну «да». Поддержать шефа, отрицая и поддерживая, свалить, набрать очки, нахваливая конкурента. Хотя и **дескать, якобы** и **мол** (М. Жванецкий. Время для умных).

Понятно, что в обоих приведенных случаях маркеры «неочевидности» используются как художественное средство (о первом из них Т. В. Цивьян прямо говорит: стилистический прием – Цивьян 2005: 164). В целом же это ситуация для русского языка довольно редкая, и считать показатели *мол, дескать, грим* и т. п. грамматикализованными невозможно; «частицы останавливаются на последнем шаге: переход клитики в морфему не происходит» (Копотев 2011: 735).

В то же время существуют языки, в которых обозначение неочевидности ситуации, или, что то же самое, «несвидетельского отношения» к информации, выражается с высокой степенью обязательности и регулярности. Одним из таких языков является современный болгарский. В его грамматике принято выделять так называемое пересказывательное наклонение (по-другому, имперцептив, ренарратив, конклюдив, эвиденциал, адмиратив и т.д.), которое, с учетом его морфологической парадигмы, считают особым, «экзотическим» на славянском фоне, видом модальности (Куцаров 1994). Формы этого наклонения употребляются обычно тогда, когда говорящий излагает чужое мнение, более того – сомневается в его истинности и желает от него дистанцироваться, отстраниться. Существуют болгарские фольклорные и литературные жанры, тексты которых строятся целиком в пересказывательном наклонении. Это сказки, предания, басни, анекдоты, исторические описания и т.п. Семантика «неочевидности» легко перерастает в сомнение, удивление, недоверие и, далее, в возмущение или восхищение. Это хорошо сочетается с таким этнопсихологическим качеством, как недоверчивость (нередко в комплекте с иронией или негативной реакцией), составляющим важную черту болгарского менталитета (Норман 2005: 56–59; Ковш 2007: 13). Понятно, что картина мира в сознании носителей болгарского и русского языков, при более или менее единой референтной составляющей, будет в данном фрагменте заметно различаться, и, соответственно, набор их речеповеденческих тактик тоже будет неодинаковым. Вот как пишет болгарский автор: «Для русского языка оппозиция пересказывание/непересказывание гораздо менее релевантна, чем для болгарского. Выражение пересказывания в русском языке можно представить шкалой, в одном конце которой находятся случаи, когда оно вообще не выражено, а в другом – глаголы речи, отглагольные существительные, подсказывающие, что следует чужая речь, и модальные частицы *мол, дескать, будто, будто бы*» (Васева 2005: 30).

Проанализируем с этой точки зрения повесть болгарского писателя Йордана Радичкова (1929–2004) «Таралеж» и ее перевод на русский язык под названием «Еж» (переводчик – М. Михелевич). Радичков – одна из наиболее замет-

ных фигур в новейшей болгарской литературе. Дважды номинировался на Нобелевскую премию по литературе; известен главным образом благодаря своей склонности к литературным парадоксам и фантазмагии. В центре повести «Таралез» – приключения любознательного ежика, любителя лягушачьих концертов. А в качестве второстепенных персонажей здесь фигурируют и известный болгарский писатель Эмилиан Станев с его собакой, и французские старушки-путешественницы, любительницы гашиша, и матерый контрабандист, больной проказой, и монах, наблюдающий за купающейся женщиной, и даже дьявол на фоне ада ирая... Весь этот балаган пронизан чувством симпатии, легкой иронии и того, что нынче называют стёбом.

Важно, что все повествование строится в обычном изъявительном наклонении (преимущественно в глагольных временах аориста и имперфекта). И даже там, где рассказчик, казалось бы, имел право усомниться в передаваемой информации – например, при описании привычек еще одного персонажа – кухонной «тараканихи» или при передаче чьего-то мнения о вреде курения и кофе, – обо всем этом говорится как о вполне достоверных событиях. Иными словами, писатель предлагает нам принять весь сконструированный им мир за реальную жизнь. Прямая речь персонажей вводится соответствующими словами автора: *промърмори* ‘пробормотал’, *възкликна* ‘воскликнул’, *попита* ‘спросил’, *вдигна рамене* ‘пожал плечами’, *пищеше* ‘кричала’, *въодушеви се* ‘воодушевился’ и т.п.

Но в четырех местах повести автор прибегает к формам пересказывательного наклонения. Это передача впечатлений автолюбителя-шведа, машина которого наехала на ежа (перечисляется десяток действий: *видял съвсем близо до банкетата нещо като кълбо; той само закачил кълбото; гумата изгърмяла; той загубил управлението* и т.п.), признания акцизных, продавшихся контрабандистам (и здесь используется десяток форм пересказывательного наклонения: *как водили ръкопашен бой с тях, но ония били многочислени, вързали ги, напъхали им кърпи в устата* и т.п.), объяснения старушек-француженок (*смятали да закупят в София; не успели да го разгледат съвсем добре* и т.п.) и рассказ Эмилиана Станева о собаке Глене (*кучето не било във форма, яло голям бой, стопанинът му се принудил да се завре във фишцата* и т.п.). Все эти четыре фрагмента маркированы для болгарского читателя «несвидетельской» модальностью.

Что же касается русского перевода, то в первом из указанных отрывков несвидетельский характер информации передан одной словоформой *говорит* и одной частицей *мол*; в последнем из четырех фрагментов только один раз употреблено *мол*. В остальных фрагментах читатель вообще не получает никаких сигналов особой дистанционности рассказчика от событий. Все они изложены в точно таком же ключе, как и остальной текст повести.

Проведенный анализ подтверждает, что для русского читателя степень правдоподобия или, наоборот, невероятности ситуаций не имеет такого значения, как для болгарского. И можно согласиться с цитированной выше И. Васевой еще в одном пункте: «При переводе с русского на болгарский, как правило, текст обогащается; при переводе в болгарского на русский, наоборот, он теряет некоторые оттенки (несущественные для русского)...» (Там же: 32). Впрочем, применительно к пересказывательному наклонению это закономерность, касающаяся не только русского языка. Другой болгарский исследователь, М. Виденов,

замечает: «Нас удивляет, что 80% наших имперцептивных форм переводчики на другие языки передают обычными формами изъявительного наклонения без обстоятельственных пояснений, хотя рассказчик не является свидетелем событий. У другого народа – другие ориентиры и другое языковое отношение к свидетельству и несвидетельству или сомнению» (Виденев 1994: 48).

Принимая эту точку зрения, мы тем самым утверждаем, что процесс грамматикализации языковых единиц не только меняет в какой-то части типологическую характеристику языка, но и служит средством организации специфической картины мира соответствующего социума.

Пересказывательное наклонение в болгарском – несомненно грамматическая категория, хотя в текстах эти формы используются не всегда последовательно, и пособия по стилистике то и дело обращают внимание читателей на смешение ренарратива, конклузива и индикатива (Чакърова и др. 1999: 132–133 и др.). Но процесс грамматикализации может пойти и до менее отчетливой стадии, а результат его в таком случае принимает вид, скажем, словообразовательной модели. Обратимся к другой ситуации, опять-таки на сопоставительном материале русского и болгарского языков.

В своем стремлении к совершенству люди пытаются превзойти друг друга по тем или иным показателям (условно такую ситуацию можно обозначить как «кто кого»). Данный феномен актуализируется в сознании человека, вычленяется в отдельное понятие и закрепляется в соответствующих номинациях (ср. в русском языке существительные *соревнование, состязание, конкурс, первенство, чемпионат, соперничество* и т.п., глаголы *обыграть, выиграть, победить, побороть, обогнать* и т.п.). Словари русского языка фиксируют и многочисленные лексемы, обозначающие частные виды соперничества или состязания. В том числе такое значение обнаруживается и у многозначного префикса *пере-*: *перекричать кого, пересидеть кого, переесть кого, перепить кого, переговорить кого* и т. д. (Ожегов 1988). Обязательным условием реализации данных значений является наличие при глаголе прямого дополнения, обозначающего соперника, контрагента. Вместе с тем, не случайно в большинстве случаев при этих глаголах дается помета *разг.* или *прост.*: они характеризуются той или иной степенью потенциальности или окказиональности. Это значит, что в конкретной ситуации, сводящей к минимуму словообразовательные запреты, мы легко можем образовать соответствующий глагол – сказать: *кто кого перемолчит, переглядит, перетанцует, переврет...* Скажем, в рассказе детского писателя Н. Носова «Фантазеры» говорится о двух мальчиках, которые «рассказывали друг другу разные небылицы, будто пошли на спор, кто кого переврет». Но за пределами таких дискурсивных обстоятельств данные глаголы будут оставаться в лучшем случае потенциальными единицами; по этой причине словари их обычно не замечают (Норман 1987: 5–6).

Ту же ситуацию – соперничества или состязания – можно обозначить в русском языке с помощью описательных средств: словосочетаний или целых предложений. Примерами могут служить вопросительные высказывания типа задаваемых детям: *У кого руки самые чистые? Кто первым решит задачу? Кто у нас самый сообразительный? Кто дольше не отведет взгляда?* и т. п. Соответственно, и номинативное определение ситуации «кто кого» примени-

тельно к отдельным видам деятельности тоже оказывается расчлененным, составным. В качестве примеров можно привести наименования типа: *соревнование по прыжкам в воду, чемпионат по легкой атлетике, конкурс исполнителей, состязание лжецов* и т. п., не имеющие однословных эквивалентов.

Если принимать, что основной, типичной и устойчивой формой существования понятия является слово (а словосочетание составляет ему конкуренцию только при условии своей устойчивости), то придется признать, что в сознании носителя русского языка отсутствуют специальные понятия типа 'состязаться в таком-то виде деятельности'. А соответствующие ситуации объективной действительности отражаются в речемыслительном процессе путем комбинирования понятий (и выражающих их лексических единиц).

В болгарском же языке существует специальная словообразовательная модель со значением состязания в какой-либо деятельности. Важнейшее ее формальное средство – префикс *над-*, который (как и префикс *пере-* в русском) является полисемичным. В частности, новейший академический словарь болгарского языка в своем 10-м томе насчитывает у глагольной приставки *над-* 4 значения, в том числе «превосходство по отношению к кому-то или чему-то, умение обогнать кого-то в какой-то работе, действии или качестве, сделать что-то лучше, быстрее или в большей степени, чем другой» (РБЕ 2000: 140–141). Примерами здесь служат лексемы *надбягвам* 'бегать быстрее, чем кто-то', *надвиквам* 'перекрикивать, превосходить кого-то в крике', *надживявам* 'переживать, жить дольше, чем кто-то', *надлъгвам* 'перевирать, превосходить кого-то во вранье', *надсвирвам* 'играть на музыкальных инструментах лучше или дольше, чем кто-то другой', *надхитрявам* 'быть хитрее кого-то' и т. д. Все эти болгарские глаголы, естественно, также требуют после себя прямого дополнения, обозначающего субъекта, чья деятельность оказывается «превзойденной». Словарь (РБЕ 2000) включает в себя несколько десятков таких лексем. В работе (Норман 1987: 7–9) мы попытались вскрыть внутриязыковые предпосылки, способствующие грамматикализации данного значения, и выявить фильтры (запреты) на его реализацию.

Но от глаголов со значением 'превосходства' в болгарском языке при помощи возвратной частицы *се* легко образуются глагольные дериваты со специальной семантикой 'состязания в отдельном виде деятельности'. Приведем примеры из (РБЕ 2000): *надвиквам се* 'состязаться, меряться силами с кем-то в крике'; *надигравам се* 'состязаться, соревноваться с кем-то, обычно в танце, пляске'; *надмервам се* 'состязаться в точности стрельбы'; *надтичам се* 'состязаться с кем-то в беге'; *надхитрявам се* 'соревноваться в хитрости'; *надхърквам се* 'храпеть сильно, как будто состязаться с кем-нибудь в храпе', *надишвам се* 'соревноваться в шитье' и т. п.

Механизм этого семантического перехода заключается в том, что возвратная морфема к семе 'превосходства в какой-то деятельности' прибавляет регулярную сему 'взаимности' (стремления к такому превосходству); в результате и образуется значение 'состязания'. Добавим к этому, что от глаголов несовершенного вида в современном болгарском языке практически без ограничений образуются существительные со значением процесса. Глаголы типа *надвиквам се* не составляют в данном плане исключения: словари фиксируют значитель-

ное количество существительных со значением состязания в конкретном виде деятельности. Примерами могут служить слова *надплуване* ‘состязание в плавании’, *надпрепускане* ‘конные состязания, скачки’, *надпяване* ‘конкурс певцов’, *надшиване* ‘соревнование в шитье’ и т. д. Таким образом, корневая глагольная морфема порождает целую деривационную цепочку, например: *лъжа* ‘лгать’ – *надлъгвам* ‘превосходить кого-нибудь во лжи’ – *надлъгвам се* ‘состязаться во вранье’ – *надлъгване* ‘состязание лжецов’. И каждое звено в этой цепочке образуется с достаточно высокой степенью регулярности.

Мы приходим к выводу, что значение ‘состязания в каком-то виде деятельности’ в болгарском языке (по сравнению с русским) сильно грамматикализовано: оно выражается более обязательно и более регулярно (с помощью одних и тех же языковых средств). Своеобразие языковой системы в данном фрагменте означает, что и в сознании носителей болгарского языка подкласс соответствующих понятий вычленяется лучше: данные ситуации более упорядочены и категоризованы.

В то же время, отмечая высокую продуктивность болгарского префикса *над-* со значением превосходства или состязания, следует отметить, что его семантические и словообразовательные возможности не безграничны. Глаголы и существительные с *над-* легко образуются для обозначения действий простых, бытовых, «народных» – таких, как жить, жать, кричать, врать, петь, плясать, пить, шить, вязать, бегать, плавать, прыгать, бросать и т. п. Но трудно себе представить контексты, в которых появились бы глаголы вроде *надтренирам (се)* или *надкокетирам (се)*, существительные вроде *надобъркване* или *надокупиране*... В принципе, круг действий, в которых человек готов сравнивать свои возможности и достижения с результатами деятельности других людей, не столь уж широк. В этом заключается семантический «фильтр» на образование подобных лексем и препятствие на пути дальнейшей грамматикализации соответствующей модели. Ограничения могут возникнуть и со стороны морфемной структуры – из-за наличия в лексическом составе болгарского языка слов с омонимичным префиксом (*надзиравам, надценявам, надсмивам се* и т. п.).

Сопоставление материала близкородственных языков дает множество примеров семантических расхождений, обусловленных типологическими особенностями каждого языка. В. Ф. Васильева, разрабатывающая принципы «семантической характерологии», пишет: «Неодинаковая функциональная нагрузка межъязыковых формально-структурных эквивалентов часто является причиной межъязыковой семантической асимметрии» (Васильева 2003: 8) – и иллюстрирует этот тезис сопоставлением фрагментов словообразовательных систем чешского и русского языков. Тем более существенны расхождения в картинах мира, организуемых неблизкородственными языками. В. Г. Гак, сопоставляя речемыслительную практику носителей французского и русского языков, писал: «Отбор языковых элементов в речи, в процессе организации высказывания... показывает, какие элементы действительности, какие их свойства и отношения имеют приоритетное значение в речевом сознании говорящих на данном языке людей» (Гак 2000: 54). Расхождения обнаруживались в трактовке капитальных феноменов – звука и цвета, местонахождения и обладания, настоящего и ненастоящих времен и т. д. В частности, если говорить о ситуации движения, то оказывалось, что «при описании одного и того же фрагмента ситуации говорящий

на французском языке отмечает прежде всего направление данного движения, тогда как говорящий на русском языке – способ передвижения или же способ передвижения вместе с указанием на его направление (префиксальный глагол)» (Там же: 55).

Каждый язык не только выбирает семантические сферы, подлежащие грамматикализации в большей мере, чем другие, но и самостоятельно группирует формальный инструментарий, который должен обеспечить передачу соответствующих значений. В частности, каждый славянский язык «по своему усмотрению» использует с этой целью общеславянский морфемный фонд. Скажем, та же общеславянская морфема *nad (с первоначальным локальным значением) получает своеобразное развитие в польском языке. Среди значений префикса nad- трехтомный Словарь польского языка под ред. М. Шимчака выделяет следующие: «более высокую степень общественной иерархии по отношению к лицам, обозначенным производящим существительным, например: nadburmistrz, nadleśniczy, nadradca»; «превышение нормы, обычного состояния того, что обозначает производящая основа, например: nadciśnienie, nadczłowiek, nadczułość, nadgodzina, nadkwaśny, nadprodukcja, nadwaga, nadrzędny, nadwrażliwy» (SJP II 1998: 231–232).

И тот же словарь фиксирует более 50 существительных с данным префиксом, в толковании которых обнаруживается семантический элемент ‘сверх’, ‘более, чем’, ‘дополнительно к’ и т.п.: nadbagaż, naddruk, nadjaźń, nadkomisarz, nadopiekuńczość, nadprzewodnik, nadużycie и др. Та же сема фиксируется в составе лексического значения прилагательных: naddźwiękowy, nadgorliwy, nadobowiązkowy, nadplanowy, nadspodziewany, nadzmysłowy и т.п., глаголов nadłożyć, nadpłacać, nadużywać и т.д.

Но самое интересное – как эти польские слова переводятся на русский язык. Для проверки мы воспользуемся Польско-русским словарем (Стыпула и др. 1980). Здесь nadbagaż (то же nadwaga) – это перевес (излишний багаж), nadciśnienie – гипертония, nadczłowiek – сверхчеловек, nadczynność – гиперфункция, naddruk – дополнительный тираж, nadfiolet – ультрафиолет, nadgodzina – сверхурочные часы, nadinspektor – старший инспектор, nadkwaśność – повышенная кислотность, nadmietraż – излишек жилой площади, nadprodukcja – перепроизводство, nadrealizm – сюрреализм, nadtlenek – перекись, nadużycie – злоупотребление, nadwrażliwość – чрезмерная чувствительность, идиосинкразия, nadwzrostność – дальновзоркость и т. д. На фоне унифицированного, однотипно выражаемого значения «сверхмеры» в польском языке бросается в глаза разнородность средств, используемых в русских эквивалентах. И это различие, очевидно, не случайно: оно свидетельствует о разной степени грамматикализации данного понятия в двух родственных языковых системах.

Вместе с тем, рассуждая о степени грамматикализованности польского префикса nad-, нельзя не заметить, что у него есть конкуренты в словообразовательной системе того же языка – в частности, префикс prze- приблизительно с тем же значением «сверхнормы»: przemoc, przepań, przerost, przewaga, przejrzały, przeokropny, przepiękny, przepyszny, prześwietny, przezabawny и т.п. Это – проявление парадигматической вариативности, сопротивляющееся процессу грамматикализации в данной сфере.

По К. Леманну, грамматикализация бывает слабая и сильная; правомерно рассматривать их как две стадии единого эволюционного процесса (Lehmann 2002, 146). Рассмотренные нами два случая (с омонимичными префиксами над- в болгарском и *nad-* в польском) представляют собой, очевидно, как раз промежуточную стадию. Обе морфемы характеризуются сильной степенью связанности и семантической интегрированности с основой, они фиксированы в своем местоположении, но, вместе с тем, не обладают достаточной степенью облигативности: лексическая база их широка, но не безгранична.

Очевидно, человек не может в равной степени осваивать, семантизировать весь окружающий его мир, с его пространством и временем. Он выбирает из него некоторые островки, узлы, и поручает своему языку упорядочить их, категоризовать. Одним из путей такого упорядочения и является грамматикализация. Среди значений, подвергающихся в славянских языках грамматикализации, – различные виды модальности, фазовость и многократность действия, определенность и неопределенность денотата, его расчлененность или нерасчлененность, уменьшительность или увеличительность по сравнению с некоторым общепринятым стандартом и т.п.

Каждый язык вправе оставить некоторые семантические явления вне сферы действия категоризации – в слабо организованном или даже хаотическом виде. Скажем, сема ‘отказаться от действия, прекратить его’, представленная в русских глаголах *расхотеть*, *раздумать*, *разонравиться*, *раззнакомиться*, *раздружиться* и т.п., ограничивает свое влияние штучным набором единиц (не говорят по-русски «размечтать» ‘перестать мечтать’ или «разрадоваться» ‘перестать радоваться’). Трудно сказать, почему язык выбирает в качестве объекта грамматикализации одни семантические сферы и отвергает другие. Может быть, тут играют роль какие-то культурные или внутриязыковые обстоятельства, но, возможно, мы имеем здесь дело с простой случайностью.

Так, в русском языке XIX века заметную тенденцию к грамматикализации обнаруживало значение многократности (или повторяемости, итеративности) глагольного действия, и основным средством его формального выражения был суффикс *-ива-* в глаголах несовершенного вида. Словари и грамматики фиксируют в этот период такие образования, как *хаживать*, *сиживать*, *нашивать*, *говаривать*, *читывать*, *писывать*, *дельвать*, *ганивать*, *обедывать*, *игрывать*, *слыхивать*, *бегивать*, *видать* (и *видывать*), *знавать*, *живать*, *певать*, *пивать*, *едать*, *бивать* и др. У И.А. Крылова встречается *дирать* (от *драть*), у С.Т. Аксакова – *нахаживать* (от *находить*), у М.Е. Салтыкова-Щедрина – *лавливать* (от *ловить*) и т.д. Сегодня от этого длинного ряда глаголов в активном употреблении остаются буквально считанные единицы, а сама словообразовательная модель должна быть охарактеризована как потенциальная. В чем причина такой переоценки ценностей?

Возможно, дело в ограниченности парадигмы указанных глаголов: они были неупотребительны в других формах, кроме формы прошедшего времени (см.: Грамматика 1952 I: 489–490). Очевидно, для квалификации действия как многократного человеку необходима была некая ретроспектива событий; это и объясняет склонность итеративных глаголов к претериту. Кстати, следует опять-таки признать, что не так уж много действий, которые сознанием могут восприни-

маться как повторяющиеся. При этом значимость действия должна соотноситься с временным интервалом. Скажем, *Он пишет мне письма каждую неделю* – действие повторяющееся и регулярное. Регулярным можно признать и действие в примере *Он приезжает ко мне в гости каждый год*. Но ситуацию в высказывании *Он пишет мне письма раз в 10 лет* трудно признать повторяющейся: здесь применяется иной масштаб и временной интервал оказывается слишком велик. (На этом основан эффект известной шутки: *Я пью редко, но регулярно* – редкое событие не воспринимается как регулярное и даже как повторяющееся.)

Что же касается ситуации с итеративными глаголами в русском языке, то, по видимому, мы являемся свидетелями того, что социум предпочел более однозначный, хотя и менее регулярный способ выражения многократности – с помощью лексических маркеров типа *каждый раз, ежедневно, по вечерам, время от времени, регулярно, опять* и т.п. В других славянских языках у категории итеративности более счастливая судьба. В частности, в современном чешском она представлена огромным количеством глаголов (*jezdívat, chodívat, dělávat, psávat, čítávat, mívat, spávat, vařivat, kupovávat* и др.); но и тут нельзя сказать, что процесс грамматикализации достигает своей вершины (Широкова и др. 1990: 197–199).

Освоение фрагмента действительности естественно выражается в его вербализации. Это подразумевает, что когнитивные процессы первичны по отношению к языковым. Но между процессами ментальной категоризации явлений и грамматикализации значений есть и обратная связь. Ее можно сформулировать примерно следующим образом. Чем более грамматично в языке некоторое значение, тем чаще (в синхроническом плане) прибегает к нему носитель языка – то есть тем чаще оно как бы неосознанно приходит в голову говорящему или слушающему.

Использованная литература

- Васева, Иванка. Преизказване. Чужда (неавторска) реч. София: Авангард Прима, 2005.
- Васильева, Валерия Ф. «Семантическая характерология в контексте сопоставительного изучения языков (на материале чешского и русского языков)». Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология 2, 2003: 7–17.
- Виденов, Михаил. Практическа социолингвистика (отговори на актуални езикови въпроси). София: Просвета, 1994.
- Гак, Владимир Г. «Язык как форма самовыражения народа». [В:] Язык как средство трансляции культуры. Отв. ред. М. Б. Ешич. Москва: Наука, 2000, 54–68.
- Грамматика русского языка. Том I. Фонетика и морфология. Москва: АН СССР, 1952.
- Ковш, Ольга А. Вербальные средства выражения недоверия в диалогическом общении (на материале болгарского языка). Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. Минск, 2007.
- Копотев, Михаил. «Эволюция русских маркеров ренарратива: синтаксис или лексика?» [В:] С.С. Сай и др. (ред.) Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований. Том X, часть 2. Русский язык: Грамматика конструкций и лексико-семантические подходы. Санкт-Петербург: Наука, 2014, 712–740.
- Корнилов, Олег А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Изд. 2-е. Москва: ЧеРо, 2003.
- Куцаров, Иван. Едно екзотично наклонение на българския глагол. София: Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 1994.
- Норман, Борис. «О внутриязыковых факторах номинационного процесса (по поводу од-

- ной словообразовательной модели в болгарском языке и ее соответствий в русском)». Съпоставително езикознание XII/4, 1987: 5–9.
- Норман, Борис Ю. Болгарский язык в лингвострановедческом аспекте. Курс лекций. Минск: БГУ, 2005.
- Ожегов, Сергей И. Словарь русского языка. Изд. 20-е, стереотипное. Москва: Русский язык, 1988.
- РБЕ: Речник на българския език. Т. 10, Н. Глав. ред. Е. Пернишка, Л. Крумова-Цветкова. София: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 2000.
- Стыпула, Рышард, Ковалева Г. Польско-русский словарь. Около 35 000 слов. Москва – Варшава: Русский язык – Ведза Повшехна, 1980.
- Цивьян, Татьяна В. Модель мира и ее лингвистические основы. Москва: КомКнига, 2005.
- Чакърова, Красимира, Костова П. Феноменът стилистична грешка. Пловдив: Марица, 1999.
- Широкова, Александра Г., Васильева В. Ф., Едличка А. Чешский язык. Москва: Издательство Московского университета, 1990.
- Bybee, Joan. “Cognitive Processes in Grammaticalization”. [In:] M. Tomasello (ed.) The New Psychology of Language. Cognitive and Functional Approaches to Language Structure. Volume 2. Mahwah, New Jersey – London, 2003, 145–167.
- Lehmann, Christian. “Thoughts on Grammaticalization”. [In:] Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt 9, 2002 <<http://www.christianlehmann.eu/publ/ASSidUE09.pdf>> 21.01.2018.
- Lehmann, Christian. “Theory and method in grammaticalization”. Zeitschrift für Germanistische Linguistik 32/2, 2005: 152–187.
- SJP: Słownik Języka Polskiego. Red. naukowy M. Szymczak. T. II. L–P. Warszawa: PWN, 1998.

Борис Норман

ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ И СФЕРА ДЕЛОВАЊА КОГНИТИВНИХ ПРОЦЕСА

Резиме

Објекат овог рада чине процеси граматиализације у словенским језицима. Прво се разматра проблем евиденцијалности и његово решење у различитим језицима. Пореде се употреба специјализованих речи *мол*, *дескатъ*, *якобы* у руским текстовима и облици ренаративног (имперцептивног) начина у бугарском језику. Анализира се конкретни књижевни текст на бугарском језику, који се пореди са преводом потоњег на руски језик, запажа се ретка употреба у преводу специјализованих партикула.

Друга сфера деловања процеса граматиализације је представљена творбеним моделима са значењем надмоћи у некој сфери делатности и одмеравања снага у њој. Продуктивни модел са префиксом *над-* у бугарском језику је заступљен глаголима попут *надпявам (се)*, *надвиквам (се)*, *надплитам (се)*, *надлъгвам (се)*, који због своје граматиализованости немају потпуне аналоге у руском језику, већ се њихово значење преноси описно.

Други префикс *над-*, који можемо сматрати хомонимом оног раније поменутог, регуларно се користи у другом словенском језику – пољском, са циљем указивања на значење „преко норме“, „сувише“, „допунски“: *naddruk*, *nadinspektor*, *nadgodzina*, *nadplanowy*, *nadmyslowy* итд. Осим тога, ниједна од поменутих појава се не може сматрати потпуно граматиализованом јер не садржи све одговарајуће показатеље (према К. Леману).

У раду се разматрају и друге чињенице из словенске граматики, попут итеративних глагола у руском и чешком језику. Формулише се претпоставка о факторима који утичу на ток граматиализације. Сваки од језика бира из екстралингвистичке стварности одређене сми-

саоне чворове и категоризује их на свој начин. Један од путева такве систематизације је граматикализација. Ипак неке семантичке појаве могу остати ван сфере категоризације, у слабо организованом па чак и хаотичном облику.

На крају рада дат је општи закључак о повезаности категоризације са граматикализацијом језичких чињеница. Формулише се теза о повратној спрези између менталних и језичких механизма: што је више граматично у језику одређено значење, то га чешће (са синхронијског аспекта) користи носилац језика, те оно природније пада на памет говорном лицу и слушаоцу.

Кључне речи: граматикализација, словенски језици, творбени модел, префикс, когнитивна сфера, категоризација.

DIATEZE A RECIPROCITA (na materiálu češtiny)*

V této stati podáváme stručný přehled konstrukcí chápaných ve Funkčním generativním popisu jako gramatické diateze. Do kategorie diateze řadíme: (i) analytické pasívum, (ii) rezultativum, (iii) recipientní pasívum, (iv) dispoziční konstrukci, (v) deagentizaci, (vi) reciprocitu. Jádrem příspěvku je ověření hypotézy, že v deagentizačních konstrukcích nemůže být povrchově vyjádřen actor (agentive). Konstrukce s předložkou *mezi* + *Instrumentálem* jsou analyzovány jako možný protipříklad k uvedené obecně přijímané hypotéze.

Klíčová slova: diateze, deagentizace, reciprocita, konatel, předložková skupina.

In this paper we give a brief survey of the constructions classified in the Functional Generative Description as members of the category of diathesis. The active constructions have as their marked counterparts the following members: (i) analytical passive, (ii) resultative diatheses, (iii) recipient diathesis, (iv) dispositional constructions, (v) deagentive constructions, and (vi) reciprocal constructions. The essence of this contribution is the discussion of the generally accepted hypothesis that deagentive constructions exclude the surface expression of their actors. We propose as a counterexample for this hypothesis the Czech constructions with the prepositional group *mezi* 'among' + *Instrumental*, where the combination of the process of the deagentization with reciprocity is used. Though the analyzed constructions are rare and restricted by several constraints, it appears that the prepositional group with *mezi* 'among' fills the role of the actor (agentive).

Key words: diathesis, deagentization, reciprocity, actor, prepositional group.

V rámci založeném na Funkčním generativním popisu (dále FGP, Sgall 1967) se pracuje s kategorií diateze jako s gramatickou kategorií slovesa, v níž se mění slovesný tvar a přitom dochází i ke změnám syntaktickým. Změna morfologické formy slovesa ve výchozí aktivní konstrukci ve formu složeného tvaru slovesného se týká (i) analytického pasíva, (ii) rezultativní konstrukce a (iii) recipientního pasíva; s reflexivizací (poř. dalšími důsledky) je spojena (iv) diateze dispoziční, (v) deagentní a (vi) reciproční (podrobněji o této klasifikaci a motivaci pro její zavedení viz (Panevová et al. 2014: 102–134)), zde uvedeme pouze stručné shrnutí.

- (i) U analytického pasíva dochází k přesunu valenčního členu odpovídajícího akuzativnímu doplnění (patientu – PAT, adresátu – ADDR, efektu – EFF) nejčastěji do pozice subjektové (dále Sb), viz (1) – (3), nebo jde o neosobní vyjádření (viz (4)). Konatel děje je sice odsunut z privilegované, hierarchicky nejvyšší pozice, ale je možné ho vyjádřit (jako v příkladu (4)):

* Vznik tohoto příspěvku byl podpořen projektem GA ČR 18-03984S “Mezi reciprocitou a reflexivitou: syntaktická a lexikografická analýza českých recipročních konstrukcí” a opírá se o data z repozitáře LINDAT/CLARIN (projektu MŠMT ČR LM2015071).

- (1) *Víla-PAT byla postavena během dvou měsíců v souladu s územním plánem.*
- (2) *Občané-ADDR byli v tisku informováni o dočasném přerušení dopravy.*
- (3) *Historika-EFF byla vyprávěna šeptem.*
- (4) *O stavbě nové školky-PAT bylo radními-ACT rozhodnuto již loni.*

(ii) U rezultativní konstrukce lišíme (a) rezultativ prostý (v jiné terminologii objektový, viz (Nedjalkov - Jachontov 1988), (Maslov 1988), (Поповић 2014).

(b) rezultativ posesivní

Touto diatezí jsme se podrobně zabývali v (Panevová 2011); u dalších autorů jsou s ní důkladně porovnávány další slovanské jazyky, viz (Štícha 1986), (Giger 2003), (Wiemer, Giger 2005), (Номати 2007), (Поповић 2014), autoři zde mj. nacházejí vděčnou oblast pro typologii slovanských jazyků.

Syntaktická struktura se oproti aktivní konstrukci mění, mění se i morfologická podoba slova; v typu (a) se užívá pomocného slovesa *být* a -n/t participia, v typu (b) pomocného slovesa *mít* a -n/t participia.

U jednotlivých autorů nebylo dosaženo úplné jednoty minimálně ve dvou parametrech:

Jak vést hranici mezi analytickým pasivem a rezultativem typu (a), viz (5), (6) a jaké sémantické vlastnosti má posesivní rezultativ typu (b), viz (7), (8). Vycházíme tu z našeho řešení podaného v (Panevová et al. 2014: 102–134), kde připisujeme subjektu funkci konatele (ACT), nebo adresátu (ADDR) v závislosti na kontextu:

(5) *V místnosti je vyvětráno.* (rezultativ typu (a)) (= místnost je vyvětrána)

(6) *Můžete vejít, už je vyvětráno.* (analytické pasivum) (= už jsem vyvětral/a/ už vyvětrali)

(7) *Už mám tu knihu přečtenu.* (Sb = ACT)

(8) *Student už má práci od profesora zhodnocenu.* (Sb = ADDR)

(iii) Recipientní pasivní diateze je založena na použití pomocného slovesa *dostat*, v níž pozici subjektu (Sb) obsazuje adresát (9), případně patiens (10); konatel může, ale nemusí být vyjádřen, viz (Daneš 1965), (Daneš 1985), o recipientním pasivu v kašubštině viz (Nomachi 2008):

(9) *Vloni dostali důchodci.ADDR dvakrát přidáno.*

(10) *Chlapec.PAT dostal od otce.ACT nařezáno.*

U diatezí (i) – (iii) vstupují do podoby výsledné konstrukce po řadě pomocná slovesa *být*, *mít*, *dostat*, která jsou pak součástí morfologického paradigmatu a při jejich použití jsou provedeny změny v syntaktické struktuře.

(iv) U diateze dispoziční se uplatňuje následující syntaktická změna doprovázená reflexivizací slovesa: konatel je buďto zevšeobecněn (jako v diatezi (v), (11)), nebo vyjádřen dativem (12). Podmínkou pro realizaci této diateze je rozvití slovesa způsobovým určením:

(11) *Tahle kniha se **dobře** prodává.*

(12) *Matematika se Pavlovi studovala **snadno**.*

(v) Deagentní konstrukce je spojena s odsunutím konatele jakožto zevšeobecněného aktantu, kterému ontologicky odpovídá nějaké lidské uskupení, kolektiv pro danou činnost typický, ale charakterizovaný jako na povrchu nevyjádřitelný. V generativní gramatice se pro jeho ekvivalent používá symbol PRO_{arb}. Tuto diatezi charakterizujeme jako syntaktickou (viz i výklad v (Panevová ad. 2014: 114), protože se nekombinuje s diatezemi typu (i) – (iii), srov. (13), (14):

(13) *Tančilo se tam až do rána.*

(14) *V novinách se píše o demonstracích před Úřadem vlády.*

Jelikož schopnost slovesa účastnit se popsaných diatezí je lexikálně podmíněná, nelze ji odvodit ze syntaktických rysů slovesa, ale je potřeba ji zaznamenat v lexikonu. Na vytvoření příznakových členů jednotlivých typů diateze se pak podílejí pravidla syntaktická (přesuny aktantů nebo jejich odstranění) a pravidla morfologická pro tvorbu složených tvarů slovesných (u (i) – (iii)).

Jádrům tohoto příspěvku je předložení hypotézy týkající se užití diateze (v) spojené s diatezí označenou výše jako reciproční (vi). Ukážeme, že obecně přijímané řešení, že v diatezi (v) nelze povrchově vyjádřit konatele děje, pro reciproční konstrukce neplatí. S touto hypotézou jsme dosud pracovali (Panevová, 1973), (Panevová et al. 2014), mohli jsme se také opírat o vlivné analýzy, viz zejména (Růžička 1986), (Růžička 1999).¹ Růžička (1986: 255) v rámci diskuse, zda PRO_{arb} má či nemá antecedent, uvádí, že deagentní konstrukce se nekombinují s reflexivitou a reciprocitou, což mluví proti existenci antecedentu, srov. jeho příklady, které zde označujeme (a), (b), (c) :

(a) * *mluvilo se tam jen o sobě*

(b) * *mluvilo se o tom jeden s druhým*

(c) * *diskutovalo se o tom problému jeden s druhým*

Prostřednictvím příkladů (15) – (18) předkládáme hypotézu, že při jisté kombinaci deagentizace a reciprocit lze o přítomnosti konatele (ACT) vyjádřeného pomocí předložkové skupiny *mezi + Instrumentál* uvažovat:²

(15) *Mezi hráči se šušvalo, že přijede prezident klubu.* (PDT 3.0)

(16) *O novém léku se diskutuje mezi našimi lékaři.*

(17) *Je to něco jako tajná společnost, ale mezi lidmi se o ní ví.*

(18) *O její poslední příhodě se mezi lidmi vypráví ještě teď.*

Věty (15) – (18) je možné interpretovat tak, že v nich jde o několikanásobné vzájemné konatele a adresáty, např. *hráč šuškal hráčovi, lékař(i) diskutují s jinými lékaři* apod. Jen stěží si lze představit interpretaci věty (15), že někdo jiný hráčům našeptával, že přijede prezident, nebo že ve větě (16) se někdo jiný pouštěl do diskuse s lékaři o novém léku. Ve větě (17) je také možná interpretace, že lidé o tajné společnosti vědí. Ve větě (18) předpokládáme, že si o příhodě vyprávějí lidé (jako

¹ “PRO_{arb} has no phonetic shape“ (Růžička 1999: 20). V podobném duchu, byť v jiné terminologii, se lze odvolat na práce (Kopečný 1958: 117), (Grepl – Karlík 1986: 158), (Grepl - Karlík 1998: 134) a další.

² Příklady, počínaje příkladem (15), které nejsou označeny *, pocházejí z Českého národního korpusu (jeho verze SYN2010), příklady označené PDT 3.0 jsou vybrány z anotovaného korpusu Prague Dependency Treebank.

konatelé) mezi sebou. Aktivní reciproční protějšky těchto deagentních konstrukcí by vypadaly následovně (15a), (16a), (17a), (18a):

(15a) *Hráči si mezi sebou šuškájí, že přijede prezident klubu.*

(16a) *Naši lékaři spolu diskutují o novém léku.*

(17a) *Je to něco jako tajná společnost, ale lidé o ní vědí.*

(18a) *Lidé si o její poslední příhodě vyprávějí ještě teď.*

Věty jako (15) – (18) nejsou frekventované a jsou navíc spojeny se silnými omezeními: Kolektiv vzájemných konatelů a adresátů musí obsahovat větší množinu členů než dvojici, viz nepřijatelnost (19), (20):

(19) **Mezi (jeho) rodiči se povídá, že dědeček byl opilec.*

(20) **Mezi předsedou a místopředsedou se diskutuje o programu příští schůze.*

Předložková skupina *mezi + Instrumentál* není použitelná v roli konatele u „inherentních“ reciprok, viz (21), (22):³

(21) **Mezi všemi členy rodiny se objímalo navzájem.*

(22) **Mezi přáteli se obvykle navštěvuje o Vánocích.*

Konstrukce *mezi + Instrumentál* s interpretací navrženou výše u (15) – (18) konkurují konstrukce s významem místa (LOC), popř. může jít o homonymii mezi těmito dvěma interpretacemi, viz (23) – (25):

(23) *Mezi cizinci se obchoduje drogami.*

(24) *Mezi studenty se vybralo deset tisíc pro Japonsko.*

(25) *Mezi trestanci se tyto nářky nevyskytují.*

V (23) buďto cizinci obchodují drogami, nebo někdo jiný prodává mezi cizinci (cizincům) drogy. V (24) studenti sami vybírali na Japonsko, nebo někdo jiný organizoval sbírku mezi studenty. V (25) buď sami trestanci nedělají takové nářky, nebo někdo jiný nešíří takové nářky mezi trestance.

K lokálnímu určení mají blíže příklady (26), (27); v (26) si lze snadno představit konatele, který je za šířením nespokojenosti cíleně na obyvatelstvo, v (27) mluvčí chce postupovat tak, jaký postup je mezi lidmi obvyklý:

(26) *Dánské daně rostly a mezi obyvatelstvem v Jämtlandu a Häjandalenu se šířila nespokojenost.*

(27) *Chci postupovat tak, jak se mezi lidmi normálně postupuje.*

Závěrem se pokusíme o shrnutí nabízených hypotéz:

(I) PRO_{arb} /všeobecný konatel může mít ve specifických případech antecedent,

(II) v těchto specifických kontextech může být v češtině všeobecný konatel foneticky vyjádřen,

(III) předložková skupina *mezi + Instrumentál* je specifickým prostředkem pro vyjádření recipročních aktantů (argumentů) ve formálně neosobních konstrukcích,

(IV) interpretace těchto výrazů závisí na sémantice či pragmatice, často mohou být tyto konstrukce homonymní s vyjádřením prosté lokace.

³ Ke zpracování reciprocit ve FGP viz (Panevová – Mikulová 2007).

Literatura

- Daneš, František. „*Dostal jsem přidáno a podobné pasivní konstrukce*“. Naše řeč 51, 1968: 269–290.
- Daneš, František. *Věta a text*. Praha: Academia, 1985.
- Giger, Markus. *Resultativa im modernen Tschechischen*. Bern, Berlin, Frankfurt a. M., New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2003.
- Grepl, Miroslav, Petr Karlík. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- Grepl, Miroslav, Petr Karlík. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.
- Kopečný, František. *Základy české skladby*. Praha: SPN, 1958.
- Maslov, Jurij S. „Resultativ, Perfect and Aspect“. [In]: V. P. Nedjalkov (red.) *Typology of Resultative Constructions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1988: 63–85.
- Nedjalkov, Vladimir. P., Sergej Je. Jachontov. „Typology of Resultative Constructions“. [In]: V. P. Nedjalkov (red.) *Typology of Resultative Constructions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1988: 3–62.
- Nomachi, Motoki. „On the recipient passive in the Kashubian Language (Annex to Milka Ivić's syntactic inventory of Slavonic dialectology)“. *Južnoslovenski filolog* LXIV, 2008: 273–281.
- Panevová, Jarmila. „Věty s všeobecným konatelem“. [In]: *Studia Slavica Pragensia*. Praha: Univerzita Karlova, 1973: 133–144.
- Panevová, Jarmila. „O rezultativnosti (zejména v češtině)“. [In]: *Gramatika i leksika u slovenskima jezicima*. Novi Sad – Beograd: Matica Srpska, Institut za srpski jezik. 2011: 165–175.
- Panevová, Jarmila. „A Message Sent to Heaven“. [In]: K. Bochum – A. Steube (red.) *Sprache, Sprachvergleich, Sprachträger*. Rudolf Růžička zum 90. Geburtstag. Leipzig: Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, 2013: 140–144.
- Panevová, Jarmila, Marie Mikulová. „On Reciprocity“. *Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* 87, 2007: 27–40.
- Panevová, Jarmila, Eva Hajičová, Václava Kettnerová, Markéta Lopatková, Marie Mikulová, Magda Ševčíková. *Mluvnice současné češtiny 2, Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum, 2014.
- Růžička, Rudolf. „Typologie der Diathese slavischer Sprachen in parametrischen Variationen“. *Die Welt der Slaven*, Vol. 31/2, 1986: 225–274.
- Růžička, Rudolf. *Control in Grammar and Pragmatics*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins, 1999.
- Sgall, Petr. *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha: Academia. 1967.
- Štícha, František. „Systémový a funkční status konstrukcí s n/t-ovými participii v současné češtině“. *Slovo a slovesnost* 47, 1986: 177–185.
- Wiemer, Björn, Markus Giger. *Resultativa in den nordslavisch und baltischen Sprachen*. München, Newcastle: LINCUM Europa (LINCUM Studies in Language Typology 10), 2005.
- Номати, Мотоки. „О посессивно-результативных конструкциях в славянских языках (на материале польского языка в сравнении с другими славянскими языками)“. *Зборник Матице српске за славистику* 71/72, 2007: 599–610.
- Поповић, Људмила. „Посесивна резултативна дијатега у српском језику у поређењу са другим словенским језицима“. 43. Међународни научни састанак слависта у Вукове дане „Иновациони процеси у српском књижевном језику – утицаји других језика и култура“. Београд, 2014: 27–45.

Јармила Паневова

ДИЈАТЕЗА И РЕЦИПРОКАЛНОСТ (НА МАТЕРИЈАЛУ ЧЕШКОГ ЈЕЗИКА)

Резиме

У овом раду дат је кратак опис конструкција које се у Функционалном генеративном опису чешког језика сматрају члановима граматичке категорије дијатезе (аналитички пасив, резултативне конструкције, реципијентне конструкције, диспозиционе конструкције, деагентивне конструкције и реципрокалне конструкције). Рад се детаљније бави провером општеприхваћене хипотезе према којој у деагентивним конструкцијама не може стајати вршилац радње (agentive) изражен на површинском плану реченице. Ову хипотезу не подржавају реченице у чешком језику са комбинацијом реципрокалности и деагентивном формом која је исказана предлошко-падежном конструкцијом *mezi + инструментал*.

У реченици *O novém léku se diskutuje mezi našimi lékaři*, издвојени део претендује да буде агентивни плурал реципрокалних чланова који укључује вршиоца и адресата. Наведена су ограничења која блокирају овакву конструкцију, као и случајеви вишезначности предлошко-падежне констукције *mezi + INSTR.* која се може употребити за одређивање локације.

Кључне речи: дијатеза, деагентизација, реципрокалност, агенс, предлошко-падежна конструкција.

ВЫПОЧИТАТЕЛЬНОСТЬ ЧЕШТИНЫ ВЕ СРОВНАНИИ С ОСТАТНИМИ ЗАПАДОСЛОВАНСКИМИ ЯЗЫКАМИ

Cílem této práce je dokázat, že češtinu lze automaticky analyzovat beze slovníku na základě lingvistických prvků a jejich pravidelnosti. V takovém systému je nejdůležitější modul morfologické analýzy, který je mimo jiné založen na poznávání cizích slov řecko-latinského původu a hlavně na poznávání přídavných jmen. Dále porovnááme vypočitatelnost češtiny s vypočitatelností jiných západních i jihozápadních slovanských jazyků.

Po zkoumání vypočitatelnosti češtiny i dalších západoslovanských jazyků se výhodně uplatnila myšlenka obrátit pozornost na fonologický vývoj této skupiny jazyků. Je pozoruhodné, že pravidelnost fonologických jevů je značně vyšší než se dalo očekávat.

Klíčová slova: vypočitatelnost, automatická analýza češtiny, automatické generování slovanských lexémů.

Our purpose is to show that automatic analysis of Czech without referencing a dictionary and simply on the basis of linguistic elements and their regularity is possible. In such a system, the module of morphological analysis is most important. It includes in particular the recognition of neo-Latin loan words and the recognition of adjectives. We then compare the calculability of the Czech language to that of other western and southwestern Slavic languages.

We also study the diachronic phonology of western Slavic languages. It is surprising to notice that the regularity of historical phonological phenomena is significantly higher than expected.

Keywords: calculability, automatic analysis of Czech language, automatic generation of Slavic words.

Češi s oblibou věnují velkou pozornost reáliím. Tento zájem je podporován hojnými publikacemi o přírodě, atlasy hub, motýlů, brouků či ploštic... Konkuruji jim jedině encyklopedie o hradech a zámcích a různé knihy o češtině - všední i nevšední - v literární nebo v obecné podobě. Proto je tento článek se zvláštním pohledem cizince na češtinu věnován té části české veřejnosti, která chce svůj vlastní jazyk znát lépe. Zdá se, že určité znalosti češtiny zmizely z popředí kolektivního vědomí, jak dokazuje již citát Dobrovského, který uvedu dále. Na druhé straně nové metody lingvistiky (a hlavně práce s počítačem) přinášejí nové poznatky.

Dlouhodobá zkušenost v oboru automatické analýzy jazyků a zvláště na úrovni fonologie a morfologie umožnila objevení zajímavých rysů češtiny. V první řadě je to její mimořádná pravidelnost. Toto poznání není založeno jen na vlastní práci a na dlouhých průzkumech mluvnic a slovníků, ale také na mnohaleté spolupráci s pražskou skupinou P. Sgalla, E. Hajičové a J. Panevové. Zvláště se osvědčila spolupráce na Mozaice se Zdeňkem Kirschnerem. Tato spolupráce přinesla další zkušenosti, které jasně ukazují na pravidelnost systému. Jedná se především o:

- automatickou vypočitatelnost češtiny v synchronii (automatická analýza)
- srovnávací synchronní vypočitatelnost západoslovanských jazyků

¹ Institut National des Langues et Civilisations Orientales.

² Matematicko-Fyzikální Fakulta Univerzity Karlovy.

- výuku historické mluvnice češtiny v kontextu západoslovanských jazyků
- určení západoslovanského lingvistického systému.

Lingvistický systém západoslovanských jazyků (sever a jih):

Lingvistický systém chápeme jako souhrn všech synchronních i diachronních jevů dané skupiny příbuzných jazyků.

Lingvistický systém je možné zobrazit různými způsoby. Matice je vhodná pro didaktické účely, databáze pro lingvistický výzkum, především pro lexikografii. Databáze se různým potřebným strukturám přizpůsobuje nejlépe. Do naší databáze západoslovanských jazyků se bez jakýchkoliv úprav vešly slovinština a chorvatština.

I přes slabší znalost těchto dvou jazyků jsem tento fakt tušil opíraje se např. o Starostinovu klasifikační hypotézu³:

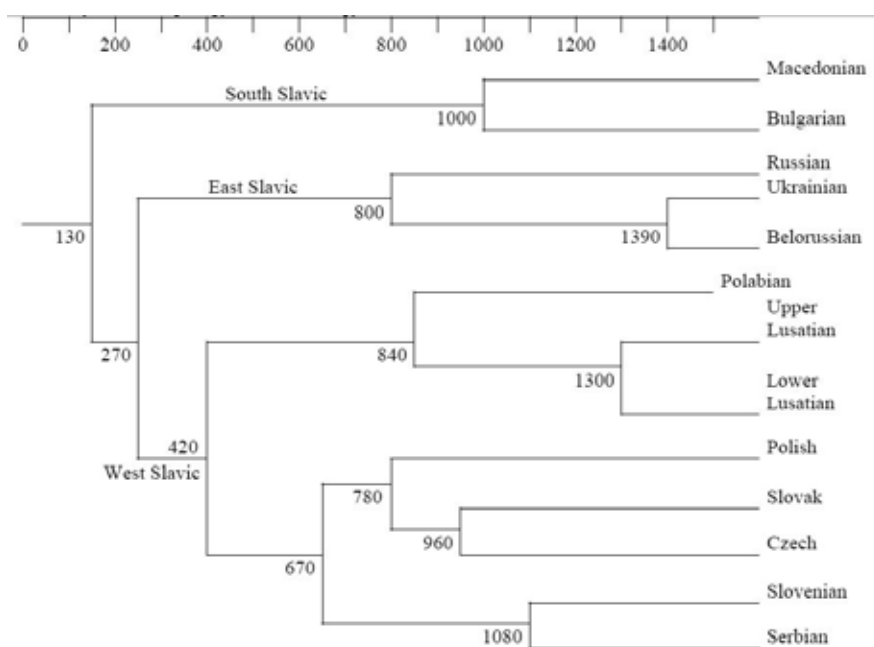

Fig. 1 - Klasifikace slovanských jazyků podle Starostina.

Lze dodat, že ani pohled Meilleta na slovanské jazyky není v rozporu s touto hypotézou⁴.

³ cituje Blažek, V. « On the internal classification of Indo-European languages: survey », *Linguistica online*, 2005.

⁴ « Il y a 3 groupes. Le groupe occidental : tchèque, sorabe, polabe et polonais, est net et se reconnaît à toute une série de particularités communes. Le grand et le petit russe forment une unité plus nette encore et font l'effet de deux formes d'un seul et même dialecte. Les parlers méridionaux dits bulgares, serbo-croates et slovènes *ont en commun peu d'innovations identiques tout à*

Algoritmy morfologické analýzy slovanských jazyků a hlavně češtiny jsou založeny na automatickém rozpoznávání lingvistických forem. U takového postupu je největší překážkou víceznačnost. Proto hledám všechny možnosti, abych ji odstranil.

Je třeba vyhledávat jevy, které jsou stoprocentně jisté (třeba s tím, že bude malý seznam výjimek). Na základě těchto výsledků, pokud jsou bez „šumu“, totiž bez chyb, se mohou vydedukovat i další a další.

Proto také dělíme lingvistický systém na dvě části, na nominální část a na verbální část (jak se to dělá v tradici semitských mluvnic), což už značně redukuje víceznačnost.

Mezi všeslovanské rysy patří vid a dělení hlásek na tvrdé a měkké.

Pro verbální část lingvistického systému je příznačná přítomnost nesložených minulých časů (imperfektum a aorist (lužičtina, srbochorvatština)), složeného budoucího času s přičestím činným (slovinština i polština) i supina (dolní lužičtina, slovinština).

V počtu zajímavých rysů nominální části se nachází duál, souhrn sedmi pádů, dělení maskulina na 3 podtypy (mužský rod životný osobní, životný a neživotný) a zajímavé soužití dlouhých i krátkých (jmenných) koncovek u přídavných jmen.

Oba typy koncovek existují v obou skupinách záposlovanských jazyků (severních i jižních). V jižních jazycích převládají krátké formy (jmenné formy), v severních dlouhé formy⁵. Tím, že si čeština a slovenština zachovaly délku ve psaní, jsou dlouhé formy pro vypočitatelnost zvláště výhodné (viz níže). V češtině doslova „otevírají“ přístup k automatické analýze na základě rozpoznávání forem.

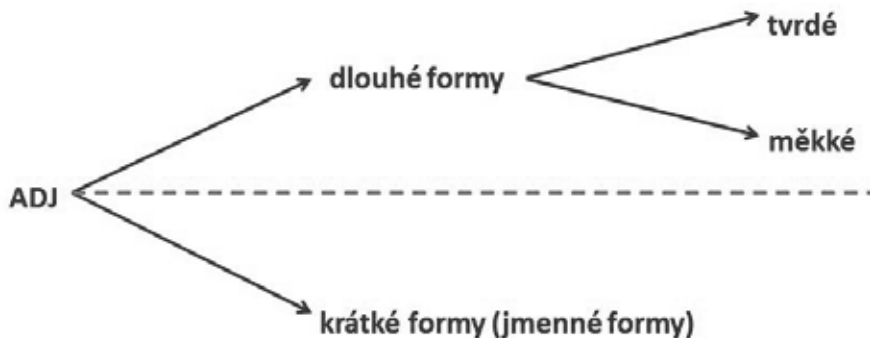

Fig. 2 - Koncovky přídavných jmen ve slovanských jazycích.

fait caractéristiques, mais se laissent **aussi grouper ensemble sans violence** ». Meillet: *Le slave commun*, introduction, p. 3. Honoré Champion, Paris, 1965.

«Existují 3 skupiny. Západní skupina (čeština, lužičtina, polabština a polština) je jednoznačně vyhraněná a vyznačuje se celou řadou společných rysů. Velkoruština a maloruština tvoří ještě silnější jednotu a vypadají jako dvě podoby téhož dialektu. Jižní dialekty označované jako bulharština, srbochorvatština a slovinština zcela příznačně společné novinky téměř postrádají. Lze je však také nenásilně seskupit».

⁵ V češtině známe krátké formy ve funkci přísudku „jsem hotov, jsi hotova? Je nemocen“. Toto použití je řídké. To, co je důležité, je „druhotné“ použití v situaci, kde už neexistuje jiná forma než střední rod v singuláru typu „sucho“ („such“ a „sucha“ chybějí). Tato forma může pak nabývat funkce příslovce a dokonce podstatného jména. V češtině se rozmáhá zhoubný vliv aglutinace, která jazykový systém ničí. Místo „na sucho“ a „po suchu“ se příliš často píše „nasucho“ a „posuchu“. Tyto formy se pak nenávratně propadají do hlubin příslovčí.

Pravidelnost češtiny je mnohem větší, než si Češi zpravidla myslí. Čeština dokonce zaujímá ve skupině západoslovanských jazyků zvlášť výhodnou pozici oproti ostatním příbuzným jazykům.

Této pravidelnosti je právě možno využít pro zpracování české morfologie. To znamená, že se dají určit morfosyntaktické hodnoty podle formy (automatické rozpoznávání forem). To je to, čemu říkám vypočítatelnost⁶.

Cílem mé práce je dokázat, že češtinu lze automaticky analyzovat beze slovníku na základě lingvistických prvků a jejich pravidelnosti. V takovém systému je nejdůležitější modul morfologické analýzy, který je mimo jiné založen na poznávání cizích slov řecko-latinského původu (rozlišení cizích a domácích slov je pro tento druh analýzy velmi důležité) a hlavně na poznávání přídavných jmen. Tento poslední fakt je spojený s tím, že přídavné jméno má vždy „dlouhou“ koncovku, to znamená koncovku s dlouhou samohláskou nebo s dvojhláskou „ou“. Délka je nepochybně nejdůležitější prvek vypočítatelnosti.

Struktura modulu automatické morfologické analýzy

Automatické rozpoznávání cizích slov (řecko-latinský původ)

umožňuje « výpočet » přídavného jména odvozeného od substantiva na -ičnost

Seznam předložek a spojek

Substantiva na -ost

umožňují automatické nalezení kořenů přídavných jmen

Podstatná jména slovesná

Tvrdá přídavná jména

+ odvozená od přičestí trpných

+ přídavná jména na -telný

Měkká přídavná jména

+ odvozená od přechodníků

+ přídavná jména účelová

Substantivní odvozování (použití přípon)

např. přípony označující místo.

Fig. 3 - Struktura modulu morfologické analýzy

⁶ Slovo „vypočítatelnost“ jsem odvodil od slov „vypočíst“ a „výpočet“, což mi vyhovuje mnohem víc než název „předvídatelnost“, jenž stejnou úroveň vědecké přesnosti sémanticky neobsahuje.

Automatické rozpoznávání cizích slov:

I letný popis modulu automatického rozpoznávání cizích slov umožní zachytit jeden z hlavních principů přístupu beze slovníku:

jednak se používají „pozitivní“ pravidla určená na vyhledávání všeho, co odpovídá dané otázce

jednak se používají „negativní“ pravidla, jež mají určit všechno, co bezpečně nemůže být to, co se hledá.

Použití „negativních“ pravidel značně redukuje procento nejistoty při vyhledávání. Axiomatická zásada takového postupu je nepřítomnost „šumu“, což znamená, že výsledky nesmějí obsahovat sebemenší chybu. Díky tomu se výsledky mohou stát základem dalších odvozených výpočtů, třeba na úrovni odvozování.

V případě modulu cizích slov účinkují pozitivně na příklad:

cizí grafémy

„g“: integrovaný, embargo

„ó“: **tón**, móda, cirhóza, mykóza, skleróza, viróza

„f“: **finále**, eufonie

„x“, „q“, „w“: **exil**, **axióm**

dvojhlasíky

všechny diftongy kromě „ou“: **eufonie**

samohlásky na začátku slova

„a“: **akce**, **axióm**, **aplikace** (ve všech slovanských jazycích je jen pár domácích gramatických slov začínajících na „a-“. V češtině jsou to slova jako „a“, „at“, „asi“, „ale“, „aby“, ... „avšak“, „alespoň“, ... Všechna ostatní slova jsou cizího původu)

„e“: eufonie, exil, embargo

„i“: integrovaný

zachování grafické formy (francouzských) nosovek

po (i zjednodušené) morfématické analýze platí

vzor „samohláska – N – souhláska“: **integrovaný**, **konstanta**

vzor „samohláska – „M“ – {B/P/F}“: **embargo**, **lymfa**, **nymfa**

použití cizích předpon, přípon a segmentů.

Účinnost těchto postupů je daná tím, že většinou každé slovo obsahuje více příznačných jevů:

Na druhé straně je možno aplikovat negativní pravidla. Čeština má na příklad dva zákony o měkčení, kde je důležitá posloupnost souhlásky a samohlásky (opačná

posloupnost nemá žádný význam). Tvrdý prvek se vždy mění na měkký, ať je to samohláska nebo souhláska:

1. $C_D + V_D \Rightarrow C_D + V_D$
2. $C_M + V_M \Rightarrow C_M + V_M$
3. $C_D + V_M \Rightarrow C_M + V_M$ palatalizace
4. $C_M + V_D \Rightarrow C_M + V_M$

První zákon (pravidlo 3) označuje změkčení tvrdé souhlásky před měkkou samohláskou. Jedná se o tzv. palatalizaci. Negativní použití zákona, to jest zjištění, že k změkčení podle pravidla zrovna nedošlo, umožňuje určení zajímavé hodnoty: neznalost domorodých zákonů dokazuje, že se jedná o „cizince“, totiž o slovo cizího původu. Ku příkladu slova „rezervace“, „historie“ a „koketovat“ jsou označena jako cizího původu z toho důvodu, že písmeno „r“, písmena „h“ a „r“ a konečně druhé „k“ ve slově „koketovat“ nejsou změkčena. Člověk si těžko uvědomuje, že kdyby byla ta slova prošla českou fonologickou evolucí, zněla by jako: „řezervace“, „zistoři“ a „kocetovat“!

Druhý a méně známý zákon (pravidlo 4) označuje měkčení v opačném případě: změkčení tvrdé samohlásky po měkké souhlásce. Negativní použití zákona umožňuje správnou analýzu určitých slov. Slovo „cukr“ je dobře analyzováno jako cizí slovo, i když má stejnou šablonu jako „řekl“, „pekl“, „tekl“,... neboť v dnešní češtině nemůže být tvrdá samohláska po měkké souhlásce. Vzhledem k tomu, že je toto slovo cizího původu, nezměnilo se podle českých historických fonologických pravidel „u“ na „i“.

Negativního přístupu se dá také používat v případě obojetných souhlásek. Vychází to z faktu, že kdysi bývaly tyto souhlásky měkké. Jinde než v omezeném seznamu vybraných slov se obojetné souhlásky chovají i dnes jako měkké. Takže výskyt obojetné souhlásky s „y“ místo „i“ označuje cizí původ slova : „pyroceram“, „system“ nebo „système“...

Česká morfologie

Čeština je flexivní jazyk, což by mělo znamenat, že se bude funkce slov nacházet v koncovkách. Na úrovni morfologie je našim největším přínosem poznatek, že se morfologické hodnoty mohou vyskytnout nejen na konci slova, ale také na začátku v pozici první předpony a, což je mnohem překvapivější, uprostřed slova jako samohláska kořene vázaná s určitou koncovkou :

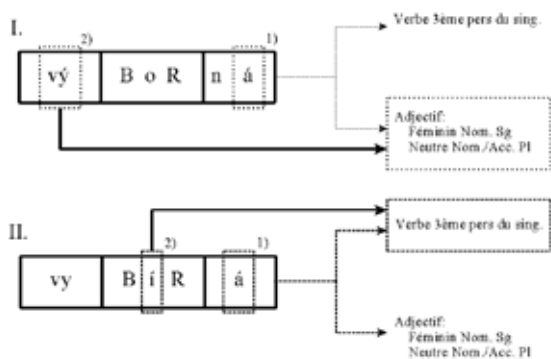

Fig. 4 - morfologické hodnoty jsou všude ve slově

Proč se čeština hodí k automatickému rozboru podle formy?

Historická mluvnice češtiny nás informuje o přirozeném fonologickém vývoji jazyka a o lidských zásazích.

Existují tři hlavní momenty lidských zásahů:

nejdřív vytvoření hlaholice Konstantinem

pak zavedení diakritického pravopisu Husem

a konečně vliv obrození.

V hlaholici, která je zřejmě prvním písmem Slovanů, si fonémy a grafémy jednoznačně odpovídají. Tato vlastnost v podstatě zůstala ve všech jazycích psaných cyrilicí.

Zavedením Husova diakritického pravopisu se čeština k této původní vlastnosti vrátila (až na výjimku „ch“ a neuznávaného „dž“, které našlo právo azylu teprve ve slovenštině) a nabyla fonologického rázu a to mnohem dříve než třeba korejština a turečtina (obě taky pod vlivem lidského zásahu).

Obrození mělo mimo jiné kladný vliv na obnovení několika přípon a na jejich sémantické okleštění. Barešova práce (Bareš 1970) ukazuje, že na příklad původní množina slov, jež končila na „krátkou samohlásku - dlo“ byla sémanticky okleštěna: slova jako „přístavídlo“ přešla do množiny zakončené na „-iště“ a změnila vlastní formu na „přístaviště“, slova typu „kružídlo“ se změnila na slova typu „kružítko“ a slova jako „hnojídlo“ na slova typu „hnojivo“. Z toho vyplývá, že dnes množina končící na „-dlo“ sémanticky označuje stroje, které dělají to, co vyjadřuje kmen: „čerpadlo“ je stroj, který čerpá, „vozídlo“ stroj, který vozí... Existuje pár výjimek: ojedinělá slova jako „divadlo“, „umývadlo“, a jinak slova (zhruba 10 až 12), která označují části těla živočichů a která jsou většinou pomnožná: „mluvídla“, „rodídla“, „tykadla“, „kusadla“, „makadla“, „chapadlo“, „chodídlo“,...

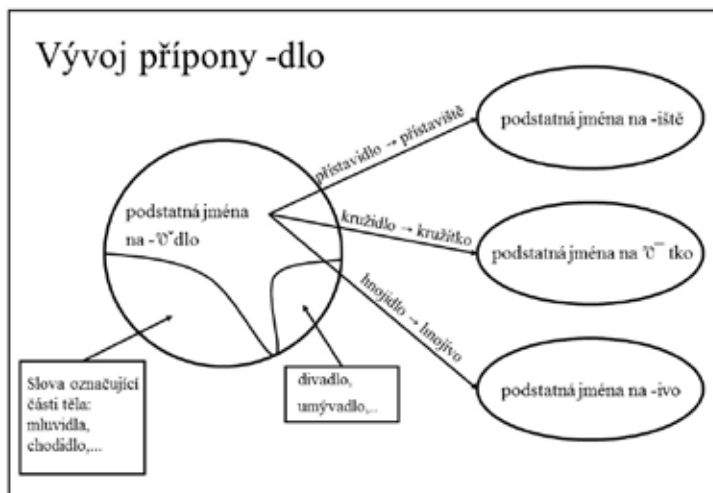

Fig. 5 - vývoj přípony -dlo

Shodou okolností měla také čeština přirozený fonologický vývoj, který nám teď poskytuje výhodný podklad pro automatickou analýzu beze slovníku. Zvláště důležité jsou tyto jevy:

metateze likvid

změna „g“ ⇒ „h“

stahování (kontrakce)

změna dvojhlásky v jednu hlásku (monoftongizace):

změna „ie“ ⇒ „í“

změna („ó“ ⇒) „uo“/ „uó“ ⇒ „ů“

V češtině je délka hojná díky stahování a monoftongizaci. Připomeňme, že přídavná jména (kromě jmenných forem) mají vždy dlouhou koncovku. Má ji také značná část sloves.

Délka umožňuje uplatnění algoritmu morfologické analýzy, který nachází morfo-syntaktické hodnoty nejen na konci slova tam, kde se to očekává, ale také na začátku slova, kde předpony s dlouhou samohláskou označují (kromě zhruba 10 až 12 výjimek, např. „záviset“) neverbální kategorie: slova obsahující takovou předponu (pokud je první předpona nalevo nebo je jediná) nemohou být slovesa. Ještě mnohem překvapivější je, že samohláska „í“ v kořeni ve spojení s koncovkou „-á“ jednoznačně ukazuje na nedokonavé sloveso páté třídy (zatím jsem našel pouze tři výjimky) [viz Pognan, 1999]. Slovo „výborná“ dostane kategorii přídavného jména díky předponě „vý“, která označuje, že se o sloveso jednat nemůže. Zato slovo „vybírá“ dostane gramatém slovesa díky „í“ v kořeni „BíR“ ve spojení s koncovkou „-á“.

Vypočítatelnost v západních slovanských jazycích:

Vypracování srovnávacího systému vypočítatelnosti vychází ze zkušeností automatické analýzy češtiny a slovenštiny. Vzorem bude Marvanův systém pro stahování (Marvan 2000). Prozatím uvádíme pouze nástin potřebných parametrů označených hodnotou od 0 do 1.

Délka

čeština	1	ý / y
slovenština	0,5	rytmický zákon: fekálna cisterna pravidlo ⇒ pravidlá
polština	0	y / y
dolní lužičtina		
horní lužičtina		

Fig. 6 - délka

Díky délce mohou být určité koncovky plně jednoznačné. Na příklad koncovka „ý“ označuje vždy přídavné jméno mužského rodu v prvním pádě singuláru, případně ve čtvrtém ve spojení s neživotným podstatným jménem. Jazyky, které délku nemají, takovou rozlišovací hodnotu postrádají (polština, dolní lužičtina).

Slovenština má také délku, ale dlouhá koncovka u podstatných jmen středního rodu tvrdého vzoru v plurálu a rytmický zákon její účinnost omezují. V uvedeném příkladě koncovka „na“ přídavného jména „fekální“ má stejnou formu jako koncovka -na u podstatných jmen ženského rodu. Pomocí přípon jako je „ální“, je možno zachytit jen množinu toho, co by mohla zachytit koncovka „ný“. Ani dlouhá koncovka „á“ není ve slovenštině jednoznačná, protože může označovat současně přídavná jména (pokud se koncovka nezkracuje pod vlivem rytmického zákona) a první a čtvrtý pád v množném čísle substantiv středního rodu („pravidlo“ ⇒ „pravidlá“).

Změna „g“ na „h“

horní lužičtina	1	ratarske graty
čeština		integrováný hotel Gomel
slovenština		<i>výjimky</i> : mozog
polština	0	
dolní lužičtina		

Fig. 7 - Změna „g“ na „h“

Tato změna je typická pro horní lužičtinu, češtinu a slovenštinu. Umožňuje nepochybnou identifikaci cizích slov, která obsahují „g“. Malý seznam výjimek ve slovenštině je zanedbatelný.

Dvě samohlásky za sebou

čeština	0,9	kromě „ou“
slovenština	0,5	kromě „ou“, „ia“, „ie“, „iou“, „iu“

Fig. 8 - dvě samohlásky za sebou

Čeština má větší účinnost tím, že má pouze jednu domácí dvojhlásku. Pokud není dvojhláska na morfématickém švu, označuje cizí původ slova. Přesně kvůli tomu rozvíjíme automatické morfématické dělení slov. Situaci v jiných jazycích jsem ještě neprobral.

Samohláska na začátku slova a protetické „j“ a „w“

horní lužičtina	1	ja a agronom je e energija ji i integrować wo o organ wu u unija
čeština	0,6	ja a apatie je e embargo ji i ideologie

Fig. 9 - Samohláska na začátku slova a protetické „j“ a „w“

Tato fakta byla už dávno známá. Dobrovský ve své publikaci *„Dějiny české řeči a literatury“* z roku 1792 napsal: „Slovan nechává samohlásku **a** na začátku slova zřídka kdy, **e** pak nikdy bez joty. Říman říká **est**, Slovan **jest**“. Prostudování slovníků češtiny ukázalo, že čeština překrývá také začáteční „i“ protetickým „j“, což nebývá ve slovenštině (je tam „istota“, zatím co v češtině je „jistota“). Existuje zhruba 10 až 12 výjimek pro začáteční „a“, asi 2 pro začáteční „e“ a „i“.

Horní lužičtina poskytuje lepší výsledky než čeština, protože má protetické „w“ před „o“ a „u“ („wokno“ místo „okno“ a „wučbnica“ místo „učebnice“). Z toho vyplývá, že žádné hornolužické slovo nemůže (až na neprovedenou metatezi typu „ert“) začít samohláskou. V horní lužičtině začáteční samohláska vždy označuje slovo cizího původu.

Metateze likvid

horní lužičtina	0,5	kruwa ert
čeština	1	kráva ret
slovenština		krava
polština		krowa
dolní lužičtina		?

Fig. 10 - metateze likvid

Metateze likvid proběhla plně v češtině. Češi říkají „Labe“, Francouzi a Němci „Elbe“. Situace je méně jasná v horní lužičtině, kde jsou slova s metatezí „kruwa“ a ostatní bez metateze „žalza“, „ert“ (znamená „pusa“) tam, kde jsou v češtině slova „žláza“ a „ret“. Díky metatezi se mohou pak uplatnit šablony typu „samohláska {R | L} souhláska“ pro vyhledávání cizích slov. Nemilosrdně ukazuje na cizí původ slov už dávno zdomácnělých jako „barva“ (z němčiny „Farbe“), „malba“ (z německého slovesa „malen“) nebo „larva“ (viz „larve“ ve francouzštině).

Vypočítatelnost diachronního slovanského systému:

Po zkoumání vypočítatelnosti češtiny i dalších západoslovanských jazyků se výhodně uplatnila myšlenka obrátit pozornost na fonologický vývoj této skupiny jazyků. Je samozřejmé, že existuje určitý počet výjimek, ale velmi pozoruhodný poznatek je, že pravidelnost fonologických jevů je značně vyšší než jsem očekával.

Program, který jsem implementoval, pečlivě sleduje krok za krokem výklad „historické mluvnice češtiny“ podaný Lamprechtem, Šlosarem a Bauerem (1986). Je velmi zajímavé, že program, aby správně vygeneroval slovanské lexémy, musí sledovat takové pořadí, v jakém jsou fonologické jevy chronologicky popsány v této mluvnici.

Fonologické jevy prvního období vývoje (od praslovanštiny do konce X. století) jsem zvlášť pečlivě rozebral, protože tyto jevy jsou pro slovanské jazyky vůbec nejzávažnější. Z toho vyplývá, že vyžadují nejpracnější programování. Běžný didaktický výklad zde nepostačí, např. při zpracování nosovek se musí taky brát v úvahu typ přízvuku / tónu.

V tomto prvním období jsou rozebrány metateze s „e“ a s „o“, stahování, vývoj nosovky „ǫ“ (s dlouhým stoupajícím přízvukem, s dlouhým klesajícím přízvukem a jako dlouhá nepřívzvučná nosovka), vývoj nosovky „ę“ (vzor „maso“ a vzor „pět“), vypouštění tvrdého lichého jeru, vokalizace tvrdého sudého jeru, vokalizace měkkého sudého jeru a konečně vokalizace měkkého lichého jeru. Při generování se také projevilo, že vypouštění lichého měkkého jeru není tak jednoduché, jak to naznačují didaktické výklady o Havlíkové pravidle. Předcházející souhláska se pod vlivem jeru mění podle pravidel palatalizace.

Pro druhé období (od konce X. století do konce XIV. století) jsou programem vygenerovány: změna „g ⇒ h“, přehlásky „a ⇒ ē“ a „u ⇒ i“ a konečně depalatalizace (v češtině a zvlášť ve slovinštině).

Fonologické jevy třetího období (od konce XIV. století do konce XVI. století) se hlavně vztahují k rozdělení češtiny a slovenštiny. Jedná se o diftongizaci „ú ⇒ ou“, o monofongizaci „ie ⇒ i“ a vývoj dlouhého slovanského „ó“.

Programování historického vývoje západoslovanských jazyků se stalo dobrým nástrojem pro výuku historické mluvnice (zvlášť u cizích studentů) a přineslo několik zajímavých poznatků. Nejpozoruhodnější z nich je stále „vzdalování“ češtiny od společné „československé základny“, jak je vidět níže:

Fig. 8 - srovnávání vývoje češtiny a slovenštiny

Závěrem bych chtěl ukázat, že grafotax češtiny, totiž vnější graf(émat)ická organizace (zřejmě nejvýhodnější ze všech západních slovanských jazyků) je natolik důležitá, že jakákoliv budoucí reforma pravopisu by měla také uvažovat o účinnosti nových změn na úrovni vypočítatelnosti, jež nesmí být narušena. Uvedu příklad:

V dnešní češtině „ó“ vždy označuje slovo cizího původu, protože se původní slovanské „ó“ změnilo v „uo“/ „uó“ (přechodný stupeň), které se dále změnilo v jednoduchou dlouhou hlásku „ú“, zapisovanou jako „ů“ (Pleskalová, 2001). Kdybychom zrušili délku ze slov jako „milión“, „citrón“, „balkón“, dalo by se automaticky poznat jediné slovo „milión“ díky faktu, že má dvě samohlásky za sebou, případně „balkón“ díky tomu, že nedošlo k metatezi. V jiných případech je pravděpodobně vypočítatelnost co do jeho cizího původu nulová.

Literatura

- Bareš, Rudolf Die. Nomina auf -dlo. Ein Beitrag zur tschechischen Wortbildung. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1970.
- Blažek, Václav. “On the internal classification of Indo-European languages: survey”. *Linguistica ONLINE*, 2005
 <<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/blazek/bla-003.pdf>> 15.05.2018.
- Brodda, Benny. “An Experiment with Heuristic Parsing of Swedish”. [In:] First Conference of the European Chapter of the Association of Computational Linguistics, Pisa, 1983, 66–73.
- Derksen, Rick. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill, 2008.
- Dobrovský, Jozef. *Dějiny české řeči a literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1792–1951.
- Hajičová, Eva, Petr Sgall. “Towards Automatic Understanding of Technical Texts”. *Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* 36, 1981: 5–20.
- Havránek, Bohuslav, Alois Jedlička. *Česká mluvnice*. Praha: SPN, 1960.
- Jacquet-Pfau, Christine, Marie-Anne Moreaux. « Motivation et transparence des emprunts gréco-latins en français et en allemand ». [In:] André Clas, Mejri Salah, Taïeb Baccouche (éd.) *La mémoire des mots. Actes du colloque de Tunis*. Tunis: AUPELF-UREF, 1998, 587–600. [Universités francophones].
- Jamborová-Lemay, Diana. *Analyse automatique du slovaque. Etude approfondie du système Linguistique slovaque et sa reconnaissance d’après la forme dans les textes scientifiques et techniques. Application au machinisme agricole. Thèse de doctorat*. Paris: CERTAL-INALCO, 2003.
- Källgren, Gunnar “Parsing without Lexicon: the MorP System”. Berlin: 5th Conference of the European Chapter of The Association for Computational Linguistics, pp. 143-148, 1991.
- Kirschner, Zdeněk. “MOSAIC. A Method of Automatic Extraction of Technical Terms in Texts”. *Bulletin of Mathematical Linguistics* 37, 1982.
- Kirschner, Zdeněk. “MOSAIC. A Method of Automatic Extraction of Significant Terms from Texts”. Prague: Explizite Beschreibung der Sprache und automatische Textbearbeitung X, 1983.
- Komárek, Miroslav. *Historická mluvnice česká. Tome I: Hláskosloví*. Praha: SPN, 1969.
- Lamprecht, Arnošt, Dušan Šlosar, Jaroslav Bauer. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- Mareš, František Václav. *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999.
- Mareš, František Václav. *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Praha: Torst, 2000.
- Marvan, Jiří. *Jazykové milénium. Slovanská kontrakce a její český zdroj*. Praha: Academia, 2000.
- Mazon, André. *Grammaire de la langue tchèque*. Paris: Institut d’Etudes Slaves, 1952.
- Meillet, Antoine (édition révisée par André Vaillant). *Le slave commun*. Paris: Honoré Champion, 1965.
- Mistrík, Jozef *Moderná slovenčina*. Bratislava: SPN, 1983.

- Pleskalová, Jana. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity, 2001.
- Pognan, Patrice. "Une reconnaissance automatique des mots étrangers dans les textes scientifiques. Un essai en langue tchèque". *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* 40, 1983 : 31–42.
- Pognan, Patrice. "Histoire de l'écriture et de l'orthographe tchèques". *Histoire, Epistémologie, Langage* 21/1, 1999 : 27–62.
- Pognan, Patrice. *Introduction aux systèmes d'écriture des langues slaves de l'Ouest (polonais, bas-sorabe, haut-sorabe, tchèque, slovaque)*. Toulouse: Slavica occitania, 2001.
- Pognan, Patrice. "Forme et fonction en analyse automatique du tchèque. Calculabilité des langues slaves de l'Ouest". [In:] Aleksandra Didkiewicz, Izabella Thomas (coord.) *BULAG 32 "Les langues slaves et le français: approches formelles dans les études contrastives"*. Besançon, 2007, 13–33. [Nos revues].
- Pognan, Patrice. "Système linguistique et calculabilité des langues slaves de l'Ouest (Nord et Sud): définition d'une décomposition morphématique homogène". [In:] Amr Helmy Ibrahim (éd.) *Colloque international "Universalité et grammaire: paradoxe insoluble ou solution matricielle?"* Paris: CRL, 2016, 174–181.
- Pognan, Patrice, Jarmila Panevová. "Génération automatique de lexèmes slaves à partir de leurs racines historiques. Une des bases de l'enseignement multilingue des langues slaves de l'Ouest (Nord et Sud)". *Ljubljana: Linguistica* 52, 2013: 59–75.
- Schlamberger Brezar, Mojca, Gregor Perko, Patrice Pognan. *Les bases de la morphologie du slovène pour locuteurs francophones*. Ljubljana: Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2015.
- Zemb, Jean-Marie. "Comment les mots éclairent les mots. A. approche graphématique. B. approche sémantique. C. approche métaphorique". *Résumés des cours et travaux*.
Chaire de grammaire et pensée allemandes. Paris: *Annuaire du Collège de France*, 1996–1997.

Патрис Поњан

ИЗРАЧУЊИВОСТ ЧЕШКОГ ЈЕЗИКА У ПОРЕЂЕЊУ СА ОСТАЛИМ ЗАПАДНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Резиме

У чланку је изложен мој досадашњи четрдесет петогодишњи рад у области синхронијског и дијахронијског проучавања система прво чешког језика, а после и других западнословенских језика, као и њихове аутоматске обраде.

Различити морфолошки и морфосинтаксички програми анализе чешког језика, засновани на препознавању лингвистичких облика, показују правилност чешког језика и висок степен његове израчунљивости (вероватно највећи од свих словенских језика).

Стечена сазнања обилато су искоришћена у граматици чешког језика и у наставним методама.

Међутим, основни задатак и даље представља аутоматско састављање главних делова речника чешког језика, тј. одреднице и грамема (граматичких вредности одреднице), приликом анализе велике количине текста. Тек би овакав хеуристички поступак без речника потврдио израчунљивост чешког језика.

Кључне речи: израчунљивост, аутоматска обрада чешког језика, аутоматско генерисање словенских лексема

О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ КАТЕГОРИЙ ДИАТЕЗЫ И МОДАЛЬНОСТИ В СЕРБСКОМ И ДРУГИХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Известно, что профилирование модального значения в конструкции ведет к свертыванию парадигмы видовременных форм глагола. В качестве примера приводится так называемый потенциальный и прескриптивный пассив. С другой стороны, доминантное значение пассива может вытеснить рецессивную модальность, что будет показано на примере сербского глагола *trebati*, который может функционировать в качестве модального – в безличных конструкциях, либо иметь полную личную парадигму в конструкциях с предметным актантом, объектом состояния требуемости для кого/чего-нибудь, в позиции подлежащего. В работе поднимается вопрос о том, может ли второй тип конструкции с глаголом *trebati* рассматриваться в качестве функционального пассива, что, в свою очередь, влияет на расширение его парадигмы до всех лично-временных форм. Исследование проводится в сопоставлении сербского с другими славянскими языками.

Ключевые слова: диатеза, модальность, взаимодействие грамматических категорий, славянские языки, сербский глагол *trebati*.

It is known that the profiling of modal meaning in a construction leads to the reduction of the person and tense paradigm of a verb. An example is the so-called potential and prescriptive passive. On the other hand, the dominant value of passive can supplant recessive modality, demonstrated in the example of the Serbian verb *trebati*. This verb can function as a modal in impersonal constructions, or have a complete personal paradigm, when it is used as a necessitive verb with a subject second argument in the position of syntactical subject. This paper raises the question of whether the second type of construction with the verb *trebati* can be considered a functional passive, which affects the expansion of its paradigm to all personal-temporal forms. The study is conducted in comparison with other Slavic languages.

Key words: diathesis, modality, interaction of grammatical categories, Slavic languages, Serbian verb *trebati*.

1.1 Диатеза как семантико-синтаксическая категория

Существуют разные подходы к описанию категории диатезы в языках мира (Холодович 1974). В качестве исходной позиции в данном исследовании принимается та, согласно которой диатеза принадлежит к семантико-синтаксическим категориям и в этом плане отличается от категории залога, принадлежащей к морфологическим категориям (Храковский 1974: 25). В частности, пассивная диатеза, в отличие от залога, может распространяться на все типы синтаксических конструкций, в которых „конкретный лексически представленный субъект не занимает позиции подлежащего“ (Ibid.). Будучи категорией семантико-синтаксической, диатеза, таким образом, может рассматриваться в одном ряду с категориями персональности, переходности и другими, определяющими нали-

* Данная работа выполнена в рамках проекта 178021 Министерства просвещения, науки и технологического развития Республики Сербии.

чие у глагольных лексем граммемы лица, времени, наклонения, залога и др. С другой стороны, диатеза, наряду с упомянутыми категориями семантико-синтаксического плана, определяется межуровневой категорией валентности. Если категорию персональности рассматривать с аспекта возможности реализации левосторонней валентности глагольной лексемы, а переходность – с точки зрения правосторонней валентности, то специфика диатезы состоит в том, что в центре внимания могут находиться обе валентные позиции глагола – заполненные или потенциальные, а их соотношенность на некотором абстрактном уровне и составляет суть диатезы.

Вопрос о взаимовлиянии грамматических категорий неоднократно привлекал внимание исследователей. В настоящее время он является одним из самых актуальных и, по мнению ученых, все еще недостаточно исследованных в лингвистике (см., напр.: Malchukov 2011; Плунгян 2011; Мальчуков, Храковский 2015; Храковский 2015). Особый интерес вызывает возможность анализа такого взаимовлияния с позиции иерархических отношений, когда выражение граммемы подчиненной категории рассматривается в качестве детерминированного наличием определенной граммемы доминантной категории. На взаимозависимость глагольных категорий и их иерархическую обусловленность обратил внимание в своих исследованиях по русскому глаголу Виктор Самуилович Храковский (1996; 2015; Khrakovskij 2012). В работах, посвященных данному вопросу, указывается на необходимость анализа глагольных граммем в комплексе глагола с актантами, т.е. в рамках конструкции, составляющей ядро высказывания в процессе его генерирования. Таким образом, исходным моментом анализа становится грамматика конструкций, которая предпочитается вербоцентричному подходу (Храковский 2012: 288–300; 2014: 25–40).

Целью настоящей статьи является анализ иерархической обусловленности диатезы и модальности, при которой данные категории, по тем либо другим причинам, доминируют одна над другой, а также изменения, происходящие вследствие этого влияния, при выражении рецессивной граммемы. Известны, например, случаи такого влияния модальности на диатезу, при котором происходит свертывание парадигмы глагола вследствие преобладания модального значения над рецессивной граммемой пассива (см. ниже). В связи с этим возникает вопрос о возможности обратного влияния. Может ли диатеза влиять на модальность, и что происходит вследствие такого влияния? Может ли доминантная категория диатезы повлиять на рецессивную категорию модальности и то таким образом, что вместо свертывания парадигмы глагола в пассивной диатезе происходит ее расширение, сопровождаемое нивелированием у глагольной лексемы рецессивного модального значения?

1.2 Влияние модальности на диатезу

В качестве примера влияния доминантного значения модальности на рецессивное значение диатезы можно привести хорошо известный пример так называемого потенциального пассива (Плунгян 2011: 270), ср.:

- (1) Дверь *открывается* ключем. = X *может открыть* дверь ключем.
- (2) Дверь *открылась*. = X *открыл* дверь.

В первом примере глагольная форма *открывается* употреблена в модальном значении, а пассивная граммема, как бы, вытесняется на другой план, на что указывает синонимическая конструкция активной диатезы с модальным глаголом *может*, см. (1). Модальность в данном случае каузирует свертывание парадигмы пассива, так как пассивную форму глагола в потенциальном значении можно употребить только в 3 лице наст. вр. (при этом глагол обязательно должен быть несов. вида). Если глагол в приведенном примере (1) заменить глаголом сов. вида, указывающим на временной план прошедшего, то модальное значение нивелируется, см. пример (2).

Известен также случай „прескриптивного“ пассива, при его употреблении в высказывании-инструкции, в качестве предписания. Такой пассив типичен для южнославянских языков (Савкова 2014: 107–108), ср.:

(3) (серб.) Ово билье *се бере*:*PRS.IPFV* у пролеће.

‘Это растение собирают/нужно собирать весной’.

(4) (серб.) Ово билье *се брало*:*PRF.IPFV_{pass}* у пролеће.

‘Это растение собирали/Х собирал весной’.

Заметим, что в данном случае также происходит свертывание парадигмы пассива. Употребление пассива в другой форме, кроме наст. времени, как и в случае потенциального пассива, ведет к нивелированию модального оттенка конструкции, ср. (3–4).

Развитие модальных значений у пассивных глагольных форм, прежде всего тех, которые указывают на возможность или невозможность осуществления действия, исследователи считают следствием переноса центра тяжести в пассивной конструкции с исполнителя действия на его результат (Плунгян 2011: 269–270). Таким образом, конструкции с потенциальным пассивом отличаются незаполненной позицией первого семантического актанта и могут рассматриваться либо в качестве собственно пассивных (*Осторожно, двери закрываются*) (Храковский 2015: 783), либо медиальных – с невыраженным агенсом (*Дверь не закрывается*).

Прескриптивный пассив, в свою очередь, представляет собой отдельный случай влияния модальности на диатезу. Приведенному сербскому примеру прескриптивного пассива (3) могут соответствовать, в частности, в русском языке предложения с незанятой позицией подлежащего, которые также можно рассматривать в качестве пассивных¹ (Храковский 1974: 23), ср.:

(5) Супа *се припрема* на тихој ватри.

¹ Такие конструкции принято называть неопределенно-личными, однако, как указано в цитируемой работе (Храковский 1974: 25), в данном случае типологии основаны на разных подходах. В частности, при трактовке конструкций данного типа в качестве пассивных снимается оппозиция между определенным множеством действующих лиц в двусоставных предложениях и предполагаемой неопределенной множественностью субъекта в односоставных неопределенно-личных, принимаемая за основу подобной классификации, так как в некоторых языках неопределенность такого рода можно выразить как формой мн. ч., так и пассивной формой ед. числа, ср. в польском: *Stefana posłali na front* и *Stefana się posłalo na front* (Ibid.: 23), или в укр. *Нас запросили до Інституту кардіології* и *Нас запрошено до Інституту кардіології*.

(6) Суп *готовят* на медленном огне.

Если русские примеры типа (6) преобразовать в предложения с каузативным глаголом типа: *предложить, приказать, запретить, рекомендовать, велеть* и пр. и инфинитивным дополнением, можно дополнить их пассивную парадигму и следующей конструкцией с незаполненной позицией подлежащего (Храковский 2015: 794), ср.:

(7) Суп *рекомендуется/рекомендовано готовить* на медленном огне.

Такие конструкции в русском языке редко встречаются на практике (Храковский 2015: 794). Приведенные раньше конструкции с глаголом-сказуемым в форме 3 л. мн. ч. являются более естественными, что дает основание для вывода о несовпадении типов прескриптивных пассивных конструкций в русском и сербском языках при совпадении модально-прагматической рамки высказывания. Для сербского языка прототипическими являются пассивные конструкции, в которых позиция подлежащего занята, а для русского те, в которых эта позиция свободна².

В данном случае можно говорить об общей тенденции, согласно которой сербским модализированным пассивным конструкциям с занятой позицией подлежащего соответствуют модальные конструкции с незанятой позицией подлежащего в русском и других славянских языках, ср.:

(8) Малина *се* овде иначе добро *продаје*.

(9) Малину здесь в принципе *можно* хорошо *продать*.

(10) Понекад *се* *попије* пиво и за воланом.

(11) Иногда *могут выпить* пиво и за рулем.

Обращает на себя внимание наличие модального глагола в приведенных русских примерах (9), (11), в сербском же языке модальное значение является имплицитным, передаваемым с помощью рассматриваемого модализированного пассива, см. (8), (10).

Даже когда пассивные конструкции принадлежат к одному типу – с незанятой позицией подлежащего, в сербском языке в них преимущественно употребляется (псевдо)пассив, а в восточнославянских языках глагольная форма 3 л. мн. ч. Таковыми, в частности являются конструкции с эвиденциальными показателями типа (серб.) *прича се, расподела се, говорка се*, (рус.) *говорят, рассказывают*, (укр.) *кажуть, подекуюють, розповідають* и пр. (см. Поповић 2014: 376–377).

1.3 Влияние диатезы на другие глагольные категории

Категория диатезы не всегда занимает место рецессивной граммы. Она, в свою очередь, влияет на другие категории, в частности на категорию лица (Храковский 2015: 787–788). Пассивные формы глаголов используем в 3 л., так

² В типологии пассивных конструкций с точки зрения плана их выражения, обоснованной В. С. Храковским (1974), предложения со свободной позицией подлежащего принадлежат к типу А, а с заполненной – к типу Б. В рамках каждого из указанных типов выделено по 4 под-типа пассивных конструкций. (Ibid.: 20–23).

как в роли второго семантического актанта³ большинства переходных глаголов, от которых образуется пассив, в основном выступает предметное или предикатное имя, а не лицо (Ibid.). В сербском, а также в других южнославянских языках, в которых сохранились личные формы, указывающие на временной план прошедшего, в отличие от большинства восточно- и западнославянских языков с утраченными показателями лица в формах претерита, пассивная диатеза влияет на граммему лица во всех временных формах, ср.: (серб.) *чињеница се пређуткује/(била) пређуткивала/ пређуткиваше; чињенице се пређуткују/ су се (биле) пређуткивале/ пређуткиваху се; писмо је (било)/беше/би/биће написано; писма су (била)/беху/беше/биће написана* и т.д. Нельзя, таким образом, употребить другую форму лица, кроме третьего, в конструкции пассивной диатезы с приведенным глаголом, а также с многочисленными другими переходными глаголами⁴, ср.: – **пређуткујем се; *пређуткујеш се; *пређуткивао си се, *завршен сам, *завршен си, *завршени смо, *завршени сте* и пр.

Снятие запрета на такого рода формообразование может послужить толчком к расширению семантического потенциала глагольной лексемы, ср. (серб.) *прочитан си* – ‘ты выдал себя’ (букв. ты прочтен); (серб.) *кувам се поред шпорета* ‘жарюсь у плиты’ и пр. Образование пассива для форм 1 и 2 л. служит также базой для формирования разного рода жаргонизмов, ср. в сербском языке: *урађен сам* – ‘ловлю кайф’ [под действием наркотика] (букв. я сделан); *закуцао сам се* – ‘я уснул’ (букв. я забился [как гвоздь]), а также примеры из русской жаргонной речи: *рубаться, тыряться (рубаясь в карты, тырюсь из магазина)* и пр.

Диатеза влияет на граммемы рода и числа, так как от выбора между семантическим субъектом и объектом в позиции подлежащего зависит их реализация (см.: Храковский 2015: 781), ср.:

(12) Бабушка *приготовила* обед. – Обед *приготовлен* бабушкой.

(13) Мальчик *нарисовал* цветы. – Цветы *нарисованы* мальчиком.

В первом примере (12) в пассиве изменен род глагольной формы, а во втором (13) – род и число.

В зависимости от диатезы в некоторых языках блокируются или реализуются определенные временные формы. В сербском языке, например, причастный пассив глагола сов. вида возможен в форме наст. времени только в хабитуальном значении, напр. *бива испитан* ‘опрашивается’, *увек буде одликован* ‘всегда награждается’, а значение пассива, соотносимое с результативным настоящим выражается с помощью причастного пассива перфекта (*прозор је отворен* ‘окно открыто’). С другой стороны, в активной диатезе у глаголов сов. вида существует форма наст. времени, ср.: наст. вр. несов. вида *отварам* – наст. вр. сов. вида *отворим*.

³ Макросемантичную роль второго семантического актанта переходного глагола прототипически определяем как объект, на котором производится действие (*undergoer* см. Van Valin, La Polla 1997: 139–146).

⁴ В качестве исключения можно рассматривать сравнительно небольшие группы глаголов со значением влияния на объект и перемещения объекта, ср. в сербском языке: *очистио сам се* (я очистился), *пренео сам се* (я перенесся) и пр. Эти глаголы, все же, составляют меньшую часть по отношению к переходным глаголам, открывающим семантическую позицию для объекта-креатива, а также ментальным глаголам и глаголам восприятия и речи.

В восточно- и западнославянских языках форму пассива наст. времени могут иметь как глаголы несов. так и сов. вида, в отличие от активной диатезы, отличающейся отсутствием сов. вида наст. вр. В данном случае влияние диатезы на глагольную категорию времени сказывается в том, что трехчленной темпоральной парадигме пассива глагола сов. вида соответствует двучленная темпоральная парадигма того же глагола (см. Храковский 2015: 785), ср.: *окно было открыто – окно открыто – окно будет открыто* и *X открыл окно – X открывает окно*; (пол.) *okno było otwarte – okno jest otwarte – okno zostanie otwarte* и *X otworzył okno – X otworzy okno* и пр.

Пассивная диатеза также является причиной темпоральной изофункциональности причастного пассива в сербском языке. В частности, одна и та же форма может рассматриваться и в качестве пассива перфекта (14), и как форма наст. вр. (15):

(14) Школа је отворена: PRF_{pass} 2016. године.

‘Школа открыта в 2016 году’.

(15) Прозор је отворен: PRS_{pass} .

‘Окно открыто’.

Одна и та же глагольная форма пассивной диатезы может указывать на два разные временные планы, в зависимости от контекста (Пипер, Клајн 2013: 400–401).

Тот же принцип темпоральной изофункциональности глагольного пассива применим в сербском языке и к пассиву плюсквамперфекта (Попович 2018), который может иметь и значение пассива перфекта (16) или имперфекта (17), в зависимости от глагола связки и контекста, ср.:

(16) Они су били осуђени: PRF_{pass} на смрт.

‘Они были приговорены к смертной казни.’

(17) Они су били осуђени: PQP_{pass} , а после рехабилитовани (Пипер, Клајн 2013: 400–401).

‘Они были приговорены к смертной казни, а потом реабилитированы.’

(18) Куће беху зидане: $IMPF_{pass}$ дуго (Станојчић, Поповић 2000: 127).

‘Дома строились долго.’

(19) Куће беху зидане: PQP_{pass} дуго, али се њихова градња никад није завршила.

‘Дома строились долго, но их строительство никогда не закончилось.’

Из приведенных примеров следует, что плюсквамперфект пассивной диатезы в сербском языке выступает в качестве не совсем грамматикализованной формы, функцию которой можно определить исходя из контекста. Если пассивная форма обозначает ситуацию, успешному развитию и завершению которой помешали другие обстоятельства в прошлом⁵, то ее можно рассматривать в качестве плюсквамперфектной. В обратном случае речь идет о пассиве перфекта либо имперфекта (см. также Поповић 2018).

Исходя из изложенного, можно сделать вывод о том, что категория модальности влияет на категорию пассива, блокируя грамму совершенного вида и

⁵ О критериях успешного развития и завершения ситуации см. (Храковский 2015б).

других временных форм, кроме наст. вр., при образовании так называемого потенциального и прескриптивного пассива, а пассивная диатеза, в свою очередь, влияет на рецессивные грамемы глагольного лица, рода, числа и времени. Переходим к выяснению вопроса о возможности и последствиях влияния диатезы на категорию модальности.

1.4 Деонтическое и нецесситивное значение сербского глагола *требати*

Для того чтобы ответить на поставленный вопрос, обратимся к анализу сербского глагола *требати*. В словаре сербского языка находим следующее толкование данного глагола:

требати, -а(м) несов. 1. безл. необходимо, нужно – *Треба да даш дете у школу* 'Нужно отдать ребенка в школу.' 2. (с агентивным дополнением в дат. пад.) нуждаться в чем-либо. – *Треба ми новац* 'Мне нужны деньги' (РСЈ 2011: 1308).

Глаголу *требати* в сербском языке посвящены многочисленные исследования. Этот глагол часто является предметом дискуссий о культуре речи⁶, его описанию отводится значительное внимание во всех грамматиках сербского языка, а также в монографиях, посвященных исследованию категории модальности (Марковић 1950, 1980; Стевановић 1967; 1974: 603–604; Mrazović-Vukadinović 1990: 148; Ђукановић 1994; Остојић 1997; Trbojević-Milošević 2004: 163–164; Танасић 1995–96; Zvekić-Dušanović 2011: 160–162; Кликовац 2011, 2016; Пипер, Клајн 2013: 164–166).

Глагол *требати* привлекает внимание исследователей, прежде всего, в деонтическом модальном значении. Лингвистов интересует вопрос о правильности его употребления, так как данный глагол, в принципе, употребляется в безличных конструкциях, но в некоторых случаях, при указании на временной план прошедшего, нормативными считаются и некоторые личные формы. Второе значение глагола *требати*, которое также называют *нецесситивным* (Пипер, Клајн 2013: 164), зачастую всего лишь констатируется, поскольку употребление всех лично-временных форм этого глагола ни у кого не вызывает сомнения.

Исходя из необходимости интегрального описания лексемы, подразумевающего описание единицы с точки зрения конструкции, сербский глагол *требати* нужно рассматривать в комплексе с его семантическими и синтаксическими актантами. Данный глагол является переходным, но позицию прямого дополнения при нем могут занимать как пропозициональные, так и предметные актанты. Между характером актантов и значением глагола существует взаимосвязь. Глагол *требати*, употребленный в деонтическом значении, присоединяет пропозициональное дополнение, выраженное конструкцией *да* + презенс или инфинитивом, а при указании на состояние потребности у него всегда предметные актанты.

Глагол *требати* с пропозициональным дополнением – это модальный глагол, чье значение определяется в рамках деонтической или мотивационной мо-

⁶ Только на страницах сербского лингвистического журнала *Наш језик* этот вопрос многократно обсуждался – с начала 30-х годов XX века и по сегодня.

дальности⁷. Он принадлежит к безличным глаголам, у которых, как известно, редуцирована парадигма лица, рода и числа, так как они могут употребляться только в форме 3 л.ед.ч. наст. вр. или ср. рода прош. вр. Сербский глагол *требати*, присоединяющий пропозициональное дополнение, встречается в форме наст. вр., перфекта и, реже, плюсквамперфекта, но у него нет формы буд. вр., что указывает на большую редуцированность его парадигмы даже в сравнении с другими безличными глаголами, ср.:

(20) *Треба:PRS_{imp}* да кренем.

‘Мне нужно идти’.

(21) *Требало је:PRF_{imp}* да дођете на време.

‘Нужно было прийти вовремя.’

(22) Са све ових 14 милиона (*беше требало:PQP_{imp}* да буде 90?), Србија и даље више даје ЕУ фондовима него што добија (*www.021.rs*).

‘Даже учитывая эти 14 мил. (а нужно было, чтоб было 90?), Сербия все же больше отдает в фонды ЕС, чем получает из них.’

(23) **Требаће:FUT I* да одем тамо.

‘Нужно будет сходить мне туда’.

У данного глагола есть условное наклонение:

(24) *Требало би:COND_{imp}* да одемо тамо.

‘Нужно бы нам сходить туда’.

1.5 Лично-временные формы модального глагола *требати*

При употреблении глагола *требати* в модальном значении встречаются, однако, и конструкции с заполненной позицией подлежащего. При этом глагол *требати* в форме наст. вр. не склоняется, что свидетельствует о постепенной синтаксической транспозиции данного глагола в наречие, подобно ситуации в других славянских языках, о чем пойдет речь позже, ср.:

(25) Час вам падне на памет да умрете и *ја треба:PRS_{imp}* да плачем; затим вам падне на памет да оживите и *ја треба:PRS_{imp}* да се радујем (Б.Нушић).

‘То вам вздумается умереть, а я должен плакать, затем вам заблагорассудится ожить, а я должен радоваться.’

Во всех перечисленных исследованиях сербских лингвистов, включая нормативную грамматику, безличная форма наст. вр. модального глагола *требати* считается единственной правильной⁸. В такой ситуации мы имеем дело с син-

⁷ Разные подходы к типологии модальных глаголов в сербском языке, сравнительно с другими языками, подробно рассмотрены в монографиях, посвященных сопоставительному анализу модальных средств в сербском и английском языках (Trbojević-Milošević 2004), а также в сербском и венгерском (Zvekić-Dušanović 2011).

⁸ Такому подходу способствует то, что местоимения 1 и 2 л. в сербском языке, в принципе, редко употребляются, так как на лицо всегда указывает лично-временная форма глагола. В третьем же лице личная и безличная формы совпадают, так что трудно установить в примере типа *Иван треба да нева*, является ли *треба* предикатом при подлежащем или предикатом в безличной конструкции, аналогичной примеру *Треба да Иван нева*. В таком случае, по-видимому, нужно опереться на порядок слов в предложении: в первом примере лицо (*Иван*)

таксическим парадоксом, так как отличием безличных глаголов является незаполненная позиция подлежащего, в обратном случае глагол становится личным. „Гибридное субъектно-безличное предложение“ вызывает недоумение даже у тех исследователей, которые пытаются объяснить данный факт нормативным запретом на употребление глагола в личной форме наст. вр. при наличии пропозиционального актанта (Танасић 2005: 59). Однако в прошедшем времени личные формы глагола *требати* с пропозициональным дополнением являются единственными возможными, так как „безличная форма при подлежащем в им. падеже противоречит не только норме сербского языка, но и его грамматической системе“ (Ibid.), ср.:

(26) Марко *je требао*: $PRF_{3s,m}$ да купи књиге

(27) Марија *je требала*: $PRF_{3s,f}$ да дође.

(28)*Марко *je требало*: PRF_{imp} да купи књиге.

Попробуем логически обосновать, почему в прош. времени допускается употребление личных форм глагола *требати*, даже при наличии у него пропозиционального актанта, привлекая данные из других славянских языков, в которых также функционирует данный глагол. Прежде всего, необходимо вспомнить, что существует два типа деонтической модальности. Первый тип отличается ориентацией на внутренние, зависящие от участников ситуации, обстоятельства, а второй – ориентацией на внешние показатели ситуации (*participant-internal modality* и *participant-external modality*, если использовать терминологию, обоснованную в работе (Van der Auwera, Plungian 1998)). Данные два типа модальности позволяют отличать способность участников ситуации выполнить действие или их внутреннюю потребность в этом, от внешних обстоятельств, делающих ситуацию желаемой/нужной/необходимой/возможной.

Если глагол *требати* употребить в безличной конструкции, он принадлежит именно ко второму модальному типу, к которому можно также зачислить безличную форму сербского глагола *ваља* ‘следует’, ср.:

(29) *Треба/ваља*: PRS_{imp} да Марта прочита ту књигу.

‘Нужно/следовало бы, чтобы Марта прочитала эту книгу.’

Данный пример можно глоссировать следующим образом: ‘говорящий понимает, что сложились положительные обстоятельства, делающие ситуацию *XP* возможной, желательной, нужной, необходимой’. Именно по причине обращенности ко внешним обстоятельствам модальный глагол в такой конструкции нельзя употребить в личной форме, так как объективная сила не может зависеть от субъекта ситуации, описанной в пропозиции.

Глагол *требати* в конструкции с заполненной позицией подлежащего, употребленный в лично-временной форме, согласованной с грамматическим значением субъектного имени, является сказуемым этого подлежащего⁹. В таком случае он указывает на внутренне ориентированный тип модальности, к которому является субъектом внешнего предиката (*треба*), а во втором – субъектом внутреннего предиката (*лева*).

⁹ Модальный глагол *требати* согласуется с субъектом в форме лица, рода и числа только в прошедшем времени, в наст. вр. у него всегда форма 3 л. ед.ч.

рому в сербском языке также принадлежат модальные глаголы *моћи, смети, морати*. У каждого из перечисленных глаголов есть лично-временные формы, так как они отражают соответствующее состояние субъекта и служат в качестве модификатора значения полнозначного глагола-предиката, имеющего тот же субъект, ср.:

(30) *Марта треба/може/сме/мора: PRS_{3s,f}/PRS_{imp} да прочита ту књигу.*

‘Марта может/смеет прочитать эту книгу.’¹⁰

Пример (30) можно глоссировать следующим способом: ‘говорящий чувствует, что субъект ситуации X в состоянии выполнить P, так как это зависит от его воли, желания и стремления’.

Разница между двумя типами модальности, которые может выразить сербский глагол *требати*, становится наглядной, если его употребить в форме перфекта:

(31) *Требало је:PRF_{imp} да Марта прочита књигу.*

(32) *Марта је требала:PRF_{3s,f} да прочита књигу.*

Второй пример (32) указывает на ситуацию, которая определяется состоянием субъекта.

Если глагол *требати* употребить безлично в наст. вр., или в форме усл. накл., а полнозначный глагол, предикат пропозиции, в форме прош. или буд. вр., высказывание может иметь оттенок эпистемической модальности, так как оно представляет оценку говорящим степени истинности пропозиции (Trbojević-Milošević 2004: 163):

(33) *Треба:PRS_{imp} (требало би:COND_{imp}) да је Марта прочитала:PRF_{3s,f} књигу.*

‘Марта, должно быть, прочитала книгу.’

Если сравнить ситуацию в сербском языке с другими славянскими языками, то можно убедиться, что выделенным двум типам модальности, которые может выразить глагол *требати* в зависимости от формы употребления – безличной или личной, в других языках соответствуют разные синтаксические конструкции. Прежде всего, необходимо напомнить, что во всех западнославянских языках, кроме лужицких, а также в украинском и белорусском, аналог сербского модального глагола *требати* выступает в качестве модальной предикатива: (пол.) *trzeba*, (чеш.) *třeba*, (слов.) *treba*, (укр.) *треба*, (бел.) *трэба*, который открывает синтаксическую позицию для инфинитива или подчиненного предложения. Трансформации глагола в наречие, по всей вероятности, способствовала постепенная утрата его согласования с субъектным именем и преимущественно безличное употребление, подобно тому, как это происходит в данный момент с сербским глаголом *требати* в форме наст. вр. Темпоральное значение предикатив приобретает благодаря глаголу-связке, который используется для указания на план прошедшего или будущего.

Если предикатив *треба* указывает на зависимость ситуации от внешних обстоятельств, т.е. принадлежит к внешне ориентированному типу модальности,

¹⁰ Заметим, что в разных языках показатели внутренне и внешне ориентированной модальности не совпадают, поэтому перевод данного примера на русский язык отличается количеством глаголов, которые можно употребить для выражения внутренне ориентированной модальности.

то при нем употребляется нефактический союз, см. пример из украинского языка (35), а на внутренне ориентированную модальность указывает конструкция с тем же предикативом и инфинитивом с агентивным дополнением в дат. падеже (37), ср.:

(34) *Требало је:PRF_{imp}* да Марта прочита ту књигу.

(35) *Треба було, щоб* Марта прочитала цю книжку.

‘Нужно было, чтобы Марта прочитала эту книгу.’

(36) Марта *је требала:PRF_{3s,f}* да прочита ту књигу.

(37) *Марти треба було* прочитати цю книжку.

‘Марте нужно было прочитать эту книгу.’

Подобную ситуацию наблюдаем также в чешском языке: *Třeba jest Čechu, aby Slovanem byl* (ср. серб.: *Чех треба да буде Словен*), словацком: *Treba vám už ist’* (ср. серб.: *Ви треба да кренете*), польском: *Jemu trzeba iść w pošy*¹¹ (ср. серб.: *Он треба да буде амбасадор*), белорусском: *Табе трэба купіць новыя пантофлі* (ср. серб.: *Ти треба да купиш нове ципеле*).

Внутренне ориентированная модальность, как следует из приведенных примеров, зачастую подразумевает закрепление за участником ситуации, выраженным дат. падежом (в данном случае агенсом) роли бенефициента, тогда как примеры с агенсом в позиции подлежащего, см. (34–35) не подразумевают развитие ситуации в интересах субъекта. Проблема сербского языка состоит в том, что, в отличие от западно- и восточнославянских языков, агенс, одновременно являющийся бенефициентом ситуации, не может быть выражен дат. падежом¹², поэтому в формально почти совпадающих высказываниях с глаголом *требати* смешиваются два типа модальности – внутренне и внешне ориентированной, что и вызывает недоумение по поводу личного и безличного употребления одного и того же глагола в, казалось бы, идентичных конструкциях:

(38) Он *је требао:PRF_{3s,m}* да пева.

‘Ему нужно было петь.’

(39) *Требало је:PRF_{imp}* да он пева.

‘Нужно было, чтобы он пел.’

В результате проведенного анализа можно прийти к выводу, что конструкции с деонтическим глаголом *требати* могут указывать на два разные типа модальности. При внешне ориентированной модальности типично употребление безличной формы (*треба, требало је*), а при внутренне – используются личные

¹¹ Подобные примеры в польском языке являются несколько устаревшими, однако в данном случае могут подтвердить факт наличия конструкции данного типа на определенном этапе развития языка.

¹² По мнению исследователей, дат. падеж, выступающий в роли субъекта, является чертой, прежде всего, восточнославянских языков, а также польского, тогда как в других славянских языках, в том числе и в сербском, ему соответствует им. падеж (см.: Greenberg, Franks 1991). В некоторых безличных конструкциях, подобно предложениям с предикативом, соответствующим сербскому *требати*, дательный субъекта допускается и в других славянских языках (см. приведенные примеры из чешского и словацкого языков), но не в сербском, в котором в данном случае возможен только им. падеж.

формы перфекта этого глагола (*требала сам, требала си, требао је, требали смо, требали сте, требали су*). Форма наст. вр. *треба*, употребляемая в конструкции с подлежащим, функционально приравнивается к неспрягаемому модальному предикативу:

(40) Он *треба:PRF_{imp}* → *Praed_{adv}* да се одмара.

‘Ему нужно отдохнуть.’

Если глагол *требати* употребляется в личной форме, при наличии в конструкции пропозиционального дополнения, ситуация представляется такой, будто она совершается в пользу субъекта, общего для модального и полнозначного глаголов. Субъекту тем самым приписывается семантическая роль непосредственного или опосредованного бенефициента. ср.:

(41) *Требала је:PRF_{3s,f}* тада *баба* само да га *прекори*, ма шта да му опоро каже, одмах би од куће отишао. (Б. Станковић)

‘Нужно было бабушке еще тогда его укорить, какими бы горькими не были ее слова, он сразу бы ушел.’

(42) *Требали су:PRF_{3pl,m}* сви да се *помире* са својм судбином. (М. Црњански)

‘Нужно было всем смириться со своей судьбой.’

Именно по этой причине субъект конструкции с лично-временной формой глагола *требати* не может быть неодушевленным, так как трудно представить ситуацию, которая должна совершиться „в интересах“ неодушевленного предмета, ср.:

(43) Голман *је требао:PRF_{3s,m}* да *остане* на голу.

(44) Вратарю нужно было остаться у ворот.

(45) ??Лопта *је требала:PRF_{3s,f}* да *уђе* у гол.

(46) ?? Мячу нужно было попасть в ворота.

При употреблении безличной формы глагола *требати* запрет на неодушевленность субъекта снимается:

(47) *Требало је:PRF_{imp}* да лопта *уђе* у гол.

(48) Нужно было, чтобы мяч попал в ворота.

Таким образом, в грамматиках и словарях сербского языка желательно указывать, что при личном употреблении глагола *требати* с пропозициональным актантом правильно употреблять одушевленный субъект.

1.6 Глагол *требати* с предметными актантами

Нецесситивное значение сербского глагола *требати* ‘нуждаться в чем-либо’ (Пипер, Клајн 2013: 164) допускает расширение парадигмы его лично-временных форм без ограничений темпорального плана, а также наличие в его деривационной парадигме глагола сов. вида *затребати*, ср.: *требам ти, требаи ми, треба ми одмор, требамо својим родитељима, требате пријатељима, требају ми цицеле; требао сам ти, требаћу ти увек; затребао ми је алат; затребаћеш ми у једном тренутку* и пр. При этом нецесситивное значение состояния или свойства семантического актанта не считается модальным (Trbojević-Milošević 2004: 162).

Возникает вопрос, если парадигма глагола целиком восстанавливается и снимается запрет на реализацию всех граммем лексемы, что происходит с ее модальным значением? Прежде чем ответить на этот вопрос, нужно подчеркнуть, что глагол *требати* в нецесситивном значении чаще используется в сербском языке в конструкциях, которые можно соотнести с пассивной диатезой. Во-первых, данный глагол является переходным, во-вторых, у него есть прямое предметное дополнение, которое в неотмеченных конструкциях с данным глаголом переходит на позицию подлежащего. Таким образом, данную конструкцию можно рассматривать в рамках пассивных с заполненной позицией подлежащего. Такие конструкции немного напоминают предложения с лексическим пассивом (Бондарко 2002: 604), в которых также существует коллизия между грамматической формой глагола и его значением. В конструкциях с лексическим пассивом объект топикализуется, чаще всего путем категоризационного определения тематизированного объекта в составе именного сказуемого (Алановић 2009: 127), ср.:

(49) Федерална полиција *истражује* овај злочин.

‘Федеральная полиция расследует это преступление.’

(50) Овај злочин је предмет истраге федералне полиције.

‘Это преступление является предметом расследования федеральной полиции.’

В сербских конструкциях с глаголом *требати* тематизация объекта в позиции подлежащего возможна в конструкциях с той же глагольной формой, как и в конструкции активной диатезы, ср.:

(51) Друштво *треба*:*PRS*_{3s} стручњаке¹³.

‘Общество нуждается в специалистах,’

(52) Друштво *требају*:*PRF*_{3pl} стручњаци.

‘Обществу нужны специалисты.’

Такой пассив (52) можно рассматривать в качестве функционального. Ему соответствует конструкция активной диатезы с той же глагольной формой, согласованной с подлежащим (51).

В таких конструкциях, как уже указывалось, отсутствует модальное значение¹⁴. Данное замечание, однако, нуждается в обосновании, о чем речь пойдет

¹³ В связи с данным примером в Нормативной грамматике сербского языка отмечено следующее: „Предложениям типа *Друштво треба стручњаке*, которые ни в коей степени нельзя считать неправильными, рекомендуется предпочитать конструкции типа *Друштву требају стручњаци*, которые вполне их могут заменить, но нет причины всячески избегать такие предложения или постоянно употреблять вместо них предложения с выражением *бити потребан*, напр. *Друштву су потребни стручњаци*. Употребление синонимических конструкций в одном и том же контексте бывает стилистически оправдано“ (Пипер, Клајн 2013: 165). Отмеченность конструкции типа *Друштво треба стручњаке* можно объяснить двусмысленностью формы 3 л. ед. ч глагола *требати*, которая может рассматриваться в качестве согласованной с подлежащим и безличной. Безличная форма данного глагола, как уже было указано в предыдущем разделе статьи, прототипически употребляется при наличии пропозиционального, а не предметного дополнения, что, в свою очередь, вызывает некоторый грамматический дискомфорт у носителя сербского языка. Заметим также, что в хорватском языке такие конструкции вполне приемлемы.

¹⁴ Ивана Трбоевич-Милошевич по этому поводу замечает, что глагол *требати* с пре-

дальше. Сам же глагол указывает на состояние необходимости (требуемости) чего-либо.

При переходе дополнения на позицию подлежащего, парадигма глагола *требати* содержит все лично-временные формы, ср:

(53) *Ja je ne trebam:PRS_{1s}*. (КСЯ, Б. Пекић)

‘Я в ней не нуждаюсь.’

(54) *Ako ne trebam:PRS_{1s} ja њима, ne trebaју:PRS_{3pl} ни они мени.* (КСЯ, Политика)

‘Если я им не нужен, они мне тоже не нужны.’

Первый из приведенных примеров (53), условимся называть его конструкцией типа А, можно рассматривать в качестве активной диатезы, так как в нем субъект состояния, местоимение (*ja*), занимает позицию подлежащего. Во втором примере (54), типа Б, субъект состояния выражен агентивным дополнением в дательном падеже (*њима, мени*), а местоимения (*ja, они*), указывающие на нецесситивный объект, занимают позицию подлежащего, что дает основание рассматривать такой пример в качестве пассивной конструкции. Глагольная форма в обоих примерах совпадает.

Конструкции типа Б более типичны для сербского языка, тогда как конструкции типа А считаются отмеченными (см. сноску 13), а это, в свою очередь, позволяет сделать вывод о влиянии именно пассивной диатезы глагола *требати* на его модальное значение.

1.7 Аналогии глагола *требати* в других славянских языках

В большинстве славянских языков сербскому деонтическому *требати* отвечает модальный предикатив, открывающий синтаксическую позицию для инфинитива либо зависимого предложения: (пол.) *trzeba*, (чеш.) *třeba*, (слов.) *treba*, (луж.) *trjeba*, (укр.) *треба*, (бел.) *трэба*, (рус.) *нужно*.

У болгарского и македонского глаголов *трябва*, как и у сербского *требати*, есть модальное деонтическое и нецесситивное значение, ср.:

(55) (болг.) *Трябва* да купиш нови обувки.

(56) (болг.) *Трябват* ми нови обувки.

В болгарском языке, однако, в отличие от сербского, нельзя употребить конструкцию активного типа с данным глаголом, ср.:

(57) **Трябвам* нови обувки.

Как уже отмечалось, конструкция активного типа является стилистически дметным дополнением выражает состояние потребности, а его модальное значение при этом нивелируется. Если настаивать на модальности в данном случае, то ее можно отнести к буломаическому типу, так как желание вызывает состояние необходимости и обратно, хотя, по мнению исследовательницы, нет основания для такого приписывания модальности: „Ако би се баш инсистирало на његовој модалности и у тим случајевима, евентуално би се могло рећи да изражава буломаичку модалност, с обзиром да су жеља и потреба релативно блиска стања (жеља изазива потребу и обрнуто), мада бих рекла да би то било наметање модалности тамо где јој нема места“ (Trbojević-Milošević 2004: 162).

отмеченной и в сербском языке, в отличие от хорватского, где обе конструкции стилистически равноправны, ср.:

(58) Hrvatska *treba* nove ozbiljne reforme.

(59) Hrvatskoj *trebaju* prijevremeni parlamentarni izbori.

С другой стороны, в лужицких языках (верхнем и нижнем) глагол, соответствующий сербскому *trebати*, употребляется только с предметным актантом:

(60) (в.-л.) *Trjebam* nowe črjeje.

(61) (н.-л.) *Trjebam* nowe crjeje.

‘Мне нужны новые туфли (букв. Я нуждаюсь в новых туфлях).’

Для выражения деонтического значения в словенском и лужицких языках используются другие модальные глаголы:

(62) (слн.) *Moram* kupiti nove čevlje.

(63) (н.-л.) *Dejm* kupiš nowe crjeje.

(64) (в.-л.) *Dyrbju* sej nowe črjeje kupić.

‘Мне нужно купить новые туфли.’

В отличие от сербского языка, в других славянских языках, в значении ‘нуждаться/требовать или быть нужным/требоваться’ используется отдельный глагол с той же основой, ср.:

(65) (серб.) *Trebaju* ми нове ципеле / *Trebam* нове ципеле

(66) (пол.) *Potrzebuję* nowe buty.

(67) (слн.) *Potrebujem* nove čevlje.

(68) (чеш.) *Potřebuji* nové boty.

(69) (слов.) *Potrebujem* nové topánky.

(70) (укр.) Я *потребую* допомоги.

(71) (рус.) Квартира *требует* ремонта¹⁵.

В восточнославянских языках для выражения состояния необходимости преимущественно используется прилагательное (бел.) *патрэбны́*, (рус.) *нужен*, (укр.) *потрі́бний*, у которого есть аналоги во всех славянских языках.

(72) (бел.) Мне *патрэбны* новыя пантофлі.

(73) (рус.) Мне *нужны* новые туфли

(74) (укр.) Мені *потрі́бні* нові туфлі

¹⁵ Заметим, что в восточнославянских языках в позиции второго синтаксического актанта при глаголах (рус.) *требовать*, (укр.) *потребувати* может находиться только предикативное имя. Русский пример (71) отличается от украинского, см. (70), еще и тем, что в русском языке глагол *требовать* в значении ‘нуждаться’ нельзя употребить с агенсом, так как он в таком случае переходит в разряд глаголов речи, ср. *Начальник требует отчета* и *Квартира требует ремонта*. Исследователи также указывают на некоторую пассивность субъекта во втором примере, а также на то, что глагол *требовать* в данном случае обозначает состояние (и свойство) субъекта (Голстая 2015: 709).

В белорусском и украинском языках модальный предикатив *трэба/ треба* можно употребить и с предметным дополнением:

(75) (бел.) Мне *трэба* новыя пантофлі.

(76) (бел.) Мне *не трэба* новыя пантофлі/Мне *не трэба* новых пантофляў.

(77) (укр.) Мені *треба* нові туфлі.

(78) (укр.) Мені *не треба* нові туфлі/ Мені *не треба* нових туфлів.

Таким образом, случай сербского и хорватского *требати/trebati* является единственным, так как только в них из всех славянских языков одна лексема в состоянии выразить и модальное деонтическое значение, и нецесситивное, в зависимости от способа выражения актантов, причем в двух разных диатезных типах конструкций:

(79) *Требало је* да Иван оде тамо.

‘Нужно было, чтобы Иван ходил туда.’

(80) Иван *је требао* да оде тамо.

‘Ивану нужно было сходить туда.’

(81) Ивану *је требао* добар пријатељ.

‘Ивану был нужен хороший друг.’

(82) Иван *је требао* доброг пријатеља.

‘Ивану был нужен хороший друг (букв. Иван нуждался в хорошем друге).’

1.8 Сербский глагол *затребати*

При указании на временной план прошедшего или будущего в сербском языке часто используется и нецесситивный глагол сов. вида *затребати*. Такой глагол нельзя употребить в модальной конструкции (с дополнением в форме *да* + презенс или инфинитива), что свидетельствует о единственном возможном значении ‘понадобиться’ или ‘почувствовать необходимость в чем-либо’. В форме наст. вр. глагол *затребати* чаще встречается в зависимой части сложноподчиненного предложения с придаточным условия или времени:

(83) Кад год ти што *затреbam*: *PRS.PFV_{1,s}*, само пошаљи, јави. (КСЈБ. Станковић)

‘Если я тебе понадоблюсь, только пошли за мной, дай знать.’

(84) Да, да, нико нема разумевања за наше невоље, а кад им *затреbамo*: *PRS.*

PFV_{1,pl} сви гракну. (Политика, 23.09.2007)

‘Да, да, никто не понимает наши проблемы, а как только мы им понадобится, все орут.’

(85) И сви се путеви отворише, кад је *затреbах*: *AOR_{1,s}*. (<https://fr-ca.facebook.com>).

‘И все пути открылись передо мной, когда я почувствовал, что она мне нужна.’

Глагол *затребати* принадлежит в сербском языке к начинательным. В данном случае приставка *за-* маркирует начало состояния, о чем свидетельствует перевод примеров с этим глаголом на другие славянские языки, см. (86–92) и (93–99). Заметим, что в других славянских языках, кроме хорватского, болгар-

ского и македонского, такое значение можно передать только с помощью лексических средств¹⁶:

- (86) (серб.) *Zatreba* она пријатељима.
 (87) (блг.) На нея ѝ *затрябваха/потрябваха* нейните приятели.
 (88) (в.-л.) [*Jednoho dnja*] jeje přečeljo ju *trjebachu*.
 (89) (слов.) *Potrebovali* ju jej priatelja.
 (90) (чеш.) [*A najednou*] ji začali *potřebovat!*
 (91) (рус.) Она *стала нужна* своим друзьям.
 (92) (укр.) Вона *стала потрібна* своїм друзям.
 (93) (серб.) *Zatrebaх* пријатеља кад ми је било најтеже.
 (94) (блг.) *Zatrybva/Потrybva* ми приятел, когато ми беше най-тежко.
 (95) (в.-л.) *Trjebach přečela*, hdyž mi najčežše běše.
 (96) (слов.) *Potreboval/-la som* priateľa, keď mi bolo najťažšie.
 (97) (чеш.) Když mi bylo nejhůř, *potřeboval* jsem přitele (*začal jsem *potřebovat* přitele).
 (98) (рус.) Мне *стал нужен* друг, когда мне было труднее всего.
 (99) (укр.) Мені *став потрібним* товариш, коли мені було найважче.

1.9 Морфосинтаксические показатели модального и постмодального *требати*

Глагол *требати* в нецесситивном значении 'быть нужным' и 'чувствовать потребность в чем-либо', характеризуется наличием форм аориста и буд. времени, в отличие от того же глагола, употребляемого в модальном значении (см. выше). Очевидно, что его парадигма заметно расширяется в пассивной конструкции с нецесситивным объектом в позиции подлежащего:

- (100) Ноћас ја никоме *не треба*м: *PRS_{1s}*. (КСЈА: Д. Ћосић).
 'Сегодня ночью я никому не нужен.'
 (101) Објашњење да више ми *треба*мо: *PRS_{1pl}* Европи, него она нама, не зву чи баш убедљиво. (КСЈА: НИН, 27.06.2002)
 'Объяснение, согласно с которым, Европа более нуждается в нас, чем мы в ней, неубедительно.'
 (102) Којег врага ми ви *треба*те: *PRS_{2pl}!* (КСЈА: М. Шолохов)
 'На кой черт вы мне сдались!'
 (103) А кад народ сазнаде, пође за њим, и он их прими и говораше им о Царству Божијем и исцијели оне који *треба*ху: *IPF_{3pl}*, излијечења (Јеванђеље Синод СПЦ: Лука 9:11)
 'Но народ, узнав, пошел за Ним; и Он, приняв их, беседовал с ними о Царствии Божиим и требовавших исцеления исцелял.'

¹⁶ Выражаю свою искреннюю благодарность уважаемым коллегам-славистам Каролине Скварской, Андрею Желе, Стефане Паунович Родич, Светле Русковой, Далибору Соколовичу и Миките Супрунчуку за помощь в предоставлении примеров на всех славянских языках.

(104) *Требаћеи: FUTI_{2s}* ми у старости. (Г. Тадић)

‘Ты мне будешь нужна на старости лет.’

Как указано в разделе (1.8) у нецесситивного *требати* имеется и коррелятивный глагол сов. вида с полной парадигмой видовременных форм.

Остается доказать исходную гипотезу о расширении парадигмы глагола *требати* вследствие вытеснения из его семантики модального значения.

В многочисленных работах, посвященных категории модальности в семантической перспективе, а также в рамках логики возможных миров, описаны ее общие функциональные показатели в языках мира (Palmer 1986, 2001; Бондарко 1990; Bybee et al. 1994; Van der Auwera, Plungian 1998; Narrog 2005; Пипер 2005). В частности, все исследователи соглашаются в том, что модальные глаголы выводят действие, обозначенное предикатом вне реальности, придавая ему нефактивное значение. По этой причине модальные глаголы присоединяют пропозицию, содержание которой делают нефактивным, представляя его из угла взаимоотношения между самой пропозицией, действительностью и отношением говорящего или субъекта предложения к одному и другому. Такое отношение является многослойным – в зависимости от профилирования способности или внутренних потребностей участников речевого акта или самой ситуации либо внешних обстоятельств влияющих на ее развитие, выделяются разные виды модальности – эпистемической и неэпистемической (деонтической, эвиденциальной, оценочной, буломайческой и пр., в зависимости от ширины подхода). Показатели модальности как семантической категории являются универсальными, а средства ее формального выражения и уровень их грамматикализации отличаются даже в близкородственных языках, каковыми являются славянские. Модальные глаголы принадлежат к лексическим средствам выражения модальности, морфосинтаксические показатели которых также не совпадают в разных языках. С другой стороны, у всех модальных глаголов в рамках одной языковой системы есть общие грамматические черты. Сербские модальные глаголы, в частности, определяются следующими морфосинтаксическими показателями:

1) Модальные глаголы принадлежат к полувспомогательным и обязательно должны сочетаться в предложении с конструкцией *да* + презенс либо инфинитивом: *морам да идем; могу читати/да читам; треба да сачекам/сачекати* и пр.

2) У модальных глаголов нет парного глагола сов. вида, ср.: *моћи* ‘мочь’ ~ X; *морати* ‘быть должным’ ~ X, *хтети* ‘хотеть’ ~ X (глаголы сов. вида, образованные от перечисленных основ, отличаются своим значением, ср. *смоћи снагу* ‘собрать силы’, *приморати* ‘заставить’, *прохтети се* ‘заблагорассудиться’).

3) У модальных глаголов нет формы повелит. наклонения: **Можу!*, **Требай!*, **Нека мора*.

4) От модальных глаголов редко образуются отглагольные существительные: *хтети* – *хтење*, *требати* – *требање*, *морати* – *морање*¹⁷, а некоторые из них не

¹⁷ Вследствие сплошной выборки в корпусе сербского языка нам удалось найти всего 2 примера употребления этого существительного, причем только в дискурсе спортивного ком-

допускают подобного словообразования, ср.: моћи – *моћење, смети – *смење).

5) Модальные глаголы встречаются в предложениях, которые можно преобразовать в конструкции пассивной диатезы, но при этом диатезной трансформации подвергнут знаменательный глагол:

(105) Он може:PRS_{3s} да затвори:PRS.PFV_{3s} прозор. – Прозор може:PRS_{3s} бити затворен:PRP.PRS_{pass.m}

‘Он может закрыть окно. – Окно можно закрыть.’

(106) Треба:PRS_{3s} да набавиш:PRS.PFV_{2s} карте. – Карте треба:PRS_{3s} да се набаве:PRS.PFV_{pass.3pl}

‘Тебе нужно купить билеты. – Билеты нужно купить.’

Если сравнить грамматические показатели глагола *требати*, употребляемого в значении ‘быть нужен’ и ‘нуждаться’, с описанными морфосинтаксическими критериями, становится понятно, что, хотя в нем и существует модальная основа, которую можно определить как нецесситивную (Пипер, Клајн 2013: 164) или буломаическую (Trbojević-Milošević 2004: 162), все же, такое значение нужно рассматривать в качестве постмодального (Bybee et al. 1994: 240–241), вследствие изменения валентной структуры глагола. Предметный актанта глагола *требати*, по-существу, является аргументом нулевого внутреннего предиката, который можно условно представить семантическим примитивом *иметь*. Можем предположить, что, вследствие компрессии, глагол в позиции внутреннего предиката образовал одно целое с модальным глаголом: *Треба да имам пријатеља* → *Треbam пријатеља*; *Треба да имаши пријатеља* → *Требаши пријатеља* и пр. Опускание внутреннего предиката происходит при перестановке нецесситивного объекта на позицию подлежащего, т.е. при передвижении второго семантического актанта на позицию первого: *Требају ми пријатељи*. Именно такая конструкция считается нормативной в сербском языке, в отличие от активной *Треbam пријатеље*, принадлежащей узусу. При перестановке синтаксических позиций субъект нецесситивного состояния выражен непрямым дополнением в дательном падеже. Данная конструкция может рассматриваться в качестве трехчленной пассивной: *Треbam те* → *Требаши ми ти* ‘Ты мне нужен’. Глагол *требати* имеет одинаковые формы в обоих типах конструкций, а о пассивной диатезе свидетельствует именно наличие субъектного распространителя в дательном падеже, без которого она возможна только в деиктической ситуации, напр., в дискурсе объявления: *Требају радници* ‘Требуется рабочие’, вывешенного в витрине магазина. Трехчленную конструкцию с личным глаголом *требати*, семантическим объектом в позиции подлежащего и логическим субъектом в позиции непрямого дополнения в дательном падеже в сербском языке можем рассматривать в качестве пассивной конструкции с заполненной позицией подлежащего.

О постмодальном статусе нецесситивного *требати* в сербском языке свидетельствуют его морфосинтаксические показатели, отличающиеся от тех, которые ему свойственны при деонтическом употреблении. Во-первых, в отличие от деонтического *требати*, постмодальный вариант данного глагола требует

ментария: *Притом, јасно ми је да је у фудбалу морање опасно* (Политика 04.02.2001). Очевидно, что речь идет о разговорной форме, указывающей на то, что в разговорной речи модальный глагол *морати* подвергнут частичной семантизации.

предметного дополнения в винительном или именительном падеже (в зависимости от типа диатезы). Позицию второго актанта в пассиве занимает агентное дополнение в дательном падеже. Наконец, существует возможность образования коррелятивного глагола сов. вида *затребати*, используемого также с предметными актантами во всех видовременных формах, включая повелительное наклонение, ср.:

(107) Нека ти *не треба*: *IMP*_{3s} туђа помоћ!

‘Пусть тебе не понадобится чужая помощь!’

Если глагол *требати* входит в пассивную конструкцию в деонтическом значении, он, подобно другим модальным глаголам, не подвергается диатезной трансформации, а всего лишь модифицирует значение знаменательного глагола. В нецесситивном же значении он может самостоятельно указывать на пассивную диатезу при передвижении нецесситивного объекта на позицию подлежащего:

(108) Књига треба њему [а не мени].

S > Obj [Dat] PRS_{3s} Obj > S [Nom]

‘Книга нужна ему [а не мне].’

(109) Он треба књигу [а не ја].

S [Nom] PRS_{1s} Obj [Acc]

‘Ему нужна книга (букв. он нуждается в книге [а не я]).’

Конструкции с нецесситивным объектом в позиции подлежащего (108) неотмечены в сербском языке, а конструкции с семантическим субъектом в позиции подлежащего (109) принадлежат узусу. Данный факт свидетельствует о том, что при синтаксической транспозиции субъекта на позицию агентивного дополнения и объекта на позицию подлежащего произошла семантизация глагола *требати*, сопровождаемая нивелированием его модальности.

2.0 Заключение

В результате проведенного исследования можно сделать вывод о том, что в случае потенциального и прескриптивного пассива категория модальности влияет на значение пассива, свертывая при этом парадигму глагола, т.е. редуцируя ее до одной видовременной формы, а с другой стороны, при доминантном значении пассива и рецессивном значении модальности происходит обратный процесс: модальный глагол *требати*, функционирующий только в форме 3 л., приобретает полную лично-временную парадигму, утрачивая при этом свое деонтическое модальное значение и переходя в ранг постмодальных.

Валентность глагола *требати* изменяется в конструкциях, которые можно рассматривать в качестве функционального пассива, что свидетельствует о влиянии доминантного залога на рецессивную модальность.

В конструкциях с предметным аргументом расширяется парадигма лично-временных форм глагола *требати*.

Для обозначения начальной фазы нецесситивного состояния в сербском языке используется немодальный глагол СВ *затребати*, который, подобно глаголу *требати*, может употребляться в конструкциях активной и пассивной диатезы.

Использованная литература

- Алановић, Миливој. „Лексичко-синтаксичка средства пасивизације“. Научни састанак слависта у Вукове дане. Развојни процеси и иновације у српском језику 38/1, 2009: 123–135.
- Апресјан, Юрий Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика: 2-е изд., испр. и доп. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995.
- Апресјан, Юрий Д. «Грамматика русского глагола в словаре». Јужнословенски филолог LXIX, 2013: 49–73.
- Бондарко, Александр В. Теория значения в системе функциональной грамматики. На материале русского языка. Москва: РАН. Институт лингвистических исследований, 2002.
- Бондарко, Александр В. (отв. ред.). Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград: Наука, 1990.
- Ђукановић, Владо. „Глаголи *требати* и *ваљати* и њихова инфинитивно-презентска допуна“. Научни састанак слависта у Вукове дане 22/2, 1994: 119–126.
- Кликовац, Душка. „О глаголу требати: теорија, употреба и норма“. Наш језик XLII/3–4, 2011: 3–24.
- Кликовац, Душка. „Муке с глаголом ТРЕБАТИ, и даље“. Језик данас XII/7–8, 2016: 11–20.
- Мальчуков, Андрей Л., Храковский, Виктор С. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.
- Марковић, Светозар. „О употреби личних и безличних облика глагола *требати*“. Наш језик 1/7–8, 1950: 311–317.
- Марковић, Светозар. „Лични и безлични облици глагола *требати* (посматрани из аспекта варијанта српскохрватског стандартног језика)“. Јужнословенски семинар за стране слависте 31, 1980: 81–92.
- Пипер, Предраг. „Синтаксичке категорије у простој реченици (синтаксичка семантика)“. [У:] П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. Синтакса савременога српског језика: проста реченица. М. Ивић (ред.). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Плунгян, Владимир А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва: РГГУ, 2011.
- Поповић, Људмила. Контрастивна граматика украјинског и српског језика: таксис и евиденцијалност [Српски језик у поређењу са другим језицима, Књига 3]. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 2014.
- Попович, Людмила. «О страдательном залоге плюсквамперфекта в сербском и болгарском языках». XIII Международни славистични четения: Юбилейна научна сесия в чест на проф. д.ф.н. Руселина Ницолова. София, 21–23. априла 2016. 2018 (в печати).
- Савкова, Димка. Деагентивността в българския език и нейното изразяване (в съпоставка със сръбския език). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- Стевановић, Михаило. „Облици другог дела сложеног предиката код допуна безлично употребљеног глагола *требати*“. Наш језик XIV, 1967: 237–243.
- Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजечка норма II. Синтакса. Београд: Научна књига, 1974.
- Танасић, Срето. „О употреби глагола *требати*“. Наш језик XXX/1–5, 1995–1996: 44–52.
- Танасић, Срето. Синтаксичке теме. Београд: Београдска књига, 2005.
- Толстая, Светлана М. «Тип субъекта и многозначность глагола». [В:] Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ур.), У простору лингвистичке славистике. Зборник радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера. Београд: Филолошки факултет, 2015, 705–725.
- Холодович, Александр А. (ред.). Типология пассивных конструкций. Диатезы и залого. Ленинград: Наука, 1974.

- Храковский, Виктор С. «Пассивные конструкции». [В:] А. А. Холодович (ред.) Типология пассивных конструкций. Диатезы и залого. Ленинград: Наука, 1974, 5–46.
- Храковский, Виктор С. «Грамматические категории глагола (опыт теории взаимодействия)». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Межкатегориальные связи в грамматике. СПб: Изд-во «Дмитрий Буланин», 1996, 22–42.
- Храковский, Виктор С. «Вербоцентрический подход к конструкциям и/или грамматика конструкций». [В:] Ю.Д. Апресян и др. (ред.) Смыслы, тексты и другие захватывающие сюжеты: Сб. ст. в честь 80-летия И. А. Мельчука. Москва: Языки славянской культуры, 2012, 288–300.
- Храковский, Виктор С. «Два подхода к анализу синтаксических конструкций: «лексико-семантический» и «конструкционный» (опыт сопоставления)». [В:] С. С. Сай и др. (ред.) АСТА LINGUISTICA PETROPOLITANA/Труды Института лингвистических исследований РАН. Т. X. Ч. 2. Русский язык: грамматика конструкций и лексико-семантические подходы. СПб.: Наука, 2014, 25–40.
- Храковский, Виктор С. «Русский глагол: иерархия грамматических категорий и их взаимодействие в пассивных конструкциях». [В:] Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ур.). У простору лингвистичке славистике. Зборник радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера. Београд: Филолошки факултет, 2015, 777–798.
- Bybee, Joan, Revere Perkins, William Pagliuca. The Evolution of Grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994.
- Greenberg, Gerald R., Steven Franks. “A Parametric Approach to Dative Subjects and the Second Dative in Slavic”. The Slavic and East European Journal 35/1, 1991: 71–97.
- Khrakovskij, V. S. “Hierarchy and Interaction of Russian Verb Categories (Aspect, Tense, Mood)”. Scando-Slavica 58/1, 2012: 49–76.
- Malchukov, A. L. “Interaction of verbal categories: Resolution of infelicitous grammeme combinations”. Linguistics 49/1, 2011: 229–282.
- Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović. Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. Sremski Karlovc: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- Narrog, Heiko. “Modality, mood and change of modal meaning. A new perspective”. Cognitive linguistics 16/4, 2005: 677–731.
- Palmer, F. R. Mood and Modality. Cambridge: Cambridge University Press, 1986/ 2001 (Second edition).
- Trbojević-Miložević, Ivana. Modalnost, sud, iskaz. Epistemička modalnost u srpskom i engleskom jeziku. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka. Modalnost. Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- Van der Auwra, Johan, Vladimir A. Plungian. “Modality’s semantic map”. Linguistic typology 2/1, 1998: 79–124.

Људмила Поповић

О УЗАЈАМНОМ УТИЦАЈУ КАТЕГОРИЈА ДИЈАТЕЗЕ И МОДАЛНОСТИ У СРПСКОМ И ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

У оквиру теорије о хијерархијском утицају граматичких категорија, коју је разрадио В. С. Храковски, у раду се разматра утицај категорије модалности на дијатезу у случају тзв. потенцијалног и прескриптивног пасива и поставља се питање о могућности обратне спреге, када доминантна дијатеза утиче на модалност. Као повод за анализу послужила је вишезначност српског глагола *требати*, који може имати деонтичко модално и недеситивно значење. Потоње се у овом раду одређује као постмодално с ослонцем на анализу морфосинтаксичких показатеља глагола. Приликом анализе употребе глагола *требати* у деонтич-

ком значењу у раду се одговара на питање о разлозима његове безличне и личне употребе. С ослонцем на друге словенске језике, показано је да је безлична употреба глагола *треба-ти* мотивисана типом оријентације модалности на спољне чиниоце ситуације, док је лична употреба деонтичког *требати* у перфекту условљена интерном оријентацијом модалности на могућност, способност, жељу и вољу субјекта да изврши радњу. Таквом закључку води поређење конструкција попут *Требало је да Марко прочита књигу* и *Марко је требао да прочита књигу*, са осталим словенским језицима, где овим, наизглед сличним, реченицама одговара два различита типа конструкције (уп.: (рус.) *Нужно было, чтобы Марко прочитал книгу* и *Марку нужно было прочитать книгу*). Одсуство могућности маркирања субјекта у чију се корист врши радња посебним падежним обликом, друкчијим од номинатива, у српском језику води недоумици у вези са ова два начина употребе глагола *требати*.

У другом делу рада разматра се нецеситивна употреба глагола *требати* и његовог парњака св. вида *затребати* у српском језику у поређењу са другим словенским језицима, те се долази до закључка да је у овом случају парадигма лично-временских облика изграђена до пуне захваљујући потискивању модалности у конструкцијама које се могу посматрати као функционална пасивна дијатеза јер у њима долази до преласка нецеситивног објекта на позицију синтаксичког субјекта. Таквој конструкцији, као што је познато, одговара мање типична за српски језик конструкција активне дијатезе са прелазним глаголом *требати*, што сведочи о потискивању модалног значења и изградњи пуне парадигме овог глагола управо под утицајем дијатезе.

Кључне речи: дијатеза, модалност, узајамни утицај граматичких категорија, словенски језици, српски глагол *требати*.

ZAPNUL UŽ JSI TOHO MOBILA? O AKUZATIVU SINGULÁRU NEŽIVOTNÝCH MASKULIN VE SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH*

V článku je popsána tendence pronikání koncovky *-a* do akuzativu sg. neživotných maskulin v současných slovanských jazycích. Hlavní pozornost je věnována danému jevu v češtině a polštině, kde se tato koncovka v akuzativu prosadila zřejmě nejvíce. Jev je charakterizován z hlediska sémantiky, syntaktických pozic, v nichž se daný tvar vyskytuje, stylové i nářeční příznakovosti. Popsán je vztah ke kategorii životnosti a k partitivnosti. Sledovány jsou také varianty koncovky genitivu sg. neživotných maskulin a vztah mezi danými dvěma pádovými tvary.

Klíčová slova: genitiv, akuzativ, partitiv, životnost, neživotnost, synkretismus.

Presented in the paper is the expansion of the ending *-a* to accusative sg. of inanimate masculines in contemporary Slavic languages. Focus is placed on this phenomenon in Czech and Polish, as this ending of accusative sg. is very productive in both the languages. The characteristics of the phenomenon are given from a semantic, syntactic, stylistic and dialectological point of view. A relationship with the category of animacy and partitivity is observed. There are two different endings of genitive sg. inanimate masculines in Slavic languages: *-u* and *-a*; the relationship between the variability of these endings and the *-a* ending in accusative is also studied.

Keywords: genitive, accusative, partitive, animacy, inanimacy, syncretism

V tomto článku se budeme zabývat jevem, jenž bývá v české a polské literatuře nazýván *existence dublet tvarů životných a neživotných v A sg.* (Mluvnice češtiny 2: 36), *formy dopełniacza lp. w funkcji biernika męskich rzeczowników nieżywothnych* (Kučała 1978: 93n.), *fakultativní životnost* (Bermel 2011: 517), *zžívňování neživotných maskulin* (Vondráček 2011: 614), *antropomorfovaná neživotná substantiva* (Mluvnice současné češtiny 1, 2010: 166) a také výsledek tendence *šíření synkretismu G/Asg. u některých sémantických skupin maskulin* (neživotných) (Běličová 1998: 29).

Jak ale uvidíme dále, termíny nejsou přesné, neboť mnohdy nejde o synkretismus genitivního a akuzativního tvaru, mísená je gramatická a přirozená životnost apod. Příklady pocházejí především z češtiny a polštiny, protože v těchto jazycích je frekvence výskytu koncovky *-a* v akuzativu jednotného čísla u neživotných maskulin nejvyšší, ale rádi bychom danou problematiku představili alespoň na základě dostupné sekundární literatury i v jiných slovanských jazycích.

Charakteristika substantiv

Nejprve se zaměříme na charakteristiku substantiv, kterých se daný jev týká. Jde o maskulina formálně neživotná, tvar akuzativu se tedy primárně rovná tvaru nominativu. Kmen je zakončen na tvrdou nebo měkkou souhlásku, koncovka akuzativu sg. je *-a*. U

* Ráda bych poděkovala Ljudmile Popović, Magdaleně Danielewiczowé, Björnu Wiemerovi, Borisi Normanovi, Hannu Tommolovi a Mirosławu Jankowiakowi za rady a komentáře k tématu a za poskytnutí odborné literatury.

měkkého zakončení vlivem hláskoslovných změn přešlo v češtině *-a* v *-e*. Sledovaný jev se u měkkých substantiv v češtině projevuje velmi omezeně,¹ srov.

Řídil vyřazeného moskviče. (ČNK)²

Na parkovišti u jednoho z největších pražských obchodních center Černý Most zaparkovali totiž zatím neznámí pachatelé koncem minulého týdne starý moskvič s barelem benzínu. (ČNK)

V jiných jazycích je pak běžné i zakončení kmene na měkkou souhlásku s koncovkou *-a*, srov. pol. *gwoździa, liszaja, hokeja*...

może oznaczyć to, że cierpimy na liszaj rumieniowaty. (NKJP)

Kuba miał wówczas paskudnego liszaja³ na szyjce. (NKJP)

Svou roli hraje při distribuci akuzativní koncovky *-a* **slovotvorba**. V češtině jsou podstatným činitelem podle N. Bermela (2011: 518) přípony *-ík, -ák, -an*. Sufix *-ák* ve spojení s příslušnými sémantickými okruhy substantiva považuje za element podporující výběr akuzativní koncovky *-a* také M. Šulc (2001: 121). Uvedené přípony jsou totiž vlastní substantivům životným (Šimandl 2016: 68–69), proto i u jmen neživotných napomáhají přijetí koncovky, která je charakteristická zejména pro jména životná. V horní lužické srbštině je takovým sufixem sufix *-ak* (Fasske, Michalk 1981: 409).

Dostí zásadní význam při výběru koncovky akuzativu sg. maskulina neživotného má **sémantika**. Zdá se, že důležitým rysem pro výběr akuzativní koncovky je ± konkrétnost. Podle některých pramenů se totiž koncovka *-a* vyskytuje jen u substantiv konkrétních (Łaziński 2006: 183). V češtině tomu tak skutečně je – vyloučit můžeme frazeologizované výrazy *bacha, bycha*, které se nevyskytují v jiných tvarech. Pro polštinu se Łaziński (ibidem) snaží nedostatek abstraktnosti u některých substantiv odůvodnit poněkud násilným způsobem, srov.: „... są to nazwy konkretnie, nieabstrakcyjne. (Nazwy gier, chorób, ruchów i tańców są wprawdzie abstrakcyjne, bo oznaczają stany i sytuacje, ale są to sytuacje rozpoznawalne wizualnie również łątwa jak przedmioty).“ Některá spojení mají ustálený charakter: *mieć kaca, pietra, splatać figla* – tím snad lze jejich abstraktní charakter omluvit. V češtině by obdobou takového vyjádření bylo např. spojení tvaru *facana* (tedy *facku*) s: *dát, dostat, vlepít, vrazit*, ale v ČNK jsme našli i příklad s *przedstawić si ...* Zajímavý poznatek přináší ve svém článku J. Perlin (2016: 294). Uvádí využití akuzativní *-a* koncovky u abstrakt v reklamě: *Mam smaka*⁴ *na Maka i Metoda na głoda*. Takové tvary jsou však samozřejmě okazionalismy.

¹ Dostupná bohemistická literatura pojednává především o tvrdém typu. Výčet substantiv je u M. Šulce (2001: 122–125) i u N. Bermela (2011) omezen na substantiva tvrdá, N. Bermel se o koncovce *-e* zmiňuje jen okrajově (Bermel 2011: 520). Expanzi *-e* do akuzativu sg. substantiv měkkého typu může bránit synkretismus s akuzativem plurálu.

² Příklady pocházejí především z Českého národního korpusu (ČNK) – používáme řadu synchronních korpusů syn – a z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP).

³ Slovo *liszaj* má v polštině dva významy – ‘lišej’, ‘lišejník’. Podle WSJP je akuzativ substantiva v obou významech zakončen na *-a*, podle ISJP jde v obou významech o substantivum „měškorzeczw“, tj. neživotné. O složitosti zpracování jevu ve slovnících viz dále.

⁴ Obě zvýrazněná substantiva mají genitivní koncovku *-u*, o to více by měla posluchače

V odborné literatuře bývají vymezovány sémantické skupiny substantiv, jichž se tento jev týká: ve všech slovanských jazycích jde o názvy některých hub⁵ a rostlin, karetních her, karetních a šachových figur,⁶ tanců,⁷ sportovních družstev. Je zřejmé, že u části z těchto substantiv je akuzativní koncovka dána výsledkem přenosu tvaru z označení osoby/zvířete, srov. sportovní družstvo: *Partizan*, šachové figury: *слон, конь* apod. V češtině se setkáváme se změnou akuzativní koncovky dále u názvů některých potravin a pochutin, sportovních disciplín, automobilů a v některých ustálených spojeních (*nosit kulicha, dát si frčana*) (Mluvnice češtiny 2: 36, Běličová 1998: 29). Poměrně výrazně se tendence pronikání koncovky *-a* do akuzativu sg. neživotných maskulin prosazuje v současné polštině. V práci M. Kucaly (1978: 93–106) je vyjmenováno mnoho sémantických skupin slov, která tento proces již zasáhl: kromě výše uvedených jde např. o názvy cigaret a jejich druhů, hudebních děl, pohybů, her, peněz, ovoce a zeleniny, některých potravin, pečiva, moučnicků, nemocí, dále o některá ustálená spojení. O další skupiny – názvy programů a počítačových systémů, částí počítačového vybavení – tento výčet doplňuje M. Łaziński (2006: 181–182). Wiemer (2003: 54) se zmiňuje i o částech těla, pejorativních označeních ženských referentů a dal. V některých jazycích bývají také uváděny nápoje, např. v polštině či ve slovenštině a slovinštině (názvy vín).

Zvláštní skupinu představují názvy planet: zatímco ve slovinštině se analogií s mytologickými postavami zachovává koncovka *-a* (*premičnica bo srečala Merkurja, Marsa, Jupitra, Saturna* – Toporišič 2000: 277), v češtině jsou doloženy koncovky nulové i koncovka *-a*, popř. *-e* u *Mars* (podrobně viz Vondráček 2011: 641–648). Pro současnou ruštinu je podle V. A. Ickoviče (Ицкович 1980: 94) u těchto substantiv charakteristická nulová koncovka.

Z hlediska **syntaktického** můžeme v češtině a polštině akuzativní tvar neživotného maskulina s koncovkou *-a* najít v pozici:

- bezpředložkové:

pol. *Obróćą się, żeby zdjąć audiobooka z półki....* (NKJP)

čes. *Potom si do tašky sbalil notebook, peněženku, mobila, diář* (ČNK)

zaujmout.

⁵ I. B. Kuz'mina (Кузьмина 1993: 37) upozorňuje na pojetí hub jako živých bytostí; referuje o výskytu tvaru akuzativu *гриба*, popř. obdobných tvarů pro druhy hub v ruských nářečích. Srov. také I. Bajerowa (1964: 98) vysvětluje tvar ve spojení *znalazlam grzyba* „částečnou životností“. O vztahu k životnosti viz dále.

⁶ Tento jev je známý i v jihoslovanských jazycích, kde výskyt akuzativního tvaru na *-a* není tak častý – srov. slovinsky *daj asa, križa, pika* – Toporišič (2000: 277), srbsky *бацнути аса* – Пипер, Клајн (2015: 61). V tomto případě se přikláníme k vlivu analogie (srov. i Русская грамматика II (1980: 464), kde se spojuje tvar akuzativu u slova *туз, козырь* s jinými názvy v kartách a šachu, jako jsou *король, слон, конь* – o nich viz dále.

⁷ Na tvar akuzativu u některých názvů tanců v ruštině upozorňuje např. V. A. Ickovič (Ицкович 1980: 85–86) i s odkazem na akademickou gramatiku. Autor uvádí, že jde pouze o názvy některých lidových tanců (*гопак, казачок, трепак, камаринский, елецкий*), ukazuje, že „životný“ akuzativ se u původních substantiv užívá zejména ve spojení se slovesem *танцевать* a jeho expresivními ekvivalenty, nicméně i s těmito slovesy je možné použít tvar synkretický s nominativem. U substantivizovaných adjektiv (*камаринский, елецкий*) mohou vystupovat v tvaru synkretickém jak s genitivem (častěji), tak s nominativem.

- předložkové⁸

pol. *Ostatnio trafiłem na audiobooka M. Hellera*(NKJP)

čes. *Fredrik volal na mobila, já mu to nebral.* (ČNK)

Zároveň může jít o doplnění holé (viz příklady výše) i rozvitě:

pol. *... drogą elektroniczną dostarczymy Ci wybranego audiobooka.* (NKJP)

čes. *Koupil si nového mobila za tři litry.* (ČNK)

Akuzativ na *-a* se vyskytuje u jednotlivých slov v **různé míře**. N. Bermel (2011: 519) dokonce uvádí na základě korpusového materiálu stupnici užití tvarů s *-a* a s nulovým zakončením. Existují substantiva, která nenajdeme v akuzativním tvaru s nulovou koncovkou: jsou často součástí ustáleného spojení,⁹ srov. *šlofik (hodit si šlofika), majzla (dej si majzla)*, obdobně v polštině: *dać drapaka, mieć boja, rznąć głupa* (Łaziński 2006: 182). WSPP (2004: 1552) podává následující výčet ustálených spojení: *dać/dostać klapsa, mieć stracha, nosa, nabić guza, dać nura, drapaka, spiec raka, utrzec, zadzierać nosa, wywinąć kozła, młynka, zabić ćwieka*.

V mnohých pramenech je tvar neživotného maskulina s koncovkou *-a* hodnocen jako **stylově příznakový**. Podle Kucaly (1978: 93) je proces charakteristický pro jazyk mluvený, hovorový, WSPP (2004: 1552) uvádí, že v hovorové polštině je typický A=G, v kultivovanější A=N. M. Šulc (2001: 120) se zmiňuje o velké míře rozšíření tohoto prostředku v obecné češtině. J. Miodek (1998: 136) v polštině a J. Toporišič (1974) ve slovinštině upozorňují na jejich příslušnost k řeči dětí a mládeže. M. Sokolová (2007: 124) mluví o konkurenci *kupili si noveho opela/opela – novy opel* ve slovenštině jako o stylisticky podmíněné. Také autoři srbské gramatiky (Пипер, Клајн 2015: 61) hodnotí tvar s *-a* v akuzativu neživotných jako hovorový.

Snahu o stylové ozvláštnění můžeme demonstrovat na následujících příkladech:

Vychutnejte si pořádně doběh historickým centrem města. Ten okamžik pod cílovou branou za tu dřinu stojí. V cíli budu čekat já a podám Vám ruku, možná taky manželka. Pak si dejte melouna, banán, buchtičku od našich žen a slečen a klidně i pivečko z našeho pivovárku! (ČNK)

Dáš si melouna, chvilku si dáchneš a pak se tam půdeš k večeru namočit. (ČNK)¹⁰

Se stylovou charakteristikou také souvisí otázka, zda daný jev nese **expresivní** charakter. M. Vondráček (2011: 651–652) se zmiňuje o stylovém zařazení promluv s *-a* koncovkou a zároveň upozorňuje na možnost užití tohoto tvaru jako prostředku pro expresivní zabarvení: „životná forma maskulinního substantiva může být“ [...] „pragmaticky významným výrazem afektu utvářejícího charakter komunikační situace – potlačujícího její formální, oficiální, neosobní ráz, ustavujícího stylové charakteristiky komunikátu (*zahodit vajgla, měl vzteka, dal si čouda, poslal*

⁸ Srbská gramatika (Пипер, Клајн 2015: 61) vysloveně doporučuje v předložkové pozici používat tvar synkretický s nominativem, nikoli s genitivem.

⁹ O některých ustálených spojení viz také výše ve výkladech o protikladu abstraktnosti a konkrétnosti.

¹⁰ Oba příklady obsahují další hovorové až nespisovné výrazové prostředky: *dřina, dáchneš, půdeš*.

mejla). “ M. Šulc (2001: 120) užití koncovky *-a* coby prostředku expresivity popírá. V práci *Русская грамматика* (1979: 325) se mluví o expresivnosti v souvislosti s personifikací karetních / šachových figur. V tomto případě má však na výběr tvaru spíše vliv analogie než expresivita. Také *Mluvnice češtiny 2* (1986: 36) se přiklání k názoru, že v některých případech jde o vyjádření expresivního, citového zabarvení; těžko však souhlasit s mnohými příklady, které tato mluvnice uvádí, srov. *mít svrška, najít kozáka, tancovat rej dováka* ... V češtině i polštině lze však jistě najít kontexty, v nichž akuzativní tvar s koncovkou *-a* expresivní charakter sdělení podporuje:

Ale teraz naprawdę musimy się na maksa zmobilizować. (pozvánka na demonstraci, Facebook)

A co on bere? zajímala se pacientka, která čekala na operaci. Nejradiši prachy. Chlastat nemůže, má vředa. (ČNK)

Autoři novějších prací o koncovce neživotných maskulin se v podstatě shodnou na faktu, že koncovka *-a* se silně prosazuje u substantiv **cizího původu**, která jsou přejímána s rozvojem informačních a komunikačních technologií (srov. Šulc 2001: 121–122; Łaziński 2006: 182; Perlin 2016: 294). V češtině tak najdeme akuzativní tvary *mobila, notebooka, kompa, smartfona*, v polštině např. *pałmtopa, audiobooka, maila* (psáno též *majla*), *pen drive’a* a dal.

Koncovka *-a* v akuzativu sg. neživotných maskulin je hojně rozšířena v **nářečích** různých slovanských jazyků. M. Kucała prováděl na přelomu 60. a 70. let 20. stol. dialektologický výzkum ve vesnici Więciórka, pow. Myślenice (na jih od Krakova). Rozšíření koncovky *-a* v akuzativu tam v době výzkumu bylo skutečně obrovské: skoro 1/3 neživotných maskulin. O výrazné přítomnosti akuzativní koncovky *-a* u neživotných maskulin v nářečích píše také P. Žigo (2012: 59) – jde o nářečí středního a východního Slovenska a o dialekty kajkavské. Koncovka *-a* v akuzativu než. maskulin je přítomna i v některých nářečích ukrajinských a běloruských.

Současný stav

Podle poznatků z odborné literatury se zdá, že akuzativ neživotných maskulin s koncovkou *-a* je značně rozšířen v polštině, češtině a dále i ve slovenštině a ukrajinštině. Ve slovinštině v rámci skupin, které uvádí J. Toporišič (2000: 277), nalézáme zejména případy přenosu z živých bytostí na předměty se stejným pojmenováním (auta, planety, karty, zařízení – ovšem se základem v osobě nebo zvířeti – *potegniti za petelina, za sezuvanje uporabljati hlapca*...), totéž platí i pro lužickou srbštinu (Fasske, Michalk 1981: 408). V ruštině *-a* koncovka do akuzativu proniká jen v malé míře. Obdobná je situace v běloruštině (Беларуская граматыка 1985: 56, Беларуская мова 1998).¹¹ Na základě výkladu v srbské gramatice se zdá, že proces šíření koncovky *-a* do akuzativu není ve srovnání s polštinou či češtinou příliš progresivní ani v srbštině: autoři píší o názvech sportovních družstev (v příkladech jsou však původní označení osob), automobilů, technických přístrojů (Пипер, Клајн 2015: 61).¹²

¹¹ Za informací děkuji také prof. T. G. Ramze.

¹² V syntaxi srbštiny (Пипер и др. 2005: 133–134) se uvádějí následující vazby s **imati**: *Uvek je imao razumevanja. Marko ima sluha. Marko ima para*. Hodnotíme je jako jisté kvantitativní vyjádření, které je charakteristické pro genitiv, a s naší problematikou tedy přímo nesouvisí. Srov.

Lexikografické zpracování

Existenci akuzativní koncovky *-a* (v češtině též *-e*) v sg. neživotných maskulin je třeba zachytit také lexikograficky. Mnohé výkladové slovníky tento jev nezaznamenávají (PCKHJ), existenci netypické koncovky je možné zjistit pouze z příkladu (srov. v **běloruštině** ТСБМ: heslo *ганак – танцаваць ганака*, v **ruštině**: БТСРЯ: heslo *ганак – плясать ганака*, v **ukrajinštině** HTCUM: heslo *сірник – вийняв сірника*, obdobně i ve **slovinštině** SSKJ: *as – vreči asa*. Ve slovnících některých západoslovanských jazyků najdeme již v záhlaví obsáhlejší informaci, srov. ve **slovenštině** SSSJ: „frʹan, -na **A i -na** pl. N -ny m. hovor. expr.“ [zvýraznění KS]. Ve výkladových slovnících **češtiny** se setkáme s následujícím popisem: SSČ u hesel *klouzek* nebo *trumf* obsahuje tuto gramatickou charakteristiku: „klouzek, -zku, m (*než./živ.*, 2., 4. j. i -a...),trumf, -u m (*než./živ.* j. 2., 4. i -a)“ [podtržení KS], tedy při přítomnosti koncovky *-a* v akuzativu je slovo považováno za životné, ačkoli podle jiných formálních ukazatelů (viz dále) se jako životné neprojevuje. Výrazně přesnější je popis v ASSČ: omezuje se na výčet koncovek v příslušném pádu, nevztahuje dvojí možnost akuzativních tvarů na životnost jako celek.

anton -nu, -na (4. j. -n, -na, 6. j. -nu) m. než. <VJ> kolokv.

axel [aksl] -lu, -la (4. j. -l, -la, 6. j. -lu) m. než. <VJ> sport.

Sledované **polské** slovníky postupují následovně: uvádějí, zda dané maskulinum patří do skupiny *męskorzeczowych* (tj. akuzativní koncovka sg. je synkretická s nominativní), *męskozwierzęcych* (tj. akuzativní koncovka sg. je synkretická s koncovkou genitivní, v plurálu je akuzativní koncovka synkretická s nominativní), nebo *męskoosobowych* (tj. akuzativní koncovka sg. je synkretická s koncovkou genitivní, koncovka akuzativu plurálu je synkretická s koncovkou genitivu plurálu). Srov.

ISJP: **kotlet**: RZ (rzeczownik) MRZ (męskorzeczowy) / MZW (męskozwierzęcy)

WSJP: **kotlet**: akuzativ: kotlet, pot. [potoczne] kotleta

ISJP: **banan**: RZ MZW/ MRZ (tj. akuzativní koncovka *-a* nebo nulová), slovník rozlišuje pouze jeden význam: plod, rostlina

WSJP: **banan**: podvýznam rostlina má akuzativní tvar jen s nulovou koncovkou, podvýznam plod, významy úsměv a ponton mají dvojí akuzativní tvar: *banana* nebo *banan*¹³

Obzvláště komplikovaný je v tomto smyslu popis tvarů substantiva *tenis* w polštině. WSPP (2004) uvádí u hesla *tenis* dva významy: 1. hra: G. tenisa, A. tenis *nebo* tenisa: *Grać w tenisa (nie: w tenis) Ale: Obserwować tenis w wykonaniu mistrzów, Uprawiać tenis. Strój do tenisa.* 2. druh vlněné tkaniny: G. tenisu, A. tenis: *Garnitur z tenisu, Kupić tenis na spodnie.*

Podle WSJP je i u druhého významu možný genitiv i akuzativ s koncovkou *-a* (kromě *-u* v genitivu a nulové koncovky v akuzativu). Lze předpokládat, že rozkolísanost koncovek je právě u tohoto lexému značná, a je dokonce možné, že rozkolísanost koncovek prvního významu je způsobena odlišností koncovek ve významu druhém.

také vazby označované jako partitivní na téže straně: se slovesy *dati, imati, dobiti, chteti, jesti, kupiti, naći, poslati, pići, tražiti, uchvatiti, uneti, uzeti, nabaviti* a dal.: *Dao mu je povoda za svadžu. Našao je načina da reši problem.*

¹³ O rozdílech v gramatických informacích ve slovnících viz také pozn. 3.

Vztah k mluvnickým kategoriím

Někteří lingvisté spojují sledovaný jev s **partitivností**: v daných kontextech se podle nich nejedná o akuzativní tvar, nýbrž o genitiv partitivní. W. Doroszewski (1962: 104–105) považuje genitiv ve spojení *papierosa zapalíc* za genitiv partitivní a jeho užití vysvětluje takto: „Gdy *zapalamy lampę*, na przykład elektryczną (innych zresztą dziś prawie nie ma), to jasność ogarnia ją całą, a nawet rozlewa się dokoła niej. Gdy natomiast *zapalamy papierosa*, to zaczyna się żarzyć tylko jego koniec.“ Také J. Miodek (1983: 156) vysvětluje tvar substantiva ve větě *Fibak wygrał seta* jako genitiv partitivní v souvislosti s tím, že *set*, *gem* jsou součásti celého utkání. V pozdější práci však již J. Miodek (1998: 134–136) tento případ řadí k celé řadě jiných spojení typu *gramy w brydża, w tysiąca, w tenisa, palimy papierosa, tańczymy walca, mazura i poloneza* apod. a označuje ho jako „životný“ akuzativ. „Partitivní pojetí“ zastává také v části výkladu S. Szober (1967: 169), a to zejména u názvů mincí.

Možnost, že se ve sledovaných případech jedná o genitiv partitivní, popírá např. B. Wiemer (2003: 55). Významný je argument, že v ženském a středním rodě se tento jev nevyskytuje, ač partitivnost zasahuje substantiva všech rodů. Za fakt svědčící proti partitivnímu pojetí považujeme také skutečnost, že synkretismus genitivu a akuzativu neživotných maskulin je značně produktivní i v češtině, ačkoli v tomto jazyce je partitiv ve vysoké míře na ústupu (Skwarska 2004).

O výzkumu M. Kucały (1971, 1978) jsme psali již výše. Na základě obsáhlého materiálu ve svých pracích autor tvrdí, že velmi důležitou roli při výběru koncovky hraje protiklad **jednotlivosti** (*kwiatek, kij, papieros*) a **hromadnosti** (*las, tabak*) (**jednostkowość x zbiorowość**); u substantiv, která se často vyskytují i coby součást skupiny stejných předmětů, pak jde o **individualizaci**.

M. J. Fedosjuk (Федосюк 2016) ve svém článku napadá fakt, že by se jev týkal substantiv, která označují živou entitu. Upozorňuje spíše na možnou opozici **aktivity x pasivity** entity. Tím pak zdůvodňuje, že značky aut mohou mít v akuzativu sg. koncovku *-a*, protože je potřeba odlišit subjekt a objekt. Vrací se tak k samotné podstatě vzniku gramatické kategorie životnosti, tj. snaze rozlišit subjekt a objekt. Jako příklad M. Fedosjuk uvádí *Джун подрезал форта*. Nepopíráme, že tento aspekt může být zajímavý. Podle našeho názoru je však v ruštině výskyt akuzativní koncovky *-a* u neživotných maskulin tak řídký, že z něj lze těžko dělat závěry obecnějšího charakteru. Podle našeho názoru je vhodnější takové závěry činit na základě srovnání daného jevu ve více geneticky příbuzných jazycích.

Nejčastěji je šíření koncovky *-a* do akuzativu sg. neživotných maskulin spojováno s kategorií **životnosti**, neboť často vzniká synkretismus genitivní a akuzativní koncovky, což je u takových substantiv ukazatelem gramatické životnosti. V češtině a v polštině existují maskulina, která mají genitivní koncovku *-u*, a přesto do akuzativu proniká koncovka *-a*. (Srov. Bermel 2011: 520–521; Perlin 2016: 297). Jedná se např. o substantiva: čes. *klouzek, kombík, meloun, budík*, pol. *bilard*. Sekundárně pak do genitivu může expandovat koncovka *-a*, M. Łaziński (2006: 182) uvádí jako příklad *swinga, pirueta*, v češtině se dnes setkáme i s genitivem *melouna* (viz příklady výše).

Pronikání koncovky *-a* ke tvarům akuzativu u neživotných maskulin proto lze také spíše než jako tendenci o ožívování neživotných substantiv hodnotit jako **tendenci**

k vyrovnávání akuzativních forem u všech substantiv mužského rodu. Kategorie životnosti by v budoucnosti jako důsledek této tendence mohla být značně narušena. V polštině je intenzita expanze synkretismu genitivního a akuzativního tvaru velmi silná: J. Miodek (1998: 136) dokonce tvrdí, že může dojít ke stavu, kdy bude akuzativ všech maskulinálních substantiv v polštině roven genitivu. „Szczerólnie chętnie i zupełnie spontanicznie biernikiem równym dopełniaczowi posługują się dzieci (*kup komputera, zawiąż buta, włącz odkurzacza, wytrzyj nosa*), co prowokuje do przypuszczenia, że w polszczyźnie jutra biernik wszystkich rzeczowników rozdaju męskiego będzie równy dopełniaczowi.“ (Miodek 1998: 136)

To by ovšem znamenalo přehodnocení celé kategorie životnosti. Životnost se však ve většině sledovaných jazyků formálně projevuje i jinými prostředky než synkretismem akuzativu a genitivu sg. Ve slovenštině se jedná o synkretismus tvaru lokálu a dativu singuláru. U substantiv, o nichž v tomto článku pojednáváme, ale k tomuto synkretismu nedochází a Mračníková (2006: 443) šíření *-a* v akuzativu neživotných maskulin nazývá „neúplná formálna animizácia“. Také čeština u životných substantiv užívá v dativu a lokálu synkretickou koncovku *-ovi*.

S formálními příznaky životnosti v singuláru souvisí i distribuce koncovky *-u* v genitivu. Ve všech sledovaných jazycích kromě srbštiny a chorvatštiny nacházíme v genitivu sg. maskulin koncovku *-a* i *-u* (srov. tabulku v Žigo 2012: 52). Distribuce je různá, zde se omezíme pouze na body, důležité pro náš výklad. 1) Ve většině slovanských jazyků nemůže mít životné maskulinum v genitivu jednotného čísla koncovku *-u*. Pokud se koncovka *-u* u životných maskulin vyskytuje, lze tato substantiva vymezit výčtem, např. v polštině: *wół, bawół, piżmowół* (Perlin 2016: 296). 2) V ruštině má koncovka *-u* specifickou funkci (tzv. partitivní). Tato koncovka je však na ústupu, je nahrazena koncovkou *-a*; dochází k stylistické diferenciaci: v uměleckém stylu a jazyce běžné komunikace se zachovává *-u*, do administrativního a odborného stylu proniká *-a* (Гловинская 1997: 207). Distribuce koncovky *-u* je považována za stylově „vyšší“ také v běloruštině. Lze předpokládat, že v jazycích, v nichž se genitivní koncovka *-u* neuzívá, nebo má jasně specifikovanou funkci, je nulová koncovka akuzativu stabilnější, neboť systém není vlivem dvou koncovek v genitivu natolik rozkolísaný. 3) Jediná koncovka genitivu sg. u maskulin v srbštině a chorvatštině je *-a*. 4) Počet substantiv s koncovkou *-u* v genitivu sg. ve slovinštině je velmi malý. 5) Jak jsme ukázali výše, u části neživotných maskulin, k nimž v češtině a polštině proniká do akuzativu *-a*, nedochází k synkretismu genitivu a akuzativu, neboť genitivu je vlastní koncovka *-u*.

V plurálu se kategorie životnosti substantiv ve slovanských jazycích vyvinula různě a jednotlivé jazyky mají také další formální ukazatele životnosti: 1) V češtině jde např. o zvláštní koncovku nominativu pl. *-ové*, dále o měkčení kmene v nominativu plurálu – *jelen* : *jeleni*. K měkčení dochází také u některých ojedinelých neživotných maskulin, o nichž jsme psali výše, např. u houby *klouzek* s akuzativem *klouzek* i *klouzka* existuje nominativ plurálu *klouzky* i *klouzci*, obdobně *hříbky* i *hříbci* (Vondráček 2011: 640). U většiny substantiv zkoumaných v tomto článku však k měkčení nedochází, je tak „narušen“ jen jeden z ukazatelů životnosti; 2) V jiných západoslovanských jazycích – polštině, slovenštině a horní lužické srbštině – se v plurálu staví do protikladu označení osob mužského rodu (se zvláštními koncovkami nominativu pl. a synkretismem genitivu a akuzativu) a všechna ostatní substantiva (srov. zejm. Mračníková 2006); 3) V dolní lužické srbštině je akuzativ maskulin v úzu spíše synkretický s nominativem, odlišnosti

jsou pak u spojení s číslovkami 3–10, ačkoli dle kodifikace by u mužských osobních jmen měl být synkretický s genitivem (Faska 1998, 225–226; Mračníková 2006: 447–448); 4) V ruštině došlo v plurálu k unifikaci deklinace všech rodů, i synkretismus genitivního a akuzativního tvaru u názvů osob a zvířat je tak společný pro všechny tři rody; gramatická životnost se v rámci plurálu vztahuje i na substantiva ženského a středního rodu. Obdobná je situace v běloruštině. 5) Ukrajiniština má prvky společné s ruštinou a s polštinou: v množném čísle je možné u názvů zvířat v akuzativu užít tvar synkretický s genitivem plurálu i s nominativem plurálu – *пасу коней* i *коні*, *гусей* i *гусі*, *копіє* i *корову* (Сучасна укр. лит. мова 1969). Můžeme tak sledovat kolísání tvaru z hlediska kategorie personičnosti při současné životnosti substantiv ženského rodu); 6) Ve sledovaných jazycích jihoslovanských se životnost v množném čísle nijak formálně neprojevuje (Sedláček 1989, 46). Podle našeho názoru je míra pronikání koncovky *-a* do akuzativu sg. neživotných maskulin ovlivněna existencí jiných formálních ukazatelů životnosti a jejich stabilitou.

Závěr

Ve vývoji slovanské deklinace mužského rodu došlo ještě v praslovanštině k mísení koncovek původních o-kmenů a u-kmenů. Toto mísení nastalo také v genitivu singuláru u neživotných substantiv v mnohých slovanských jazycích (Kurz 1969, Mračníková 2006: 438). Zdá se, že proces pronikání koncovky *-a* do akuzativu sg. mužských neživotných substantiv souvisí s možnostmi zakončení genitivu singuláru: v jazycích, kde existují u neživotných maskulin koncovky genitivu *-u* i *-a*, probíhá expanze *-a* do akuzativu výrazněji, srov. např. polština, čeština, ukrajiniština, slovenština. V ruštině, kde má tvar s *-u* významově odlišnou funkci, i v srbštině a chorvatštině, kde je *-a* jedinou koncovkou Gsg. neživotných maskulin, koncovka *-a* do akuzativu proniká jen v omezené míře. Důležitou roli tu, podle našeho názoru, hraje větší rozkolísanost pádových koncovek u jazyků, které disponují koncovkou *-u* pro genitiv sg. Zároveň je zřejmé, že pro ruštinu, běloruštinu, srbštinu, chorvatštinu (tedy jazyky, kde proces expanze koncovky *-a* do akuzativu sg. není v příliš pokročilé fázi) je protiklad akuzativu synkretického s nominativem a akuzativu synkretického s genitivem **jediným projevem** neživotnosti x životnosti maskulin, a proto tento protiklad zůstává značně stabilní. Jiné jazyky využívají pro tuto kategorii i jiné prostředky (koncovky jiných pádů v sg. i v pl.), západoslovanské jazyky kromě češtiny pak mužský rod v plurálu specifikují také kategorií personičnosti. Zdá se, že i ve slovinštině a v lužické srbštině proniká koncovka *-a* do akuzativu neživotných maskulin, sledovaný proces není však v příliš pokročilém stádiu.

Pronikání koncovky *-a* (pro češtinu případně i *-e*) do tvaru akuzativu sg. neživotných chápeme jako dlouhodobý proces, který je v současných slovanských jazycích na různém stupni postupu. Přesnější zpracování současného materiálu by však vyžadovalo analýzu nového srovnatelného materiálu z jednotlivých jazyků; tento článek měl být pouhým nastíněním problematiky.

Literatura

- Bajerova, Irena. Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964.
- Běličová, Helena. Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských. Praha: Karolinum, 1998.
- Bermel, Neil. „Akuzativ singuláru“. [In:] F. Štícha (ed.) Kapitoly z české gramatiky. Praha: Academia, 2011, 517–522.
- Doroszewski, Witold. O kulturę słowa. Poradnik językowy. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1962, 1968.
- Faska, Helmut. „Morfologija“. [In:] Serbščina. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Opole: Uniwersytet Opolski, 1998, 212–228.
- Fasske Helmut, Siegfried Michalk. Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie. Bautzen: Domowina, 1981.
- Kučała, Marian. „Zanikanie kategorii żywotności – nieżywotności w jednej z gwar polskich“. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej X, 1971: 43–57.
- Kučała, Marian. Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny. Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1978.
- Kurz, Josef. Učebnice jazyka staroslověnského. Praha: SPN, 1969.
- Łaziński, Marek. O panach i paniach. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Miodek, Jan. Rzecz o języku. Szkice o współczesnej polszczyźnie. Wrocław: Ossolineum, 1983.
- Miodek, Jan. Rozmyślajcie nad mową! Warszawa: Prószyński i S-ka, 1998.
- Mlúvnice češtiny 2. Praha: Academia, 1986.
- Mlúvnice současné češtiny 1. V. Cvrček a kol. Praha: Karolinum, 2010.
- Mračníková, Renáta. „Kategoría životnosti a mužskej osoby v západoslovanských jazykoch“. [In:] Studia Academica Slovaca 35, 2006, 435–448. <https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_35_2006.o.pdf> 06.03.2018.
- Perlin, Jacek. „O zmiane biernika w użyciach nieparadygmacyjnych“. Linguistica Copernicana 13, 2016: 293–299.
- Sedláček, Jan. Stručná mlúvnice srbocharvátštiny. Praha: Academia, 1989.
- Skwarska, Karolína. Konkurence genitivu a akuzativu s tranzitivními slovesy v češtině, ruštině, polštině a slovinštině. Nepublikovaná disertační práce. Praha: FF UK, 2004.
- Sokolová, Miloslava. Nový deklináčny systém slovanských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. <http://www.juls.savba.sk/ediela/novy_deklinacny_system/novy_deklinacny_system_slovanskych_substantiv.pdf> 06.03.2018.
- Szober, Stanisław: Gramatyka języka polskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.
- Šimandl, Josef (ed.) Slovník afixů užívaných v češtině. Praha: Karolinum, 2016.
- Šulc, Michal. „Životná koncovka –a v akuzativu singuláru neživotných maskulin.“ Jazykovédné aktuality 38, 2001: 117–128.
- Toporišič, Jože. „Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika.“ Slavistična revija 1974: 245–262.
- Toporišič, Jože. Slovenska slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja, 2000.
- Vondráček, Miloslav. „Životnost“. [In:] Kapitoly z české gramatiky. Praha: Academia, 2011, 610–652.
- Wiemer, Björn. „Objektive Wiederholungstaten, verworrene Funktionsbelegungen und entartete Inferenzen in der Synchronie als Folgen der Diachronie.“ [In:] T. Anstatt, B. Hansen (eds.) Entwicklungen in slavischen Sprachen 2. Für Volkmar Lehmann zum 60. Geburtstag von seinen Schülerinnen und Schülern. München: Verlag Otto Sagner, 2003, 35–62.
- Žigo, Pavol. Anológia a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov. Bratislava: Veda, 2012.
- Беларуская граматыка. Ч. 1. М. В. Бірыла, П. П. Шуба (рэд.) Мінск: «Навука техника», 1985.
- Беларуская мова. Лукашанец, А. и др. (рэд.) Opole: Uniwersytet Opolski, 1998.

- Гловинская, Марина Я. «Изменения в морфологии и синтаксисе». [В:] Русский язык. Е. Ширяев (ред). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski, 1997, 203–232.
- Ицкович, Виктор А. «Существительные одушевленные и неодушевленные в современном русском языке (Норма и тенденция)». *Вопросы языкознания* 1980, 4: 84–96.
- Кузьмина, Ирина Б. Синтаксис русских говоров в лингвогеографическом аспекте. Москва: «Наука», 1993.
- Пипер, Предраг и др. Синтакса савременога српског језика. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
- Русская грамматика. Прага: Academia, 1979.
- Русская грамматика II. Москва, Издательство «Наука», 1980.
- Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1969.
- Федосюк, Михаил Ю. «Джип подрезал «форда», или Существует ли в русском языке грамматическая категория одушевленности / неодушевленности?» *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 51, 2016: 72–87.

Slovníky

- ASSČ: Akademický slovník současné češtiny. ÚJČ AV ČR. <<http://www.slovníkcestiny.cz/web/uvod.php>> 20.01.2018.
- ISJP: Inny słownik języka polskiego. Bańko, M. (red.) Warszawa: PAN, 2000.
- SSČ: Slovník spisovné češtiny. Praha: Academia, 1978.
- SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970–1991.
- SSSJ: Slovník súčasného slovenského jazyka. JÚLŠ SAV, 2006–2015 <juls.savba.sk>. 22.01.2018.
- WSJP: Wielki słownik języka polskiego. P. Zmigrodzki (red. nac.) <www.wsjp.pl> 22.01.2018.
- WSPP: Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN. Pod red. A. Markowskiego. Warszawa: PWN, 2004.
- БТСРЯ: Большой толковый словарь русского языка. Гл. ред. С. А. Кузнецов. <www.gramota.ru> 20.01.2018.
- НТСУМ: Новий тлумачний словник української мови. У 4 томах. Київ 1999.
- РСКНЈ: Речник спрскохрватског књижевног и народног језика. Београд 1959–.
- ТСБМ: Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1977–1984.

Korpusy

- ČNK: Český národní korpus. <www.korpus.cz> 20.01.2018.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego. <www.nkjp.pl> 20.01.2018.

Каролина Скварска

ZAPNUL UŽ JSI TOHO MOBILA? [ДА ЛИ СИ УКЉУЧИО ТАЈ МОБИЛНИ?]
О АКУЗАТИВУ ЈЕДНИНЕ ИНАНИМАТНИХ ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА
У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Резиме

У словенским језицима долази до ширења употребе наставка *-a* у акузативу једнине именица мушког рода које означавају неживо, те се говори о синкретизму облика генитива и акузатива једнине. Ова проблематика се обично повезује са проучавањем категорије аниматности, у појединим истраживањима и са питањима партитивности, појединачности – збирности, активности – пасивности ентитета.

У раду се са компаративног аспекта анализирају следећа питања:

- семантичке групе именица за које је ова појава карактеристична у словенским језицима
- експресивна маркираност таквих облика, њихова стилска карактеристика
- синтаксичка позиција инаниматне именице мушког рода са наставком *-a*
- обрада дате појаве у лексикографији
- корелација између ове појаве и конкуренције наставака у облику генитива једнине инаниматних именица мушког рода: конкуренција наставака у језицима који имају и наставак *-u* у генитиву једнине мушког рода доводи до процеса ширења наставка *-a* у акузативу једнине.
- однос између проучаване појаве и других формалних средстава за означавање бића: испоставља се да је степен продирања наставка *-a* у акузатив једнине инаниматних именица мушког рода под утицајем присуства у језику других формалних показатеља категорије бића и њихове стабилности.

Процес ширења наставка *-a* у акузативу инаниматних именица мушког рода одвија се у свим словенским језицима, али различитим интензитетом. Најпрогресивнији је у пољском и чешком језику, а најмање је одмакао у руском, белоруском, српском и хрватском.

Кључне речи: генитив, акузатив, партитив, категорија бића, инаниматне именице, синкретизам

У ПОТРАЗИ ЗА РЕЧЕНИЧНИМ ПРЕДИКАТОМ – ДВА ПУТА, ИСТИ ЦИЉ*

Најважнији задатак овога истраживања јесте да укаже да је могуће, али и веома корисно за потребе практичне лингвистичке анализе, објединити депенденцијалну и функционалну теоријску парадигму, од којих прва трага за одговором о структурним а друга о значењским односима међу језичким јединицама.

Кључне речи: предикат, депенденцијална граматика, функционална граматика.

The main purpose of this research is to show that it is not only possible but also beneficial in practical linguistic analysis to integrate dependency and the functional theoretical model, the former seeking answers regarding structure and the latter searching for meaningful relations between linguistic units.

Keywords: predicate, dependency grammar, functional grammar.

1. Увод

Иако се на први поглед може учинити да су, у светлу савремених лингвистичких кретања, одговори на овако насловљену тему већ дати, ипак је, сматрамо, баш ово модерно доба собом донело прегршт нових приступа који су у значајној мери границе међу темељним језичким категоријама битно релативизовали, тако да и сама реченица, као основна синтаксичка јединица, може бити подвргнута најразличитијим облицима анализе, који, што је важно истаћи, не воде увек истом циљу, односно не дају увек исте резултате.

Управо нас је ова спознаја да се одређеном појмовно-аналитичком апаратом не могу досегнути, или барем задовољити, сви циљеви и потребе синтаксичко-семантичке анализе понукала да кроз призму две теорије, депенденцијалне и функционалне граматике, покажемо предности и ограничења сваког од приступа, али и да истакнемо вредности лингвистичког еклектизма, који нас учи да је у центру сам предмет анализе а не теоријска парадигма, која увек изнова мора да се доказује или проверава.

За ову прилику смо одабрали једну од централних синтаксичких категорија – предикат, док нам појмовно-категоријални апарат обезбеђују две теорије, у мноме опречне – депенденцијална (ДГ) и функционална граматика (ФГ). У којој мери нас поменуте теорије могу одвести на потпуно различите стране лингвистичке науке, говори податак да се у ДГ појам предиката системски ни не разматра, штавише у њој је сва пажња усмерена на глагол, нарочито у финитном облику (Eroms 2000; Engel 2009; Mrazović 2009; Welke 2011), док се у ФГ ова

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

категија дефинише значењски, при чему се анализа своди на идентификацију дела реченице који даје податак о својству или особини, односно о процесу, а то подједнако могу бити и глаголи, и именице, и придеви (Dik 1997: 50, 194), нпр. *Ана учи*; *Марко је блед*; *Биљана је ученица*. Ако се тек накратко осврнемо на поимање предиката у логици као дела суда којим се нешто приписује субјекту (Кронгауз 2000: 237; Eisenberg 2013: 52), онда постаје јасно да у овом случају није реч само о лингвистичком већ и о методолошком проблему, који, међутим, за ову прилику желимо да посматрамо само из две, за лингвистику релевантне, перспективе – структурне и функционално-семантичке. Сматрамо да је то довољно, јер сваки језички знак представља специфичан спој форме и значења, па је стога сасвим оправдано запитати се где се налази структурно а где семантичко тежиште реченице – у једној или различитим лексичко-граматичким јединицама (в. Арутюнова 2000: 131). Док увођење појма језгра, с једне стране, претпоставља прихватање начела о хијерархијском устројству какве структуре, и формалном и значењском, дотле разликовање синтаксичког и семантичког језгра, с друге, предвиђа постојање различитих стратегија у обликовању појединих значења.

Управо бројни примери несагласја, или неслагања, форме и значења реченице јесу у самом центру наше пажње, при чему желимо да истакнемо како ограничења појединих теоријских приступа тако и њихову адекватност. Када је пак реч о неким практичним и теоријским аспектима рада, циљ нам је да покажемо да предикат није само реченични члан већ, много чешће, део реченице,¹ што значи да се његове границе могу али и не морају поклапати са границама финитума. Зато нам је полазна основа ДГ, а циљ – ФГ.

2. Депенденцијални модел реченичне структуре

Још смо у уводном делу навели да се појам предиката у депенденцијалној граматици посебно не разрађује, те да је сва пажња усредсређена на различите облике валентности финитума (Engel 2009: 120; Mrazović 2009: 520). Ово се у први мах може учинити и теоријски и методолошки неадекватним, посебно ако имамо у виду примере типа

- (1) Ана је висока.
- (2) Марко је добио напад беса.
- (3) Биљана је дошла до једног занимљивог открића.

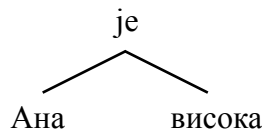
Депенденцијални граматички модел предвиђа да је у свим наведеним примерима структурно језгро реченице управни глагол, тј. финитум, и то *је*, *је добио* и *је дошла*, при чему је у примерима (2) и (3), прецизности и доследности ради, реч о глаголском комплексу који сачињава финитум и нелични облик централног, лексичког глагола (Engel 2009: 80). Овакав приступ омогућује да се врло педантно одреди састав какве структуре, што у конкретним случајевима значи

¹ У овом раду се разлика између реченичног члана и дела реченице темељи на критеријуму састава, при чему више аутономних синтаксичких јединица чине сложене конфигурације, или интеграте, које због своје надконституентске природе називамо једноставно – реченичним деловима.

да у примерима (1)–(3) имамо по три члана, и то *Ана + је + висока*, *Марко + је добио + напад беса* и *Биљана + је дошла + до једног занимљивог открића*. Како је депенденцијална граматика пројекционистичка теорија (Welke 2011: 2), то подразумева да управни глагол за себе везује остале чланове реченице, међу које подједнако убрајамо и елементе који чине његову леву и елементе који чине његову десну валенцију, дакле и субјекат и несубјекте. Међутим, у анализираним примерима је управо позиција тзв. несубјеката занимљива, можда и спорна.

Традиционална граматичка анализа полази од тога да је (други) главни део реченице предикат (Стевановић 1979: 34), након субјекта или пак заједно са њим (Стевановић 1979: 23; Eisenberg 2013: 42–43; Станојчић/Поповић 2014: 235), а то су *је висока*, *је добио напад беса* и *је дошла до једног занимљивог открића*, али оно што овај приступ превиђа јесте да се у току реченичнога члановања не руководимо граматичким већ, у бити, семантичким критеријумима. Дакле, питање које се само по себи намеће јесте да ли су наведене предикатске конструкције, заправо, компоноване синтаксичке јединице, интеграти, у којима се чува аутономност сваког интегралног члана.

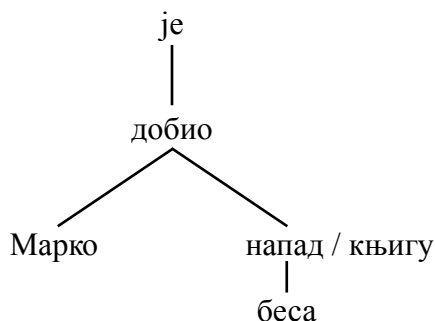
Тако је за поједине депенденцијалисте потпуно непремостив проблем да се докаже да придев *висока*, у реченици *Ана је висока*, доминира субјектом *Ана*, тим пре што се на предикативној позицији равноправно могу срести и именице и прилози, али и конструкције различитога састава, те напосе и зависне реченице, нпр. *Ана је учитељица/добро/у најбољим годинама/да те бог сачува* итд., што у одлучујућој мери компромитује начело по којем је предикативна допуна носилац валентности у реченици (Welke 2011: 108–109). Баш зато У. Енгел и сугерише да, ако се прихвати целовитост копулативне именске или прилошке конструкције, онда се ове јединице нужно морају посматрати као јединице лексикона, што је неодржива теза (Engel 1994: 104, 128, 152–153). Управо отвореност предикативне допуне за различите лексичко-граматичке јединице доказује да не може бити реч о реченичном регенсу већ о глаголском сателиту, као што је то уосталом и сам субјекат, што значи да је у таквој реченици носилац валентности – копулативни глагол. Зато су у депенденцијалном стаблу и субјекат и предикативна допуна позиционирани ниже у односу на копулу, нпр.:

Правилно читање односа у изложеној копулативној конструкцији води недвосмислено закључку да се ради о трочланој конфигурацији, чије је структурно језгро финитум *је*, коме гравитирају две допуне, субјекат и предикатив. Да исход структурне анализе не може бити другачији, доказују управо примери са предикативним допунама различитог лексичко-граматичког профила, што смо већ напоменули.

На сличан се начин у ДГ приступа и композиционој анализи примера (2), с том разликом да граматички профил несубјекатске допуне глагола *је добио*

ствара додатне недоумице. Наиме, једнозначно одређивање синтаксичког статуса конституената у еквивалентној реченици типа *Марко је добио књигу* не представља нарочит изазов, док пример (2), због промењеног семантичког профила и финитума и његовог објекта (Helbig 1992: 8), сваког истраживача ставља пред следећи избор: да ли је у интерпретацији прави пут структурни или функционалносемантички приступ. Сматрамо да и један и други имају своје оправдање, онај први нас учи како да проникнемо у логику структура, а други како да заронимо у свет значења. Зато, говорећи у духу овог у основи структуралистичког приступа, међу реченицама *Марко је добио књигу* и *Марко је добио напад беса* и нема разлике, посебно што се и једна и друга могу пасивизирати, нпр. *Кад се добије књига/напад беса...*, што потврђује сумње да десна валенција глагола *је добио*, *књигу* и *напад беса*, није променила свој граматички профил, те је и даље реч о – објекту, макар и формалном, неправом или празном (Алановић 2017: 97–99), што су, изгледа, само изговори за немоћ у доследности анализе. То се види и у зависности од стабла, у којем је структурна позиција сателита *књигу* и *напад беса*, заправо, иста.

Зашто уопште инсистирамо на структурној идентичности ова два примера, посебно што се неке може учинити да је овај аспект анализе одавно превазиђен? Валидан одговор на ово питање нам данас нуди и конструкциона граматика. Наиме, обе реченице изрази су једног типа конструкције, будући да је оба пута конституишу и исти глагол и исти аргументи. Када је пак реч о значењским разликама међу њима, оне се дугују глаголској полисемији и одговарајућој лексичкој селекцији (Goldberg 1995: 79). Дакле, проблем у анализи примера (2) представља семантички профил другог комплемента, и то на исти начин на који је то случај у примеру (3).

Да смо којим случајем у разматрање узели структуру реченице типа *Ана је дошла до куће*, не бисмо имали неки нарочит језички проблем да обрадимо, али значењска неподударност конструкција *до куће* и *до једног занимљивог открића* значајно уздрмава, чак оспорава, ДГ-модел, барем на први поглед. Но, уз мало више труда и напора, брзо бисмо се сетили да се конструкцијом *до* + генитив не изражава само просторно значење, већ и временско, нпр. *Ана је дошла до поноћи*, али и друга, можда још нетипичнија, нпр. *Ова вест је дошла и до мене* итд. Дакле, иако је основно значење ове генитивне конструкције просторно, ни она друга нису необична, али зато онемогућавају, или барем онеобичавају, прецизнију композициону анализу целе реченице. Зато, ако су *до*

куће и *до поноћи* адвербијали, први просторни а други временски, да ли је онда упутно на исти начин поступити и са *до мене* и *до једног занимљивог открића*? Наравно да не!

Срећом по депенденцијалисте, у овом правцу се поодавно одомаћио приступ по ком се у сваки реченични модел морају уградити и обриси семантичке валентности финитума (Helbig 1992: 3, 7–8), а у посматраним случајевима је баш о томе реч. Тако, ако претходним додамо и следеће примере:

(4) Ова мода је дошла и у наш град/на институт/међу наше људе.

(5) Марко је дошао у незгодну ситуацију/у посед лопте/на удар критике/на идеју.

примећујемо да се низ ‘атипичних’ примера употребе глагола *доћи* шири, као и да су значењске варијације његове десне валенције разнолике. Но, оно што се не сме пренебрегнути јесте да евентуална немогућност замене овог глаголског сателита одговарајућим прилогом не доказује ништа друго него да реализовано значење не подлеже овој врсти трансформације, за разлику од оних просторних или временских, нпр. *Ана је дошла до јутра/тада* и *Ана је дошла до куће/ тамо* итд. Дакле, изостанак прилошке супституције потврђује да није реч о просторним или временским адвербијалима, али је проблем друге врсте – како објаснити формалну неуједначеност десне глаголске валенције у примерима (4) и (5).

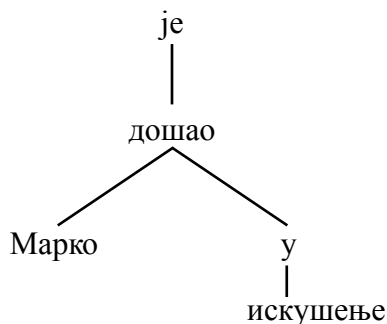
Једно од кључних обележја адвербијала јесте формална неспецифичност (ФОСП– [Ågel 2000: 204–206]), а то долази отуда што им је примарни језички израз – прилог (Белић 1998 [1941]: 129, 157). Како је у примерима (4) и (5) реч о адвербијалним континуантима, не чуди што у њима није граматикизован један модел синтаксичке валентности, већ више њих, што значи да овим процесом непосредно руководе новоуспостављене значењске везе на релацији глагол – сателит. Дакле, последња два примера илуструју механизам граматикизације специфичних значења, при чему су нека у тешњој или пак лабавијој вези са основним конструкционим значењем.

Појава транспозиције примарног значења у секундарна апстрактнија, праћена специфичним обликом граматикизације, може се подвести под појам секундарне комплементизације, а она се у најкраћем испољава у промени валенцијског статуса сателита, при чему примарни суплементи постају – алтернативни комплементи. Премда оваква класификација изгледа неуобичајено, она се, међутим, чини сасвим пригодном, јер је нужно уважити два важна аспекта појаве: најпре, пут настанка конструкције, а потом и њену формалну нестабилност или чак нестабилност. Зато алтернативне комплементе сматрамо обавезним елементима за конституисање специфичног значења, што сигнализира једну другу важну појаву, а то је нелексичка или функционална употреба глагола (Алановић 2017: 93), чему ћемо се касније вратити.

Управо примери (4) и (5) најбоље илуструју значењске преоблике у реченици, како у домену семантике глагола тако и у домену семантике његових комплемената, при чему, нарочито у (5), сам глагол више не идентификује процес већ то чини јединица која попуњава његову десну валенцију (в. Radovanović

1977: 61; Тополињска 1982: 37; Всеволодова 2000: 168; Золотова 2003: 96). Зато се конструкције *доћи у посед лопте*, *доћи на удар критике* или *доћи на идеју* не могу другачије интерпретирати осим као ‘поседовати лопту’, ‘бити критикован’ или ‘сетити се’, што још једном потврђује да форма и значење не чине нераскидиву везу, односно да иста форма често има различита значења (Helbig 1992: 143; Croft 2009: 108; Золотова 2009: 231, 233). Ово свакако отежава једнозначну синтаксичку анализу, али нас не омета да констатујемо да у примерима типа *доћи у зреле године*, *доћи у посед лопте*, *доћи у искушење*, *доћи у сукоб са свима* итд. бележимо транспозицију просторног значења у различите облике предикативности, те да се ради о синтаксичким конфигурацијама које чини финитум и једна његова функционална пројекција, која одговара, или је по форми најближа, адвербијалима. Да није реч о фразеологизмима нити о јединицама лексикона, говори управо њихова лексичка отвореност или шематичност (Croft/Cruse 2007: 248–253), као и могућност анафоризације предикатског језгра, нпр. *зреле године у које је дошао*, *искушење у које је дошао* и сл. (Алановић 2017: 97).

Иако остаје дилема у коју синтаксичку категорију сврстати конструкције у *зреле године*, у *посед лопте*, у *искушење*, у *сукоб са свима*, како је реч о функционалној пројекцији глагола *доћи*, то у депенденцијалном стаблу изгледа овако:

Последње депенденцијално стабло илуструје да парадигматски облик глагола *доћи* и даље чини структурно језгро реченице, док преостала два елемента представљају његове непосредне сателите (или депенденсе), од којих је један субјекат. Како онда синтаксички одредити у *искушење*?

Ако се зачас вратимо копулативним конструкцијама, ваља нагласити да ни оне нису значењски монолитне, нпр.

- (6) Мост је био мета напада.
- (7) Буџет је тема расправе.
- (8) Пад извоза је узрок слабљења динара.

Иако у сва три примера имамо исти структурни образац, њихова значењска интерпретација је потпуно различита, и то ‘напали су мост’, ‘расправљају о буџету’ и ‘динар је ослабио због пада извоза’. Са лакоћом констатујемо да у реченицама (6)–(8) синтагме *мета напада*, *тема расправе* и *узрок слабљења динара* имају функцију предикативне допуне, без обзира на значењске одно-

се у речници. Но, док су субјекат, објекат и предикатив формалноспецифичне јединице, што значи да им је падежни израз иманентан (Белић 1998 [1941]: 129, 157), ово се не односи и на адвербијале. Зато, не због форме већ због значења, финалну акузативну конструкцију типа у *дућан* одређујемо као просторни адвербијал, а у *поноћ* као временски, нпр. у *доћи* у *дућан* или *доћи* у *поноћ* и сл. Уколико поменути акузативна конструкција не одговара једном од ова два семантичка профила, онда је и није могуће позиционирати међу адвербијале. С друге стране, уз глагол *доћи* граматикализовани су различити адвербијални обрасци, али овај пут са неадвербијалним значењем, нпр. *доћи* у *сукоб*, *доћи* на *помисао*, *доћи* под *удар* итд., при чему је слободан избор форме немогућ, нпр. **доћи* на *сукоб*, **доћи* у *помисао* и сл. Како у последњим примерима пратимо различите мотивационе механизме током настанка конструкције, за овај тип глаголских сателита може се резервисати термин – трансадвербијали, а разлози су следећи:

(а) реч је о реченичним члановима чији је степен формалне предвидивости и даље низак;

(б) веза са примарним конструкционим обрасцем, барем у појединим случајевима, није у потпуности изгубљена;

(в) новоконституисани реченични модел није резултат обавезне или примарне валентности глаголског регенса;

(г) стабилизација конструкционе форме регулисана је унутарреченичним семантичким односима.

Колико је процес трансадвербијализације плодносан у језику, илуструју примери типа *Овај трач је дошао и до директора*, *Ана је дошла до великог открића*, *Марко је дошао до новца* итд., у којима бележимо агентизацију, предикатизацију и објектизацију генитивне конструкције с предлогом *до*, која, изгледа, узвратно делује на депроцесуализацију или полисемизацију глагола *доћи*, за шта нам као тест могу послужити и резултати поступања по програмској наредби ‘доврши реченице *Ана је дошла* и *Марко је дошао*’, која не би укључила допунску информацију о језичком садржају који треба да се добије.

На могуће питање зашто не говоримо и о трансубјекту и трансобјекту, одговор је врло једноставан – граматички профил ових јединица, за разлику од оног семантичког, није промењен, нпр.:

(9) Обузела ме је зебња.

(10) Обузео ме је страх.

(11) Дао сам јој сигнал.

Иако није спорно да именице *зебња* и *страх* ‘врше’, и даље, функцију граматичког субјекта, видимо то на основу конгруенције са финитумом, а да именица *сигнал* фигурира као директни објекат глагола *дати*, што изводимо на основу могуће пасивизације, *Сигнал јој је дат*, немогуће је отети се утиску да у овим примерима конституентска анализа долази до својих крајњих домета, те да више не задовољава потребе интерпретације значења реченице (Золотова 2009: 16, 18–19).

Међутим, семантички мотивисана анализа реченице не налази се у исходишту депенденцијалног модела, то је управо структурни план, при чему је циљ описа утврдити број и облик потребних елемената како би се добила граматична и смисаоно прихватљива реченица (Welke 1988: 11). То значи да су примери типа *Ана је дала Марку књигу* и *Мама је дала сину пољубац* структурно идентични, мада је јасно да у последњем случају тип ситуације није одређен функционално употребљеним финитумом већ сателитом који задовољава његову десну валенцију. Зато се у овом приступу за све глаголске сателите или користи општи термин комплемент (Béchade 1993: 180), или се пак прави стиктна разлика између допуна и додатака (Helbig 1992: 72; Engel 2009: 130; Mrazović 2009: 520), што опет отвара низ проблема друге врсте (Ågel 2000: 197).

Већ смо навели да анализирани примери показују крајње домете депенденцијалног модела, у ком је једно од често критикованих места изостанак изграђеније теоријске апаратуре којом би се обухватиле различите семантичке варијације унутар једног структурног модела. Управо овај недостатак попуњавају функционални приступи језику.

3.0 Функционални модел реченице структуре

Категорија предиката заузима једно од централних места у теоријско-методолошкој апаратури функционалних приступа језику (Всеволодова 2000: 136; Мустайоки 2006: 178), с том разликом да је структурна организација ове језичке јединице у другом плану. Зато С. Дик за предикат и узима одређене морфолошке класе (Dik 1997: 58–59), као што су глаголи, именице и придеви, јер оне на непосредан начин дају податак о процесу или уопште својству каквог појма. Тако су глаголи предикати када су употребљени пунозначно, а именице и придеви углавном када допуњују копулативне и сродне глаголе, нпр. *Марко пева лепо*, *Ана је учитељица*, *Мира је висока*.

За функционалне приступе језику, видимо, граматичка организација предикатске конструкције не игра важну улогу, па су зато предикати и именице као главе синтагми и придеви у атрибутској функцији (Dik 1997: 194), нпр. *лепа песма*, премда више није реч о асерцији већ евентуално о пресупозицији предикације типа *Песма је лепа* (Welke 2011: 73, 111).

Ипак, највећа је предност оваквог погледа на језик управо потреба да се законитости структура подреде значењу и комуникативној функцији (Золотова 2003: 168), што је потпуно обрнута перспектива у односу на депенденцијалну граматику. Међутим, то свакако не значи да се граматичка организација исказа не може или чак не треба описивати. Тако, значење оптаивне модалности се може изразити различитим језичким средствима (Пипер 2005: 642), а овде их само неколико наводимо, нпр.:

- (12) Ана не жели да летује са родитељима.
- (13) Ана нема жељу да летује са родитељима.
- (14) Ана је напустила жеља да летује са родитељима.
- (15) Код Ане се изгубила жеља да летује са родитељима.

Грамагичке моделе у последња четири примера у најкраћем бисмо описали овако: у (12) модални оператор је модал *желети* који конституише глаголски комплекс заједно са лексичким глаголом *летовати* са којим чини структурно језгро реченице; у (13) модални оператор је именица *жеља*, која заузима позицију резервисану за директни објекат глагола *немати* и за коју је везана допунска клауза у којој тек лични глагол непосредно означава конкретан процес; у (14) и (15) именица *жеља* са допунском клаузом чији лични глагол означава конкретан процес стоји на позицији грамагичког субјекта, с том разликом да је носилац жеље у (14) на позицији директног објекта, *Ану*, а у (15) изражен је трансдвербијалом, *код Ане*. У (12) и (13) грамагички субјекат носи информацију о носиоцу жеље.

Примери (12)–(15) доказују колико се значење појединих синтаксичких категорија удаљава од њиховог основног семантичког профила, као и да се иста или сродна значења на различите начине могу грамагичализовати, за шта се одговорним могу сматрати основни механизми мишљења.

Тако се и предикат, или предикатска конструкција, може несметано протезати на различите чланове реченице. Иако са неједнаком учесталošћу, носилац информације о конкретном процесу реализује се, користећи се појмовником традиционалне синтаксе, на позицији субјекта, објекта, адвербијала и атрибута (в. Арутюнова 2000: 140–143; Алановић 217: 96). Како поменуте функције преузимају улогу предикатора (в. Thompson 2004: 60), или непосредног експонента пропозиционог предиката (Алановић 2017: 97), није тешко претпоставити, при чему у основи ове појаве углавном леже различити мисаони механизми, тј. метафорични сценарији, поглавито супстанцијализација, персонификација и оријентација (Wildgen 2008: 79–82). Међутим, иако се предикатско језгро често не поклапа са управним глаголом, оно са њим ипак стоји у тесној вези, те стога често и добијамо предикатске конфигурације неједнакога састава, у којима се прати општи принцип поделе грамагичких и лексичко-семантичких улога, где прве преузима финитум а друге неки његов сателит. У наставку ћемо укратко изложити различите структурне типове предикатских конструкција, у чији састав улази предикаторски (тј. формални, фактивни или процесуални) субјекат, објекат, адвербијал или атрибут.

Предикаторски субјекат типичан је за примере у којима управни глагол преузима улогу фазног или интензификационог оператора, као што су:

- (16) Почиње продаја станова.
- (17) Изградња моста је опет стала.
- (18) Расте интересовање за крагујевачког фићу.
- (19) Опала је продаја намештаја.

Примери (16)–(19) потврђују наше раније становиште да је у њима промењен само семантички профил субјекта, те да због тога нема разлога уводити нову синтаксичку категорију.

Исто важи и за предикаторски објекат, нпр.:

(20) Извели су снажан напад.

(21) Препустио се нераду.

Када је пак реч о (транс)адвербијалним позицијама, преиначавање просторног адвербијала у предикаторску јединицу резултат је семантичког механизма трансадвербијализације, при чему овом поступку подлежу различите формално-значењске јединице, нпр.:

(22) Још нисмо дошли до те спознаје.

(23) Пошли смо од друге претпоставке.

(24) Упали су у огромне дугове.

(25) Нико није дошао на сличну идеју.

И на крају, померање предикатског семантичког језгра на позицију атрибута, типично је за примере где се глава синтагме, најчешће именичке, појављује као модални или фазни оператор, нпр.:

(26) Нема потребе за доласком.

(27) Ближи се крај расправе.

Традиционални приступи у синтакси врло опрезно приступају овим проблемима, заговарајући јединство више различитих функција, чија се аутономност, међутим, у наведеним примерима не може довести у питање, о чему је било речи у претходном поглављу. Оно што би се још могло додати јесте да у оваквим граматичким спојевима заиста постоји виши степен значењске интеграције, па се за овакве синтаксичке интеграте усталио назив глаголска перифраза, декомпоновани предикат, перифрастични предикат и сл. (Тополињска 1982; Radovanović 1990; Mrazović 2009). Међутим, ова теоријско-методолошка ограничења на којима почивају структурно мотивисани приступи врло се лако превазилазе у функционално оријентисаним лингвистичким моделима, у којима је полазна основа увек остварени значењски профил неке језичке јединице, лексичке и граматичке.

Тако, типично обележје субјекта и објекта јесте да означавају непосредне учеснике ситуације, који у њој остварују различите улоге, углавном агенса, односно пацијенса или адресата. Како пак именице *продаја*, *изградња*, *интересовање*, *напад* и *нерад* означавају различите процесе, то се актанта интерпретација субјекта или објекта замењује оном предикаторском. На истом принципу је заснована и трансадвербијализација, само што се у овом случају транспозиција значења односи на сирконстанте, и то просторне. Но, неке од поменутих значењских трансформација имају великих реперкусија како на интерпретацију улоге других чланова реченице тако и на расположиве језичке могућности увођења преосталих елемената пропозиције.

Предикаторска интерпретација субјекта претпоставља алтернативно прерапоредивање преосталих пропозиционих чланова, где бележимо:

(а) померање акторских актаната на сирконстантне позиције у реченици:

(28) У њу се уселио неки немир.

(б) померање акторских актаната на објекатске позиције у реченици:

(29) Ухватила ме је нека нервоза.

(в) померање актаната на синтагматске позиције:

(30) Расте интересовање деце за гимнастику.

Предикаторска интерпретација објекта одговорна је, сасвим природно, за алтернативно прерапоредивање објекатских актаната, што подразумева:

(а) померање пропозиционог објекта дубље у објекатску синтагму:

(31) Суд је праведно извршио поделу имовине.

(б) померање пропозиционог објекта на адвербијалне позиције:

(32) Баци поглед на ову реченицу!

С обзиром на то да су адвербијали периферни чланови реченице, њихова предикаторска реализација не омета актантну интерпретацију субјекта или објекта, нпр.

(33) Упао је у невољу.

(34) Увукао га је у сукоб.

Међутим, питање које до сада нисмо разматрали тиче се улоге управног глагола у анализираним синтаксичким интегратима. Још смо у уводном делу рекли да измештање семантичког језгра предиката из окриља управног глагола води слабљењу његовог лексичког на рачун функционалног значења, које се развија у приликама када лексичке јединице преузимају граматичку улогу (Алановић 2017: 91).

У глаголским перифразама типа *доћи/довести у неприлике*, в. (35)–(39), глаголи *доћи*, *довести*, *ући*, *упасти*, *купати се* итд. нису ни лексички ни граматички употребљени, а то значи да, прво, не означавају процес, и друго, да не служе за грађење нових граматичких парадигми или облика. Наиме, ови глаголи се срећу у граматичком обрасцу типичном за њихову лексичку реализацију, што значи да и даље фигурирају као структурни центар (Золотова 2003: 156), иако нису непосредни носиоци предикативности у реченици (Золотова 2009: 127), нпр.:

- (35) Дошла је у озбиљне године.
 (36) Доводиш ме до лудила.
 (37) Ушао је у сукоб са свима.
 (38) Упао је у невољу.
 (39) Купа се у зноју.

Раније смо рекли да неки од глаголских комплемената, тј. допуна и одредаба, носе информацију о конкретном процесу, у последњим примерима то су трансдвербијали, док за глагол остаје да регулише неке типичне граматичке категорије, нпр. персоналност, темпоралност, модалност, аспектуалност, дијатезу и сл. (Золотова 2009: 128). Међутим, ако упоредимо перифразе које означавају исти ситуациони тип, односно имају исти пропозициони предикат у својој основи, нпр. ‘расправљати’, можемо лакше одредити ‘остатке’ лексичког значења функционалног глагола који у мањој или већој мери модификују значење целог предикатског израза, нпр.: *вратити (се) / кренути / одвести / склизнути / ступити / увести / увући / укључити (се) / умешати (се) / уплитати (се) / упустити се / ући / улазити у расправу*. Као што видимо на основу ових неколико наведених примера, примарна улога функционалног глагола јесте да означи почетну фазу вршења именицом *расправа* означене радње, при чему се додатна значења тичу: (а) аутокаузативног или каузативног деловања агенса, нпр. *ући и увући*; (б) вољног или невољног, тј. непланираног или акцидентног ангажовања агенса, односно објекта каузације, нпр. *укључити се/склизнути и умешати/укључити*; (в) накнадног или поновног ангажовања у радњи, нпр. *укључити се и вратити се*; (г) пожељности или непожељности, односно сврсисходности или несврсисходности укључивања у већ започету радњу, нпр. *умешати се и уплитати се*; (д) неспремности агенса за вршење радње, нпр. *упустити се*; (ђ) доживљаја радње као непланиране последице, нпр. *одвести* итд. Функционални глагол, дакле, даје податак о некој релевантној околности под којом се врши радња, неретко и о некој релевантној интензитетској компоненти саме радње (нпр. *купати се у зноју*), које је неретко могуће лексикализовати (нпр. *много се ознојити*), што их смешта у прелазно поље између лексичких и граматичких речи.

Управо примери функционалне употребе глагола показују колико је незахвално изводити ‘хируршке резове’ у синтаксичкој анализи. Премда је у случају овог типа интеграта именица семантичко језгро предикатског израза, она није довољна да би се добио реченични предикат, а разлог је што без финитума, или управног глагола, ни предикат не може добити свој граматички профил, као ни сама реченица уосталом. Сада смо се, у неку руку, вратили у окриље депенденцијалне граматике, а то је зато што се и у функционалним приступима итекако води рачуна о томе какве су граматикализационе могућности појединих значења, што оправдава еклектички приступ који овде заговарамо.

4. Закључак

Један од циљева овога рада био је да укажемо да, семантички гледано, предикат не мора бити само један реченични члан већ део реченице, тачније интеграт

састављен од две или више синтаксичких јединица. С друге стране, иако се семантичко језгро реченице често не поклапа са њеним структурним језгром, у раду смо заговарали став да се предикатски израз ипак не може замислити без финитума. Ово је отуда што је означени процес нужно ситуирати временски, дати му аспектуална обележја, довести га у везу са потребним бројем актера, повезати га са другим процесима, околностима итд. Премда и номинализовани изрази дају податак о процесу, он се у том случају, међутим, доживљава само као статична представа, концепт или скуп идеја, а никако као динамички елемент неке конкретне ситуације. Зато у примерима типа *Његов долазак нас је све изненадио* имамо један прост предикат, *је изненадио*, и још један номинализовани израз, *његов долазак*, који означава само концепт процеса, или пак концепт какве ситуације, те који није интегрисан у предикатски израз. Зато реченични предикат нужно чини финитум, самостално или заједно са једном својом функционалном пројекцијом, без обзира на евентуалну значењску сложеност целог израза, нпр. *Код младих је нестала жеља за рад*. Тако, у предикатском изразу *је нестала жеља за рад* видимо следећу значењску композицију: именица *рад* је његово семантичко језгро, именица *жеља* је модални а глагол *нестати* фазни оператор. На сличан начин бисмо поступили и да рашчлањујемо реченицу типа *Млади су престали да желе да раде*. Зато, сасвим поједностављено говорећи, структурни приступи језику служе да се идентификују неопходни градивни елементи реченице, док они функционални омогућују да се ови међусобно смисаоно повежу, и укомпонују.

Овим радом ипак нисмо успели да до краја отклонимо проблем, или дилеме, синтаксичког позиционирања глаголских сателита са предикаторским значењем, нпр. *Десио се судар* ^{субјекат} [← Сударили су се], *Добио је добру идеју* ^{објекат} [← Сетио се] итд., што можда и није нужно јер им се граматички профил не мења. Али оно што се у оваквим примерима мења јесте реченична перспектива, када је граматичка тема процес, или пак сам доживљај процеса, нпр. *доћи до спознаје, упасти у дугове, испасти из форме* и сл.

Цитирана литература

- Алановић, Миливој. „Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе“. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LX/2, 2017: 87–117.
- Арутонова, Нина Д. Предложение и его смысл. Москва: УРСС, 2003.
- Белић, Александар. Општа лингвистика (прир. Милка Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998 [1941].
- Всеволодова, Майя. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Москва: МГУ.
- Золотова, Галина А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва: УРСС, 2003.
- Золотова, Галина А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва: УРСС, 2009.
- Кронгауз, Максим А. Семантика. Москва: РГГУ, 2001.
- Мустайоки, Арто. Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам. Москва: Языки славянской культуры, 2006.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. Синтакса савременог српског језика. Проста реченица, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. Граматика српског језика за гимназије и средње школе. Београд: Завод за уџбенике, 2014.

- Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик II. Београд: Научна књига, 1979³.
- Тополињска, Зузана. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолог XXXVIII*, 1982: 35–49.
- Ågel, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Béchéade, Hervé. *Syntaxe du français moderne et contemporain*. Paris, PUF, 1993.
- Croft, William, David Alan Cruse. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP, 2004.
- Croft, William. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Dik, Simon C. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the clause*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1997.
- Eisenberg, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2013.
- Engel, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 1994.
- Engel, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- Eroms, Hans-Werner. *Syntax der deutschen Sprache*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000.
- Goldberg, Adele E. *Constructions: A construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1995.
- Helbig, Gerhard. *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- Klaus, M. Welke. *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.
- Klaus, M. Welke. *Valenzgrammatik des Deutschen. Eine Einführung*. Berlin – New York: De Gruyter, 2011.
- Mrazović, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- Thompson, Geoff. *Introducing Functional Grammar*. Arnold: London, 2004
- Wildgen, Wolfgang. *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008.

Milivoj Alanović

IN SEARCH FOR A PREDICATE IN THE SENTENCE – TWO WAYS, ONE GOAL

Summary

The main purpose of this research is to show that it is not only possible but also beneficial in practical linguistic analysis to integrate dependency and the functional theoretical model, the former seeking answers regarding structure and the latter searching for meaningful relations between linguistic units. Therefore, structural approaches to language serve to identify the necessary building blocks of a sentence, while functional approaches integrate these elements.

One of the goals of this paper is demonstrate that the predicate does not have to be just one constituent, but rather a part of the sentence, composed of two or more syntactical units. Although the semantic center of the sentence often does not coincide with its structural center, we argue that the predicate construction cannot be built without a finite verb. This is because this is the designed process that is necessary to situate the sentence in time, to give information about its specific features, to relate it to a certain number of actors, to connect it with other processes, circumstances, etc. Although nominalized constructions provide information about the process, in this case, it is perceived only as a static representation, a concept or a set of ideas, and not as a dynamic element of a particular situation. Therefore, in the example *Његов долазак нас је све изненадио*, we have a simple predicate, *је изненадио*, and another nominalized construction, *његов долазак*, which signifies only the concept of a process, or the concept of a situation, and which is not integrated into a predicate construction. That is why the sentence predicate is necessarily a finite verb, independent from or conjoined to one of its functional projections, regardless of the possible semantic complexity of the whole construction, e.g. *Код младих је нестала жеља за рад*. Thus, in the predicate construction *је нестала жеља за рад*, we see the following semantic structure: the noun *рад* is its semantic center, the noun *жеља* is a modal operator and the verb *нестати* is an aspectual operator.

Keywords: predicate, dependency grammar, functional grammar.

ОСИП МАНДЕЉШТАМ У СРПСКОМ РУХУ И ДУХУ – Рецепција Мандељштама у српској књижевности и култури –

Анализом релевантних текстова који спадају у документе преводилачке рецепције, грађе која се односи на књижевнокритичко и књижевноисторијско тумачење уметничког дела и судбине О. Мандељштама у књигама, чланцима и есејима српских аутора, увидом у текстове лирских песама, поема, књижевне прозе и других записа српских писаца, као сведочанства наше стваралачке рецепције руског писца, покушаћу да дођем до што целовитије скице путева, интензивитета и карактера уткивања Мандељштама у српску књижевност, драмску уметност и и шире оквире српског духа.

Кључне речи: руска књижевност, српска књижевност, српско позориште, српско-руске културне везе, теорија превођења.

Through an analysis of relevant literature concerning translation reception and the literary criticism and literary history works on the artistic creation and destiny of Osip Mandelstam by Serbian authors, the author aims to provide a comprehensive summary of the ways, intensity and character of Mandelstam's presence in Serbian literature. Also examined are the lyrical poems, literary prose and other works by Serbian authors which show influence of this Russian author on Serbian literature, dramatic arts and the Serbian spirit in the wider sense.

Key words: Russian literature, Serbian literature, Serbian theatre, Serbia-Russia cultural relations, theory of translation.

1.

У 79. години после Мандељштамове смрти један од истакнутих српских песника афирмисаних током 60–70-их година XX века Божидар Шујица у београдском листу „Данас“ обелоданио је одломак из своје необјављене књиге сећања чији је радни наслов *Са*. Тај одломак, који је, иначе, посвећен Јевтушенку (под насловом *Јевгениј Јевтушенко. Дугоноги Дон Кихот*), садржи неколике драгоцене акценте који се могу читати и као једно од сведочанстава о рецепцији Мандељштама у српској култури. Цитираћу тај део Шујичиног текста:

„Почетак песничке каријере Јевгенија Јевтушенка поклапа се са Стаљиновом смрћу 1953. Песнику је двадесет година и он пева о својим вршњацима који корачају свечаним кораком носећи ковчег Стаљина. <...>

Време је детронизације култа Стаљинове личности након Хрушчовљевог реферата на XX конгресу КПСС о култу личности и његовим последицама. Време је отопљавања и критике бирократског догматског одлучивања у политичком, друштвеном и културном животу. Из сибирских лагера враћају се и рехабилитују политички осуђеници, научници и уметници. То време биће запамћено по томе што су писци, пре свега млади песници предвођени Јевтушенком изашли пред читаоце и казивали стихове на митинзима поезије. Њихов песнички ангажман имао је политички карактер горчине, наглашено идеолошко изражавање и невиђену комуникацију са публиком. У свету се до појаве Јевтушенка никад

није десило да песник чита пред сто хиљада људи. Толику масу могли су да привуку у смутном времену популисти и демагози, естрадни уметници или фудбалске утакмице. Али један песник да казује стихове и да га опчињена маса слуша два сата, и то се десило. То је могао Јевтушенко.

Он је издвојен у групи иначе ништа мање даровитих вршњака као што су Андреј Вознесенски, Роберт Рождественски, Бела Ахмадулина и нешто старији Булат Окуцава. Они нису дошли после Солжењицина већ су му претходили. Морам да признам да нисам имао баш неког афинитета за њихову поезију. Сматрао сам је јефтином, прилагођеној естради. Можда и због тога што сам тада читао *Шум времена* Осипа Манделштама у преводу Милице Николић и Бранка Миљковића. Е, то је незаборавно откровење.“

За боље разумевање Шујичиног текста корисно би било имати у виду како он види руску поезију у ширем временском распону:

„Казивање стихова пред публиком у Русији има дугу традицију. Снимци Мајаковског док говори песме и разговара са слушаоцима не разликују се скоро ни у чему од обраћања публици Јевтушенка или касније Бродског. Нама песницима српског језика учиниће се да има код све тројице много патетике. Заносна и узбуђена осећајност, скоро молитвено обраћање слушаоцу само је поштовање сопствене речи. Разуме се да ће лоши стихови прећи у грандоелоквенцију. Руски романтизам са представницима какви су Пушкин, Љермонтов, Баратински, Вјаземски ушли су у двадесети век као годишње доба кад пређе у друго без наглих промена. Прихватила их је генерација Мајаковског, Хлебњикова, Јесењина, Пастернака, Ахматове, Цветајеве, Манделштама и она ће изнедрити песнике какви су Јевтушенко и Бродски. А ова два песника прихватиће дух очева и гледаће далеко у даљину.“ (Шујица 2018: XIV)

Варницу интересовања српске културе за Манделштама, која је почетком шездесетих година XX века букнула у пламен, украсила је Милица Николић (рођ. 1925), позната београдска есејисткиња, антологичар и преводилац – славица, зналац и популаризатор руске и српске модерне поезије. Учинила је то 1961. *Антологијом модерне руске поезије* (у којој је избор потписала са Иваном-Наном Богдановић, ауторком докторске дисертације годину дана касније одбрањене на Београдском универзитету под насловом *Футуризам Маринетија и Мајаковског*, која је за Антологију написала обиман предговор *Путеви модерне руске поезије*, са лепим освртом на Манделштама) и, посебно, 1962. године – својим избором одабране Манделштамове поезије и прозе под насловом *Шум времена*, коју Шујица, као што видимо, помиње као изузетно значајну појаву за оно време. У *Шуму времена* Милица Николић је, такође, објавила Еренбургова *Сећања на Осипа Манделштама* и свој вредан поговор о Манделштамовом животу и делу. Аутор превода прозних текстова у књизи била је она, а за превођење поезије ангажовала је, са пуно основа, српског песника Бранка Миљковића.

Манделштама Милица Николић у свом поговору карактерише као песника који поседује моћ „да ствара бременит језик, необичних лексичких простора али прострт смисаоно, не хоризонтално, већ вертикалом, у сама слојевита филолошка недра језика-земље. Манделштамове слојевите речи нису колорит,

сок. Нису ни обиље, бујност, духовитост. Он је шкрт. Свака је реч жижа значења, цео круг представа, подстрекач асоцијација, синтеза“ (Манделштам 1962: 283). Преводац Манделштамове поезије Миљковић је још 1955. у есеју *Песник и реч* поводом књиге поезије Драгана Лукића писао: „Реч има своје геолошке слојеве, своје наслаге. Свака реч носи у себи потонуле градове које тражимо. Треба у речи умети наћи њен најдубљи, најскровитији и најелементарнији смисао, иза кога су векови. Вук је сувише рационализовао наш језик и учинио га неосетљивим за многе суптилне и скривене емоције. Наш језик треба поново оспособити за изражавање далеких слутњи, за казивање дубоког и нејасног. Кратко: нашем језику треба вратити тајанственост и древност. То су већ покушали неки наши песници, да споменемо само Момчила Настасијевића и Станислава Винавера“ (Миљковић 1972: 14). Као преводац још у гимназијским данима *Облака у панталонама* футуристе Мајаковског (тај превод је објављен тек у Миљковићевим *Сабраним делима* 1972), као песник који је током 1959. и 1960. године у периодици већ објављивао своје преводе појединих песама руских песника XX века Брјусова, Блока, Белог, Манделштама, Мартинова и Пастернака, заговорник српског „неосимболозма“ Миљковић је свакако морао осетити блискост са Манделштамовом концепцијом речи као стожеру „згуснуте концентрације стварности“ у поезији. Иако Манделштамов манифест *Јутро акмеизма* није ушао у српску књигу *Шум времена*, из стихова које је Миљковић превео та концепција речи као „вертикале“ и „жиже значења“ као „цео круг представа, подстрекач асоцијација, синтеза“ – била је више него чита.

По свој прилици, водећи рачуна о томе да је и у југословенском друштву које се декларативно одупире стаљинистички концепцијом социјалистичког моделу културе и даље програмски пожељан друштвено ангажовани уметник (који, додуше, не сме да утоне ни у какав наш домаћи „црни талас“!), своју похвалу конкретизује овако: „Манделштам никада није био неангажован песник. Једино су путеви његове ангажованости били другачији од данас потребне, употребљаване а затим злоупотребљаване ангажованости. Напротив, читава је његова зенитна поезија реакција на време ухваћено у клешта савремености, на облике историје видљиве за његово песничко и људско око, и, далеко конкретније, на облике живота око њега, на питања врло стварна, која су прерастала, као код сваког правог песника, у питање егзистенције и трајања опште“ (Манделштам 1962: 285).

2.

Пре две деценије, у предговору свог „Просветиног“ издања *Песме и есеји Осипа Манделштама* из 1999. године констатовао сам да се у процесу упознавања српске културе и књижевности са Манделштамовим делом, Манделштамовом судбином и личношћу могу издвојити најмање две етапе.

Прва обухвата период између двадесетих и тридесетих година XX века. Карактеришу је не тако чести, пре свега узгредни помени Манделштама као једног од модерних руских песника XX века – готово сасвим без свести о некој посебној књижевноисторијској вредности његовог дела. Занимљиво је приметити да му ни познији истакнути тумач, тада млади српски слависта Кирил Тарановски у својој младалачкој антологији на српском језику *Из*

руске лирике 1927. године уопште не посвећује пажњу. У српском издању *Књиге о Мандељштаму* К. Тарановски саопштава да се први пут сусрео с Мандељштамовом поезијом у Прагу, 1931, где је проводио лето „после завршене друге године студија на београдском Правном факултету“ где је „наишао на прво издање Мандељштамове књиге *Tristia* из 1922. године (Тарановски 1982: 7). Мандељштам је, иначе, у првој етапи његове рецепције у српској култури, помињан у ондашњим југословенским часописима на српскохрватском језику у „Новој Европи“ (1922. и 1929), „Зениту“ (1926), „Југославенској њиви“ (1926), „Младој Босни“ (1931), „Руском архиву“ (1934, 1935) и др. Посебно су значајни из тог времена есеји Марине Цветајеве у београдском „Руском архиву“, објављиваном на српском језику, *Песници са историјом и песници без историје* (1934) и *Песник алпинист* (1935). Занимљиво је да је овај прво објављен на српском пре него на руском језику (превела га је с рукописа Бранка Ковачевић). Има много разлога на овом месту поменути и хрватског песника Тина (Аугустина) Ујевића, који је у појединим фазама живота пребивао у Загребу, Паризу и Београду, а објављивао у часописима широм Југославије (Београд, Сарајево, Сплит и др.). Ујевић је, наиме, 1931. године у сарајевском часопису „Млада Босна“, у чланку *Русија претпоследња, кроз проциједник* изнео неке тачне и занимљиве карактеристике Мандељштамове поезије (указао је на Мандељштамову наклоност према француској књижевности, односно према Расину; на његову класичност, спојену са крајње лапидарним изразом, доведеним до „границе разумијевања“, при чему „свака поједина ријеч шарено врви смисловима“). Ово су без сумње биле информације које су у оно време прихватане као домаће, југословенске, па дакле, можемо рећи да су припадале и српској култури.

Друга етапа нашег упознавања са Мандељштамом почиње од 1960. године. Она се одликује уважавањем песника као једног од водећих руских авангардиста. Карактерише се изузетним богатством облика укључивања Мандељштамовог дела, његове стваралачке и људске судбине, укључивања књижевног искуства овог песника у српску културу и књижевну мисао. Ти облици су, пре свега: преводи Мандељштамове поезије, прозе и есеја у периодици, антологијским изборима и посебним издањима; реакције на његову поезију и поетику у српској књижевној критици; одједице његове поезије и поетике у оригиналном стваралаштву неких српских писаца; Мандељштамова поезија и стваралачки пут као предмет изучавања у српској науци о књижевности; преводи из обимне мемоарске есејистике о Мандељштаму; и најзад, сценске презентације Мандељштамовог животног искуства и уметничког дела, на основу мемоарске грађе и српских превода песникових дела.

3.

Мандељштам је образлажући своје поимање хеленизма као основе руског акмеизма у есеју *О природи речи*, поред осталог, инсистирао на разлици између *предмета* и *ствари*. Још тада, првих година друге деценије XX века, ту разлику он образлаже овако: „Хеленизам је човеково намерно окруживање *стварима* уместо предметима који немају никакву сврху, претварање тих предмета у *ствари*, очовечење околног света новим жаром најсуптилније телеолошке то-

плине... Хеленизам, то је – систем у Бергсоновом смислу те речи. Систем који човек отвара као лепезу појава ослобођених од временске зависности, узајамно повезаних човековим ‘ја’“ (Манделштам 1999: 198).

Лепеза појава ослобођених од временске зависности, узајамно повезаних човековим „ја“, подстиче ме након искуства стеченог током двеју протеклих деценија од 1999. године, да се поново осврнем на другу етапу српске рецепције Манделштамовог живота и дела. Осећам потребу да је осмислим мало детаљније, како бих је, можда, и нешто другачије разложио.

Наиме, појаве из лепезе догађања током друге етапе наше рецепције овог руског писца са становишта унутрашњег човековог доживљавања припадале су разнородним сегментима и системима вредности. У овом контексту добро ће нам доћи вратити се на познату Манделштамову поделу из *Четврте прозе*: „Сва дела светске књижевности разврставам на она дозвољена и она написана без дозволе. Прва су смеће, друга – украдени ваздух. Писцима који пишу унапред дозвољене ствари имам жељу да плунем у лице, имам жељу да их изубијам палицом по глави и све да их посадим за сто у Дому Херцена и пред сваког ставим шољу полицијског чаја, давши му у руке Горнфелдову анализу моћи.

Тим писцима бих забранио да ступају у брак и да имају децу. Како да имају децу – деца морају да нас наследе, да оно што је за нас било најважније искажу до краја – чему та деца кад су се њихови очеви продали риђем ђаволу са три поколења унапред“ (Манделштам 1991: 182).

У коју групу писаца би се могли сврстати песници преводиоци, наши издавачи и приређивачи Манделштамових дела, српски књижевни критичари и књижевни историчари који су од почетка шездесетих година до данас писали о Манделштаму или стварали драмске текстове о Манделштаму извођене на српској сцени? Ни за једну из „лепезе појава“ у нашој рецепцији Манделштамовог живота и књижевног стваралаштва не би се без резерве могло рећи да спада у дела „написана без дозволе“.

Међутим, ако се направи својеврсна градација према степену опасности да нешто од преведеног или написаног у тренутку објављивања изазове критику књижевне јавности, чувара неких општељудских моралних узуса или протагониста текуће званичне државне политике, ситуација се унеколико мења.

4.

Гледано у светским размерама, српски преводи Манделштама, означени као дела једног великог песника, појављују се веома рано. У тренутку објављивања „Просветиног“ првог издања *Шума времена*, 1962. године, представља другу у свету преведену посебну књигу Манделштамове поезије и прозе после њујоршког издања на руском језику његових *Сабраних дела* из 1955. Пре тога, 1958. у Лондону објављено је прво, а 1959. друго издање Манделштамових *Изабраних песама* у преводу Питера Расла.¹ Тај податак управо показује и да се

¹ Иначе, као најранији преводи после њујоршког издања на руском из 1955. године помињу се преводи на италијански у антологији руске поезије XX века песника и слависте Анђела Марије Рипелина из 1954. и на пољски у антологијском избору *Сто тридесет песника* из 1958. (Бранко Миљковић је свој превод четрнаест Манделштамових песама објавио у

српска култура (и књижевност) после Другог светског рата већ тада нашла у оном делу светске и европске културе, који је у развијању савремене уметности тражио узор или ослонце и из богате ризнице руске модерне („модернистичке“ и „авангардистичке“) уметности првих деценија XX века.

За афирмацију и неговање таквог односа у Југославији су створени повољнији услови у упоређењу са друштвеном климом у осталим словенским земљама. Јер, пошто су у СССР-у и државама тзв. реал-социјализма управо „модернистички“ и „авангардистички“ токови били потискивани и немилосрдно уништавани, у нашој земљи после сукоба са Стаљином и након Резолуције ИБ-а, афирмација њихове вредности и упознавање са трагиком жртава „стаљинизма“ наилази на повољан политички пријем: могла је бити доживљавана као својеврсна под-ршка званично прокламоване југословенске антистаљинистичке политике.

Преводиљачка рецепција Манделштама била је, заправо, део завршне етапе борбе вођене у српској књижевности за ослобађање од догматских калуца социјалистичког реализма, којима су иновације уметности из првих деценија XX века априорно одбациване као појаве карактеристичне за дехуманизовану културу капиталистичког друштва. Од почетка, а најжешће средином педесетих година сучељавале су се „две непомирљиве стране“ – она која „се залаже за традиционални модел књижевности“ и она која „у почетку обазриво, а затим све отвореније, тежи ка обнови предратне авангарде“. Јован Деретић у коначној верзији своје *Историје српске књижевности* то види овако: „У тим борбама и независно од њих постепено се мења читава књижевност, и то не само она која је по својим полазиштима била ‘модернистичка’ него и она која је по својем опредељењу била ‘реалистичка’. Изграђује се нов модел, супротан оном из претходног раздобља. Његова су основна обележја: естетизам, формализам и авангардизам, узорци су му у међуратном експресионизму и надреализму, те у страним модерним писцима. Света Лукић је у новом правцу видео супротност али и пандан социјалистичком реализму и назвао га социјалистичким естетизмом. Наша варијанта естетизма, настала између 1950. и 1955. остаје владајући стил све до 60-их година, када избијају на видело нове, супротне тенденције, које се поткрај тог десетлећа уобличавају као други стил. Он обележава савремену епоху. И једно и друго раздобље одликује динамика књижевног развоја и значајни стваралачки резултати“ (Деретић 2004: 157). Унутрашња супротност коју у српском социјалистичком естетизму уочава Света Лукић садржала је и следећу опасност: сталну несигурност писаца због неизвесности где ће се када уцртати граница између „потенцијалних супротности“. Тако је и у „Просветином“ *Шуму времена*, као књизи која је на линији „модернизма“ – евидентан опрез: већ смо поменули ограду Милице Николић у поговору да су „путеви“ Манделштамове ангажованости „били другачији од данас потребне, употребљаване а затим злоупотребљаване ангажованости“; у избору есеја избегнут је онај фундаментални – *О природи речи* у којем се хвали хеленизам и проглашава погубном за књижевност „теорија прогреса“; у избору песама нема нити се помињу она сатирична *Ми живимо под собом земљу не ћутећи* ни циклус песама о Стаљину које се сматрају удворичким, писаним ради спасавања од робије; нема песме *Лафарг* која се може читати као критика снижавања ни часопису „Књижевност“ 1960. године).

воа културе у име „демократизације“, снижавања које таквом еволуцијом уназад човека може вратити на ниво амебе; нема ни Манделштамовог отвореног писма совјетским писцима у којем се описује текући механизам дискредитовања и ликвидације неистомишљеника...

Веома ће занимљиво бити у овом контексту подсетити се дневничког записа Добрице Тосића из марта 1964. године, објављеног у првом тому његовог петокњижја *Лична историја једног доба* (Тосић 2009). Тај текст се може читати и из управо објављене књиге коју је приредио Раша Перић *Русија, волим те* (Перић 2018), у којој је објављен као одломак из Тосићевог текста *Стаљинов процес*, написан „7. марта 1964, после поноћи“ – без податка о томе одакле је преузет. Под насловом *Несаница* Тосић пише: „Свиреп је овај наш Двадесети век. И како је свемоћна и тотална та тиранија у име будућности, у име слободе, у име среће људске! Моћ су јој дали велики циљеви, велики изговори, велика вера која ју је родила.

О, звери моја, веку мој лепи... болно и очајно, више очајно но болно не престаје да шапуће у мени несрећни и мртви Осип Манделштам. Гласно изговарам, корачам исте његове стихове:

Звери моја, веку мој лепи,
Ко ће ти погледати у очи,
И својом крвљу ко ће моћи
Пршљене двају столећа да залепи?

.....
Опет су на жртву, ко јагње,
Принели теме живота и света.

.....
Пупиће још пупољци без броја
И зеленило у јеку.
Ал сломљена је кичма твоја,
Мој дивни, јадни веку.

Бесмислена осмеха гледаш
Унатраг, суров и слаб,
Ко звер гипка некад
На свој зверињи траг.

Да, великомучениче Осипе. Ипак си ти својом смрћу написао своју најбољу и највечнију песму. Замисли само какву страшну освету спрема смрт песницима који те у твојој земљи ћутањем и покорништвом надживеше. Јер постоје нека времена која песници не смеју да надживе. Други могу и морају.

Читаоци треба свакако да живе. Постоје нека времена која се само смрћу могу да надживе. У апсурдима и лудилу нашег века и нашег света, то је ипак праведна и рационална конзеквенца за сва велика опредељења.

Најгоре и најтеже од свега јесте: у том грандиозном злу, много је више виновника но жртава. И можда никада зло света и живота није имало тежу, сложенију, неизвеснију истину од Стаљиновог и стаљинистичког зла. Ко сме да суди толиким кривцима? Ко може да суди толиким невиним саучесницима? Ко

има право да суди толиким верницима добра за све људе? Наши потомци могу за то имати снагу, вероватно и разлоге, али тешко да за то имају и права. Битно је: ми се морамо исповедити, ми морамо сами себе видети и изрећи суд. Због нас, због оне велике и спасоносне истине која је у нашим данима најљудскији вид добра и разума.

Ето и ја сам један мали, непознат, опасан саучесник великог зла Стаљиновог. Кад би моја девојчица Ана имала бар петнаест година, сада бих је пробудио и испричао јој своју кривицу и свој велики људски и комунистички грех. Али она ме сада не би разумела.

Нека је, нека још спава“ (Перић 2018: 50–51).

Овај веома значајан пример рецепције Манделштама у српској култури (књижевној, широј друштвеној, као и дневно-политичкој) Добрица Ћосић у *Личној историји једног доба* означава као дневничку рефлексију после гледања италијанског документарног филма *Процес Стаљину*, уз претходну напомену: „Сасвим мало мени непознатих докумената видео сам синоћ у италијанском документарном филму <...> Па ипак, све то познато и знано доживео сам и синоћ као ново и непознато. Тај стаљински ужас увек је нов и увек несхватљив. И једнако поразан. Ову несаницу записујем једино због тога што ноћас не могу да је причам ником другом, сем покорној и оданој свесци.“ У својој поноћној експликацији похвале Манделштаму Д. Ћосић поставља питање: „По каквим је то законима и неумитностима из материјалистичке науке, из комунистичке идеологије, из Лењинове партије, из Русије – израсло чудовиште тираније? Или је то много једноставнија и људскија ствар: власт. Та моћ које се човек докопао, та, ваљда, једина моћ која расте трошећи се, која расте употрбљавајући се, та моћ која је једино временом ограничена. <...> Горе је од свега што се и у нашем друштву све чини да се спречи то велико и за будућност света <...> антитеолошко и антипрагматско виђење и разумевање онога што чини Стаљин и стаљинизам. И психолошке тешкоће су велике: ужас Стаљинове тираније паралише и поједностављује и јаке и мудре.“

Није наодмет обратити пажњу на следеће: Д. Ћосић, сам, у поноћи 1964. „гласно изговара“ и „корача“ песму о зверском веку коју „у њему... *шапуће*“ – „мртви Осип Манделштам“ а своје мисли „прича... оданој свесци“. Следеће, пак, године, о Титовом предлогу да учествује у завери ради политичке ликвидације Ранковића и Кардеља саопштава једино својој оданој супрузи Божици управо – „*шапатом на уво*“ (Д. Ћ. 2009:205). А његов закључак својеврсног омажа Манделштаму из 1964. не само да се да се могао односити и на југословенски култ личности, него би мога бити читан и као наговештај и „*посткомунистичке актуелности*“ Манделштама као човека и уметника: „Можда је још поразније и одлучније по исход борења за промену наше реалности то што се стварају идеологија и морал скривања истине, онемогућавања сазнања; стварају се идеологија и морал правдања пораза. Наравно, опет у име објективних и виших интереса, у име историјске нужде и будућности.“

Опет се ствара и шири она велика, света лаж“ (Ћосић 2009: 208).

У контексту неговања и развијања нашег домаћег култа личности, раздобљу када се код нас преживели голооточани (међу њима и будући истакнути пис-

ци Мирослав Поповић и Драгослав Михајловић) полако враћају са робије, а у СССР-у после смене Хрушчова долази и до својеврсне рестаљинизације, ипак превођење и тумачење руске књижевности XX века није никако било ни баш безопасно... То се убрзо, већ средином шездесетих година потврдило и забраном београдског часописа „Дело“ због путописног есеја *Лето московско*, уз хапшење и осуде аутора, професора Михајла Михајлова на вишегодишње робијање – по налогу самог Јосипа Броза.

Наиме, после интервенције совјетског амбасадора Пузанова маршал Тито је у говору окружним тужиоцима рекао: „Зар ми, политичари, морамо увек да показујемо ко је нарушио закон?! Ето, рецимо, неки Михајло Михајлов клевете братски СССР... То је нова форма ђиласизма, јесте ли ви учинили нешто против тога?!“ И Михајлов је већ 1966. у Задру ухапшен и осуђен на три и по године затвора, са забраном јавног иступања у трајању од четири године (након издржане те казне, у Новом Саду је осуђен на седам година робије због „непријатељске пропаганде“). Сам Михајлов своје страдање овако описује: „Неколико година пре тог инкриминисаног текста-путописа, писао сам и објављивао текстове о совјетској култури, који су добијали најпозитивније оцене. Вероватно због тога сам и послат у Москву, у лето 1964, у културној размени студената Загребачког свеучилишта и Московског државног универзитета (Михајлов је био професор задарског факултета који је припадао Загребачком свеучилишту – М. С.). У августу сам се вратио с пута, текст почео да пишем у септембру и завршио га у октобру, управо кад је смењен Хрушчов. Тријумвират Брежњев, Косигин и Подгорни одмах је започео неку врсту рестаљинизације после периода хрушчовског такозваног отопљавања. Репортажа је почела да излази у јануарском броју београдског часописа ‘Дело’, а после другог наставка у фебруарском броју, совјетски амбасадор А. Пузанов уручио је званични протест Титу због клеветања СССР-а. Ничег субверзивног није било у тој репортажи ‘Лето московско’, мислим да је њима сметало то што сам више година у својим чланцима подржавао Хрушчовљеву либерализацију. То је њима боло очи. Чак месец дана пре него што сам отишао у СССР, у загребачком часопису ‘Форум’ објављен је мој есеј о Солжењицину и никоме код нас није засметао.

Једино о чему пре тога нисам писао у југословенској штампи, било је помињање првог совјетског концлагора код Архангелска 1921. У другом тому *Архипелага гулаг* у првих десетак страница, Солжењин се осврће на то моје писање и каже: Михајлов није био у праву! Логор код Архангелска формиран је 1919, а не 1921. Био је то први концентрациони логор за уништавање политичких противника“ (Михајлов 2001).

Шум времена из 1962. је, очито, веома много читан, и управо 1966. године „Просвета“ је објавила и друго издање своје књиге. Тим издањем је, може се данас рећи, заправо завршена друга етапа српске рецепције Манделштамовог књижевног дела.

5.

Десет година касније добили смо и прву исцрпну студију о карактеристикама „Просветиног“ *Шума времена*. Њен аутор је тадашњи професор руске књижевности XX века на Катедри за славистику београдског Филолошког фа-

култета, есејиста и књижевни преводилац Миливоје Јовановић. Под насловом *Осип Манделштам и Бранко Миљковић*, наш познати интерпретатор руске прозе XX века, проф. Јовановић је најавио да ће се у првом делу своје студије бавити оценом Миљковићевог превода Манделштамове поезије, а у другом „проблематиком веза Миљковићевог и Манделштамовог стваралаштва“.

У оцењивању Миљковићевог превода почиње се од избора преведених песама. У светлу ауторовог увида у целину сачуваних текстова Манделштамових песама, саопштава се да је тај српски превод сачињен према њујоршком издању *Сабраних дела* из 1955. године, које садржи „претежно песничко дело објављено за живота“ (дакле, није потпуно).

Занимљиво је да иако у књизи стоји да је аутор избора Милица Николић, и, посебно, пише да је прозу превела Милица Николић, а стихове Бранко Миљковић, избор превода песама у књизи *Шум времена* у студији изричито се приписује Миљковићу. То је учињено уз следеће образложење: „Прозни превод је сачинила М. Николић, која је Миљковићу и свратила пажњу на трагичног песника и његов опус; како показује факсимил рукописа Миљковићевог превода песме *1 јанвара 1924*, преводилац је највероватније располагао прозним преводима свих песама из њујоршке збирке и сам је одлучивао које ће унети у свој избор.“ У фусноти као аргументација стоји: „На ову околност наводи податак да је превод поменуте песме снабдевен бројем 142, под којим је она унесена и у оригинал из 1955. године (види међу факсимилима у: *Сабрана дела Бранка Миљковића*. Књига друга. *Орфичко завештање*, Ниш 1972)“ (Јовановић 1976: 780).

Да ли је оваква аподиктичност у овом случају умесна? Није искључено да је М. Николић, да би као школовани слависта олакшала рад Миљковићу, за песме које је унела у свој избор давала и своје дословне прозне преводе њихових текстова. Али и за песнички превод према дословном преводу преводилац мора да има пред очима и оригинал дате песме. Зашто би се Миљковић, који је још као ученик гимназије преводио с руског поему Мајаковског *Облак у панталонама*, и уколико је овог пута радио уз помоћ дословних превода Милице Николић, одрицао увида у оригинал? А број под којим је песма штампана у њујоршком издању само је олакшавао преводиоцу да тај оригинал лакше и брже проналази. Алтернатива оваквом упућивању на оригинале из њујоршког издања била је једино преписивање сваке песме руком пошто у оно време нисмо знали за данашње ксероксе и друга данашња техничка помагала... Због тога је дискутабилна и претпоставка да је Миљковић имао дословне преводе Манделштамовог комплетног песничког опуса, из којих је за препевавање направио свој избор за „Просветину“ књигу *Шум времена*...

Али М. Јовановић је за оцену избора поезије у *Шуму времена* истакао један значајан закључак за историју српске рецепције Манделштамовог књижевног дела: та књига садржи „десет песама из Манделштамове прве збирке *Камень*, осамнаест песама из *Tristia*, такође осамнаест песама из одељка ‘1921–1925’ у збирци *Стихотворения* и двадесет песама из каснијег периода. Како се види, преводилац је најмање интересовања показао за *Камень* (избор представља једва 12% обима збирке); *Tristia* је заступљена са око 40% песама, док је највишу преводиочеву оцену добио одељак из треће збирке, из кога је у избор унесено 90% песама“ (Јовановић 1976: 780).

После детаљније анализе избора, аутор студије „указује“ на „непоузданост принципа којим се преводилац користио при сачињавању избора из овог пеништва. Миљковић (?) се углавном одлучивао за полемичку поезију конкретного суочавања с ‘веком’ (губећи из вида да је у песниковом развоју ‘конкретни век’ имао богату предисторију), дакле – за сразмерно понајмање тајнописног Манделштама, док су се у другом плану нашле песме с културно-филозофском, културно-историјском и уметничко-историјском садржином, што су изискивале више проницања у сложенију песничку слику, и илустрације допадљивих формалних експеримената типа песме... *На луне не растет*. Такав поступак, наравно, није био довољан да се избором обухвати што интегралнији Манделштам, и то је несумњиво недостатак Миљковићеве (?) акције, поготово ако се узме у обзир да је она замишљена као репрезентативна“ (Јовановић 1976: 783).

Непобитна је истина да аутор сваког избора из ширег пишевог опуса жели да тај избор буде репрезентативан. Међутим, приликом књижевноисторијске анализе која се врши скоро две деценије после изласка „Просветиног“ *Шума времена* важно је, и неопходно, не само имати на уму објективне услове и ограничења у којима се избор објављује, ваља и указати на њих. О неким од њих у овом нашем тексту већ смо нешто рекли... Али очито је да поводом изнесених замерки српским ауторима „Просветиног“ *Шума времена* треба додати бар још следеће.

6.

Разуме се, сасвим је тачна (доказана и егзактно у процентима) опаска да је аутор избора дао предност „полемичкој поезији конкретног суочавања с ‘веком’“. То је, према М. Јовановићу, учињено на уштрб Манделштамове поезије из прве фазе његовог развоја, испуњене полемиком са симболистима и борбом за утемељење акмеизма, као и на уштрб песниковог „тајнописа“. Изузетан познавалац руске књижевности XX века, приређивач и преводилац (пре свега, руске класичне и модерне прозе), истраживач интертекстуалности у целом луку руске књижевности професор Јовановић није ни могао а да у свакој књизи изабраних дела једног писца не захтева презентацију *свих фаза* његовог књижевног стварања...

Међутим, не само у овом случају него и уопште поставља се питање: да ли је у рецепцији књижевног дела из друге националне културе увек пресудна та целина или, можда, то могу бити и само поједине компоненте из ње, које су занимљиве и подстајне за развој културе у коју се уливају? Констатације о својеврсној *преакцентуацији у представљању изворне целине* у „Просветиног“ *Шуму времена* заправо – у компаративистици *захтевају управо даље проучавање, ради њиховог објашњења, описа и карактеризације*.

Кад се ово схвати, онда се отвара пут и за другачији приступ анализи књижевног превода уопште и нарочито превода песама. Још од античких времена говори се о дословном („тачно“, „верно“) и „слободном“ превођењу. Многодеценијска пракса у XIX и XX веку показује да се свака детаљнија анализа превода, нарочито ако је „професорска“, своди на откривање и набрајање примера „изневеравања оригинала“ не само због обичних преводилачких грешака, већ и због објективних разлика у природи језика оригинала и превода или њихових културно-језичких традиција.

Али и поред тога, у свим културама света књижевни превод и даље живи, и непрекидно се на овај или онај начин преводна књижевност узајамно преплиће и укршта са оригиналном домаћом.

М. Јовановић је одлучио да „посао оцењивања Миљковићевих превода“ подели „по следећим секторима изучавања“: „у првоме изложемо поглед на језичко-семантичку структуру превода, у другом обављамо анализу његове ритмичко-метричке основе, у трећем се задржавамо на карактеристикама његове строфике и фонике“ (У. И. 1976: 783).

На основу анализе првог „сектора“ закључио је: „Миљковићево познавање руског језика било је веома ограничено, што је, и поред помоћи коју му је пружио М. Николић, утицало и на квалитет превода са строго стручног становишта, и на природу пренесене слике. Осим тога, Миљковић се није показао као ваљан читалац-аналитичар Манделштамовог тајнописа, па је и овај моменат посредовао у деформисању песничке слике при њеном уношењу у стихију нашег језичког израза“ (Јовановић 1976: 783).

Примери који показују да је наш преводилац имао тешкоћа су, разуме се, значајни и никако нису за потцењивање. Кад је реч о песнику какав је био Миљковић (са филозофским образовањем, али без систематизованог, филолошки осмишљеног, упознавања руског језика), то не би требало да буде одвише зачуђујуће. Питамо се, додуше, да ли и квалификовани зналци руског језика могу бити сигурни да су увек проникли баш у све семантичке наговештаје слојевитих Манделштамових стихова. Присетимо се како Марина Цветајева у свом есеју *Песници са историјом и песници без историје* чита катрен који је Манделштам написао још као седамнаестогодишњак:

„Звук осторожный и глухой	(Звук опрезан и глух с висине)
Плода, сорвавшегося с древа,	Плода што пада с гране,
Среди немолчного напева	У шушњу песме непрестане
Глубокой тишины лесной, —	Дубоке шумске тишине, —)

– катрен седамнаестогодишњег О. Манделштама с целокупним речником, и размером зрелог Манделштама. Аутоформула.

Шта се прво коснуло уха овог лирика? Звук јабуке која пада, акустична визија округлине. Има ли ту седамнаестогодишњака? Ни трага од њега. А где је Манделштам? Сав је ту. И, на првом месту, та зрелост плода који пада. Ова строфа је управо тај плод у паду, од кога <...> извиру необично широки кругови асоцијација. Округло и топло, округло и хладно, августовско – Августово (империјско), Парисово (грчко), Адамово (грлено) – све то Манделштам читаоцу поклања у једној јединој строфи. (Асоцијативна снага лирика!) Карактеристична одлика лирског песника: представљајући ову јабуку он јој није поменуо име. Али, у извесном смислу, песник од те јабуке ни у једном трепнутку није отишао.“

Миљковићев критичар пише: „...има разлога за тврдњу да готово и нема песме у чијем преводу Миљковић није показао сумњиво познавање руског језика и необавештеност у погледу Манделштамовог поетског фона“ (Јовановић 1976:

786). Међутим, мора се признати да неки примери који су сврстани у преводичеве грешке помало и збуњују. Рецимо: „У другој песми из Миљковићевог избора ‘челнок’ у првом стиху није ‘чун’, већ ‘чунак’ (на разбоју)“. Али у *Речнику српскохрватскога књижевног језика*, објављеном 1976. читамо да реч *чун* има два значења: прво је *чамац*, а друго – управо „покретни део ткачког разбоја“, *чунак* (уз наведени пример из опуса И. Андрића: „Кад јој се нити помрсе и чунак запне, онда и пјесма стане; а кад чун проради и орда лупне, и пјесма се наставља брже“). Можда Миљковић одиста и није знао да руско *челнок* осим *чун* има и значење *чунак* на ткачком разбоју. Али, на своју срећу, у преводу ове песме ипак није погрешно... Збуњују помало и примери следеће врсте: „Трећа песма нуди бар три илустрације небрижљивог преношења песничке слике оригинала: ‘циферблат’ (други стих прве строфе) је ‘бројчаник’, а не ‘саг’ (види већ поменути песму из 1912. године ‘Нет, не луна, а светлый циферблат’), ‘мачтанедотрога’ (први стих друге строфе) не може бити ‘јарбол-мимоза’, већ ‘неприступачни јарбол’ (‘недотрога’ је иначе, у основним значењима ‘прзница’, ‘човек који држи до себе’), а у последњем стиху Миљковићев додатак ‘и стрепе’ није заснован на смислу текста (реч је о отварању морских путева ка Европи и свету за владавине Петра I)“. Тачно је да решења „јарбол-мимоза“ и додатак „стрепње“ у поенти песме *Адмиралитет* нису добра, али замерка што је у овом случају, због очувања риме, „бројчаник на сагу“ поступком уопштавања замењен лексемом „саг“ тешко да се може прихватити као умесна...

7.

Своју негативну оцену Миљковићевог превода Манделштамове поезије у „Просветином“ *Шуму времена* М. Јовановић крунисао је потпуно негативном оценом карактеристике ритмичко-метричке и фоничке компоненте тих превода.

Ту анализу вршио је на следећи начин. Послуживши се грађом из расправе Кирила Тарановског о Манделштамовој метрици у позији насталој у раздобљу од 1908. до 1925. године – *Стихосложение Осипа Манделштама* (с 1908 по 1925. год.) – желео је да, према периодизацији Тарановског примене одређених стихова, строфа, рима и других гласовних понављања у стваралачком развоју Манделштама, провери колико је та глобална слика преточена у Миљковићевим преводима. На основу такве анализе, утврдио је да се наш преводац, осим у строфици, није придржавао ни ритмичко-метричке, ни фоничке структуре оригинала. Зато је закључио: „Иако у преводилачкој пракси нека од ових одступања не морају бити оцењена као промашаји, остаје на снази чињеница да је Манделштамова еволуција у фоничком плану измакла Миљковићевој пажњи, па се није представила ни у његовим преводима. <...>

Обављене анализе намећу јединствени закључак да Миљковићеви преводи из Манделштама, упркос инерцији разних супротних судова, морају постати пређена етапа у развоју преводилачке уметности нашег језичког подручја“ (Јовановић 1976: 800–801). Додуше, збуњује чињеница да Миљковићев критичар као позитиван пример вођења рачуна о метру оригинала наводи касније превод једанаест Манделштамових песама Стевана Раичковића. Он тврди: „Раичковићев превод наведених песама је добар...“ Међутим, у студији *Бранко Миљковић и Стеван Раичковић као преводиоци Манделштама*, објављеној

1995. године у књизи *Словенски импулси у српској књижевности* били смо у прилици да укажемо како су и Миљковић и Раичковић у свом преводу песме *Сестры – тяжесть и нежность – одинаковы ваши приметы*, испеване анапестом – Манделштамов текст претворили у дактил. При том, констатовали смо и да је Раичковић у свим својим преводима Манделштама променио ритмичко-метричку матрицу оригинала (процент промене је чак 63,6%) (Сибиновић 1995: 224–226, 232–234).

Међутим, инвентивним и аргументованим трећим делом своје студије, набрајањем одјека преводиоачевог читања Манделштамове поезије у Миљковићевом оригиналном песничком делу, М. Јовановић, заправо, нехотице као да побија своје претходне тврдње. Јер, испоставља се да је и уз грешке које је правио у превођењу појединих речи и синтагми, и уз „немар“ према руској версификацији, служећи се оваквим или онаквим римама, српски песник, чији је слух одгајан, можда и заробљен, у акценатском и интонативном систему другачијег штимунга од руског Манделштамовог – ипак из свог поетског читања *Крижуљасте оде, Налазача потковице, Адмиралитета* или оне са првим стихом *У име храбрости будућих векова* ипак добијао и препознатљиве праве манделштамовске подстицаје за нове или само пречишћеније, можда и дубље креације на појмовном, филозофском, тематско-мотивском или језичком плану (Јовановић 1976: 801–812).

8.

Управо тих година кад је настала студија М. Јовановића *Осип Манделштам и Бранко Миљковић*, Ј. Бродски у свом есеју о Манделштаму, под насловом *Дете цивилизације*, имајући, у виду преводне Манделштама на енглески језик, пише: „Манделштам је песник форме у највишем смислу те речи. За њега песма почиње звуком, ‘сонорним обликовањем форме’ како је то сам назвао. Ако тога нема, чак и најсавршеније преношење његових слика претвара се у стимулативно тумачење. <...> Било би нерeално и неразумно да преводац иде истим путем: глас од којег се полази и којим се обликује мора бити јединствен. Једино се достиже боја звука, висина тона, брзина која се рефлектује на стиховни метар. Треба упамтити да су стиховни метри врста духовне величине која се ничим не може заменити. Они не могу бити замењени чак ни један другим, а камоли слободним стихом. Разлике у метру су несагласја у дисању, у откуцају срца. Различит начин римовања је разлика функције мозга. Нехатан однос је, у најбољем случају, скрнављење, а у најгорем – масакр или убиство“ (Бродски 2008: 107).

Пошто полази од тезе: „Превод је трагање за еквивалентом, не за заменом“ (Бродски 2008: 106) и да поезију обично најбоље осећају и преводне песници, Бродски истиче као проблем што песници у преводу тешко могу да жртвују сопствену индивидуалност, па се то своди на осећај да не треба да троше своје време на превођење, или да, кад и преводне, преведене песме *других* песника штанцују под својим, по правилу, истим калупом.

Занимљиво је да и М. Јовановић осећа потребу да се поводом Миљковићевог превода Манделштамових песама осврне у ширем контексту на тему песника као преводаца песничтва страних књижевника. Он тим поводом говори о

српском издаваштву и српској култури између два светска рата и крајем педесетих година XX века: „Објективно говорећи, Миљковићеви су преводи у погледу преношења језичко-преводиачког плана оригинала далеко испод домета који је у превођењу с руског језика достигнут још у периоду између два рата; не упуштајући се дубље у разлоге који су до овог довели, приметили бисмо како је један део кривице неоспорно до Миљковића који се са својим оскудним знањем руског језика једноставно није смео прихватити овог задатка, док је други део кривице зацело у оновременској културној клими, у којој су на сваки начин фаворизовани даровити песници и уметници уопште (па и поверавања послова поменуте врсте) без обзира што њихов таленат није могао бити дорастао свим задацима што су пред њих постављани“ (Бродски 1976: 190).

И у есеју Бродског и у студији Јовановића провејава својеврсна љутња. Код Бродског је, по свој прилици, она подстакнута енглеским преводима Манделштамове поезије слободним стихом и без рима, а код нашег аутора – поверавањем преводиачких послова даровитим песницима који су без стручне предспреме за овакве сложене преводиачке задатке. Бродски на крају наводи недоумицу В. Н. Одна „у позним годинама“: „Не видим зашто Манделштама сматрају великим песником. Преводи које сам видео не уверавају ме у то“ – уз следећи жесток коментар руског песника који, иначе, у то време већ више година живи и ствара на англосаксонском културно-језичком подручју: „Није ни чудо. У расположивим верзијама срећемо потпуно безличне преводе, неку врсту заједничког именитеља модерне вербалне уметности. Да су то, једноставно, били лоши преводи, то не би било тако лоше. Наиме, лош превод, управо због некавалитета, подстиче читаочеву машту и изазива жељу да се пробије или удаљи од текста: лоши преводи подстичу интуицију. У случајевима о којима је реч, та могућност је практично искључена: те верзије носе печат неподношљивог самоувереног стилског провинцијализма; и једина оптимистичка примедба коју им човек може упутити је – да је уметност тако ниског квалитета недвосмислено обележје културе која је прилично далеко од декаденције“ (У. И. 1976: 108–109). Јовановић, пак, свој став заострава у жару оспоравања похвалне оцене Миљковићевих превода из пера српских младих песника који немају стручну предспрему за оцену превода поезије с руског језика – Зорана Милића и Милана Комненића (Јовановић 1976: 179–180).

На први поглед, могло би се учинити да Бродски мисли да поезију могу добро преводити само песници, а Јовановић да то могу ваљано радити једино стручно оспособљени професионални преводиоци. Међутим, нема никакве сумње у то да иза ставова које смо цитирали стоје само реакције на конкретне проблеме у њиховој текућој стварности: Бродски је имао на нишану описани проблем који је осетио у англосаксонској култури, а Јовановић је гађао једну, по њему, дискутабилну појаву у српској. Обојица су се, као што знамо, бавили (додуше, са неједнаким успехом) и професуром и књижевним стваралачким радом, тако да кад Бродски инсистира на песничком таленту преводиоца то не значи да сматра небитним преводиочева знања о културно-језичким и општим цивилизацијским компонентама оргинила и превода, као што и Јовановић, уз културно-језичку компетенцију, свакако као предуслов за рад, подразумева и да преводилац има стваралачки књижевни дар.

Међутим, за оцену избора поезије у „Просветином“ *Шуму времена* ваљало би имати на уму, пре свега, процену њених састављача шта би из Манделштамовог опуса за публику којој је намењена књига пре свега могло бити занимљиво и шта је, за време када се појављује, у домаћој књижевности тренутно актуелно. Младе писце и читаоце привлачило је оно што је ново, а у то време код нас је као модерна доживљавана поезија која је у изразу обнављала тековине предратног експресионизма и надреализма, ослобађајући се и од низа поетичких стега класичне књижевности.

То је отварало маневарски простор за разбијање и других стега. Семантичка вишеслојност речи коју је заговарао и демонстрирао Манделштам, његов језик који „извире из недара земље“, проткан вертикалним митолошким „тајнописним“ значајкама, нудио им је могућност за дубље понирање у смисао појавног света чији су и сами део. Управо Манделштамови „касни стихови“ могли су бити најподстицајнији за довођење до свести сазнања и о домаћим облицима култа личности, и о домаћим аномалијама које су сведочанства супротности између речи и дела... Таква оријентација као да је готово програмски наговештена и у поговору приређивача и преводиоца Милице Николић: „Ово нешто мало што знамо о његовом животу угрожаваном одасвуд, о хапшењима, бојкотима, о његовој неприхваћеној поезији, књижевној ликвидацији, затим прогонству, Сибиру и смрти <...> даје нам право да његове касне стихове не гледамо само са становишта поетског и књижевно-историјског већ и људског. Тиме ће његова поезија само добити – у осмишљавању хумане поруке коју носи, а за нас ће се проширити могућност сагледавања процеса који у песнику претвара животни импулс у визионарство и уздигнуту реалност“ (Манделштам 1962: 285–286).

На линији ревитализације послератне српске поезије српски читалац је у својој преводној књижевности крајем педесетих и током шездесетих година из руске културе добио низ значајних превода како у таласу интимне лирике тако и у таласу „модернистичке“, заправо авангардне поезије.

Осим Пешићевих књига допуњених предратних превода, појавиле су се неколике књиге нових превода Слободана Марковића, Драгутина Маловића, Милорада Живанчевића и Божа Булатовића из поезије и прозе Сергеја Јесењина, као представника *модерне интимне лирике* Тај низ је крунисан петотомним издањем *Сабраних дела Сергеја Јесењина* београдских издавача „Народна књига“ и „Култура“ 1966. (са преводима Николе Бертолина, Милорада Живанчевића, Бранка Јовановића, Данила Киша, Радивоја Константиновића, Драгутина Маловића, Слободана Марковића, Миодрага Пешића, Миодрага Сибиновића, Мирослава Топића). Паралелно је објављен и низ превода дела руских авангардиста: *Заштитна повеља* Бориса Пастернака (превод Николе Николића, изд. „Просвета“, Београд, 1958), превод Лава Захарова поезије Ане Ахматове под насловом *Растанак* („Багдала“, Крушевац, 1961), превод Боре Ћосића *Нови облак у панталонама* Мајаковског („Просвета“, 1962), превод Вере Николић и Боре Ћосића Хлебњиковљеве књиге *Краљ времена Велимир I* („Просвета“, 1964), превод Миодрага Пешића Пастернакове књиге поезије *Разговор незнатних уста* (Нолит, 1966), превод Пастернака *Ја сам на списку* Миодрага Станисављевића (слободно издање, Београд, 1969), превод Лава Захарова Брјусовљеве књиге песама *Me eum esse* („Багдала“, Крушевац, 1968),

превод М. Сибиновића поезије Заболоцког *Бездани огледала* („Култура“, Београд, 1968)...

Ако се погледа списак преводилаца ових низова књига, може се видети да су се тадашњи издавачи ипак ослањали и на старе, опробане преводиоце, какви су били, рецимо, Миодраг Пешић, Лав Захаров и Никола Николић. Додуше, тачно је да нису игнорисали ни млађе. Али од побројаних млађих скоро сви су се током следећих деценија афирмисали као веома значајни српски преводиоци поезије из руске и других европских књижевности.

Треба се подсетити и следеће чињенице: у антологији *Модерна руска поезија*, која је припремана током друге половине педесетих а објављена је 1961. године у београдској „Просвети“ преводиоци су били српски писци Станислав Винавер (рођ. 1891), Оскар Давичо (р. 1909), Слободан Марковић (1928), Бора Ђосић (1932), Бранко Миљковић (1934), Данило Киш (1935), као и ауторитативни преводиоци као што су Лав Захаров (1903), Вера Николић (1925), Петар Вујичић (1924) и Олга Влатковић, Бранко Вуковић...

У поглављу *Дотицаји српске с руском поезијом XX века* књиге *Словенски импулси у српској књижевности* 1995. године већ сам био у прилици да укажем на чињеницу да је друга половина педесетих година била раздобље кад је београдски Нолит објавио *Антологију новије немачке књижевности* (1956) с предговором Ота Бихаљи Мерина (р. 1904) у избору и преводу Ивана Ивањија (1928) и Бранимира Живојиновића (1930), као и *Антологију савремене енглеске поезије* (1957) са предговором Светозара Бркића (1916) и преводима Исидоре Секулић (1877), Драгослава Андрића (1923), Јована Христића (1933) и др. Тим поводом констатовао сам да је заједнички рад писаца и преводилаца књижевних стваралаца старе, средње и најмлађе генерације обезбеђивао не само врхунску поетску вредност, него и шири одјек, ширу рецепцију модерне поезије XX века која је нашој широкој послератној читалачкој јавности била делимично или потпуно непозната.

9.

Следећа фаза српске рецепције Манделштамовог књижевног дела одвијала се током седамдесетих година XX века. Почела је у веома узаврелој и драматичној друштвеној атмосфери студентских протеста на универзитету 1968. и 1971. године. У ранијем Титовом обраћању тужиоцима пред хапшење Михајлова пада у очи да је *Лето московско* окарактерисано управо као „ђиласовштина“. Управо је на фасади београдског Филолошког факултета 1968. била истакнута и парола: „Доле црвена буржоазија!“ Истовремено, управо 1968. објављен је роман Драгослава Михајловића о југословенском „гулагу“ *Кад су цветале тикве*, а 1969. његова драматизација тог романа, изведена 6. октобра у Београдском драмском позоришту изазвала је поновну јавну директну интервенцију Ј. Б. Тита у говору, одржаном 29. октобра 1969: „Ево, на пример, недавно сте видели, ту неки комад, казалишне неке тиквице. Како цвате тиква, али та његова тиква, који је то писао, не цвате, јер она је изгледа потпуно гњила и тако даље... где се благи наш друштвени систем, где се хоће на сваки начин да се наше друштво прикаже као друштво које не ваља... Знате ви шта он то говори... А ко говори? Говори онај који је био на Мрамору, на отоку тамо, на Голом отоку. И

већина тих људи, већина... то их нема мали број, али су врло гласни... Па, ми морамо одоздо, треба да се те ствари... да се њега онемогући. Ја не тражим да ми сада њега, шта ја знам, хапсимо, и тако даље, него – напротив – да буде глас јавности онај, који ће њих онемогућити да се баве таквим послом“ (цитат из текста извештаја у београдском дневном листу „Вечерње новости“ под насловом *Тикве – блато на систему*).

Ради смиривања ситуације после ових немира, од почетка седамдесетих година започет је процес „потпуног раскида са државним капитализмом“ увођењем друштвеног самоуправљања на основама „удруженог рада“. У „очувању тековина југословенске револуције и њеног особеног пута у демократски социјализам“, вођена је борба против „критизерског“ представљања српске, односно југословенске стварности утканог у тзв. „црни талас“ домаће кинематографије, књижевности и осталих уметности (о томе шире у: М. С. 1 2015: 191–209). Та борба је, као што је познато, резултирала забраном приказивања („бункерисањем“) низа филмова, изолацијом и судским санкцијама неких њихових режисера, да би у књижевности најзад кулминирала забраном, уништавањем тиража песничке књиге *Вунена времена* (1981) и осудом на робију (1982–1983) Гојка Ђога због вређања већ преминулог доживотног председника СФРЈ Јосипа Броза – на суду квалификованог као „дело непријатељске пропаганде“ и „повреда угледа СФРЈ“. А вентили за критику старог и обнављаног „стаљинистичког“ терора у совјетском недемократском државном социјализму током седамдесетих година заправо ипак нису истински затварани. То је отварало пут и за даљу рецепцију Манделштамове поезије у српској култури.

Шта је српској култури донела та нова фаза рецепције Манделштама? Након Миљковићевих превода у периодици, у антологији *Модерна руска поезија* и у *Шуму времена* постало је јасно да је читање Манделштамове поезије било вишеструко изазовно: као, у време модернистичког враћања поетици српског надреализма један од примера модерног песничког исказа који се не одриче попут надреалиста мисаоне компоненте уметничког дела; као уметничких остварења вишеслојног значења која се уобличавају на сложеној клавијатури асоцијација црпених из целокупне европске културе од првих познатих њених проблесака до најновијег времена; као шифрованих текстова који у великој мери представљају реакцију на личне и друштвене проблеме актуалне и у свакодневици савременог живља. Сажето, драгоценост сведочанство о томе ових дана сам добио од истакнутог представника генерације српских песника и есејиста који управо седамдесетих година ступају на српску књижевну сцену. То је Братислав Милановић, дугогодишњи члан књижевне редакције Радио Београда. У својој поруци о Манделштаму он сведочи: „Његова песничка снага, приврженост поезији и мучеништво снажно су утицали на песнике мога нараштаја, седамдесетих година прошлог века. Неки од песника делимично су формирали своје поетике под тим утицајем. Нису сви знали руски. Преводи до којих је могло да се дође у то време, а најпопуларнији и најобимнији је био Миљковићев, били су драгоцени... Он је био бакља у хладном простору идеолошког мрака.“ Ово су речи песника који је у својој књизи песама *Клатно*, објављеној 1980. године у издању београдске „Народне књиге“, објавио и сопствену песму *Манделштам* следеће садржине:

Само је он тако пламтео: у грозници:
 понад вукова и снажних сонатина:
 са усана лизао креч
 – још гори Емиљевич у боровима.

На стропу: ноћу: расте лице:
 смеши се: крижуљом отвара чело:
 капље восак на места где чита се
 Талмуд и збори о боговима.

Руше се са плафона речи од меди
 и меке речи: непрозирне:
 на катран-постељу и бркате слике.
 Шушти на крововима згурена прилика:
 није пуштао невине телефонски глас
 што нежно пита о здрављу
 о душама: о слоговима.

У ваздуху истргнут блиста језик
 – полећу са њега градови: јабука: земља:
 падају на столове уместо воћа:
 сели се Емиљевич са места на место:
 отима шију – очњацима.

Три године касније, пет година млађи од њега, данас такође афирмисани српски песник Мирослав Цера Михаиловић, у својој првој књизи песама *Трчи народ* (чији је издавач Књижевна омладина Србије, Београд, 1983) објављује посвећену Манделштаму, чија се теза потврђује, ево, и у следећем, XXI веку:

БЕЗ АДРЕСЕ

заиста није важно
 која је ово година Осипе
 ни час

растајања нема
 као лане
 као много пре

прхну петлић акропољски
са слике старог календара
закрешта
пробурази ноћ

*ви морате да ме пустите
ја нисам створен за тамницу*

1983.

У потрази за траговима оваквим примерима стваралачке рецепције доживео сам, међутим, и једно необично изненађење. Од књижевника Синише Ристића из Петровца на Млави, аутора објављених 14 збирки песама, тротомног романа *Влашка република*, збирке прича *Татије и сведоци*, драме *Са анђелима је лакше* и једне књиге есеја, добио сам на увид следећи рукопис његове младачке необјављене песме, написане децембра месеца 1969. године:

ОПАСНА ЈЕ ВЛАСТ НАЈЈАЧЕГ ПОЈЕДИНЦА

Осипу Мнадељштаму јер гладан Бога дочека

1.

Господе, песник је достојан небеса твојих
ма које замке стајале на путу души. Јер, опет и опет
мастило умножено патњом пропламса у тестаменту
глади. Само Богу и песнику свако немогуће постаје могућно
и само један дан довољан је да се саплете свет о своје
опасне различитости. Чујеш ли, песниче, хук историје
како потврђује пресуду невинима да је крв праведника
загрована чудовишним законима. Осећаш ли како громови туку
све у исто погрешно место а муње осветљавају пут без повратка

2.

Велика је Русија, дубок је двадесети век, опака је власт најјачег појединца,
отровно је стајати између себе и других по цену пораза

Најтеже је веровати моћним савременицима и добро скованим ланцима
да ће зграда добра бити подигнута
на мржњи љубави зар је још правда на апаратима за дисање
зар је век овај трошни талац гласу народа који је надвисио

своје време и надјачаио све боје пролазности
 зар ћеш стално попуштати да тас ваге превагне на паметну страну
 и зато не брини пронаћи ћете они од којих бежиш
 савладати оне који чим се роде погрешним смером плове

3.

У име оних који падају и не устају, зарад оних
 који знају да је срце вазда било против разума
 а песма против моћника у времену и против судбине
 у смрти која поравнава старе рачуне и неуспехе
 сад када више ништа није наше а ни њихово
 сад када је све божје и по суду усуду и промислу
 помилуј Господе по великој милости песника
 који гладан напусти овоземаљски свет и у небеску насеобину оде

Београд, децембар 1969.

У време кад је млади Синиша Ристић писао своје прве стихове у које је, као што видимо, онако, „за себе“, уткао и ову досад необјављену песму са темом Манделштамове трагедије, Стеван Раичковић је после десетогодишњег рада, приводио крају један свој значајни подухват. Била је то књига његових превода *Шест руских песника*, коју је објавио као четрдесетогодишњак. У њу је укључио и превод једанаест Манделштамових песама. Ово издање је у историји рецепције Манделштама у српској култури, књижевности и преводилаштва вишеструко важно. Ево неких њених карактеристика.

10.

Манделштам је у есеју *Испад*, објављеном у „Просветином“ *Шуму времена*, поред осталог, устврдио: „Када су из широких недара симболизма изишле индивидуално обликоване песничке појаве, када се распао род и када је настало царство личности, песничке индивидуе, читалац васпитан на родовској поезији каква је била симболистичка – на тим недрима читаве нове руске поезије – изгубио се у свету цватуће разноликости, у свету где више није све било покривено капом рода, већ је свака личност стајала сама за себе, голе главе. После родовске епохе, која је улила нову крв, прогласила канон велике запремене <...> наступило је време индивидуалне личности“ (О. М. 1962: 250–251). Очито је Раичковићу, који ствара истовремено са Васком Попом и Миодрагом Павловићем, ова Манделштамова теза о „новој поезији“ не само запала за око, већ му је била и блиска. Јер у одељку *Белешке о песницима*, уз Блока, Ахматову, Пастернака, Цветајеву и Заболоцког, Манделштамову стваралачку генезу оцртава овако: „на почетку је био близак симболистима, али се убрзо обрео међу њиховим противницима, акмеистима, да би се и од њих одвојио и постао самостални поетски трагалац за коренима руског језика. У овој својој преокупацији

он није сличан Хлебњикову, који је био маштовити, распевани творац речи. Обрнуто, Манделштам је шкрт, он се трудио да открива речи-жиже и да их зналачки распоређује и дозира у поезији као покретаче асоцијација“ (Раичковић 1970: 199).

У овом контексту могло би се указати и на следећу занимљиву појединост: Милица Николић, као што смо видели, у свом поговору има формулацију да је код Манделштама „свака реч... жижа значења, цео круг представа, подстрекач асоцијација, синтеза“. У завршној реченици цитата из Раичковићевог текста, рекло би се, има добрих знакова стваралачког надовезивања на српски *Шум времена*.

И још нешто. Из цитата са претходних страница ове студије видели смо констатацију М. Николић како Манделштам има моћ „да ствара бременит језик, необимних лексичких простора али прострт смисаоно, не хоризонтално, већ вертикалом у сама слојевита филолошка недра језика-земље“.

Занимљиво је да је Раичковић четири године касније, 1976, сличну антологијску панораму својих превода словенских песника, коју је припремао скоро десет година, *Словенске риме* објаснио на следећи начин: у почетку је радио из жеље „да види како су се сви словенски језици срели и стекли, на невеликом простору, између две корице једне књиге“, али му је током рада, из првобитног настојања да оствари тај више „визуелни ефекат“, све јасније, до прага свести допирала једна друга, дубља димензија тог стваралачког подухвата. У предговору књиге указује: „На дну... *вертикале*, која силази за читавих једанаест векова надолу: у једном истом оваквом дану, Константин Солуњанин, нешто касније названи Тирило, написао... првим словенским словима, глагољицом, коју је сам и измислио – и прву реченицу на једном од словенских говора.

И та речница (као и цела ова књига) била је превод из Јеванђелистара: Искони бе слово.

У почетку беше реч“ (Раичковић 1975: 12).

А тридесет и две године касније, данашњи аутор студије *Манделштам у српском руху и духу* својој компаративистичкој књизи о узајамним везама културе и књижевности словенских народа, подстакнут цитираним Раичковићевим објашњењем, дао је наслов *Словенска вертикала*. Можда је Раичковић до метафоре вертикала која се спушта „за једанаест векова надолу“ дошао и без подстицаја из описа Манделштамове поетике Милице Николић у *Шуму времена*. Али је више него јасно да је српском песнику који Манделштамову поезију претаче у ризницу српске културе концепција о речи са филолошким наслагама које потичу из дубоких недара „језика-земље“ – и блиска и драга.

11.

Пошто смо у књизи *Шест руских песника* добили први преводилачки захват Манделштамове поезије после Миљковићевог у *Шуму времена*, као прво намеће нам се питање: шта су ови преводи донели ново српској књижевности? О томе сам, као што се могло видети, већ нешто и писао 1995. године у својој књизи *Словенски импулси у српској књижевности и култури*. Овде ћу подсети само на неколике, по мени, значајне детаље.

Занимљиво је да нам Миљковић у својим књижевно-критичким есејима није оставио скоро ништа о конкретним проблемима превођења. Само је у једном новинском приказу преводилачке књиге поезије (*Освалдо Раму: Поезија*) 1958. године напоменуо: „Преводи Данка Анђелиновића сачували су све што не сме бити изгубљено приликом претакања поезије из једног језика у други“ (Миљковић б 1972: 80). Из овог цитата ипак можемо видети да је у основи Миљковићеве поетике превођења схватање да у оригиналу постоје неки елементи који се не смеју губити, али и елементи који се у нужди при превођењу могу занемаривати. Теорија превођења, као што знамо, то познаје као хијерархизовање елемената садржаја оригинала по значају за дело као целину и поделу на инваријантне и варијантне делове оригинала (о томе детаљније у: Сибиновић 2009: 147–153). Шта је за Миљковића конкретно било инваријантно а шта варијантно може се утврђивати једино у анализи његових превода.

У студији *Бранко Миљковић и Стеван Раичковић као тумачи Манделштамових песама*, после такве анализе Миљковићеве имплицитне поетике превођења и осврта на Раичковићеве записе о превођењу, могао сам закључити „да је преводилачки контакт Миљковића и Раичковића са Манделштамовом поезијом у правом смислу стваралачки, и да је преводилачка рецепција руског песника била важан део укупног књижевног процеса српске поезије друге половине XX века. У таквом живом, активном (можда чак можемо рећи прагматичном) односу природно је што су наши песници пренебрегли или запоставили неке тематске кругове, односно поједине особине Манделштамових оригинала“. То сазнање створило је основ за два следећа закључка: „1. да пренебрегавање и запостављање неких елемената који су, иначе, са становишта увида у укупан Манделштамов песнички опус и из преводилачке перспективе унутрашњег развоја руске поезије несумњиво значајни – не мора бити резултат површности, неодговорности или незнања наших песника-преводилица; 2. да процес рецепције Манделштамовог књижевног дела у српској књижевности још увек није завршен“ (детаљније о томе у: Сибиновић. 1995: 223–234).

12.

Наведене констатације илустроваћу на примеру превода Манделштамове песме са почетним стихом *За гремучую доблестъ грядущих веков*. Занимљиво је да су обојица превели варијанту те песме која је наведена у напомени њиховог изворника – њујоршког издања а не у основном тексту. Најзначајнија разлика је у томе што је последњи стих песме: „И меня только равный убьет“ (досл.: „И само ће ме једнак убити, тј. И може ме убити само онај који је раван мени“) промењен у: „И неправдой искривлен мой рот.“ (досл.: „И неистином су искривљена моја уста“).

Манделштам је песму срочио у анапесту (00–), што су Миљковић и Раичковић у својим преводима занемарили: иктуси су код Миљковића по стопам: I – 75,0; 25,0; 25,0; II – 50,0; 33,3; III – 41,7; 33,3; 41,7; IV – 25,0; 50,0; 16,7; V – 58,3; 16,7; 25,0. а код Раичковића: I – 58,3; 41,7; 25,0; II – 75,0; 25,0; 8,3; III – 83,3; 16,7; 33,3; IV – 58,3; 33,3; 50,3; V – 30,0; 50,0; 28,6. Манделштамов оригинал испеван је скроз унакрсним мушким римама, код Миљковића су скроз унакрсне женске риме, код Раичковића унакрсне неке женске а неке мушке.

Наводимо оригинал и његове преводе:

За гремучу доблестъ грядущих веков,
За высокое племя людей
Я лишился и чаши на пире отцов,
И веселья, и чести своей.

Мне на плечи кидается век-волкодав,
Но не волк я по шкуре своей.
Запихни меня лучше, как шапку, в рукав
Жаркой шубы сибирских степей, –

Чтоб не видеть ни трусов, ни мелкой грязцы,
Ни кровавых костей в колесе,
Чтоб сияли всю ночь голубые песцы
Мне в своей первобытной красе.

Унеси меня в ночь, где течет Енисей,
Где сосна до звезды достает,
Потому что не волк я по шкуре своей
И неправдой искривлен мой рот.

Миљковићев превод:

У име храбрости будућних векова
И племена људи који ће све више расти,
Ја сам се лишио чаше на пиру очева,
И веселја и сопствене части.

Век-вукодлак скаче на ме, да ме коље,
Али ја вук нисам и немам вучју кожу.
К'о капу, у рукав, тутни ме боље
У сибирских степа топли кожух –

Да не видим кукавице, ни меко блато,
Нити на точку крваве неке кости,
Да у ноћи сијају прашници, к'о злато,
У својој првобитној лепоти.

Однеси ме у ноћ, где Јенисеј жубори,
И где досеже бор звезде августа,
Јер по кожи својој ја нисам вук у гори
И неистина ми је искривила уста.

Раичковићев превод:

За звонку храброст векова што ће доћи
И за људско племе што високо гре
Ја се лиших чаша на пиру у ноћи
И весела и части своје све.

Насрће на моја плећа век-вукодав,
Ал ја по кожи нисам вук, од тих.
Угурај ме боље, к'о капу, у рукав
Те топле бунде степа сибирских –

Да не гледам слабе, ни мекога кала,
Крваве кости на том точку злу,
Не би л у лепоти првобитној сјала
Лисица плава мени кроз ноћ сву.

Носи ме у ноћ где је Јенисеја хук,
Где борови до звезда дохује;
Зато што по својој кожи нисам вук
И што лаж моја уста искривљује.

У Миљковићевом и Раичковићевом читању Манделџштамове песме, као што видимо, има извесних разлика. То се и могло очекивати бар из следећа два разлога: зато што су читаоци – два *различита* песника, као и због тога што *нови преводац увек управо и тим разликама заправо оправдава своју жељу да ту песму преточи на српски језик поново*. Погледајмо их из тог угла.

Манделџштамову конструкцију „За... Я лишился“ (досл. „Због... Лишио сам се“) Миљковић замењује конструкцијом: „У име... Ја сам се лишио“, а Раичковић је враћа на: „За... Ја се лиших“. Обе варијанте су смисаоно тачне.

Обојица су реч „доблесть“, за коју су у већ од 1962. године најауторитативнијем Пољанчевом речнику могли видети да има значење: „храброст, одважност, срчаност, јунаштво“ али и: „племенитост, самопрегор“ превели као „храброст“ (имали су, додуше, могућност да из овог другог значења употребе и реч „врлина“). Али Манделџштамову поетски снажну одредницу „храбрости“ – „гремучая“ Миљковић је изоставио, а Раичковић се

определио за решење – „звонка храброст“. За то је имао основа у речнику где се под одредницом „гремучий“ нуди значење: „праскав, шуман; роморан, жуборан“. Међутим, ако се погледа чега се Манделштамов лирски јунак одриче („чаша на пиру“, „веселја и части“), тешко је отети се помисли да би решење за атрибут храбрости пре ваљало тражити у некој изведеници од глагола „греметь“, за који тај исти речник нуди значења: „*фиг.* разлегати се, орити се“, уз примере у изразима: „слава его гремела“ – „глас о њему се орио“; „славити се, бити на гласу“...

Првом стиху друге строфе Миљковић је, по свој прилици, да би створио маневарски простор за проналажење риме, додао: „да ме коље“, а Раичковић је, пак, наскок вука-давитеља на рамена лирског јунака незнатним померањем претворио у насртај на плећа. Додавања текста због риме, разуме се, нису препоручива, али уколико нема другог излаза, она морају ипак остати у приближним границама одговарајуће песничке слике оригинала. Пошто је код Манделштама тежиште на нападу крволочне звери на човека, Миљковићево решење, којим се чува рима као чинилац интонације везаног поетског исказа – у овом случају не може се оценити као превелико огрешење о оригинал. Додуше, Раичковићево преводилачко померање с рамена на плећа у овом контексту може засметати једино лингвистички деформисаним „ловцима на грешке“.

Занимљиво је да се већ у следећем стиху исте строфе и Раичковић нашао у нежељеној ситуацији да због риме мора Манделштамовом оригиналу дописивати свој текст: „Ал ја по кожи нисам вук, *од тих*.“ Манделштамово: „Али ја у кожи својој нисам вук“ код Миљковића је разложено у: „Али ја вук нисам и немам вучју кожу.“ Дакле, Раичковић је са дописаним делом „од тих“ од једне интонационе целине оригинала направио две. Миљковић, пак, без дописивања свог текста, такође јединствену једну претвара у две интонационе целине.

Изгледа, Миљковићу је најнезгоднија за превод била трећа строфа: није одгонетнуо шта значи руска реч „песец“ (поларна, северна *лисица*, која се на месецини плавичасто пресијава), па је додао своје, из чега је и риму добио: да у ноћи сијају „прашници, к’о злато“. Раичковић, пак, као што видимо, Миљковићев пропуст није поновио. Али у завршној строфи као да се опет успоставља равнотежа: код Миљковића велика река Јенисеј „жубори“ (док код Раичковића, прикладније, „хучи“), али зато код Миљковића бор што расте на обали Јенисеја до звезда „досеже“ (према Манделштамовом: „достае“ – срп. „дохватати, досезати“), док код Раичковића борови до звезда „дохује“ (што ставља под знак питања *обострану* везу земље и неба). И најзад, први стих последње строфе Раичковићевог превода: „Носи ме у ноћ где је Јенисеја хук“ као еквивалент за Манделштамово: „Унеси меня в ночь, где течет Енисей“ (досл. „Однеси ме у ноћ, где тече Јенисеј“) звучи за песника Раичковићевог калибра одиста неуобичајено незграпно...

Побројане разлике из овакве анализе Миљковићевог и Раичковићевог превода показују: 1. да се преводилачки поступак у њима *не разликује*; 2. да нема ни најмање *основа за тврдњу да је Миљковић као преводилац био неодговоран*.

13.

Седамдесетих година XX века у Манделштамове преводиоце укључио се још један од водећих српских писаца и преводаца руске, мађарске и француске књижевности. Био је то Данило Киш. У претходној деценији он се као врхунски певодилац руске поезије већ представио 1966. године у првом у свету преводном издању *Сабраних дела Сергеја Јесењина*.² Није занемарљива ни чињеница да је и у антологији *Модерна руска поезија* објавио своје преводе песама Ане Ахматове (4) и Марине Цветајеве (15 песама). Те преводе песама је од 1969. до 1974. претходно објављивао у српској периодици и књизи: М. Цветајева, *Земаљска обележја*. Избор и предговор Милица Николић. Београд, „Просвета“, 1973.

После другог издања антологије *Руска модерна поезија* из 1975, 1976. београдска „Просвета“ је објавила двотомну двојезичну *Антологију руске поезије. XVII–XX век*, сачињену од раније објављиваних, али, у највећој мери, и нових превода који су у том издању код нас први пут обзнањени. Била је то антологија коју је као аутор избора и приређивач (дакле и писац биобиблиографских текстова о песницима) потписао тада већ афирмисани млади српски књижевни критичар Александар Петров. Ово дело било је један од значајних Петровљевих прилога српској књижевности и култури. Значајно, разуме се, пре свега, због обиља текстова који су унесени у ризницу српске преводне књижевности, али и из следећих разлога: у пословима избора песника и прикупљању текстова оригинала не малу улогу имао је и наш слависта Кирил Тарановски који је у то време већ осамнаестак година живео и радио као професор универзитета у САД (то је представљало и својеврсно враћање у послове српске културе значајног слависте који је својевремено, формално-правно гледано, постао „расељено лице“ из Југославије; колико је то „враћање“ било важно показује, поред осталог, и нова верзија његове *Књиге о Манделштаму*, објављене у београдској „Просвети“ 1982. године; што је знатном броју афирмисаних српских савремених песника, ангажујући их за превођење, приближио текстове из класичне и, посебно, модерне руске поезије; и најзад, што је укључио у рад и неке сасвим младе српске песнике и преводиоце.

Данило Киш је за ту антологију превео по једну или више песама Андреја Тургењева, Аполона Григорјева, Константина Случевског, Владимира Солловјова, Инокентија Ањенског, Константина Баљмонта, Валерија Брјусова, Михаила Кузмина, Андреја Белог, Тихона Чурилина, Осипа Манделштама, Марине Цветајеве, Вадима Шершењевича, Анатолија Маријенгофа и Николаја Олејникова. На овај списак подсећам посебно из следећа два разлога: сећам се, прво, из времена кад сам, као члан Редакционог одбора, учествовао у припремању Јесењинових *Сабраних дела* – колико је Киш био изборљив при избору које ће песме прихватити да преводи (инсистирао је да то буду Јесењинове песме претежно настале пре 1917. године) и, друго, имам на уму његово објашњење да претакање књижевног дела не поима као остварења „културтрегерског посла“

² У библиографији Кишових превода, објављеној 1992. у „Просветином“ издању: Д. Киш, *Песме и преводи* ово издање је, на жалост, омашком изостављено. Занимљиво је, иначе, напоменути да су Кишу први преводи поезије објављени у београдском листу *Студент* 1960. године – Јесењина песма *Ко сам ја Шта сам?* и Преворова *Врт*.

већ као креативну књижевну активност: „Ја сам један од оних преводилаца који своје поетске импулсе остварују преводећи поезију“ (Киш 1992: 361).

Занимљиво је да је од 13 Манделштамових песама у Петровљевој антологији укључено 5 Миљковићевих превода (*Адмиралитет, На страшној висини лутајућа ватро, Узми за срећу из мојих дланова, У Петрограду срећићемо се већ и Век*), Раичковићева 4 (*У Петропољу зрачном наш је смак, Прославимо, браћо, сумрак слободе, Сестре – тежине и нежности и Лењинград*), Петровљева 2 (*И Шуберт на води и Наоружан видом уских оса*) 2 Кишова (*Да, лежим у земљи, мичући уснама и Лишивши ме мора, замаха и узлетишта*).

Очито, приређивача *Антологије* су, за разлику од Јовановића, подједнако задовољавали преводи Миљковића и Раичковића, с тим што је узео један превод више од Миљковића, али се код песме *Лењинград*, коју су превели и Миљковић и Раичковић, определио за Раичковићев... Сматрао је да му за ваљано антологијско представљање недостају још четири песме, од којих је две превео сам, а две објавио у Кишовом преводу. По свој прилици, само два превода Манделштамових песама у *Антологији* Кишу није било довољно. Како видимо из посебне Кишове књиге *Песме и преневи*, објављене 1992. године у избору Марка Чудића, Киш је превео и следеће Манделштамове песме: *Дато ми је тело – шта да чиним с њим, Лице твоје мучитељско, тешко, Златног је меда струја текла из стакленог суда, Сестре – тежине и нежности – једнака су ваша знамења, Лењинград, Поседећемо у кујни, нервозни и Која је ово улица?*

Као што је правио индекс „сазвежђа имена“ сопствених књижевних „предака и сродника“, овим преводима је, могло би се рећи, направио сопствени антологијски избор Манделштамове поезије или је, пак можда својим преводима стваралачки допунио избор из Петровљеве *Антологије*. За овакву претпоставку имам основа и из податка у говору аутора избора Кишове књиге *Песме и преводи* песника Предрага Чудића који саопштава да је Кишова жеља била „да своје изабране песничке преводе сакупи у једну књигу“. Од госпође Мирјане Миочиновић, која има најбољи увид у Кишово укупно дело и његову рукописну заоставштину, Чудић је сазнао да би та књига по Кишовој замисли: „имала... три циклуса: *Мађарска рапсодија, Руска руковет и French cancan*, а садржавала би његове најуспелије преводе из мађарске, руске и француске лирике.“ За нашу тему посебно је значајна следећа Чудићева констатација: „Киш је замислио избор својих најуспелијих песничких превода као три музичке партитуре са одређеним националним предзнаком... Како би та антологија изгледала можемо само наслућивати по делимично припремљеном избору из руске поезије који смо добили љубазношћу госпође Миочиновић“ (Киш 1992: 339, 361).

14.

Изузетни познавалац укупног књижевног дела Данила Киша београдски професор Јован Делић 2011. године саопштио је резултате свог истраживања Кишовог односа према делу и личности Осипа Манделштама. У његовој студији *Данило Киш и Осип Манделштам*, поред осталог, читамо: „Међу изабраним звијездама Кишовог сазвежђа у *Индексу имена* што га је сам понудио у прољеће 1977. године, налазило се и име pjesника Осипа Емиљевича Манделштама и то име ће остати међу Кишовим духовним ближњима све до смрти нашега писца“

(Делић 2011: 542). Ј. Делић сматра да се ова констатација може конкретизовати на три значајна плана: поетике, превода поезије, и места Манделџтамове животне *судбине* у тематско-мотивској садржини Кишове прозе.

Киша с Манделџтамом, према Делићу, на плану поетике повезује, оно што се код Манделџтама назива „културноисторијски синкретизам“ или, пак, „духовно-историјски синтетизам и универзализам“. Он истиче: „...оријентација на широку европску културу, уз уважавање домаће традиције, данас се лако ишчитава из Манделџтамових и Кишових дјела. Обојица су захтјевни писци широке културе и за обојицу важи оно правило које је формулисано поводом Манделџтама и његове поезије, а приписано је Манделџтаму: ако хоћеш да ме читаш и разумијеш, мораш посједовати моју културу. <...> Манделџтама је, не једном, виђен као пјесник духовно-историјског синтетизма и универзализма, и у том погледу Киш му је сасвим близак писац. И Киш, као и Манделџтама, разумијева свијет културом и историјом“ (Делић 2011: 544).

Као једну од конкретизација духовно-историјског *синтетизма* и културно-историјског *синкретизма* на равни поетике Ј. Делић, с правом, извучи у први план Манделџтамову и Кишову цитатност: „У Манделџтамовом *Разговору о Дантеу* налазимо највећу и најљепшу Манделџтамову похвалу цитата, коју је знао Данило Киш и цитирао ју је:

‘Завршетак четвртога певања *Inferna* права је оргија цитатности. Ја ту налазим чисту, без икаквих примеса, демонстрацију Дантеове клавијатуре.

Шетња по диркама целокупног видокруга антике. Својеврсна Шопенова полонеза, у којој се један поред другог појављује наоружани Цезар крвавих очију грифа и Демокрит који је материју раставио на атоме.

Цитат није испис. Цитат је цикада. У њеној природи је да никад не заћути. Кад се грчевито докопа ваздуха, више га не испушта. Ерудиција, која је суштина образовања, није ни приближно исто што и реминисцентна клавијатура’ (Манделџтама 1999: 210).

Цитирање је, дакле, умјетност; готово музички поступак; дио унутрашње смисаоне мелодије некога пјесника; ‘реминисцентна клавијатура’“ (Делић 2011: 544).

У компаративистичком контексту, Делић покреће још и три следеће занимљиве теме: 1. отвара, могућност да је Кишу могао бити познат и „први покушај“ Кирила Тарановског „анализе Манделџтамове поезије са гледишта текста, контекста и подтекста“ још од 1962. из чланка *Пчеле и осе у поезији Манделџтама*, објављеног на руском језику часопису „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics“, а можда и од 1967. године, када је тај текст поново штампан у зборнику посвећеном седамдесетогодишњици Романа Јакобсона; 2. износи претпоставку да је „управо“ К. Тарановски, који је својевремено Кишу на студијама опште књижевности у Београду био наставник руског језика, „мо-

гао бити подстицајан прототип за лик узорног професора истраживача у новели *Црвене марке са ликом Лењина*⁴; 3. на неки начин, проширује тему о Кишовој цитатности: „Данило Киш је поступак цитатности користио већ од својих првих дјела: *Мансарда* и *Псалам 44* (наслов је цитат), а као прозну стратегију у функцији документарности и мотивације нарочито у новелистичким вијенцима *Гробница за Бориса Давидовича* и *Енциклопедија мртвих*. У одбрану легитимности свога прозног поступка и аутентичности својих књига, Киш је написао прву српску књигу о интертекстуалности и цитатности – *Час анатомије* – у нас познатију више са њене полемичке разорности неголи са теоријског значаја. Ми смо увијек у први план истицали њену теоријску основу и аргументацију, јер од ње је зависила и снага полемичких доказа. Цитатност, односно подтекстност, интертекстуалност обиљежила је у првој половини двадесетог стољећа поезију двојице пјесника и књижевних мислилаца на два различита краја свијета – енглеском и руском. Оба пјесника су била и блиска Данилу Кишу и обојица су се дивила Дантеу као непревазиђеном пјеснику, обојици је била блиска класицистичка строгост и знање: то су били Осип Емиљевич Манделштам и Томас Стернс Елиот“ (Делић 2011: 246).

Ј. Делић је веома убедљиво нанизао низ глобалних поетичких и тематско-мотивских подударности Кишове поезије и прозе са књижевним делом Манделштама (метапоетска функција дела, метафоре сродства, породица, порекло, лектира, тема љубави и смрти, тема јеврејства), али све такве констатације не дају основа за помисао о било каквој сенци епигонства млађег ствараоца. Зато Делић у завршном делу своје студије осећа потребу да нам предочи и следеће објашњење: „Наслов прве Манделштамове пјесничке књиге био је *Камен*. Миодраг Сибиновић наводи подужи Манделштамов цитат о камену из *Разговора о Дантеу*:³

‘Црноморски каменчићи што их избацује плима пружили су ми немалу помоћ када је у мени сазрела концепција овог разговора. Отворено сам се саветовао са халкантитима, карнеолима, кристалним гипсом, лисником, кварцом итд. Тада сам схватио да је камен као неки извештај о времену, нека врста метеоролошког екстракта. Камен није ништа друго до само време, искључено из атмосферског и скривено у функционални простор. Да би се то схватило, треба замислити да су све геолошке промене и сама померања потпуно разложиви на елементе времена. У том смислу метеорологија је примарнија од минерологије, обухвата је, заплъскује, даје јој старину и осмишљава је.

Дивне Новалисове странице о рударском надзорничком послу конкретизују узајамну повезаност камена и културе – гајећи културу као жилу руде, светлошћу је издвајају из камена-времена.

Камен је импресионистички дневник времена што се накупио током милион столећа, али он није само прошлост, он је и будућност: у њему има и периодичности. Он је Аладинова лампа коју пробија геолошки сумрак будућих времена.’

³ Реч је о мом предговору *Дело и судбина Осипа Манделштама* из књиге: О. Манделштам *Песме и есеји* (1999)

Камен је својеврсни ‘дневник времена’, за Манделџштама. Повезан је са културом гајећи је ‘као жилу руде’; он говори из прадавне прошлости, али пробија и ‘геолошки сумрак будућих времена’. Тај камен-вријеме веома је сродан једном од више значења Кишовог пешчаника – пешчаног камена – из кога се може реконструисати цио нестали свијет панонског потопа. А симбол пешчаника Киш је нашао – то смо већ давно показали – у Александра Блока, још док је писао *Мансарду* у Блоковом *Дневнику жене коју нико није волео*. <...>

Блоков есеј и његова поента о пешчанику и документу у дубокој је сродности са самом сржи поетике Кишове прозе. А Манделџштамов камен-вријеме и Блоков, а посебно Кишов пешчаник, много памте; из њих се ишчитавају нестали свјетови. Ето како се дозивају симболи кроз вријеме; како проговара камен-вријеме, пјешчани камен, ‘пешчаник’, људски документ; како се спајају у чврсту духовну везу А. Блок, О. Манделџштам и Д. Киш.“ (Делић 2011: 249–250)

15.

Један од три плана Кишовог дотицаја с Манделџштамовим делом Ј. Делић није анализирао. То је образложио овако: „Други план поређења био би *план превођења*. Нажалост, немамо довољно ни језичких, ни преводилачких, ни теоријско-критичких компетенција да бисмо се озбиљно бавили Кишовим преводима Манделџштама. Теорија и критика превођења данас су постале озбиљне и захтјевне самосталне дисциплине, па ћемо се морати задовољити само констатацијама, кратким освртима и коментарима“ (Делић 2011: 542).

Пошто тема моје студије обухвата и управо преводилачку рецепцију, покушаћу да се, као српски слависта претежно русистичке оријентације, уз то и преводилац који се бавио и теоријским осмишљавањем преводилачке креације, придружим колеги Делићу кратким освртом на Кишове преводне Манделџштамове поезије. Овај осврт ће имати и још једну функцију: с обзиром на то да је песму *Лењинград*, као што смо већ видели, превео и Стеван Раичковић, из поређења Кишовог и Раичковићевог превода могли бисмо добити извесне параметре, можда, и за нешто ширу скицу развоја српског књижевног преводилаштва. Погледајмо прво текстове оригинала и ова два превода.

Оригинал гласи овако:

ЛЕНИНГРАД

Я вернулся в мой город, знакомый до слез,
До прожилок, до детских припухлых желез.

Ты вернулся сюда – так глотай же скорей
Рыбий жир ленинградских речных фонарей!

Узнавай же скорее декабрьский денек,
Где к зловещему дегтю подмешан желток.
Петербург! я еще не хочу умирать:
У тебя телефонов моих номера.

Петербург! у меня еще есть адреса,
По которым найду мертвецов голоса.

Я на лестнице черной живу, и в висок
Ударяет мне вырванный с мясом звонок,

И всю ночь напролет жду гостей дорогих,
Шевеля кандалами цепочек дверных.

Превод Стевана Раичковића:

Вратих се у свој град, до суза знан мени,
До жила, до дечјих жлезда натечених.
Дошо си – па онда гутај брже, срећан,
Рибље уље речних лењинградских свећа.

Препознај што брже дан децембра, зато,
Где је у зли катран жуманце додато,
Петрограде, ја још да умирем не бих:
Мојих телефона бројке су у теби.

Петрограде, ја још тих адреса имам:
Гласове мртваца наћи ћу по њима.
На мом степеништу: у мозак ме лупа
Воно што је с месом ишчупано скупа.

Сву ноћ драге госте чекам, звецкајући
Оковима ланца с капије у кући.

Превод Данила Киша:

Вратио си се у свој град, познат до суза, до звезда,
До жилица, до детињих надутих жлезда.

Ти си се вратио – па гутај пуна даха
Рибље уље лењинградских речних светиљака.

Препознај што брже тај дан, децембарски, мутни,
Где се мешају жуманце и катран злослутни.
Петрограде! још ја не желим умрети,
Бројеве мојих телефона ти чуваш у памети.

Петрограде! имам адреса још много
 На које глас мртвих пронаћи могу.

Живим под стубиштем мрачним, у глави ми бесно
 Бије звонце истргнуто заједно са месом.

Током целе ноћи чекам старе знанце,
 Тресући гвоздене на вратима ланце.

У канонској верзији Манделштамов оригинал, као што видимо, спеван је у дистиху силабичко-тонске версификације са парном мушком римом – доследно реализованим тросложним стопама са акцентом на последњем слогу стопе (дакле, анапестом). Метричка схема оригинала изгледа овако:

1	2	3	4	5	5	7	8	9	10	11	12
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
–	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
–	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	–	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
–	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
–	0	–	0	0	–	–	0	–	0	0	–
0	0	–	0	0	–	0	0	–	0	0	–
4	0	14	0	14	1	1	14	0	0	14	

Наглашеност иктуса по слоговима изражена у процентима у оригиналу по слоговима је следећи: 28,58 0,00 100,00 0,00 100,00 7,42 7,42 100,00 0,00 0,00 100,00

Меричка схема Раичковићевог превода је:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
-	0	0	0	0	-	0	-	0	-	-	0	
0	-	0	0	-	0	-	0	0	-	0	0	
-	0	0	0	0	-	0	-	0	-	0	-	0
-	0	-	0	-	0	-	0	0	0	-	0	
0	-	0	0	-	0	-	0	-	0	-	0	
-	0	0	-	-	0	0	-	0	-	0	0	
-	0	0	0	-	-	0	-	0	0	-	0	
-	0	0	0	-	0	-	0	0	0	-	0	
-	0	0	0	-	-	0	0	-	0	-	0	
-	0	0	0	-	0	-	0	0	0	-	0	
0	0	-	0	0	0	0	-	0	0	-	0	
-	0	0	0	-	0	-	0	0	0	-	0	
-	-	-	0	-	0	-	0	-	0	0	0	
-	0	0	0	-	0	-	0	0	0	-	0	

113	3	111	4	8	5	3	4	10	1	0
-----	---	-----	---	---	---	---	---	----	---	---

Наглашеност иктуса у Раичковићевом преводу по слоговима је: 78,57 21,43
21,43 7,14 78,57 21,43 57,14 35,71 21,43 28,57 71,43 7,14 0,00

Метричка схема Кишовог превода:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
-	0	0	0	0	0	0	-	-	0	0	-	0	0	-	0
0	-	0	0	0	-	0	0	-	0	0	-	0			
-	0	0	-	0	0	0	-	0	-	0	-	0			
-	0	-	0	-	0	0	0	-	0	-	0	0	0		
0	-	0	0	-	0	0	-	-	0	0	0	-	0		
-	0	-	0	0	0	-	0	0	-	0	-	0	0	0	
-	0	0	0	-	0	0	-	0	-	0	0				
-	0	0	-	0	0	-	0	0	-	0	0	-	0	0	

– 0 0 0 – 0 0 – 0 0 – 0
 0 – 0 – – 0 0 – 0 – 0

– 0 0 – 0 0 – 0 0 – 0 0 – 0
 – 0 – 0 – 0 0 0 – 0 0 0 – 0

– 0 – 0 – 0 – 0 – 0 – 0
 – 0 0 – 0 0 0 – 0 0 – 0

=====

11 3 4 5 7 1 4 7 6 6 4 4 4 0 1 0

Наглашеност иктуса у Кишовом преводу по слоговима је следећа: 78,57 21,43 28,57 35,71 50,00 7,14 21,43 50,00 42,86 42,86 28,57 28,57 28,57 0,00 7,14 0,00.

Видели смо већ колико је код Бродског оштра критика преводилаца англо-саксонског културно-језичког подручја због тога што су везани поетски силабичко-тонски стих Манделштама преобратили у исказ потпуно другог система версификације (пошто је ритмичко-метричка структура део и чинилац смисаоно-емоционалне слике песме). Из приказаних схема и наведених процената наглашених слогова у стиху јасно је да ни Раичковић ни Киш нису настојали да сачувају веома наглашени Манделштамов анапест. А управо употреба тог анапеста (који, иначе, није тако често примењиван ни у руској поезији претходног раздобља) била је, поред осталог, и потврда Манделштамове познате глобалне „оријентације на европску културу“ и један од сигнала његовог програмског „духовно-историјског синтетизма“.

Било би неправедно и погрешно Раичковићево и Кишово занемаривање анапеста приписивати некаквом њиховом немару и неодговорности према оригиналу. Био сам у прилици још 1995. године да у дефинисању Раичковићевог схватања превођења као „саучесничкој“ активности са аутором оригинала цитирам следећи Раичковићев запис: „...стајао сам сасвим збуњен пред једним Манделштамовим стихом... Одлучивао сам се између неколико решења, од којих би једно бар омогућило да се посао око превођења песме настави. Долазило ми је да гласно кажем: ‘Шта ви мислите, Осипе Емиљевичу, да ли би вас овакав израз исувише оштетио? Та проговорите, побогу, ипак је ово заједничка ствар!’“ (Раичковић 2 1978: 191–192) У овде већ поменутом поговору из Кишове књиге *Песме и преводи* Предраг Чудић поводом превода песама Марине Цветајеве с пуним правом пише: „Која је само решења проналазио за њене риме и асонанце, њене ритмове, њено понављање речи огољених до коренских значења, њено преламање стиха! Као да их је песнички гениј писао поново на српском језику. Преводио је он са успехом: и Случевског и Баљмонта и Брусова и Белог и Гумиљова и Ахматову и Манделштама и Мајаковског и Јесењина и Бродског и друге значајне песнике!“ (Киш 1992: 362).

Иако су живели у време кад је код нас за многе песнике и просечне читаоце тзв. невезани песнички исказ, слободан стих без рима, био синоним за модерну

песму, и Раичковић и Киш су у преводу који је предмет нашег разговора – назначили да је песма испевана везаним поетским исказом. Учинили су то тако што су задржали изворни распоред рима, као елемент интонационо-ритмичког понављања. На том основу, обојица су, такође, у претпоследњем дистиху сачували и Манделштамово смисаоно мотивисано опкорачење.⁴

Додуше, оба преводиоца су одустала од Манделштамове мушке риме. Присетимо се на овом месту овде већ цитираног упозорења Бродског да су „разлике у метру несагласја у дисању, у откуцају срца“, као и да је „различит начин римовања... разлика функције мозга“, упозорења које се завршава закључком да је „нехатан однос...“, у најбољем случају, скрнављење, а у најгорем – масакр или убиство“ оригинала. У овом случају је, као што смо управо констатовали, далеко од Раичковићевог и Кишовог нехатног односа, скрнављења или убиства оригинала. Иза поменутих генералних разлика њихових превода од Манделштамовог оригинала стоји иначе позната разлика природе акцената у руском и српском језику (у руском је акценат динамички тј. ударни и покретан: може се наћи на било ком слогу у речи, с тим што се и у оквиру исте речи у његово место у одређеним случајевима може померати, а у српском је – мелодијски, и на последњем слогу се може наћи само у једносложним и малом броју адаптираних речи страног порекла. Због тога у руском језику има осетно више маневарског простора за све класичне врсте силабичко-тонског система версификације и за све облике класичне риме.

Све су то, разуме се, осећали и знали и Раичковић и Киш. У оправданом страху од много пута у нашој поезији већ употребљаваних (баналних) рима оријентисали су се на најприродније за српски језик женске риме, због чега су у старту остали без у оригиналу доследно наглашених анапестних клаузула (завршетак стихова). По свој прилици, имајући у виду чињеницу да се и трохејски интонираном српском језику – несвојствени јамб у српској поезији може остваривати једносложним речима на почетку стиха (најчешће предлозима и личним заменицама) или пак одступањем од схеме у почетној стопи уз помоћ тростложне речи), одлучили су се да из изворног анапестног везаног песничког исказа као сигнал сачувају само парне риме на крају стихова као основних интонационих јединица. Додуше, књижевници калибра Раичковића и Миљковића, свесно или спонтано, као да ипак нису могли да остану потпуно глуви за Манделштамову изворну мелодију: погледају ли се проценти иктуса по слоговима, могу се и у једном и у другом преводу разазнати обриси видне тенденције тростопног пулсирања исказа. Додуше, то је мешавина дактила и амфибраха, без иједне стопе анапеста:

Раичковићев превод: дактил (78,57 21,43 21,43) амфибрах (7,14 78,57 21,43) дактил (57,14 35,71 21,43) амфибрах (28,57 71,43 7,14)

Кишов превод: дактил (78,57 21,43 28,57) амфибрах (35,71 50,00 7,14) амфибрах (21,43 50,00 42,86) дактил (42,86 28,57 28,57) дактил (28,57 0,00 7,14)

⁴ Раичковићеву другачију строфику у односу на канонску из њујоршког издања можда можемо објаснити таквом верзијом из неког другог издања изворника.

16.

Манделштамова песма је, као што видимо, уобличена као својеврсни дијалог некадашњег становника руске европске престонице Петербурга са старим знанцима из града чије је име сада промењено у Лењинград, разговор лирског јунака са самим собом и са данашњим старим Петербургом. Код обојице преводилаца о чијим преводима говоримо конфронтација Петербург – Лењинград замагљена је увођењем у текст и и имена Петроград. Манделштамова почиње и завршава се исповедним исказом у првом лицу једине. Садржина тих исказа, артикулисана је на супротстављању његовог живота у том граду раније и сада.

У првом дистиху ово „некада“ сведено је на одлично познавање града до најмање „жилице“, до увећаних (мало натеклих, мало надувених) „дечијих жлезда“. Остало је отворено питање: да ли је то познавање окарактерисано као „познавање до суза“ због сентименталног враћања у град детињства и младости или из неких других разлога? После првог дистиха, у следећа два исказ се из првог лица пребацује у друго: због тога то може бити обраћање лирског субјекта самоме себи, али и, што је вероватније, опомена старог Петербуржанина суграђанину који се после дужег времена враћа у град. Необично је, међутим, да Киш у свом преводу превиђа композициону функцију дијалог у песми, па у почетном дистиху превода испушта из вида да је он формулисан у првом лицу као исказ лирског субјекта, те га усаглашава са другим дистихом.

Обраћање повратнику у град садржи две занимљиве препоруке. Прва је да, кад се већ вратио, сада, као одрастао човек, ради јачања он мора почети да пије рибље уље. Али то рибље уље заправо није оно некадашње, него је „рибље уље лењинградских *речних светиљки*“. Дакле, по свој прилици, ово уље је фиктивни лек: оно може бити, заправо, и само невска вода осветљена жутиим светлом с канделабра на градском кеју. Значајно је за разумевање песме и то што што је речено да су светиљке које се везују за ово, по свој прилици, метафорично „рибље уље“ – управо *лењингардско*. Друга препорука која је упућена повратнику у град је да „што пре“ упозна *лењинградски* „децембарски дан“ у коме је „злослутни катран“ (да ли је *катран* ознака за *таму* или је нешто друго?) – „умућен са *жуманцем*“ (да није овде, уз жутило сунчевих зрака, уткана и позната Манделштамова тема јеврејства?).

Иза овог сегмента песме следе два дистиха испуњена директним обраћањем лирског субјекта својој *Петербургу*. И Раичковићу и Кишу било је, вероватно, познато да је некадашњи званичан назив града Санкт Петербург 1914. био промењен у Петроград, а да је од 1924. то Лењинград. Манделштамова песма је из 1930. године, тако да не може бити сумње у опозицију Петербург као руска европска престоница – Лењинград као деградирана престоница, постреволуционарни град у доба интензивирања Стаљиновог терора. Али и један и други преводилац рогобатан за наш језик вокатив од имена Петербург неопрезно су заменили са „Петрограде“. Иначе, у оба дистиха са обраћањем Петербургу заједничка им је тема смрти – прожета „вертикалом“ духовне повезаности живих и умрлих, као отпор смрти у име културног континуитета и опстанка света и у будућности...

Завршни сегмент, сачињен такође од два дистиха, сучељен са сликом из дистиха с почетка песме, садржи слику тадашњег новог „лењинградског Петербурга“ у којој је конкретизована метафора „злослутног катрана“ страшним детаљима ноћног терора над инакомислећим делом становништва, ошамућеним од страха и неизвесности, сатераним и ланцима замандаљеним дуж мрачних степеништа са споредних улаза бившег престоног града (у руском језику се споредан, задњи улаз у зграду назива *черный вход*, за разлику од главног, који се зове *парадный подъезд* (у дословном преводу *свечани улаз*), свечаног. На жалост, Раичковићу се у последњем стиху, који је требало да буде круна поенте омакло, вероватно у потрази за римом: „Сву ноћ драге госте чекам, звецкајући / Оковима ланца с капије у кући“ (реч је о ланцу на вратима *стана* који се налази на споредном степеништу *стамбене зграде*). А Кишу се омакло да у првом стиху песме, у потрази за римом са „жлездом“, дода реч „звезда“ која није у семантичком пољу изворне слике (као што није ни у складу са негативном конотацијом „звезде“ у Манделштамовој поезији уопште). Али Раичковићево додавање „среће“ у другом дистху збоге риме са „свећом“ (као заменом за „светиљку“ с невског кеја), уколико се протумачи као иронично, може се ипак доживети и као успешно решење...

Све у свему, на основу ове анализе може се закључити да, иако се као преводи ова остварења Раичковића и Киша не могу сврстати у врхунски, они као уметничка дела ипак дочаравају Манделштамову темељну мисао, уз приближну оригиналу енергију исказа и уметничку упечатљивост. Гледани пак са становишта преводилачке поетике припадају истој категорији *уметничке креације*.

Овде је више него прикладно подсетити се оног Раичковићевог описа из предговора његове књиге у којој је објавио и свој превод песме *Лењинград*. Он преводиоца поезије види као играча на жици преко двеју провалија: с једне стране му је језичко-културолошка провалија оригинала а с друге језичко-културолошка провалија превода. Али: „Уза све напоре да спаси главу, он осећа да су у његову игру умешани и други. Ту је пре свега иронични песник, који га с почетног краја жице фиксира у потиљак својим невидљивим, али продорним очима. У њима се све више осећа губитак наде да ће ваздушни играч, макар и приближно тачно, успети да пренесе на другу страну поруку коју добровољно носи. А тамо, баш на тој страни ка којој се запутио, наш играч већ кроз прву, благу копрену страха, назире нејасне контуре својих сународника, који у строгој, бескомпромисној пози ишчекују да чују још непознату суштину песника (за кога су им причали да је велики) – али на њиховом чистом и незамућеном језику, на коме им је све, па и величина, једино доступна.

На које око да зажмури наш играч у ваздуху? Чије би он ишчекивање могао најбезболније да изневери када се нађе у овој ситуацији избора, а такав избор је чест и неминован у његовом послу?

Он по једној логици зна: ако изневери једну страну, изневерио је обе.

Зато у његовој свести и не фигурира овако постављен избор. Он се опредељује за *другу логику*. А то је она логика коју диктира тренутак игре, логика акробате.

Све остало он препушта каснијој оцени“ (Раичковић 1970: XII–XIII).

17.

Један од припадника српских песника седамдесетих година XX века, данас истакнути песник и есејиста Мирослав Максимовић већ у својој првој књизи објавио је 1971. године песму *Лист*, коју је, са неким ситним изменама 1991. поново штампао у познатој збирци *55 сонета о животним радостима и тешкоћама*. Ево текста тог сонета:

Његова је моћ да буде тих,
да никада не јакне гласно.
Порекло тишине у њему се јасно
одражава: мисао. Стишан стих.

Бледа крв у танким жилама
доји га снагом земље: силама
ветровитог света одолева.
Смешну славу висине преболева

Зеленилом. Али остаће небраћен
пред страшним смислом, усамљен
и сух: сува мисао. Обешен утварно.

Тихо зна због опште гране расти,
бити нежно јак. То што ће пасти
само је доказ да је живео стварно.

У ранијем, обимнијем осврту *Мирослав Максимовић пред песништвом Осипа Манделџштама* (вид. Сибиновић 1995: 235–240) скренуо сам пажњу на следеће. У приказу књиге *55 сонета...* Радивоје Микић, под карактеристичним насловом *Мит о свакодневици*, тумачећи овај сонет, исказ „стишан стих“ чита и као „стишан страх“. Никола Кољевић у, како он каже, лирском „припитомљавању“, у поступку којим се јаке емоције стишавају свођењем на привидно мирне и „лаке“ слике – види сличност Максимовића са управо Манделџштамом и Црњанским („Максимовићев импулс безазлене стилизације сличан је поступку Манделџштама и раног Црњанског“). А сам Максимовић у интервјуу датом Александру Јовановићу 1992. имена са списка својих младалачких љубави своди на следећа, са управо следећим карактеристикама својих узора: „Дучић, Ракић – младалачки нагон за обликовањем; кратак низ езотеричних (мени су, тада, тако изгледали) савремених српских песника на чијем је крају Бранко Миљковић – младалачка опијеност књижевном тајном; Рембо – младалачка потреба да се слободно дише, и против књижевности, ако треба; Манделџштам – ватра стварања која избија из оклопа суве мисли“. Испоставља се, дакле, да „моћ“ да се „никада не јакне гласно“ заправо проистиче из „мисли“, да тај „стишан стих“, као паралела за „суви лист“ и „суву мисао“, „зна

због опште гране расти“; те „бити нежно јак“, упркос томе што је „обележен утварно“. Испоставља се, ето, да је мисаона срж песме, према ауторовом посредном признању, по генези управо „манделштамовска“. Та мисаона срж је у оној неодвојивој вези између манделштамовски схваћеног „хеленистички“ слободно отеловљеног руског, односно српског језика и снаге „уметничке реалности“ која није ништа мање упечатљива од онога што је познато као „реална стварност“ (о чему Манделштам посебно говори у свом манифесту *Јутро акмеизма* и есеју *О природи речи*) – довела до пуне сродности и у фактури, односно отеловљењу Максимовићеве и Манделштамове песме.

Микић у анализи сонета *Лист* вели да је песма заснована на „упоређивању листа са једном врстом стиха“, при чему се „опис постепено пребацује на сасвим нови план“. Међутим, опис „технологије“ свог поступка који сам Максимовић даје у већ помињаном интервјуу – овакво Микићево виђење делимично доводи у питање. Максимовић, наиме, каже: „На примерима низа песама могуће је установити да често у истој песми упоредо дајем две различите слике, две различите ситуације, које се међусобно спајају и допуњују, производећи тако нову. Од детаља и од тренутака у којима је то спајање неспојивог извршено (дакле, ‘од рада у језику’), зависи поетско функционисање и успостављање значења песме.“ Дакле, није реч о обичном упоређивању, већ о паралелном поимању двеју на први поглед сасвим различитих појава, откривањем њихове унутрашње, дубинске повезаности, при чему се грађењем нових архитектонских целина, у једном онеобиченом песничком рељефу, заправо врши деконструкција традиционалне песничке слике и целокупног песничког исказа. То је концепција коју прокламује и Манделштам у својим програмским текстовима с краја друге и почетка треће деценије XX века – кад се дистанцира од симболизма, имажинизма и футуризма.

Концепција тражења унутрашњих веза измђу на први поглед неспојивих појава или предмета Манделштама је, као што је познато, навела и на „увођење до тада непесничких појава и предмета у орбиту поетског“, довела га је до дехијерархизације песничких објеката (његов саборац акмеиста Гумиљов, као што је познато, истиче: „Све је у њему (Манделштаму – М. С.) чисто, све је повод за песме: и прочитана књига чији садржај на свој начин препричава... и наивно-примитивна романтика кинематографских комада... Бахов концерт, новинска белешка... тенис... и тд., и тд.“ Све је то као и „мит о свакодневици“, и Максимовића, као „изванредног репрезентанта савременог духа и модерног сензибилитета међу српским песницима данашњег средњег нараштаја“, повео путем, како рече Богдан А. Поповић, укључивање и увођење „поезије у профани живот свакодневице и *vice versa*“. А то, уз све остало, подразумева парадоксално повезивање песничких слика и речи и, дакако, ироничан песников однос према нехеројском добу и властитој позицији у њему...“ Све је то, дакле, Максимовићу отварало пут и до „поетике плескавице“, како је Поповић насловио свој приказ књиге *55 сонета...* (НИН 1992: 42).

Овако виђен Максимовићев пут открива нам и један одиста парадоксални заокрет: Манделштама је у српску поезију својим преводима увео онај „опијени књижевном тајном“ Бранко Миљковић; млади Максимовић се надахњивао и Миљковићем и Манделштамом, али, учествујући у развоју српске поезије после победе модернизма педесетих и шездесетих година, он је, и даље поштујући

Миљковића, управо у Манделџштамовој „ватри стварања која избија из оклопа суве мисли“ нашао подстицај и за својеврсно опонирање концепту поезије као „патетике ума“ управо иронично заоштреном новом „поетиком плескавице“. Полазећи од тог искуства, вероватно, он је сматрао да свој есеј о Миљковићу 1991. заврши констатацијом: „да су добри песници увек изнова актуелни, чак и на начин који њима самима није падао на памет“ (Миљковић 1991: 170). А да му је манделџштамовска „ватра стварања која избија из оклопа суве мисли“ тих година била и разумљива може нам посведочити и његов есеј *Повратак у свој град*, објављен као својеврсна анализа Манделџштамове песме *Лењинград* септембра 1987. у „Књижевним новинама“, а 1995. прештампан у Максимовићевој књизи есеја *Поред*. Сврставши је у ред есхатолошки конципираних песама руских песника из првих деценија XX века, он у закључку истиче: „Конкретан оквир песме је Лењинград, град у којем је Осип Емиљевич одистински провео детињство. Неке Манделџштамове песме о Лењинграду имају извесно „есхатолошко расположење“, карактеристично за ‘многе руске песнике у првим деценијама двадесетог века’. Тако је и тема повратка у детињство својеврсна (обрнута) есхатолошка чежња за крајњим (вечним) блаженством живота. Уланчани повраци (граду, па детињству) нису ли параболоа животног пута који је, овде, за Манделџштама, степенасто силазећи, – ‘На црном степеништу живим’. Пут као тапкање у месту, док мичемо тамо-амо резама врата која се не отварају.

Од појаве злогуког (црног) катрана, преко гласова мртваца, црног степеништа до окова ланца који ландара на вратима стана – песмом доминирају елементи негативног емоционалног набоја. У Миљковићевом препеву они су појачани додавањем присвојне заменице *нечији*, у први стих, и придева *беспомоћних* у завршни стих. Повратак је овај, дакле, извесна стрепња, расположење у којем је чак и чекање драгих гостију (а знамо какви су се драги гости лењинградским степеништима, неку годину касније, почели, ноћу, да пењу), пре неспокојство, неизвесност, него радосно надање.

Можемо, а и не морамо претпостављати узроке таквог Манделџштамовог расположења. Али можемо тему песме продужити, односно сузити, питањем: да ли се нама самима некада, и након потпуно безазленог одсуствовања, десило да се у свој град враћамо са стрепњом, не знајући шта нас чека?“ (Максимовић 1987: 10).

Слично сведочанство о стваралачком надовезивању истакнутих песника ове генерације и на Манделџштамово дело можемо уочити и код, можда, стваралачки најдинамичнијег међу њима, Адама Пуслојића (рођ. 1943. године). До данас се са симпатијама помиње његов „испад“ на једном од последњих конгреса Савеза књижевника Југославије: пријавио је да ће одржати реферат *Ars antipoetica*, да би, на опште изненађење, као реферат прочита своју тако насловљену песму од 220 стихова. Те исте, 1977. године Пуслојић текст ове песме објављује у збирци *Плесме*. О њој ће десетак година касније у својој књизи *Друго лице. Прилози читању савременог српског песничтва* („Просвета“, Београд 1975) професор и есејиста Јасмина Лукић написати: „Узмимо... збирку *Плесме*. Сам наслов укључује и несумњив иронијски однос према стандардном називу за збирку песама, имплицирајући чак и питање шта у ствари јесу ‘песме’ – пошто ‘плесме’, захваљујући свом називу, задржавају право да буду

‘нешто друго’. Пуслојић у својој књизи, у песми ‘Ars antipoetica’ иронизује и положај уметника и уметности уопште, али овог пута са другачијим премисама; са горком иронијом он коментарише судбине великих стваралаца, указујући непрестано на равнодушност света према његовим недаћама, па и на намерну суровост која их је пратила, да би тек после (често насилне) смрти добила ауру величине. Слично коментарише и општу индолентност према трагичној суровости времена у којем управо живимо“ (према Пуслојић 2013: 131–132).

За нашу тему значајно је констатовати да млади српски песник Манделштама сврстава у ред највећих старих и нових писаца, музичара, сликара и других уметника који су своје жртве уградили у светску културу (ту су, поред осталих, Хомер, Овидије, Аполодор, Данте, Шекспир, Рембрант, Бетовен, Моцарт, Бодлер, Рембо, Пушкин, Љермонтов, Достојевски, Тургеев, Толстој, Чехов, Ван Гог, Гоја, Аполинер, Кафка, Шагал, Блок, Јесењин, Мајаковски, Замјатин, Бабел, Лорка, Хлебњиков, Пастернак, Хемингвеј...): „Ајзенштајн прекида снимање *Да живи Мексико*, / Прекида и *Бежин луг*. Трећи део *Ивана Грозног*. / Самокритички се осврће на читаво своје дело. / Велимира Хлебњикова спасава чувена / јастучница, јер он својих књига нема. Одлази, / насмешен, / у блискобудуће време. За њим трчи претихи Осип Емиљевич Манделштам. Али не стиже: / хитно мора у сибирске крајеве. / Тамо га убија досада: ставља главу у усијану пећ, // да му не буде више хладно. И тако се извлачи.“

Слично Милановићу, и Адам Пуслојић ни у свом каснијем клокотристичком и пост-клокотристичком развоју, једнако „падајући“ у небо – не напушта Манделштама. У његовој новој збирци *Крвоток* 1987. године читамо песму која и даље, по свој прилици, чува „право“ да казује и „нешто друго“:

БЕСНИЛО ЈЕ, БРАЋО, У ГРАДУ

Осипу Манделштаму

Отварам град! Као рђом жилета, нову рану.
И силазим доле, где продају се лук и вода.
Убогом је одзвонило царству. Ја исту слану тво-
ревину гутам. Врхунску вољу мог народа.

Над главом се надбио пањ. Грана за граном
из мене израста. А нема зеленила, да смрти
надвиси последњи чвор и осветли ме храном.
Ни постеље, ни стола немам: шта разастрти?

Све маштајући о дану у годинама још луђим
кад моја ће глава пасти у Улици уговора –
јер речима ништим пупољке на ружама туђим,
ја сам онај који се кроз прозор угнути мора!

Без дивљег и питомог меса, завија вук и пас. Из-
растају на мени ране, извидаће их тама –
али моја заноћила душа... о, неће искати Спас
већ прозор на затвору. Ветар и гар. Прах и слама.

18.

Још 1999. године био сам у прилици да у својој књизи превода Манделштамових песама и есеја укажем на ширину српске рецепције величине и трагичне судбине дела овог великог руског писца. Тада сам указао на следеће.

Посебно поглавље у прихватању и тумачењу Манделштама код нас представља појава на сцени Народног позоришта у Београду („Круг 101“ и „Сцена у Земуну“) драме Предрага Перишића *Страх и нада Надежде Манделштам*, чија је премијера изведена 25. октобра 1980. године. Данас треба додати информацију да је сценарију, датираном под 1979. годином, који се чува у архиви Позоришта, Перишић првобитно дао наслов *Слике из живота Надежде и Осипа Манделштама*, уз податак: „Према књизи Н. Манделштам ‘Страх и нада’ драматизовао П. Перишић“. Дакле, наслов представе настао је нешто касније, током њеног припремања?⁵

Перишић у објашњењу свог подухвата у Програму штампаном за београдску премијеру истиче: „Осипа Манделштама критичари сматрају за једног од највећих руских песника XX века. Нестао је у стаљинистичким чисткама 1938. године. Ни после XX конгреса није у потпуности рехабилитован“. Желећи да дочара време кад су често страдали „и гонич и гоњени“, покушао је да прикаже неколико слика из живота Надежде и Осипа Манделштама. Са овом представом земунска сцена Театар 101 београдског Народног позоришта следеће године наступила је и у Сарајеву на 22. фестивалу малих и експерименталних сцена Југославије. Истакнута списатељица и редитељка Вида Огњеновић, која је две године касније и сама ову драму поставила на сцени Сомборског позоришта, пак, Манделштамов подухват своди, пре свега, на гесло „живљење као одбрана поезије“, образложивши своје виђење кратким текстом који је такође унет у Програм београдске премијере, чији је редитељ био Борислав Григоровић.

Према подацима које у Програму даје Перишић, он је у свом делу користио делове следећих књига: Н. Манделштам: *Страх и нада* (превод Златка Црнковића); О. Манделштам: *Шум времена*; Н. Манделштам: *Contre tout espoir – Souvenirs III*; Жан Бло: *Осип Манделштам*; Осип Манделштам: *Сабрана дела* (редакција проф. Г. П. Струве и Б. А. Филипова); Александар Петров: *Антологија руске поезије*; Света Лукић: *Руска књижевност у социјализму*; Лав Троцки: *Књижевност и револуција*; А. Вронски: *Књижевни портрети*; Борис Пастернак: *Заштитна повеља*“, као и стихови О. Манделштама и А. Ахматове у преводу и препеву Бранка Миљковића, Стевана Раичковића, Данила Киша, Александра Петрова, Вида Огњеновић.

⁵ Програм ове представе и сценарио према којем је она изведена чува се у документацији Народног позоришта у Београду.

Представа је доживела запажен успех и код публике и код књижевне критике. Улогу Надежде Манделштам играла је Соња Јауковић, а Осипа – Предраг Ејдус. Гледано са становишта пријема и доживљавања поезије Манделштама у нашој средини, међутим, и успех драматизације, односно, успех представе има такође својих особености.

У недељнику НИН под насловом *Лице и маске (Премијера „Страх и наде Надежде Манделштам“ на земунској сцени Народног позоришта)* читамо, рецимо, следећу констатацију: „Прошла је читава вечност од часа када нас је београдско позориште подсетило да театар мора у извесној мери да живи и од провокативног додира са политиком и историјом. Утолико је драгоценија представа на којој сада гледамо драматизацију књиге успомена Надежде Манделштам ‘Страх и нада’ на земунској сцени Народног позоришта. И то бар из два разлога: зато што ће се преко ње неупоредиво шири круг публике упознати са једном од неколико битних мемоарских књига написаних у нашем столећу; али и због тога што смо са њом добили једну значајну позоришну представу с историјском и политичком димензијом“ (Первић 1980: 9. XII).

Кад говоримо о „особеностима“ ове представе, не смемо previdети да је тада млади глумац Предраг Ејдус добио много похвала за то како је одиграо улогу Осипа. Ево једне од њих, под насловом *Потресно* (аутор је Авдо Мујчиновић): „Ејдус, очигледно систематично обавештен о лику који игра, са сувереношћу и сигурношћу развија лик песника, доводећи у симетрију и сразмеру све његове особине: духовитог човека брзих опаски, приватно, побуњеног песника против времена у коме живи, човека кога затвор и прогонство чине неурастеничним, човека који поезију сматра важнијом од свог живота. Ејдус, захваљујући Перишићу, који наглашава стваралачку страну песника у својој драматизацији, не са мање успеха и интересовања открива његов стваралачки систем и уметничку лабораторију“ (Мујчиновић 1980: 36). Као допуна ове информације може нам послужити и следеће Ејдусово признање које даје данас, 38 година након те премијере новинару „Политике“: „Као млади глумци сањали смо да играмо представу после које ћемо бити ухапшени. Не из политичких разлога, него и због начина реализације. Наравно, сада мало претерујем, али сам целог живота сматрао да је позоришни чин једна врста завере, што мислим и дан-данас“ (Политика 2018: 12).

Те особености ове представе вероватно су најлапидарније представљене у следећој опаски коју је Јован Ћирилов понудио у осврту на премијеру у Народном позоришту под насловом *Поезија је увек рат*: „Представа ‘Страх и нада’ Надежде Манделштам не спада строго у сферу уметности. Што у овом случају не значи да представе није требало бити. Напротив, приказивање овог сведочанства и опомене акт је свести уметника да размишљају о судбини песника у друштву. Овога пута то је и размишљање о савременом свету и о његовим изопаченостима у једном битном тренутку нашег времена“ (Ћирилов 1980). Феликс Пашић је Манделштамову драму видео као „дуго путовање у смрт“ (Пашић 1980: 11. XI), а представу као превасходно документационо-исповедно сведочење у којем се „чињенице једне биографије преображавају <...> у драматичне чињенице историје која је, у овом случају, и историја свих страдалника опресије у заклону мрака ‘политике’“. “Бранислав

Милошевић, пак, у свом приказу београдске премијере инсистира на томе да се Перишић „одрекао великих тирада и патетичних одбрана слободе и начинио текст који својом једноставношћу, ненаметљивошћу у избору одговарајућег фактографског материјала, вештином да се читав материјал организује око средишње теме – односа слободе и тираније која се у равни појединачних судбина исказује као деликатна равнотежа страха и наде – успева да постане драмски релевантан и драматичан исказ о судбинама људи у једном времену“ (Милошевић 1980: 14. XI).

За историју рецепције Манделштамовог живота и дела посебно су занимљиве закључне оцене Јована Ћирилова и Бранислава Милошевића: за једнога представа *Страх и нада...* „не спада... у сферу уметности“, док други Предрага Перишића хвали због тога што „материјал... око средишње теме – односа слободе и тираније“ вешто бира и организује тако да – „успева да постане драмски релевантан и драматичан исказ о судбинама људи у једном времену“. Оне, с једне стране, побиијају једнострану „професорску“ тада сасвим свежу ниподаштавајућу оцену вредности „Просветиног“ *Шума времена* из 1962. године, као што и потврђују тезу о потреби уважавања и компаративистичког проучавања појаве селективног приступа елементима садржаја страног оригинала који се уноси у нову културно-језичку средину. Додуше, ако се цитиране оцене о уметности у Перишићевом драмском делу извуку у први план, судећи на основу текста сценарија, рекао бих да је ближа истини Милошевићева.

Не може се игнорисати чињеница да је „однос слободе и тираније“, као приказ „сведочанства и опомене... о судбини песника у друштву... и размишљање о савременом свету и о његовим изопаченостима“ заправо испуњен расправама које се управо тичу сучељавања и сукобљавања опречних концепција уметности. Како би онда представа о којој је реч могла бити „изван уметности“? Па она и почиње Прологом у којем се са разгласа чита протестно писмо из 1924. године Одељењу за штампу Руске комунистичке партије са потписом двадесет и петоро значајних писаца међу којима су осим Манделштама, поред осталих: Валентин Катајев, Борис Пилњак, Сергеј Јесењин, Исак Бабел, Алексеј Толстој, Михаил Пришвин, Вера Инбер, Николај Тихонов, Михаил Зошченко, Венијамин Каверин, Всеволод Иванов, Мариета Шагињан и др. Они протестују против етикетирања и деградације уметника у име стварања „нове пролетерске културе“: „Сматрамо да књижевност треба да одражава нови живот који нас окружује, у коме живимо и радимо – а, с друге стране, да створи индивидуалног писца који на свој начин прима свет и одражава га на свој начин. Уверени смо да су пишчев таленат и његова адекватност епохи – све основне вредности писца. У таквом поимању с нама иду под руку многи комунисти – писци и критичари. Ми поздрављамо нове писце, раднике и сељаке који сада улазе у књижевност. Ни у ком случају не супротстављамо себе њима нити их сматрамо нама страним или непријатељским. Њихов је напор и наш напор – јединствени напор савремене руске књижевности да се креће једним путем и према једном циљу... Тон часописа ‘На стражи’ и критике коју они протуррају, као и мишљење Руске комунистичке партије у целини, прилазе нашем књижевном раду с извесним предумишљајем и неправилно. Ми сматрамо за потребно да изјавимо како такав однос према књижевности није достојан ни књижевности ни Револуције и деморализује

наше читаоце и писце“ (Сценарио 1979: 4–5). Међу лицима Перишићеве драме су, осим Осипа и Недежде Мандељштам, књижевници Ана Ахматова, Борис Пастернак, Николај Тихонов, Виктор Шкловски, Леополд Авербах и уредник рубрике за културу московске „Правде“ Исај Лежњев... Изговарају се на сцени Мандељштамове песме: *На страшној висини лутајућа ватро* (у преводу Б. Миљковића), прве две строфе песме *У Петрограду сретћемо се већ* (прев. Б. Миљковића), *Ти ружу Хафиса њишиеш* (прев. Б. Миљковића), *Звери моја, лепи мој веку* (прев. Б. Миљковића), *Живимо глуви као земља испод нас* (превод В. Огњеновић), *Врати се у свој град, до суза знан мени* (прев. С. Раичковића), *Лишивши се мора, замаха и узлетихта* (прев. Д. Киша), *Да, лежим у земљи, мичући уснама* (прев. Д. Киша)... Помињу се Пушкин, Чаадајев, Достојевски, Тургењев... И све то „успева да постане драмски релевантан и драматичан исказ о судбинама људи“ – исказ који интерпретирају српски уметници са београдске и сомборске сцене. Како се може рећи да је позоришна представа *Страх и нада Надежде Мандељштам* била „изван сфере уметности“? И зашто су и Ј. Ћирилов и Б. Милошевић сматрали да је потребно напомињати да се у приказаној драми-„опомени“ не говори и о нама, већ о појавама у неким другим друштвима, о „изопаченостима у једном... тренутку нашег времена“, односно „о судбинама људи у једном времену“?

За одговор на ова питања ваљало би се подсетити на тадашња збивања у нашој домаћој култури. Ј. Б. Тито је маја 1980. умро, а представа *Страх и нада Надежде Мандељштам* премијерно је изведена октобра те године. У борби за то ко ће бити његов наследник, која управо почиње, заштрава се питање очувања „правверности“, како се онда говорило, „тековина наше револуције и самоуправног социјализма“, тако да су теме судбине уметника у друштву, тираније и слободе добијале још неизвесније конотације.

Рецимо, у зони кинематографије још увек је одлуком суда у Сарајеву забрањен филм *Град* (чији су аутори Кокан Ракоњац, Марко Бабац и Живојин Павловић) – забрана је скинута тек 1990. Са филма Желимира Жилника *Рани радови* забрана из 1969. „због узнемиравања југословенске јавности“ скинута је тек 1982. године. Због филма *Пластични Исус* режисер Лазар Стојановић је 1973. осуђен на три године затвора, а после те афере режисер Александар Саша Петровић избачен је са београдског Факултета драмских уметности да би се убрзо након тога преселио у Париз. Са филма Душана Макавејева *Мистерије организма* забрана из 1971. скинута је тек 1986. године... Испоставило се да су и током осамдесетих година примењивани исти критеријуми као у борби против „црног таласа“ седамдесетих (Volk 2001).

У домаћем књижевном животу следеће 1981. године снажно је одјекнуо и овде већ поменути скандалозни „случај Гојка Ћога“, а 1982. године на тапету се нашао Јован Радуловић са својом приповетком и скинутом с новосадске сцене истоименом драмом *Голубњачом* – због тога што, како је закључио Градски комитет СК Новог Сада, „доводи у сумњу тековине НОБ-а, социјалистичке револуције и даље социјалистичке самоуправне изградње нашег друштва“ (Сибиновић 2015: 211–233).

Прегледни чланак београдске вишегодишње позоришне хроничарке и новинарке Славице Вучковић *Траума и катарза српског позоришта*, објављен

од 1. до 30. септембра 2003. у „Републици“ (Vučković 2003: 1–30 IX), пун је података о томе да је истоветна ситуација била и у српским позориштима. Занимљиво је (и важно) напоменути да за мото своје хронике ауторка узима управо Манделџтамове стихове из песме *Прославимо, браћо, сумрак слободе* у преводу Бранка Миљковића:

Па шта, покушајмо све то заобићи,
 Дај шкрипав заокрет кормила бродова.
 Земља плива. Будите мужевни и дични!
 Океан делећи к’о плугом изнова,
 Ми ћемо се сећати и на летејској цичи
 Да нас је десет небеса коштала земља ова.

19.

Занимљиво је приметити да је српска култура и двадесет година касније добила још један драмски оригинални текст заснован на животној и стваралачкој трагедији овог великог руског и светског песника. Наиме, 7. децембра 2001. године, у оквиру драмског програма Радио Београда изведена је радио драма Бране Димитријевића *Улица Манделџтам* у режији Душана Вулековића. Текст те драме од 2008. године доступан је и читаоцима на познатом сајту „Растко“.⁶

Њен настанак и коначно уобличавање могло је, по свој прилици, бити подстакнуто шездесетом годишњицом Манделџтамове смрти (децембар 1998) и сто десетом песничког рођења (1891). После друштвених промена током последње деценије XX века у Русији које су истраживачима омогућиле отварање совјетских државних архива и укидање идеолошких забрана са проучавања руске авангардне културе и књижевности XX века, дошло се до низа нових сазнања и о животу и делу Осипа Манделџтама. Српски писац радио драме *Улица Манделџтам* био је већ сасвим лепо обавештен како о секундарној литератури из студија раније писаних у руској дијаспори расутој по славистичким центрима широм света, тако и о новим руским књижевноисторијским тумачењима тематике и сложене поетике Манделџтамове поезије и прозе из сазнања истраживача са подручја Русије и словенских и несловенских источноевропских социјалистичких земаља, као и са сведочанствима о низу детаља који су конкретизовали процес обрачунавања власти са неподобним писцем на путу од етапе „изоловати и сачувати“ до фазе „изоловати и елиминисати“. Тако је, на пример, ранију верзију о Манделџтамовој смрти заменио у међувремену прихваћеном новом... Занимљиво је, такође, да је Димитријевић осетио потребу да у тексту драме иследнику у Лубјанки, поводом Манделџтамове изјаве да је он руски писац јеврејског порекла, пружи прилику да му каже: „Хвалите се да сте пореклом Чифутин. Ја сам пореклом Бугарин. Али, класна свест је једно, а тричаво припадност овом или оном национу нешто споредно, друго“... Димитријевић већ није попут свог претходника Предрага Перишића морао да се чува оптужбе како ставља знак једнакости између Стаљиновог гулага и Титовог Голог отока,

⁶ Подаци из Документационог центра Радио Београда. Текст сценарија на сајту „Растко“.

и није могао да буде гоњен због разбијања „братства–јединства“ које је раније сматрано тековином југословенске социјалистичке револуције.

Ове две српске драме о Манделштаму, имају несумњив значај као културолошке чињенице, али представљају и ваљана уметничка остварења. Са становишта Манделштамовог схватања „дозвољености“ већу вредност, по свој прилици, ипак има Перишићева. Перишић, тако, Манделштамов однос према Револуцији већ крајем осамдесетих година XX века представља следећим пениковим изјавама: „Многи затварају очи пред стварношћу да би је могли бранити без гриже савести, а када их поново отворе, виде да се ништа није променило. Ја нисам као они: Револуција је за мене једна од мисли водила, али ја не могу да окренем леђа стварности...“ Или: „Ја сам једва чекао Револуцију, али кад сам је видео у свакодневици... Ја јој не окрећем леђа, а и зашто бих... Свој живот привешћу... логичном крају...“

Једна од уметничких конкретизација оваквих Манделштамових изјава може бити и следећи кратки одломак из његове *Четврте прозе* која ће се, изгледа, у преводу на српски језик појавити тек осамдесет година после пишчеве смрти:

„Дечак у козјим чизмицама, плисираном струкираном огртачу, зализане косе на слепоочницама, стоји окружен мамицама, бакицама, дадиљама, а крај њега је куварче или кочијашче – дечарци из домаће послуге. И сва та дружина која шушкеће, тепа, и мекеће, наваљује на господичића:

– Удари га, Васењка, удари га!

Сад ће Васењка да га удари, а баба-девојке, гнусне жабе, гуркају једна другу и праве круг око неког неугледног куштравка:

– Удри га, Всењка, удри, а ми ћемо око вас да играмо, да кудрави не може да побегне...

Шта је ово? Жанровска сличица као код Венецијанова? Етида сликара из феудалног доба?

Не, ово је тренинг разбарушеног малог комсомолца под руководством агитмамица, бакица и дадиља – да би он, Васењка, ударио другог дечака, а ми ћемо тог црнокосог дотле да задржимо, ми ћемо дотле око вас да играмо...

– Удри га, Васењка, удри га...“ (Манделштам 1991: 179)

Обе српске драме о Манделштаму драматуршки су веома вешто и компоноване и текстуално уобличене. Била би поебно занимљива и детаљна њихова компаративна анализа, али за њу у оваквом глобалном прегледу рецепције руског писца у српској књижевности и култури било је тешко одвојити више места. Верујем да ће довољне бити неколике сумарне констатације. Перишићева драма је комплексније заснована на књижевно-естетичкој грађи, али, очовеченој уз помоћ и ширег избора Манделштамових стихова које цитирају њему блиски људи (супруга Надежда и пријатељица Ахматова) – осветљеној наглашеније из дијахронијске перспективе. У Димитријевићевој драми пак тежиште је на оштријем друштвено-политичком пресеку којим се разголићује механизам за млевање и ликвидацију неистомишљеника.

Побројане и друге разлике између драме *Страх и нада Надежде Манделштам* и радио драме *Улица Манделштам* биле су условљене, свакако, ствара-

лачким и другим особеностима њихових аутора, али, без сумње, и разликама поетике драмских жанрова којима припадају. И ништа мање – временом, односно околностима у којима су написане.

А не треба сметнути с ума да су сценске и филмске драматизације уопште, које су по својој природи део колоплета поетике интертекста, поетике коју је управо на поезији Осипа Манделџштама средином XX века почео научно да осветљава наш (да будем нескроман: до треће године студија и мој) некадашњи професор Кирил Тарановски.

20.

Пре непуне две деценије, био сам у прилици да у предговору књиге својих превода *Песме и есеји* Осипа Манделџштама направим кратак осврт на објављене књижевнокритичке и књижевноисторијске написе о Манделџштаму из пера српских аутора до 1999. године. Тада сам указао на прве значајне импулсе у овој врсти наше рецепције Манделџштамовог књижевног дела, које је код нас 1962. дала Милица Николић (о њеним текстовима је и у овој студији већ било речи), Поменуо сам, затим, Нану Богдановић која је на 77 страница своје студије *Путеви руске модерне поезије*, објављеној као предговор антологији *Модерна руска поезија* („Просвета“, Београд, 1961) неколико страница посветила Манделџштаму као акмеисти. Петнаестак година касније, о Манделџштаму је почео да пише Миливоје Јовановић – прво на руском језику, у „Зборнику за славистику Матице српске“ студију *Заметки о „нерукотворном памјатнике“ Манделџштама* (1976), затим, у уџбеничкој верзији текст о Манделџштамовој позији и прози у књизи: М. Стојнић, Д. Недељковић, М. Сибиновић, Д. Перовић, М. Милидраговић, М. Бабовић, С. Пенчић, М. Јовановић, *Руска књижевност*, II, Београд – Сарајево, 1978, стр. 42–45; 145–146 (исто и у књизи: М. Јовановић, *Поглед на руску совјетску књижевност*, „Просвета“, Београд 1990), као и студије *Забелешке о Манделџштамовој песми „Сумрак слободе“* и *„Завештање“ Осипа Манделџштама*: „Да, лежим у земљи, усне ми се мичу“ (обе су објављене 1990. у Јовановићевој књизи *Руски песници XX века*). О урастању Манделџштама у српску културу, разуме се, улечагљиво сведоче и већ помињани текстови Стевана Раичковића, Данила Киша, Александра Петрова у *Антологији*, као и рецензената позоришне представе *Страх и нада Надежде Манделџштам*, аутора попут Јована Ћирилова, Феликса Пашића, Мухарема Первића, Бране Милошевића и др.

Нажалост, 1999. године пропустио сам да истакнем, осим већ поменутог есеја Мирослава Максимовића, и посебно значајан чланак Енисе Успенски, данашње угледне професорке београдског Универзитета уметности, *Достојевски у поезији Осипа Манделџштама*, објављен 1989. године у београдском часопису „Савременик“. Тај научни чланак, осим тога што преиначује карактеризацију Надежде Манделџштам да је однос Осипа Манделџштама према Достојевском био „пренебрегљив“, суптилном и методолошки зрелом анализом на најлепши начин означава ступање на сцену нове генерације српских слависта који су данас у пуној старалачкој снази (Ениса Успенски је, иначе, и аутор лепог превода Манделџштамове песме *Стихи о неизвестном солдате*)...

Осећам потребу да скренем пажњу на то да сам у свом предговору 1999. напоменуо и следеће: „Ако књижевнокритичке и књижевноисторијске написе

гледамо као елементе рецепције Манделштамове поезије у српској књижевној култури, упркос данас наглашеној тежњи да се наша недавна прошлост што више разграничи и подели, погрешимо уколико у оваквом прегледу не узмемо у обзир и неке радове хрватских аутора. Јер ти текстови су читани и у оно време су деловали и у српској култури као „своји“. Пре свега, имамо на уму чланке и студије Александра Флакера: о Манделштаму уопште у *Повијести свјетске књижевности* (1975), у књизи *Стилске формације* (1976), у часопису „Израз“ *Кобна повијест Манделштамова* (1977, студија, 1984. прештампана у књизи *Руска авангарда*), у књизи *Поетика оспоравања. Авангарда и књижевна љевица* (1982), *Тјескобна повијесна игра* у књизи *Руска авангарда* (1984), и у тематском броју о Манделштаму часописа „Књижевна смотра“ текст под насловом *Манделштамово путовање у сликарство* (1985). Овоме би свакако требало додати и радове млађег хрватског слависте русисте Јосипа Ужаревића: осим већ цитираног текста из „Књижевне смотре“ *Пјесништво памћења, тежине и њежности* (1985, у коауторству са Фикретом Цацаном), у истом броју тог часописа објављену студију *О. Манделштам и Б. Пастернак: двије несанице* (1985), предговор за хрватски превод Фикрета Цацана Манделштамове поезије и есеја (1989) који је објављен и у Ужаровићевој књизи *Књижевност, језик, парадокс* (1990), његову књигу, одбраћену на Загребачком свеучилишту као докторска дисертација, уз учешће у комисији за одбрану и београдског професора Миливоја Јовановића – *Композиција лирске пјесме (на корпусу лирике О. Манделштама и Б. Пастернака)* – 1988.

Занимљиво је приметити да се плодни есејиста теоретичар књижевности, песник и романописац Бошко Томашевић, који је рођен 1947. године у Бечеју (иначе, према доступној ми његовој биографији, доцент на универзитету – Инсбрук, Берлин, Нанси, Фрајбург, Ахен), који данас живи у Бечу, 1990. године у „Летопису Матице српске“ представио као озбиљан познавалац Манделштама својим есејом *Поетика метатекстуалности Осипа Манделштама*, објављеним управо поводом изласка из штампе књиге Цацана и Ужаревића. Томашевић се у закључку свог глобалног погледа на Манделштамову метатекстуалност позива на поруку Омри Ронена: „Цело Манделштамово стварање прожето је ланчићима лексико-семантичких понављања, који везују дела разних жанрова и периода, стихове и прозу, оригинална дела и преводе, и стварају такву мрежу, међутекстуалних веза да нам се чини могућним и целисходним разматрати Манделштамово наслеђе као ј е д н у с т р у к т у р у (нагласио Б. Т.)“. У том смислу Манделштам одиста није био далеко од акмеистичке идеје стварања „светског песничког текста“. Тако схваћеног Манделштама ваља, онда, само читати, имајући стално у виду једну „надтекстуалну структуру“ коју ово дело гради и где границе „између појединих дела не играју битну улогу“. Подстакнут Роненовом констатацијом, Томашевић закључује: „Такав Манделштам установљује песништво које захтева да се све укључи у целину једне Књиге; то јест, ништа не сме бити изван граница те Књиге, а сама Књига, пак, припада симболичком поретку цивилизације“ (Томашевић. 1990: 327–328). Нашем аутору је, чини се, блиска идеја да уметничка снага Манделштамове поезије не значи искључиво из метатекстуалности. Он напомиње: „Ипак, осим непрестаног држања у виду метатекстуалне равни Манделштамовог певања,

трагање и ловљење за таквим реминисценцијама, подтекстима и контекстима – осим као доказа да тога одиста има у овој поезији – нема значајнијег смисла. Јер, Манделџштам је на другој страни: на страни ахисторичног знаменовања песничтва унутар ко-егзистенцијалног световања света и песничтва“ (Томашевић 1990: 325–326).

21.

У овако виђеној свеукупној суми домаћих књига, студија и чланака о Манделџштаму на тадашњем званичном српскохрватском или хрваткосрпском (понекад се писало и „српско-хрватском“, односно „хрватско-српском“) језику посебно место заузимају текстови са потписом Кирила Тарановског – *Књига о Манделџштаму* („Просвета“, Београд, 1982) и чланак *О вишеструкости и вишезначности књижевних подтекста код Манделџштама*, објављен у београдском часопису „Дело“ 1985. године (Тарановски. 1985: 14–27).

Тарановски је сматрао потребним да се у „Делу“ 1985. године укаже и на следеће његове биографске податке: „Кирил Тарановски је рођен 1911. године у Тартуу (Естонија). У Југославији је од 1920. године. После студија на Правном факултету, докторирао је с тезом о руским дводелним ритмовима (као књига објављена 1953. године) на Филозофском факултету у Београду, на којем предаје од 1937. до 1959. године. Потом је професор, до 1962. године, на Калифорнијском универзитету у Лос Анђелесу и, до 1981. године, на Харварду, где је и даље професор емеритус“. Значајно је подсетити се, такође, да је у процесу израде своје докторске дисертације о дводелним ритмовима у руској поезији, К. Тарановски од 1937. до 1939 био на студијском боравку у Прагу, што значи да је прве кораке у науци учинио и под окриљем тада активног познатог структуралистичког Прашког лингвистичког кружока. Од тог времена трајало је и његово познанство са Романом Јакобсоном који се из Чехословачке преселио у САД... Ови подаци су својеврсно образложење зашто, иако се Манделџштамом почео бавити тек после одласка у Америку, о његовој књижи говори у оквиру погледа на рецепцију овог руског писца у српској култури и књижевности.

За такав поступак имамо и друге аргументе. Пре свега, имамо у виду податак о београдској *Књизи о Манделџштаму* на који је у *Уводној речи*, написаној марта 1981, указао и сам професор Тарановски: „У току седам година (од 1967. до 1974) објавио сам више чланака о Манделџштаму (на руском и енглеском), који су били писани према одређеном плану – да се једнога дана могу уклопити у књигу која би представљала мање-више заокружену целину. Та књига је изишла (на енглеском) у издању Издавачког предузећа Харвардског универзитета у априлу 1976. године.

Садашња *српскохрватска верзија књиге о Манделџштаму знатно се разликује од енглеске* (курзив – М. С.). На првом месту, моје властито схватање неких методолошких проблема донекле се изменило. Морао сам такође повећати рачуна и о новообјављеним Манделџштамовим текстовима, који су ми постали приступачни после 1975. године, као и о расправама о Манделџштаму, објављеним за последњих пет година. Најзад, унео сам у књигу и неке нове материјале које сам лично прикупио тек после 1976. године. Према томе, ова моја књига ни у ком случају не треба да се сматра једноставним преводом њене

енглеске претходнице“ (Тарановски 1982: 8–9). Продубљивању интересовања за „српскохрватску верзију“ *Књиге о Манделџштаму* посебно је допринео осврт на њу који је за часопис „Дело“ написао Михаил Лотман *Семантика контекста и подтекста у Манделџштамовој поезији*. Концентрисан на методолошке аспекте истраживања Кирила Тарановског, М. Лотман је српским и југословенским читаоцима концизно и уверљиво образложио свој следећи важан закључак: „Значај *Књиге о Манделџштаму* не исцрпљује се ни драгоценим анализама које она садржи, чак ни излагањем нове методе књижевне анализе. Она је извршила и врши и даље стимулативни утицај на читав низ испитивача, провоцира и даље развитак истраживачке мисли, чак у таквој конзервативној области књижевне науке као што је херменеутика. У научним круговима све чешће се може чути израз ‘школа Тарановског’. Мислимо да та школа има велику будућност“ (Lotman 1985: 13).

Потврда ове последње констатације може бити податак да су многи српски преводиоци и тумачи Манделџштамове поезије и прозе били ђаци Тарановског још док су седели у студентским клупама – Милица Николић, Нана Богдановић, Стеван Раичковић, Миливоје Јовановић, Данило Киш, Александар Петров и др. (укључујући и аутора ове студије)...

22.

Списку запажених текстова српских аутора о Манделџштаму из XXI века, осим студије професора Београдског универзитета Јована Делића, о којој је овде већ било речи, данас би ваљало додати још и рад доцента Приштинског универзитета, сада професора Универзитета у Нишу Вукашина Костића (иначе, аутора докторске дисертације *Јесењин у српској књижевности*) који је 2006. године у часопису „Славистика“ свој прилог објавио под насловом *Бранко Миљковић и Осип Манделџштам (Ватра и ништа као симболи суштинне)*. (Костић 2006: 211–215) Те године је Стеван Тонтић, такође угледни српски песник, у „Летопису Матице српске“ обелоданио посебно драгоцен пример рецепције Манделџштама у српској култури есеј *Да се твоја уста не искриве. Уз један стих Осипа Манделџштама или о иманентном ангажману истинске поезије* (Тонтић 2006: 159–164). Значајан је, несумњиво, и предговор дугогодишњег уредника београдског часописа „Руски алманах“ слависте Зорислава Паунковића *Да ли је Манделџштам „мајстор“* – из издања Манделџштамове књиге *Вороњешке свеске* коју је 2009. године објавио песник, један од покретача и уредник новобечејског часописа „Тиса“ Светислав Травица (Paunković 2009: 5–10). Пуну пажњу заслужује, такође, одељак о Манделџштаму из веома корисне за студенте, засноване на широком увиду и у најновију секундарну литературу, студије садашњег професора руске књижевности на Катедри за славистику београдског Филолошког факултета Корнелије Ичин. Та одлична студија објављена је у београдском часопису „Поетика“ 2011. године под насловом *Архитектонско начело акмеизма (о Манделџштаму посебно на стр. 24–49)* (Ичин 2011: 3–66). Карактеристично је да готово да нема ниједног од поменутих ауора који није бар поменуо *Књигу о Манделџштаму* Кирила Тарановског.

23.

У оваквом прегледу Манделџшамове рецепције у српској књижевности не би ваљало изоставити податак да руски акмеиста трагичне судбине није остао ван поља пажње ни битно другачије поетике од његове – српских сигналиста. (Историчар савремене српске књижевности Милосав Шутић 1987. године у свом есеју *Сигнализам и снага песничке речи* истиче да се њихова поетика „зауоставља на граници денотативног значења, сматрајући да традиционално схваћен смисао, дубоко потиснут из света појавности, представља само баласт“). Најистакнутији песник и теоретичар овог неоавангарног тока српске поезије друге половине XX века Мирољуб Тодоровић у својој књизи *Белоушка попије кишиницу* („Просвета“, Београд, 1988) објавио је и сигналистичку песму *Стаљин једе Јагоду*, која изгледа овако:

СТАЉИН ЈЕДЕ ЈАГОДУ

Жељни су богови. Гојних пчела.
 Чорбе људске. Песмопеваца. Прогутах
 Елдорадо. Из казашких степа. “Декларацију
 права човека и грађанина”. Помама и
 експлозија. Расцветавање смрти. Од комадића
 свести. Златни земљовид. Хиљадугодишње
 царство. Из мрака изниче. То је точак
 историје. Фосфорни пламен на устима.
 Јуродиви. У паклу. Извајају рај.
 Ослушкујеш зиму. Срце слепог оца.
 Стаљин једе Јагоду. У подрумима Лубјанке.
 “Звери моја, веку мој лепи”. Крај црне
 ватре. У Сибиру. Пева мртви Манделџштам.
 О још једном. Руменом. Јутру. Адамизма.

24.

Од почетка XXI века, интересовање српских писаца и преводилаца за Манделџштама као да се из неких разлога поново освежава. Појављује се низ књига са старим, али и са новим преводима његове поезије. У обимној тротомној *Антологији руске лирике* београдске „Паидеје“ 2007. године Манделџштам је заступљен са 32 песме (преводи М. Сибиновића). У издању Завода за уџбенике – Београд 2011. обнавља се *Антологија руске поезије* А. Петрова са 26 Манделџштамових песама (прев. Бранко Миљковић, Стеван Раичковић, Александар Петров и Данило Киш). Песник, есејиста и преводилац руске поезије Владимир Јагличић 2006. године у антологију *Срце земље: преводиоци Крагујевца* укључује преводе једанаест Манделџштамових песама

Саше Миленића (*Ком зима, ракија, пунч с оком плаветним, Сиромашан сам ко природа, У шуми је вуга ко припев вокала, Дато ми је тело – и шта сад са њим, У Петропољу прозачном ми ћемо умрети, Сестре – тегаба и нежност, За добошарску храброст века у маршу, Лењинград, Петрербуришке строфе, Ко телашце мајушног криоца и У кухињи, једном, биће нас*) (Срце земље 2006). Писац, књижевни критичар и књижевни историчар Душан Стојковић у своју књигу *Грамматика смрти, Прироци: антологија песама о самоубиству и самоубицама* 2007. године укључује Мандељштамову песму *Ја сам сиромаш ко природа* у преводу Стевана Раичковића. Радојица Нешовић у књигу својих превода *Од Пушкина до Бродског. Мала антологија руског песничтва* 2015. објављује и једну песму Мандељштама (*У мирном предграђу снег меки*). А онда следи серија од пет књига Мандељштамове поезије: *Вороњешке свеске*. Избор и превод Светислава Травице, Нолит, Београд, 2009; *Изабране песме*. Избор Светислава Травице. Преводиоци: Данило Киш, Владимир Јагличић, Бранко Миљковић, Стеван Раичковић, М. Сибиновић, Светислав Травица и Фикрет Цацан (Нови Сад: Orpheus, 2011); *Изабране пјесме*. Избор и превод у Црној Гори Марка Удовичића. „Отворени културни форум“ (Цетиње, 2011); *Сачувај мој глас*. Избор и превод Радојице Нешовића (Нови Сад: Академска књига“, 2016); *Век мој, звер мој*. Избор Андреја Базилевског. Преводиоци: Владимир Јагличић, Радојица Нешовић, М. Савић, М. Сибиновић и М. Удовичић. (Београд: Интерпрес – Москва: Вахазар, 2017).

Као један од аутора неколиких написа о Мандељштаму и низа превода његових песама и есеја, из разумљивих разлога не упуштам се дубље у оцене квалитета постојећих српских превода, нарочито оних који су настајали у раздобљу од објављивања моје књиге *Песме и есеји* Осипа Мандељштама 1999. године до данас. Међутим, осим тога што анализа рецепције сваког страног писца у било којој књижевној култури захева осврт и на преводе његових дела – кад је реч о Мандељштаму, на тај осврт обавезује и његово лично искуство са превођењем књижевних дела на руски језик. Наиме, први насртаји на песникову стваралачку личност, као што је познато, започели су под застором реакције совјетске управљачке друштвено-политичке бирократије из издавачких предузећа и форума удружења писаца на његову критику преводилачке продукције у текућој државној издавачкој пракси.

Те своје замерке Мандељштам је објавио у своја два чланка априла и јула месеца 1929. године у часопису „На књижевној стражи“. Обично се у литератури цитира сећање Ане Ахматове како је Мандељштам Пастернаку приговорио што толико преводи, предсказујући му да ће се на крају издање његових сабраних дела свести на једанаест томова превода и само једну књигу његових сопствених песама. Додуше, као што данас знамо, ово предсказање се није обистинило. Наводи се и слично сведочанство о негативном односу Мандељштама према превођењу које преноси Надежда Мандељштам. Међутим, у априлском броју О. Мандељштам то превођење на руски описује као „један од тешких и одговорних облика књижевног рада“: „У суштини, то је стварање самосталног говорног здања новим материјалом. Пребацавање тог здања у руско изискује огроман напор, пажњу и вољу, богату стваралачку креативност, свежину ума, филолошки нерв, широку лексичку клавијатуру, способност за уживљавање у

ритам, за уочавање нацрта реченице и његово преношење – све то у најстрожем самоузддржавању“ (Манделштам 1991: 427).

Испоставља се да је Бродски у цитату који смо овде раније навели као критику англо-саксонских превода руске поезије заправо позајмио од Манделштама који 1929. године савремено руско преводаштво карактерише следећим речима: „Квалитет превода у одређеној земљи је директан показатељ њеног културног нивоа. Он је илустративан попут потрошње сапуна или процента писмености. Квалитет превода код нас буквално је очајан“ (Манделштам 1991: 426).

„Код нас у прикривеном облику настављају да живе и да се међусобно боре све три пререволуционарне тенденције превођења: масовно које је утемељено у ‘додацима’, средњачко – у тзв. ‘културним’ издањима, и најзад, модернистичко – симболистичко... Тренутно, радо читана страна белетристика“, тврди даље Манделштам, „повезана је са филмском продукцијом. По правилу, то је књига за једнодневну употребу, која се не чува и лако се заборавља“ (Манделштам 1991: 434). Овакво стање Манделштам објашњава дилетантским вођењем културе које се одликује њеним популистичким омаловажавањем, финализованом лошим економским положајем преводаца, кастинским монополима и нестручним рецензирањем превода. Треба преводну књижевност „извући из руку кастинског руководиоца, за кога је конзумент из широких читалачких слојева – фикција, ‘простачка руља’.“ У име тога, Манделштам је предлагао да се „најбоље књижевне снаге, са првокласним научним коментарима, баце на стварање *школске серије одабраних класика*. Серија мора бити постојана, мора да опслужује цело поколење, штампана у огромним тиражима који ће се стално обнављати“ (Манделштам 1991: 436).

Познаваоци стања у српској култури и издаваштву последње деценије ХХ и почетних деценија ХХИ века међу побројаним Манделштамовим замеркама руском издаваштву лако ће препознати низ карактеристичних слабости српске транзиционе и посттранзиционе стварности.⁷ У овој књизи, разуме се, нема места за шири осврт на те проблеме. Кратке напомене о Манделштамовом схватању књижевног превода у контексту рецепције његовог дела у српској књижевности и култури навео сам као један од репера за разјашње фреквенције превођења његове поезије, прозе и есеја. Може бити да је и данашње поклапање слабости у издаваштву било један од чинилаца оживљавања интересовања за судбину и дело овог великог руског писца. Њихово навођење може бар донекле послужити и за својеврсну карактеризацију српске Манделштамове преводачке рецепције на почетку ХХИ века. Јер, може се поставити питање: да ли је сада ико утврђивао „стваралачку креативност, свежину ума, филолошки нерв, широку лексичку клавијатуру, способност за уживљавање у ритам, за уочавање нацрта реченице и његово преношење“, водећи рачуна о томе да све то ваља чинити „у најстрожем самоузддржавању“? Од почетка приватизације издаваштва код нас је углавном прекинута пракса објављивања имена рецензираних објављених књига (јер их, по правилу, и нема), а само је у једној од четири књиге из ХХИ века уписано и име уредника. Ово, разуме се, не значи да у тим књигама нисмо добили и преводе који по квалитету не заостају за најуспелијим преводима насталим до 1999. године.

⁷ О том стању вид. у књизи: М. Сибиновић, *Множење светова. Руски писци у српској књижевности* (Београд Сlio, 165–218).

Свакако делимично и многе од ових чињеница имао је у виду истакнути савремени књижевни критичар, уредник часописа „Савременик плус“ и песник Срба Игњатовић кад је 2012. године у песми у прози из своје књиге *Слободан над. Изабране песме 1991–2011* (2012: 66) објавио следећу поруку:

МАНДЕЉШТАМ

Мандељштам, по Петрограду, звони менуете. Још блистају позлаћене куполе зграда иако их уједају мраз и зимско светло.

Менуети, рукавице, увиру у фугу – Неву.

Зечије замршене стопе, Осипов брзопис на снегу, развејава ледени сибирски ветар. У пролеће ће опет потећи веселе реке. И Осип путује; кап у несталном облику.

Веома занимљиви су мотиви данашњег враћања Мандељштаму као аспекти поимања његове судбине и уметничког дела. У овде већ помињаном есеју песник Стеван Тонтић (рођен, као и Игњатовић 1946) сведочи да се стиха из Миљковићевог превода Мандељштамове песме „И неистина ми је искривила уста“ – који је први пут чуо као сарајевски студент у студентским немирима 1968. – присећао „током рата“ деведесетих „у Сарајеву, али и годинама потом“... Објаснио је да тај стих спада у оне који се „буде у нама у часовима великих искушења, када смо дезоријентисани и изгубљени, откривајући нам не само љепоту израза и обликотворну моћ пјесника, већ и примјер држања у гадним по живот опасним временима“. Пошто је, затим, цитирао Мандељштамову песму *За гремучу доблест грядущих веков* у Миљковићевом преводу, навевши и Раичковићев превод њене последње строфе, Тонтић истиче: „Ова пјесма сигурно спада међу најзначајније у Мандељштамову опусу, као што је значајна и знаковита и сама њена тема: суровост и звјерско крволетство вијека у којем пјесник живи супротстављајући му се својом људском ‘невучјом’ природом. У неку анализу пјесме нећемо улазити – у центру пажње остаје њен последњи стих и његово упорно, неотклоњиво јављање у мојој свијести у времену разобрученог ратног зла и потребе да се о њему пјеснички поштено свједочи. Тај стих ми се не само јављао као опомена из уста – свакако, неискривљених! – пјесника највишег ранга и ауторитета, већ је на неки начин и утицао на мене, на понешто од онога што сам мислио и писао у данима и ноћима смртних пријетњи, силних убијања и разарања, општег страха и понижења. Стих ме је стално упозоравао: *не дозволи, ако си пјесник, да ти неистина искриви уста!* <...> Мандељштам је очито био ‘ангажован’ на страни апсолутно обавезујуће, најдубље пјесничке и свељудске истине, не на страни своје голе коже. Животна истина, истина ‘вијека-вукодава’ (или ‘вијека-вучјака’) коју је компримирао у своје магично звучеће, истините строфе, одвела га је у смрт“ (Тонтић 2006: 260–261). И српски песник Стеван Тонтић се, (да ли?) мандељштамовски

„скачући са цунке на цунку“ или са дирке на дирку „клавијатуре сећања“, у објашњењу зашто овај стари запис објављује сада – враћа на 1968. годину, па напомиње: „Петог јуна (два дана након београдских) дошло је у Сарајеву до великих демонстрација и сукоба са полицијом која нас је пендречила по налогу партијско-државне врхушке. То искуство репресије, која ће се потом према критичарима друштва примјењивати у финијим и перфиднијим облицима, било је поучно и отрежњујуће. Почели смо губити илузије о комунистичком (ако и самоуправном) пројекту будућег раја на земљи. Оспособили смо се да у језику идеолога и властодржаца препознајемо (не увијек!) обману и лаж, а наш сопствени језик (језик даровитих младих пјесника и интелектуалаца) умногоме је прожео дух ироније и субверзије. Сазријевали смо и уз лектуру многих преведених пјесника и мислилаца. А Манделштам је – мада код нас касно откривен – представљао право откривење“ (Тонтић 2006: 162).

26.

Недавно је, поводом осамдесете годишњице смрти Осипа Манделштама, српска песникиња Злата Коцић (рођ. 1950) у београдском часопису „Савременик плус“ објавила своју нову песму која гласи овако:

ДАХ

*На стекла вечности уже легло
мое дыхание, мое тепло.*

Манделштам

Мој прозор у небо. Пахуља на плавом:
твој топли дах, слеђен. И ти, отуд, главом

анђеоском, превезом од дугиних шара,
пахуљу распирујеш. Увис би, до жара,

увис би, мелемна, из самог би пакла,
а низ образ пече, с ове стране стакла.

Дакле, пред нама је, прво, Лирски субјект, који гледа „у небо“ кроз свој прозор. Ту је, међутим, и Други лик (о коме прича Лирски субјект) – чији је дах, са спољашње стране прозора, на фону плавог неба, замрзнут у пахуљу. Он, отуд, ту пахуљу „распирује“... Дотле су те две особе, релативно јасно, одвојени ликови. А даље почиње њихово својеврсно спајање, тј. преплитање: „Увис би, до жара.“ Ко би то хтео увис, Лирски субјект или Други лик? Поновљено у следећем дистиху: „увис би, мелемна“, с обзиром на то да је аутор песме жена, чини вероватнијим да је то Лирски субјект песме, али друго, а не прво лице глагола „бити“ – „би“ – не искључује потпуно ни Други лик, или пак отвара могућност да, заправо, и

Лирски субјект и Други лик желе да се „из самог... пакла“ издигну „увис... до *жара*“ из којег избија „топлина даха“. (Додуше, та „мелемна“ би могла да буде и управо Пахуља?) Међутим, онога ко је „с ове стране стакла“ – нешто „низ образ пече“ (по свој прилици то је суза или, пак, нешто друго?).

Очито је да се у жаришту ове песме налази једно дубоко, помало грозничаво осећање. Иза варијаната значењских линија чије обресе смо у овом својеврсном резимеу покушали да извијемо из текста поетског исказа свакако стоји сензибилно људско биће у лазокостићевском стању „између сна и јаве“ – биће које сваким делићем свога телесног и умног нерва жуди за сједињењем са *оностраним*.

А то онострано представљено је Другим ликом, конкретизованим – „главом *анђеоском*“ која „превозом од дугиних шара“ пахуљу „распирује“. Због вишезначности глагола „пирити“, пак, остаје отворено питање да ли „пахуљу“, која је његов „залеђени топли дах“ Други лик – одувава с прозора, да би је подигао до небеског „жара“ од кога ће се вратити њена топлина, или, евентуално, подстиче неку енергију из ње да распири ватру, како би се већ одлеђена подигла ка небеском жару... Да ли Лирски субјект, кога испод прозорског стакла нешто „низ образ пече“ то остаје без анђеоског „топлог даха“? И зашто се дах Другог лика уопште и залеђивао и претварао у пахуљу?

Оволико набубрела од садржине ова лирска минијатура под насловом *Дах* и сама по себи довољна је за широку лепезу индивидуалних читалачких конкретизација. Међутим, песма Злате Коцић *Дах*, као што видимо, има и други „прозор“. То је мото који се састоји од једног дистиха Осипа Манделштама, заправо цитат из његове познате, код нас већ више пута превођене песме *Дано мне тело – что мне делать с ним*. У преводу на наш језик тај цитат би могао да гласи: „На стаклу вечности већ траг свој имам, / Ту је мој дах и моја топлина.“ Кад се прочита Манделштамова песма у целини, постаје јасно да је песма Злате Коцић *Дах* заправо спевана у духу Манделштамове поетике као стваралачко надограђивање на постојеће поетске обрасце, којим се, поступком различитих врста преиначења, оформљују нови слојеви значења самосталне, нове уметничке творевине.

Манделштамова песма, као означени предтекст, у поетском преводу на српски језик, гласи:

* * *

Дато ми је тело – шта да са њим чиним,
Толико мојим и тако јединим?

За тиху радост што живим и дишем,
Реците, коме дугујем највише?
Ја сам и баштован и цвет, у суштини,
У тамници света не један једини.

На стаклу вечности већ траг сопствен имам,
Ту је мој дах и моја топлина.

Од ње је остала шара печажена
 Одскора можда каткад замућена,
 Ал нек и плусне мутљаг из кише –
 Та мила шара се више не брише.

Узмено ли у обзир садржину предтекста из ове песме, намеће нам се закључак да дах замрзнут у пахуљу с прозора према плавом небу Злате Коцић води порекло од Манделштамовог „даха“ са „стакла вечности“, што се, напојен његовом људском „топлином“, на том стаклу претвара у „милу шару“ која, пак, отпорна према нале- тима „мутљага“, остаје занавек неизбрисива. Ослоњена на Манделштамов пред- текст (на који се у овом случају указује и мотом с песниковим именом), песма Злате Коцић отвара простор за проширење свог семантичког поља. У њу је сада укључена и „вечност“, и напомена да постоји и овоземаљска радост живота (сли- ка баштована који је истовремено заправо цвет што га он негује), идеја о томе да је „топлина“ људског „даха“ материјал од којег настаје неизбрисива драга „шара“ на прозору „вечности“, отвара простор за више варијаната тумачења (од, разу- ме се, размишљања о евентуалним аутобиографским наносима из песникињиног личног животног искуства до филозофских импулса темељених на концепцији виђења овоземаљског и оностраног живота као целине уопште).

Ова песма Злате Коцић, укључена у илустративну грађу за разговор о рецепцији руског песника у српској култури, драгоцен је и за разматрање ши- рег проблема преношења поетског текста из једне културно-језичке традиције у другу. Злата Коцић спада у ред несумњиво значајних савремених српских пес- ника. Она се бави и превеђењем руске поезије. С правом је, поред осталог, стек- ла репутацију врхунског преводиоца поезије Марине Цветајеве. Иначе, она је и по свом универзитатском образовању (русиста-слависта) максимално компет- тентна за тумачење и упућивање српске широке читалачке јавности на уметнич- ко дело руских песника попут Манделштама. Зналцу ће одмах пасти у очи да је њена песма *Дах* испевана као и Манделштамова – у дистиху. То је такође једна од варијаната поетике читатности: Злата Коцић се, дакле, трудила да очува и сигнал метричко-ритмичке слике Манделштамовог предтекста (додуше, у овом случају није осетила потребу да у својој песми понавља и Манделштамову до- следну јампску интонацију тих дистиха)... Није искључено да би песникиња на ово упозорила да ни то није случајно, јер одатле заправо почиње њена реплика...

27.

Песник и прозаиста из генерације српских књижевника рођених шезде- сетих година Милош Јанковић 2017. године у своју прозу *Тесаник* директно укључује и тему Манделштама. Наиме, он се, како оцењује Срба Игњатовић у поговору *Проза која пече изнутра*, и у претходним прозним књигама *Горионик* и *Авељев оживљак* из 2016. већ потврдио као следбеник „словенске школе“ – животношћу „приче која није нимало књишка, вештаствена, а која је, без икак- вих дословних поређења, била нараторски изум једног Бабелја, Пиљњака, до- некле Ремизова... али и њихових претеча, све до Достојевског. <...> Наративни дерт, обезглављење па поумљење, високо, највише, и ниско, најогавније, а све то

у колажном преплету из одељка у одељак, из поглавља у поглавље.“ *Горионику* и *Авељевог ожилку*, тврди Игњатовић: „ваља одмах придодати Јанковићев *Тесаник*, најновију књигу прозе у којој је он, између осталог, читаоцу предочио приповест *Слика*, <...> потом изврсну *Деценију*, дијалошки сурову ‘бајку’ чији су актери Јосиф Висарионович и његов лични секретар Проскребишев (у иницијалној верзији већ најављену у *Горионику*), затим *Пет шешира* и *један шлем* (проширену и приновљену с два шешира – четвртим и петим), а ту су и *Непослато писмо* и *Времеплов*.

Обликовани поступак је препознатљив – *јанковићевски*, може се рећи – а постигнуће иде уз бок онима у *Горионику* и *Авељевог ожилку*.

Вреди ли сада додати оно што је већ претходно могло да се каже – наиста да Јанковићева проза, чак и онда када је наоко природно сурова не би била могућа да у подтексту нема једну нарочиту и замашну, плодно активну ерудицију?“ (Игњатовић 2016: 106, 107). Тема Манделштама уткана је у приповест *Деценија* као Стаљиннови телефонски разговори са његовим секретаром Проскребишевом.

За даља истраживања Манделштамове рецепције у српској књижевности инстративна је, такође, и следећа Игњатовићева напомена: „читаоци који се посредством *Горионика*, *Авељевог ожилка* и, сада, *Тесаника* по први пут сусрећу с Милошем Јанковићем ваљало би да се прихвате и неке од његових песничких књига. То је начин да открију не само нити које их повезују, већ и да се увере да Јанковићева поезија не нуди мање изазова од његове прозе“ (Јанковић 2016: 108). Јанковић, иначе, своје књиге поезије објављује још од 1985. године, а већ и у овом сумарном тексту могу да цитирам три његове песме из збирке *Сибирник* коју је четири године раније објавио у београдској „Просвети“... (Јанковић 2012).

Снагу овог „белог играказа“ не умањује то што је у поенту Јанковићеве песме уткан и мотив читања Петрарке крај ватре на којој се робијаши спасавају од смрзавања на путу у коначну логорску одредницу из, како је у новије време утврђено, нетачне верзије ранијих, данас побијених прича о Манделштамовој смрти: јер и тај мотив је, уметничка слика – дубински истинит.

ОВДЕ, У СИБИРУ

Овде, на пушкомет од поларног круга,
небо је стрмо и сапето мразом,
снег се смрзнутој живи руга,
лед царује белим играказом.
Безока глад је једина истина,
залогај је постао мера свему,
време је само светла празнина,
која прекрива тајгу нему.

Овде не постоје ни ноћ, ни дан,
јер овај и онај – исти су свет.
Овде је пред смрт Осип Манделџшtam
читао Петрарку, на минус педесет.

Занимљиво је да је српски песник своју визију Манделџштамове смрти конкретизовао у даху који је ближи природи Манделџштамовог руског него свог српског језика: учинио је то у исказу наглашено јампске тенденције.

Тешко је, међутим, без посебог, дубљег испитивања одговорити на питање: да ли у наслову *Овде, у Сибиру* треба тражити и какву другу идеју. Чини се да следећа песма коју наводим на једном дубљем нивоу поимања не искључује могућност и за такво читање Јанковићеве поетске поруке:

МАНДЕЉШТАМ У БЕЛОМ

*Какве везе има Хегелово тројство
са светом у коме жеља патњу рађа
и где једина је теза – богоборство,
којим човек Христа у себи одгађа,
пита Манделџшtam затворског чувара
док га овај, везаног, води у самицу,
а околу снег собом земљу смара
и у бело боји бодљикаву жицу.*

*Мада многи кажу да си умна глава
и да су ти речи топле попут хлеба,
за мене си, братац, ти будала права
и неко са ким још оштрије треба,
одговара чувар, гласом пуним једа
и кундак забија Осипу у леђа,
а околу олуци прскају од леда
и у белом нестаје према небу међа.*

*Требало би вама, који нешто знате,
испразнити главе од сваке науке,
или да вас лепо за те главе скрате,
једног по једног, по списку, без буке,
па да поштен човек на миру ужива,*

говори стражар и гура кундаком,
а у тајги мраз вукове поткива
и бели дан фарба белим мраком.

*Ни сам не знаш колико си у праву
и како су твоје речи истините,
управо стога ја и дајем главу,
да ви – поштени, на миру живите,*
каже Манделштам, тихо, преко рамена,
док му сетан осмех на уснама дрхти,
а у тајги живот траје ван времена
и у белом стазу ка вечности прти.

Било како било, али нема сумње да је за Милоша Јанковића Манделштамова судбина и поезија један од репера и његове личне поетике. Као својеврстан доказ ове тезе наводим Јанковићеву песму чији је наслов *Манделштамка*, у којој је на почетку обеју строфа заправо цитиран по један Манделштамов стих. У првој строфи Јанковић конкретизује стих из Манделштамове песме написане у вороњешком прогонству маја 1937. Судећи према преводу цитат је из београдског двојезичког издања, објављеног 1999. године (Манделштам, *Песме и есеји*). Реч је о другој песми из циклуса о Наташи Штемпељ. У издању из кога је узет цитат српски песник је у одељку *Подаци о песмама* имао следеће податке: „Песме су посвећене Наталији Штемпељ (1900–1988), наставници руске књижевности, верном и блиском Манделштамовон пријатељу из Вороњежа. Веома топао однос према њој имала је и Надежда Манделштам.

У часопису „Новый мир“ (1987, бр. 10) у чланку о Манделштамовом боравку у Вороњежу Н. Ј. Штемпељ је пренела Манделштамове речи које јој је изрекао кад јој је предао текст ових двеју песама: ‘Јуче сам написао песме... То је љубавна лирика... То је најбоље што сам написао... Кад умрем, пошаљте их као завештање у Пушкински дом.’ Надежда Манделштам је истичала да док су песме о љубави увек повезане са мишљу о смрти, овде је љубав побудила ‘високо и просветљено осећање новог живота’“ (Манделштам 1999: 281–282).

Манделштамове песме о којима је реч гласе овако:

* * *

1.

По пустој земљи невољно поничући,
У сласти неравних корака
Она се креће, мало престижући
Парњакињу хитру и момка вршњака.
Носи је слобода ускраћена
У надахнућу мучног недостатка,

И као да се одгонетка кратка
 У њеном ходу жели задржати –
 Да је тај напон пролећног времена
 За нас – прамајка гроба засвођена,
 И да ће навек све тако почињати.

2.

Постоје такве жене, сроднице земље црне.
 И ход им звони као ридање.
 Да прате васкрсле и да прве
 Поздраве мртве – то им је циљ постојања.
 Грех је да се од њих нежности чекају,
 Ал се од њих људи тешко и растају.
 Данас – анђели, сутра црв гробни ухрањен,
 Већ прекосутра су – мутно присећање...
 И то ступање – постаће недоступно...
 Бесмртно цвеће, небо целокупно,
И све што ће бити – тек је обећање.

4. мај 1937.

У другој строфи своје песме Јанковић, пак, цитира и на свој начин конкретизује стих из Манделштамове песме *У виру огромном бистро и замрачено*, написане још 1910. године. Ево њеног комплетног текста, чији је превод објављен такође у нашој књизи *Песме и есеји*:

* * *

У виру огромном бистро и замрачено
 И прозор се бели од чежње.
 А срце – што ли је тако успорено
 И тако упорно све теже?

Час ка дну тоне својом тежином
 Зажелевши се драгог кала,
 Час је к'о сламка над свом том дубином
 На води што тако испливава.
 Стој поред узглавља притворно нежно,
 Да се уљуљукујеш – сав живот се труди,
 Као измишљотином, мучи се чежњом
И према досади нежан буди.

Узме ли се у обзир целокупна садржина овде цитираних превода Манделштамових песама није тешко уочити интенцију српског песника да своју конкретизацију Манделштамове судбине као уметника подигне на још виши ниво рефлексije о судбини човека у овоземаљском животу уопште.

МАНДЕЉШТАМКА

*Све што ће бити – тек је обећање,
навиљак наде, жеља пуна јава,
нешто од труна прашине мање
и пролазно као земаљска слава.*

*И према досади нежан буди,
јер живот није на твојој страни,
да би све то – што хоће да науди,
постало оно што може да одбрани.*

25.

За нашу тему нису ништа мање занимљиви ни Манделштамови трагови у поезији двадесет година старијег Бошка Томашевића. Цитирао сам већ његов есеј из 1990. године. Међутим, Томашевић је у новосадском издању књиге своје изабране поезије објавио и песму:

ОСИП МАНДЕЉШТАМ

„Да, ја лежим у земљи“.

Осип Манделштам

Из оне бараке отишао је Манделштам,
Под оном кулом скапао је Брик.
Саонама кроз Москву јуре Осип и Марина,
По свету царевих везује снежне пароксизме рима:
Чисте лагери, штакори и жреци без Лењина.
– Браћо, то двадесети век је и четвртина!
Задржимо: мртву слику од Воробјових Гора,
Северну даљину, јесен петролејки, баре и оцат лица снени.
Како су мртви! Како обдарени! Чела што их тихе
Воде газе. Час страшних тргова са несрећним очима,
Брци кушње ледених Колима.

– „Поезијо, завиди кристалографији, гризи нокте
У гневу и немоћи“ Ал', крени!
С вечери, ево, снег пустом витла: Витлејему, Пушкину и мени.

(Томашевић 2012)

И најзад, 79 година после смрти Осипа Манделџштама, овај српски песник пише циклус од две песме под заједничким насловом *Манделџштам у мени* (Томашевић 2017):

1.

ЈА САМ ОД СВОГА ВЕКА НЕРАЗДВОЈАН

Шта могу, прожет сам веком својим нетремице,
запаљен звуком ствари снених склоњених у подруме душе
па не одлазим далеко од себе давног, гледајућ' у речнику појмове
прошле што некад ми беху блиски као јабуке снег заумни
кад шкрипећ' под салинцима носи ме Богу и матери у топло
млинова белих, у насушно бића зданог од земне и солне благодати.

Шта могу, од свога протеклог века живим и пружам се
к'о кора по воћки и дишем хладновечно игласти ваздух
црпљен из глувог леда са жутих извора некад освојених
заром под иконом сузном из табора Христовог азура.

Шта могу, то доба је прошло, ал' живим веком својим тамо и овде
у једне се даљи припојив' и на кавгу звездâ ослоњен стојим што час ми
мраз шаљу а час прах са липа и ланцем ме везују за ланац Паноније
узоране сланином и крсним лџком, муком глинеог сталежа који ме
напушта с опоменом под спектром компјутера, возећи у даљи санке
од траве манув' ми успут руком да сан од сна потражим јачи
и праг куће салијем снажније животом вечне босоноге лажи.

Беч, 23. фебруара 2017.

2.

«И КАО ЈАБУКА, ЗВУК САНКИ МРАЗАН ШКРИПИ»

И шапат на снег искочи и покрије њиме дрво.
 Сада оркестар зимски имамо и горе у крошњама
 а дете у кући спава. По леду шкрипи протекли дан.
 И бело је све оног под јорганом. Чисто детињство
 о санкама сања. И спушта се с њима низ брег. Поподне
 тавно, на западу сунце црвено, хладноћа бриди.
 А дете се пење уз брег и спушта у безброј таквих
 поновљених радњи. И не зна да ускоро одрастао
 његов биће Бог и да ће на озбиљним стварима у животу
 радити. Родитеље сахранити. Жену у кући миловати. Децу
 гајити. Пуно земаљских ствари га чекају. А сада само као
 јабука звук санки мразем шкрипи и час бежи низ брег снежни
 и с невиношћу воћке под снегом одлази протекли дан.

Беч, 25./26. фебруара 2017.

28.

И најзад, у првој половини ове године, у часопису „Савременик плус“, поводом осамдесетогодишњице Манделштамове смрти објављена је и обимна нова поема о овом великом руском и светском песнику, под насловом *Кремен и сени*.

Њен аутор је већ поменути у овом прегледу професор нишког и приштинског универзитета који је истовремено и угледан српски песник – Вукашин Костић. Пре десетак година Костић је, видели смо већ, у часопису „Славистика“ писао о теми ватра и ништа као симболи суштине у поезији Бранка Миљковића и Осипа Манделштама. Аутор преко петнаест својих књига поезије (које објављује почев од 1979. године) В. Костић, очито, осећа потребу не само да сумира своје поимање руског песника него и да поетским средствима дочара непролазну актуелност Манделштамовог дела и неодвојиве од тог дела – уметникове људске судбине. За то је, свакако, имао и ваљану стручну подлогу, пошто је у својој научној каријери, у проширеној верзији свог магистарског рада, 1987. године објавио књигу *Јевтушенко и Мајаковски и*, на основу одбрањене докторске дисертације, 1993. обимну књигу *Сергеј Јесењин у српској књижевности*.

За поетско дочаравање данашње актуелности Манделштамове код нас В. Костић је, као протерани Србин са Косова, имао довољно и личног искуства. Није без личног искуства и као један од професора нишког универзитета који се касније нашао на удару због тога што се у немирима деведесетих година прошлог века нашао на страни својих студената... И најзад, за дочаравање Манделштамове ак-

туелности код нас није му недостајало искуство ни као једном од интелектуалаца разочараних исходом те борбе, вођене током последње деценије XX века...

У поговору Костићеве књиге из 2017. године *Тамни пев Вукашина Костића* наш познати књижевни критичар и један од скорашњих уредника „Књижевног магазина“ Милета Аћимовић Ивков истиче да је „у новијим песничким књигама Вукашина Костића... видно како он у великој мери у тематску основу својих песама уводи слике и ситуације из непосредне савремености и социјалног окружења.“ То чини, уверен да је песма „смыслотворна и највиша мера постојања“. Полазећи од тога, В. Костић настоји „да у призорима свакидашњице препозна и издвоји њихову дубљу антрополошку и историјску основу... за мислено сагледавање, тумачење и вредновање нововремених изневеравања традицијских и хуманих вредности.“ Можемо без устегања констатовати да је у истом духу спевана и његова поема *Кремен и сени*.

Пошто из разумљивих разлога у овом прегледу не могу цитирати целокупан текст Костићеве поеме, да бих макар и површно наговестио о колико занимљивом и поетски импресивном делу је реч, навешћу овде прегршт стихова које сам за ову прилику истраго из целине: „Осип из распореног облака вири“; „...сене / Над Русијом плове имитирајући птице“; „У уздаху твоме пробуђен постелје камен“; „Понор је овај са два дна“; „Над глобусом нагнут заповедник ада“; „Партијска ватра, парфем од крви“; „Ваља се, путује, изгубљен брод“; „Са заставом на самару магаре се пропиње да дохвати звезде“; „Будиш ли се Исусе са коштицом у грлу? / Јеси ли уистину сишао са крста?/.../ Оних што на тебе личе умире врста.“; „Осип нестварном одом шифру новом поставља свету“; „Ја говорим с епохом“ Осип са очију паучину скида“; „Изврнута утроба у рукама иследника“; „На глинену уста пуна сласти‘ резе“; „Сломљених душа, чују се звекири и резе“; „Под пером покорених песника слово за словом гине“; „Живот се нови саставља од труња“; „У крику слутње два се суређу света“... Овакву поетску шараду, напопљену обележеним и необележеним цитатима из Манделштамове поезије Вукашин Костић крунише „оптимистичном“ најавом: „Што стигао рећи ниси мртав рећи ћеш прво.“

29.

На основу изложене грађе, није тешко констатовати да Осип Манделштам спада у ред светских песника који су били у жижи интересовања српске културне јавности ево већ више од пола века. Уткан је у значајне репере на путу изласка из криза у кључним тренуцима развоја српске поезије, прозе, есејистичке, театарске и опште културе.

Његова активна рецепција евидентна је од почетка 60-их година XX века, у оквиру враћања природном току наше књижевности, којим се превазилази етапа једностраности социјалистичког реализма. Током 70-их тематски функционисао на психолошком отпору домаћем култу личности, који ће 80-их и 90-их ђикати из одупирања пресији властољубивог низа „малих богова“ пакованој у калупе „поштовања тековина југословенске револуције и демократског самоуправног социјализма“ земље која је већ пред распадом.

Разуме се, све је то било у узрочно-последичној вези и са Манделштамовим основним поетичким принципима (духовно-историјски синтетизам, ци-

татност као појавни облик поетике метатекста, тајнопис и сл.). То је посебно уочљиво у стваралаштву српских песника, прозаиста и драматичара који су као млади пристизали на књижевну сцену током 70-их и 80-их година. Значајан показатељ је и појава низа њихових песама посвећених овом великом руском песнику.

Веома је занимљива чињеница да се, као што смо показали, стваралачка рецепција Манделштама (низ нових превода, оригинална лирска песма, поема, драма, проза) већ од првих година друштвене транзиције на граници XX и XXI века – на изванредан начин и ревитализује (поред осталог, појава пет нових књига, од којих су три сачињене и у целини од нових превода). Она нам намеће питање: није ли то знак обнављања борбе за голи опстанак културе која се, пред налетом данашњег популизма, нашла у рајама регенерисаних општих болести људске природе, које ето дивљају и под новим идеолошким огртачима? Уколико јесте, онда је то и потврда још ширег, свевременог значаја укупне садржине Манделштамовог уметничког дела.

Цитирана литература

- Деретић, Јован. Историја српске књижевности. Београд: Просвета, 2004.
- Делић, Јован. „Данило Киш и Осип Манделштам”, Научни састанак слависта у Вукове дане 40/2, 2011: 541–550.
- Игњатовић, Срба. Слободан пад. Изабране песме 1991–2011. Београд: СКЗ, 2012.
- Игњатовић, Срба. „Проза која пече изнутра”. [У:] Тесаник. Београд: Апостроф, 2016, 105–108.
- Ичин, Корнелија. „Архитектонско начело акмеизма”, Поетика 2, 2011: 3–66.
- Јанковић, Милош. Сибирник. Београд: Просвета, 2012.
- Јанковић, Милош. Тесаник. Београд: Апостроф, 2016.
- Јовановић, Миливоје. „Осип Манделштам и Бранко Миљковић”, Годишњак Института за књижевност и уметност „Упоредна истраживања” 1, 1976.
- Киш, Данило. Песме и прелеви. Београд: Просвета, 1992.
- Костић, Вукашин. „Бранко Миљковић и Осип Манделштам”, Славистика X, 2006: 211–215.
- Максимовић, Мирослав. „Повратак у свој град”. Књижевне новине, Београд, 10. IX 1987.
- Манделштам, Осип. Шум времена. Београд: Просвета, 1962.
- Манделштам, Осип. Песме и есеји. Београд: Просвета, 1999.
- Манделштам, Осип. Изабране песме. Нови Сад: Орфеус, 2011б.
- Манделштам, Осип. Сачувај мој глас. Лирика. Нови Сад: Академска књига, 2016.
- Манделштам, Осип. Век мој, звер мој. Москва – Београд: Вахазар – Интерпрес, 2017.
- Манделштам О. Э. Собрание сочинений в четырех томах. Том второй. Проза. Москва: Терра, 1991.
- Милошевић, Бранислав. „Укус времена у листу”. Комунист, Београд, 14. XI 1980.
- Миљковић, Бранко. Изабране песме. Београд: БИГЗ, 1991.
- Миљковић, Бранко. Сабрана дела Бранка Миљковића. Књ. трећа. Ниш: Градина, 1972а.
- Миљковић, Бранко. Сабрана дела Бранка Миљковића. Књ. четврта. Ниш: Градина, 1972б.
- Михајлов, Михајло. „Све моје робије”. НИН, Београд, 20. IX 2001. < <http://www.nin.co.rs/2001-09/20/19831.html> > 06.05.2018.
- Мујчиновић, Авдо. „Потресно”. Политика експрес, Београд, 3. XI 1980.
- Пашић, Феликс. „Дуго путовање у смрт”. Вечерње новости, Београд, 11. XI 1980.
- Первић, Мухарем. „Лице и маска”. НИН, Београд, 9. XI 1980.
- Перић, Раша. (прир). Русијо, волим те. Српски лирски записи о Русији и Русима. Сремски Карловци: Културни центар „Карловачка уметничка радионица”, 2018.
- Пуслојић, Адам. Негледуш и дародавац. Из критика и есеја. Београд: Просвета, Центар за

- културу града Зајечара, 2013.
- Раичковић, Стеван. Шест руских песника. Београд: Култура, 1970.
- Раичковић, Стеван. Словенске риме. Београд, 1975.
- Раичковић, Стеван. Белешке о поезији. Нови Сад, 1978.
- Сибиновић, Миодраг. Словенски импулси у српској књижевности. Београд: Књижевна заједница Звездара, 1995.
- Сибиновић, Миодраг. Славистичке теме. Чланци и студије. Београд: Филолошки факултет, 2015.
- Сибиновић, Миодраг. Нови живот оригинала. Београд: Просвета, 2009.
- Тарановски, Кирил. Књига о Манделџштаму. Београд: Просвета, 1982.
- Томашевић, Бошко. „Поетика метатекстуалности Осипа Манделџштама”, *Летопис Матице српске*, 1990: 324–328.
- Томашевић, Бошко. *Изабрана поезија*. Т. I. Нови Сад: Мисао, 2012.
- Томашевић, Бошко. *Изабрана поезија*. Т. III. Београд: Чигоја штампа, 2017.
- Тонтић, Стеван. „Да се твоја уста не искриве”, *Летопис Матице српске* 1–2, 2006: 159–164.
- Ћирилов, Јован. „Премјера у Народном позоришту – сцена београдског театра у Земуну *Поезија је увек рат*”. Политика, Београд, 1980.
- Ћосић, Добрица. *Лична историја једног доба. Време искушења. 1951–1968*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Успенски, Ениса. „Достојевски у поезији Осипа Манделџштама”, *Савременик* 9–10, 1989: 208–218.
- Шујица, Божидар. „Јевгениј Јевтушенко. Дугоноги Дон Кихот”. *Danas*, Београд, 7390–7391, 2017: XIV
- Brodski, Josif. *Soba i po*. Beograd: Russika, 2008.
- Kiš, Danilo. *Čas anatomije*. Beograd: Nolit, 1978.
- Lotman, Mihail. „Semantika konteksta i podteksta u Mandeljštamovoj poeziji”, *Delo* 10–11, 1985.
- Mandeljštam, Osip. *Voronješke sveske*. Beograd: Nolit, 2011.
- Paunković, Zorislav. „Da li je Mandeljštam „majstor“?”. [U:] *Mandeljštam, Osip. Voronješke sveske*. Beograd: Prosveta, 2009.
- Taranovski, Kiril. „O višestrukosti i višeznačnosti književnih podteksta kod Mandeljštama”, *Delo* 10–11, 1985.
- Volk, Petar. *Dvadeseti vek srpskog filma*. Beograd: Institut za film Jugoslovenska kinosteka, 2001.
- Vučković, Slavica. „Trauma i katarza u srpskom pozorištu”. *Republika*, Beograd, 1–30. IX 2003.

Извори

- Антологија руске лирике. X–XXI век. Књ. 2. Београд: Паидеиа, 2007.
- Антологија руске поезије. XVII–XX век. Књ. 2. Београд: Просвета, 1977.
- Антологија руске поезије. XVII–XXI век. Београд: Завод за уџбенике, 2011.
- Деретић, Јован. *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета, 2004.
- Игњатовић, Срба. (ур.) *Савременик плус 267–268–269*, 2018.
- Књижевност XV, књ. XXXI, св. 7–8, 1960.
- Манделџштам, Осип. *Шум времена*. Београд: Просвета, 1962.
- Манделџштам, Осип. *Песме и есеји*. Београд: Просвета, 1999.
- Манделџштам, Осип. *Изабране песме*. Нови Сад: Орфеус, 2011.
- Манделџштам, Осип. *Сачувај мој глас*. Лирика. Нови Сад: Академска књига, 2016.
- Манделџштам, Осип. *Век мој, звер мој*. Москва – Београд: Вахазар – Интерпрес, 2017.
- Манделџштам О. Э. *Собрание сочинений в четырех томах. Том второй. Проза*. Москва: Терра, 1991.
- Манделџштам, О. Э. *Полное собрание сочинений и писем в 3 томах*. Москва: Прогресс-Плеяда, 2009–2011.
- Перишић, Предраг. *Сценарио Предрага Перишића „Слике из живота Надежде и Осипа Манделџштам”*, Београд, 1979: *Народно позориште*, Београд, бр. 1942.
- Срце земље: преводиоци Крагујевца*. Крагујевац, 2006.

Стојнић, Милосава, Недељковић, Драган, Сибиновић, Миодраг, Перовић, Душанка, Милидраговић, Милица, Бабовић, Милосав, Пенчић, Сава, Јовановић, Миливоје. Руска књижевност. Књ. II. Сарајево: Свјетлост; Београд: Нолит, 1978.

Mandeljštam, Osip. *Voronješke sveske*. Београд: Nolit, 2011a.

Nikolić, Milica, Bogdanović, Nana (prir.). *Moderna ruska poezija*. Друго издање. Београд: Nolit, 1975.

Miodrag Sibinovic

OSIP MANDELSTAM IN SERBIAN ATTIRE AND SPIRIT

– The Reception of Mandelstam in Serbian literature and culture–

Summary

The aim of this research is to collect and analyze the corpus which enables a synthesized view of the reception of the literary work and the destiny of Osip Mandelstam in Serbian literature and culture. Taking into consideration the fact that the literary life of each culture consists of artistic blends of original national and translated literary works, the topic of the overall reception of Mandelstam in Serbian culture is significant not only for Russian but also for Serbian history and culture.

As the center of this reception in Serbian culture was in the dramatic second half of the XX century and the first decades of XXI century, the results of its research can also be important in the wider context of Slavic studies.

Key words: Russian literature, Serbian literature, Serbian theatre, Serbia-Russia cultural relations, theory of translation.

НОВЕ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА *АНАТОЛІЙ ЗАГНІТКО. ТЕОРІЯ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ.*

Вінниця: Нілан-Лтд, 2017, 136.

Нещодавно вийшла у світ нова праця чл.-кор. НАН України А. П. Загнітка «Теорія лінгвоперсонології», що значно збагатила вітчизняне мовознавство, оскільки в ній уперше в українському мовознавстві висвітлено теоретичні засади нового напрямку сучасної лінгвістики.

Праця невелика за обсягом, однак матеріал у ній репрезентовано всебічно, багатоаспектно, комплексно, глибоко. Схарактеризовано принцип міждисциплінарності, на основі якого насамперед і ґрунтуються методологічні засади актуалізованого напрямку. Дослідник залучає насамперед напрацювання вітчизняних учених ХІХ–ХХІ ст. (В. Андрущенко, Ф. Бацевич, І. Вихованець, В. Грещук, С. Єрмоленко, В. Климчук, Н. Кондратенко, Т. Космеда, Я. Мельник, О. Мельничук, Т. Панько, Л. Полюга, О. Потебня, О. Руда, І. Святобаченко, О. Сербенська, І. Ціхоцький, Ю. Шевельов, Я. Яремко та ін.), пропасаючи українську науку, утім, робить це на тлі досягнень світової філософії, психології, лінгвістики (М. Бахтін, М. Бердяєв, А. Бондарко, Й. Вайсгербер, В. Вундт, І. Гальперин, В. фон Гумбольдт, В. Карасик, Ю. Караулов, І. Ковтунова, М. Конюшкевич, О. Кубрякова, Б. Ларін, А. Мойсієнко, Г. Мюраї, Е. Муньє, В. Нерознак, О. Пешковський, С. Прата, Ю. Прохоров, Ш. Ренув'є, Л. Рудницький, К. Седов, П. Серіо, Г. Солганик, Й. Стернін, М. Трубецької, О. Шахматов, Т. Шмельова, В. Штерн, Г. Г. Юнг, Ф. Якобі, R. Brinker, F. Danes, J. Edwards, D. Ewans, L. Faxt, T. Giwon, C. S. Hall, G. Lindsey, F. Mairesse, J. Pennebaker, M. Pfister, J. Richards, G. Ritchera ін.). Простежуємо широку наукову інтертекстуальність дослідження.

Робота має структуру й логічну структуру: вступ, три розділи й висновки, крім того, дослідник запропонував Conclusions (с.134–135) англійською мовою, що дає змогу фрагментарно ознайомитися зі змістом цієї праці науковцям, які не володіють українською мовою, щоб досягнення українського мовознавства популяризувалися й за межами України.

Літературу подано до кожної частини монографії окремо, що, вочевидь, дає можливість більш ефективно осягнути специфіку опрацювання проблематики окремими персоналіями.

Наукова розвідка має велику теоретичну цінність, оскільки однозначно заповнює лакуну української мовознавчої науки.

У розлогімому Вступі (с. 4–24) автор монографії чітко подає дефініцію лінгвоперсонології як розділу мовознавчої науки, предметом якого є мовна особистість як «скупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості» (с. 4) (термін увів у науку Й. Вайсгербер – 1929 р.). Учений наголошує, що «мовна особистість має два основних концептуальних виміри – однопersoнологійний і поліpersoнологійний», що проходять відповідні етапи становлення, зокрема МО проходить два етапи лінгвоіндивідуалізаційних виявів: зовнішньopersoнологійний і внутрішньopersoнологійний. Чітко сформульовано принципи лінгвоперсонології (системність і контрастивність, вербальність і невербальність, моно-, бі- чи полілінгвальність та ін.), виокремлено дослідницькі одиниці – персона, лінгвоперсона й персоналізм, ураховуються основні їхні опозиції, що ґрунтуються на відповідних потребах, прагматиці, зокрема це первинні й вторинні, від-

криті й латентні, фокальні й дифузні, проактивні й реактивні, ефективні, процесуальні й модальні потреби. Основною одиницею аналізу модальної потреби МО А. Загнітко слушно називає тему, «що визначає і комунікативну поведінку особистості, і концептуальний простір, і вербальні стереотипи та ін.» (с. 5). Схарактеризовано систему вияву у вербальній та невербальній практиці різновидів особистості, зокрема Его, Супер-его, Альтер-его, що виявляються насамперед у часі й просторі.

Обґрунтовуючи лінгвоперсоналогію як цілісну самостійну лінгвістичну дисципліну, професор констатує наявність її складників, це: 1) загальна лінгвоперсоналогія, що вивчає поняттєво-термінологійний апарат, типи та моделі МО, 2) лінгвокультурна й лінгвокогнітивна лінгвоперсоналогія, що має за мету виявляти вплив національних та інших середовищ на МО, її актуальні лінгвокультурні коди, ідіоконцептосфери та ін., 3) соціум на лінгвоперсоналогія, що проєктується на дослідження впливу соціуму на МО, встановлення соціумних стратів, лінгвосоціумних портретів та ін., 4) лінгвоперсоналогія самореалізації та самоствердження, що повинна окреслювати комплекс чинників, які впливають на самодостатність МО, як-от: часо-просторових, культурно-естетичних та ін.

Методологія дослідження лінгвоперсоналії повинна насамперед ґрунтуватися, на думку автора монографії, відповідно, на опис модусів та дискурсивних практик МО.

Як видається, можна виокремити як структурний складник цієї дисципліни ще й *історію лінгвоперсоналогії*, метою якої було б описати поступ цього наукового напрямку, специфіку його розвитку в межах національних наукових шкіл з урахуванням напрацювань першопрохідців у цій галузі, окремих науковців, методологічні засади їхніх досліджень, специфіку поняттєвого інструментарію, індивідуальних дослідницьких методик – загальних і аспектних тощо, хоч про це йдеться фрагментарно в наступних розділах розглядуваної праці.

Перший розділ «Категорії, рівні та одиниці лінгвоперсоналогії» (с. 25–70) містить два важливі підрозділи («1.1. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсоналогії» та «1.2. Теорія сучасної лінгвоперсоналогії: рівні й категорії»). Автор зосереджує увагу на категорійному дослідницькому апараті й характеризує парадигмальний простір наукового напрямку, базуючись на важливих положеннях лінгвофілософії. Науковець описує рівні дослідження мовної особистості: орфографічний, функційно-морфологічний (у межах якого виокремлюють типологію персонотекстів) та ін., подає основні підходи до розуміння МО, залежно від цього уточнюючи дефініційні терміни. Ідеться про вияви індивідуалізації МО, що репрезентуються через лексикон, граматику, прагматикон, оказіоналістику (образно-метафоричні утворення, актуалізація мовної гри, мовна «маска» тощо) та ін.

У другому розділі «Теорія лінгвоперсоналії: типологія лінгвоіндивідуалізацій» (с. 25–79), що складається з 5 підрозділів, дослідник характеризує поняття мовна особистість, що виявляється в епістолярному дискурсі: це ілюструється прикладами епістолярію Ю. Шевельова (перший підрозділ). Ця мовна особистість обрана й для характеристики поступу естетико-граматичних поглядів (третій підрозділ). Унаслідок аналізу А. Загнітко робить висновок, що «простеження еволюції лінгвограматичних поглядів Юрія Шевельова 1940–1950-х років з поступовим розширенням пропонованого аналізу на всю мовознавчу спадщину видатного науковця є надзвичайно перспективним у кількох напрямках: 1) лінгвоперсоналогічному, 2) історико-лінгвістичному, 3) лінгвокорпусному» (с. 47). Крім того, на прикладі аналізу стисло розглянуто комунікативний і дискурсивний простір І. Франка (другий підрозділ). Наголосимо, що МО Івана Франка – надзвичайно виразно й багатогранна, оскільки на аналізі виявів цієї МО можна продемонструвати практично всю систему типів індивідуалізації, віднайти зразки практично всіх видів дискурсивних і комунікативних практик, презентувати наскрізно всю теорію лінгвоперсоналогії. Вибір для аналізу цієї МО вважаємо надзвичайно вдалим. Як доцільним є й вибір МО В. Стуса для репрезентації мовної екзистенційності його художньо-мовленне-

вого простору (четвертий підрозділ). Завершує другий розділ опис психолінгвістичної моделі лінгвоперсоналогії в категорійно-рівневому вимірі, що ґрунтується «на розумінні процесів сприйняття та розуміння мовлення» (с. 66). Дослідник виокремлює систему актуальних термінів, що стосуються цього типу аналізу, зокрема комунікативна поведінка, комунікативний факт, комунікативна ознака, комунікативна дія, лінгвоконцепт, мовно-ментальний субстрат, лінгвокультурна інтенційність, мотиваційно-фатична й комунікативно-ситуативна настанова, лінгвосимвол тощо. Узагальнюються окремі спостереження «про особливості мовно-психологічного портрету народу» (с. 68), що здійснені видатними мовознавцями, та їхні роздуми про персоналізм загалом. Завершується підрозділ указівкою на те, що «теорія мовних рівнів відкриває перспективи студіювання індивідуальних портретів лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних мовних особистостей, функційне навантаження принципів орфографії як поєднання відбиття й умовності та пунктуації – індивідуальних портретів орфографічних, пунктуаційних мовних особистостей» (с. 69).

Предметом авторських роздумів у третьому розділі, що містить чотири підрозділи й має назву «Текстово-дискурсивний простір мовної особистості» (с. 80–131), стали серйозні питання, пов'язані з типологічними аналізами, по-перше, внутрішньотекстової тематичної прогресії з актуалізацією структурних та функційних параметрів, по-друге, смислових нарощень мовно-образних структур у поетичному тексті, а також опис мовноманіпуляційних технологій сучасних медійних міфологізацій у лінгвоперсоналогічному фокусі. Актуалізовано ремо-тематичну дослідницьку методику. Узагальнено погляди науковців на сучасне багатоаспектне розуміння понять смисл та нарощування смислу, маніпуляція, сугестія та обман і ін. Крім того, схарактеризовано мовно-лексикографічний світ Олекси Тихого як знакової особистості в історії України. Тут професор розмірковує про наболіле – репрезентує думки мовної особистості О. Тихого стосовно специфіки функціонування української мови в Україні, а також соціолінгвістичної ситуації, що виразно простежувалася на Донеччині й на що справжні патріоти неодноразово вказували. Тут наводяться яскраві зразки лінгвопатріотичного дискурсу, ідеться про «прагнення розширити функційно силові вияви української мови» (с. 124), ідіолект українського народу, що зафіксований у словнику О. Тихого.

Цей розділ містить чимало схем і таблиць для більш доступного сприйняття складного теоретичного матеріалу.

У коротких Висновках (с. 132–133) майстерно й фахово зроблено узагальнення напрацьованого й сфокусовано увагу на найважливіших концептуальних засадах праці.

Монографія допомагає розібратися у складному розмаїтті проблемних питань, аспектів, підходів до аналізу МО, дослідницьких принципах, метамові лінгвоперсоналогії загалом з її суперечностями, багатозначністю, виявом омонімії, гіпер-гіпонімії тощо.

Об'єктом ілюстрацій у праці стали кращі зразки різних типів української національної дискурсивної практики, зокрема неповторний світ індивідуалізації мовних особистостей, різні типи їхніх комунікативних стратегій та ін. До зразків аналізу відповідних типів дискурсивних практик була залучена й система корпусів тлумачних словників української мови.

Цінність праці посилюється й тим, що вчений систематично окреслює дослідницьку перспективу, що виявляється в попутних заувагах чи висновках до відповідних розділів чи підрозділів. Частково в рецензії вже було наведено такі авторські пропозиції, до них додамо ще кілька, напр.: «Встановлення навантаження кожного з наявних у просторі мовної особистості Івана Франка дискурсу, тих чи тих дискурсивних практик вимагає розгляду усього корпусу творів Івана Франка, що робить надзвичайно актуальним питання про створення цілісного Корпусу його текстів» (с. 41) чи «Особливо перспективним постає встановлення концептосфери художнього дискурсу Василя Стуса з простеженням закономірностей її структурування та шляхів вербалізації» (с. 66).

Мова дослідження чітка, правильна, точна. Автор намагається репрезентувати власне нормативне наукове українське мовлення й у цьому аспекті також є неперевершеним, оскільки надає певний зразок використання питомих термінів, правильних лексичних, словотвірних і граматичних форм та конструкцій.

«Теорія лінгвоперсонології» – це узагальнення багаторічних напрацювань А. Загнітка, адже в тексті цієї праці чимало покликів на наукові розробки дослідника.

Цікаво виконана й обкладинка, оскільки вже вона актуалізує ключові постаті української лінгвокультури – як мовознавців, так і письменників, зокрема й тих МО, які стали об'єктом аналізу. Це також привертає увагу читачів й актуалізує зацікавлення.

Як видається, це серйозне дослідження потребувало б оформлення Іменного й Термінологічного покажчиків. Утім, під час його перевидання, безперечно, дослідник зреалізує це побажання.

Рецензована монографія принесе користь як маститим ученим, так і студентам, магістрам, аспірантам і всім тим, хто цікавиться розвитком лінгвістичної науки в її нових вимірах.

Тетяна Космеда
Університет імені Адама Міцкевича
Познань
tkosmeda@gmail.com

ЛИНГВИСТИКА И СЛАВИСТИКА У ДЕЛУ ПРЕДРАГА ПИПЕРА: ЗБОРНИК РАДОВА, УР. ДРАГАНА Д. ЈОВАНОВИЋ.

Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2016, 191.

Издање настало у знак признања академику Предрагу Пиперу, првом добитнику Награде *Златна књига Библиотеке Матице српске*, на својим страницама оставља траг како о излагањима која су пратила њену доделу на Дан Библиотеке МС, 28. априла 2016. године, тако и о два сесијама округлог стола *Лингвистика и славистика у делу Предрага Пипера*, одржаног 15. новембра 2016. године у Новом Саду. Тиме се зборнику састављеном у част академика П. Пипера поводом 65 година живота¹ придружила публикација којом су сабрана сведочења о широком научном делокругу, одраженом и у новоустановљеној награди, додељеној *редовном професору универзитета, водећем српском слависти, научнику с међународним угледом и библиографу* (стр. 10). Повезана сећањем на 28. април 1864. године, дан којим је отпочео Матичин пут из Пеште у Нови Сад, *Зборник* отварају обраћања уз уручење Повеље – Селимира Радуловића о *Књизи и свету* (стр. 7–9) и академика Мира Вуксановића о значењима почасти, као и о главним одредницама у научноистраживачком и наставном раду проф. др П. Пипера (стр. 11–14). Окосницу *Зборника* чини 16 радова учесника скупа, а у његову садржинску структуру улазе и два прилога – библиографске белешке о ауторима реферата и *Записник Жирија за Награду* „Златна књига“ БМС који обавештава да је одбор са академиком Миром Вуксановићем на челу, члановима проф. емеритусом Славком Гордићем и археографом саветником мр Душицом Грбић одлуку донео прихвативши предлог који су поднели проф. др Срето Танасић, новинар Милош Јевтић и издавач Милан Тасић.

Сагледавање лингвистичких, славистичких и библиографских интересовања у делу П. Пипера уоквирено је смерницама пониклим у мемоарској прози, разговорима са Милошем Јевтићем, којима је посебну пажњу у свом раду посветила Рајна Драгићевић (*Мемоарска проза академика Предрага Пипера: о књизи „Живот речи“*, 17–26), враћајући се књигама *Из славистичке ризнице*, *Трагом речи* и *Живот језика*, издвојивши, поред осталог, запажања о актуелним проблемима образовања, српског језика и србистике. С друге стране, *Зборник* је омеђен и особеним ауторефератом, самосведочењем академика Пипера, (*Осврт на четири деценије у лингвистици и славистици: самосведочење*, 171–179) кроз осврт на четири деценије искуства у наставном раду и науци, чија главна обележја чине формирање теоријско-методолошких оквира лингвистичких истраживања под утицајем академика Милке Ивић, начелно прихватање структуралистичких теоријских оквира и њихово проширивање искуствима функционалне граматике и когнитивне лингвистике, постављање темеља и развој теорије семантичких локализација широких експланаторних могућности у монолингвалним, типолошким и контрастивним проучавањима словенских језика.

¹ Поповић, Људмила, Дојчил Војводић, Мотоки Номаћи. (прир.) У простору лингвистичке славистике, зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера. Београд: Филолошки факултет, 2015.

В. и приказ: Марић, Биљана. „У ПРОСТОРУ ЛИНГВИСТИЧКЕ СЛАВИСТИКЕ: Зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера, Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Номаћи (прир.) (Београд: Филолошки факултет, 2015) 800“. Славистика XX, 2016: 725–726.

Сходно томе, низом реферата обухваћена су достигнућа на теоријском плану – преглед принципа, концептуалног апарата и терминологије теорије семантичких локализација у светлу преплитања са основним начелима когнитивне лингвистике дат је у реферату Луке Меденице (*О Теорији семантичких локализација*, 27–30); Милан Тасић (*О теоријској нормативној лингвистици Предрага Пипера*, 31–38) бави се теоријским утемељењем Пиперових дела стандардолшког карактера – поимањем књижевнојезичке норме и њене стабилности, разликовним нијансама нормативне и проскриптивне лингвистике, постизањем оптималног степена кодификованости, указивањем на потребу утврђивања дугорочне стратегије научног и културног развоја; Душанка Мирић (*Функционална граматика у раду Предрага Пипера*, 39–47) наглашава посебност Пиперовог схватања функционалне граматике, имајући истовремено у виду и извесна размимоилажења са Бондарковом концепцијом функционално-семантичког поља, као и њено очитовање у теоријским и методолошким основама дескрипције семантичких категорија, организованих у категоријалне комплексе различите сложености и обима. Преглед доприноса на теоријској равни, између осталог, излаже се и у радovima који за предмет имају социолингвистичка испитивања и проучавање вербалних асоцијација. Митра Рељић (*Социолингвистичке теме Предрага Пипера*, 108–121) социолингвистичке и њима сродне теме у делу П. Пипера обједињује у неколико целина. У прву спадају општа теоријска и практична питања еколингвистике, док се други корпус тема односи на словенске језике, у првом реду српски, обухватајући проблематику језичке дезинтеграције, затим историјских, лингвистичких и политичких аспеката статуса појединих језика и писама, питања њихове стандардизације и рестандардизације, језичког идентитета и идентитета језика, језичког законодавства, те језичких функција, функционалне оптерећености и функционалног раслојавања језика. Милена Јакић (*Доприноси Предрага Пипера проучавању вербалних асоцијација*, 48–58) подсећа на Пиперово учешће у обликовању теоријских поставки и изради асоцијативних речника српског језика, а потом и на низ испитивања на материјалу вербалних асоцијација – од етнокултурних стереотипа, па до ставова говорних заједница према појмовима од великог значаја за одређену културу.

Радови о граматичким и лексичким проучавањима словенских језика П. Пипера посматрају овај део богатог научног опуса у целини српске лингвистичке славистике, праћењем тематски сродних истраживања или пак путем испитивања која за предмет имају превасходно језичке факте српског, руског, пољског и македонског језика понаособ, у типолошком или контрастивном поређењу. Микита Супрунчук (*Словенски језици у радовима Предрага Пипера*, 122–131) указује на Пиперове основне идеје у проучавању структуре словенских језика, континуитет бављења заменичким системом, могућности теорије семантичких локализација и посебно интересовање за граматичка и лексичка средства изражавања семантичке категорије простора, као основе за структурисање многих семантичких категорија; Предраг Обућина (*Доприноси Предрага Пипера проучавањима пољског језика у српској лингвистичкој славистици*, 59–65) истиче удео полонистичких испитивања у делу П. Пипера, како у дисертационом истраживању о заменичким прилозима у руском, пољском и српскохрватском језику, тако и у области синтаксичке типологије пољског и српског језика, на шта се надовезује и осврт Здравка Бабића (*Поређења српског, руског и пољског језика у истраживањима Предрага Пипера, са освртом на друге словенске језике*, 132–143) на резултате типолошких поређења српског, руског и пољског језика, који се тичу заменица и заменичких речи, исказивања заменичке референцијалности, функција падежних облика, категорија номинализованости, вербализованости, персоналности, имперсоналности, посесивности, модалности, градуелности, екцептивности, реципрочности. Станислав Станковић (*О доприносу Предрага Пипера македонистици*, 154–162) сагледава достигнућа у сфери Пиперових проучавања граматичке структуре македонског језика кроз опис и одређење

места семантичке категорије простора у македонском стандардном језику, анализу семантичких основа поређења македонског и српског језика, те редакторски рад на књизи о јужнословенским језицима, у којој се, поред македонског, нашао и опис граматичких структура и функција бугарског, словеначког и српског језика. Јелена Стошић у свом раду (*Истраживања заменичких прилога у научном опусу Предрага Пипера*, 144–153) највише пажње поклања два монографијама П. Пипера о заменичким прилозима, њиховом граматичком статусу и семантичким типовима, семантичком опису система заменичких прилога у српском, руском и пољском језику и њиховој типологији.

О академику Пиперу као родоначелнику српског филолошког програма, те ставовима о неопходности поновног вредновања појединих аспеката дела Вука Караџића у светлу нових теоријских и емпиријских сазнања пише Мирјана Стојисављевић (*Срби и Вукова реформа*, 97–107) у критичком виђењу Вукове реформе српског језика, указујући истовремено на сложене друштвено-историјске околности које су је пратиле. Неда Павловић (*Књижевна филологија и језик писца у виђењу Предрага Пипера*, 163–170) залази у дело П. Пипера трагом линије књижевне филологије и проучавања језика писача кроз радове о понављањима коренских морфема у песмама Лазе Костића, песничкој филологији, поетској филологији Мира Вуксановића, погледима на језик Меше Селимовића, Скендера Куленовића, Јована Стерије Поповића.

Реферати пружају увид и у русистички лингводидактички и славистички библиографски опус. Дара Дамљановић (*Уџбеници и приручници руског језика Предрага Пипера*, 66–79) анализира основне структурно-садржинске компоненте уџбеника и приручника серије *Давайте дружит* и *Орбита* уз закључак да је у њима са успехом реализована лингвистичка, лингводидактичка и методичка концепција савременог комуникативног уџбеника руског језика. Душица Грбић у свом раду износи податке о Пиперовом (*Предраг Пипер као библиограф*, 81–96) библиографском раду, почев од објављивања првих стручних, ретроспективних библиографија из области лингвистичке русистике и приказа библиографских остварења, па све до неговања и развоја библиографије кроз уреднички рад. Дати преглед посебан нагласак ставља на сложени подухват израде трију томова библиографије југословенске и српске лингвистичке русистике (1945–1975, 1976–1985, 1991–2000), те прилога историји српске славистике у виду биобиблиографске грађе.

Садржински опсег *Зборника* илуструје у исто време и његов вишеструки значај и свесрдан труд, уложен приликом посматрања захтевне теме – наставши се пред волуминозном библиографијом, аутори радова успели су да са меродавног угла предоче велики број крупних тема у делу академика Пипера, при чему је сам наслов *Зборника* неизбежно оставио простор за нове прилоге.

Марија Опачић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
mayaorasic@gmail.com

ФУТУРАЛНОСТ СА АСПЕКТА ЛИНГВИСТИЧКЕ СЛАВИСТИКЕ

ДОЈЧИЛ ВОЈВОДИЋ, ФУТУРАЛНОСТ У САВРЕМЕНОМ РУСКОМ, ПОЉСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.

Нови Сад: Филозофски факултет, 477 (Едиција Е-дисертација; књ. 15).

[Пермалинк: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-449-8>]

Рецензирана монографија професора Филозофског факултета у Новом Саду Дојчила Војводића, угледног српског слависте, члана Аспектолошке комисије при Међународном комитету слависта, лингвисте који је познат у међународним славистичким круговима као врски граматичар, представља значајан допринос славистици и науци о језику у целини. Монографија је настала као плод дугогодишњих истраживања у области функционалне граматике, која је у српској лингвистици промовисана и заживела управо у славистичким круговима. Ова монографија, која је исписана у духу најбољих остварења Петербуршке функционалистичке школе, на чијем се челу дуго година налазио истакнути научник Александар Бондарко, заслужује да заузме своје почасно место у низу сличних остварења како због темељног приступа проучаваној проблематици тако и због бројних луцидних запажања, могло би се рећи, открића, која ће усмеравати потенцијалне читаоце на размишљање у правцу изузетно актуелних питања модерне лингвистике. Међу таква свакако спада проблем узајамног прожимања и утицаја категорија темпоралности, аспектуалности и модалности у смислу доминирања једне од њих над другима у одређеном лексичком и синтаксичком контексту. Потенцирање одређеног граматичког значења науштрб другим отвара пут функционалној транспозицији потоњих, као и граматикализацији лексичких елемената који се премештају са периферије функционално-семантичког поља ка његовом морфологизованом језгру. Граматикализација футуралности је праћена променама на свим језичким нивоима – фонетско-фонолошком, морфолошком и синтаксичком, а аутор рецензиране монографије прати је кроз историју језика до појаве граматичке редунданце, која је сама по себи крајњи ефекат граматикализације.

Осим поменутих питања, која леже у домену граматике, аутор прави искорак у прагмалингвистику логички повезујући футуралност са перформативношћу, те и у том смислу долази до нових закључака који допуњавају теорију говорних чинова.

Најзад, монографија је прави пример успешне конфронтативне анализе, у којој се упоркос разуђености језичке грађе из три словенска језика не испушта из вида целивитост истраживања. Потоња се постиже захваљујући тематској кохерентности, али и методолошкој уједначености, познавању историје слично оријентисаних истраживања и вештом коришћењу најмодернијих истраживачких поступака.

Целовитости рецепције рецензиране монографије посебно доприноси изузетна ауторова акрибичност, аутентични научни стил, који је подједнако прецизан и сликовит, једноставан и када се ради о најзамршенијим проблемима савремене теорије језика. Бројне референце и подножне напомене које одају натпросечну ерудираност не разуђују излагање захваљујући минудиозном одвајању оног што је најзначајније од информације која служи као повод за додатно размишљање над проучаваном проблематиком, те би се монографија у том смислу могла читати и као метатекст који је

сачињен од подножних напомена, као што је већ било напоменуто, веома информативних и инспиративних.

Рецензирана монографија се састоји од четири комплексне целине, које су насловљене 1. *Увод*; 2. *О развоју футура и његовој граматикализацији у словенским језицима (с посебним освртом на ситуацију у руском, пољском и српском језику)*; 3. *Структура ФСП футуралности у руском, пољском и српском језику*; 4. *Закључак*. На крају монографије следе прилози у облику изузетно занимљивих анкета које су послужиле аутору као драгоцен извор података о савременом стању у вези са описиваним појавама у проучаваним словенским језицима, списак скраћеница и извора, као и обимна библиографија.

У уводном поглављу аутор повезује две значајне теорије које су имале утицај на његово истраживање – теорију функционално-семантичких поља, чији је творца Александар Бондарко, и теорију језичког индикатива и релатива која се везује за име Александра Белића. Наведене теорије представљају врхунске домете у славистици и лингвистици у целини, а њихов настанак је мотивисан радовима њихових претходника и савременика, што аутор доследно илуструје разматрајући функционалну перспективу бројних истраживања, почев од оних која припадају лингвистичким величинама 19. века – А. А. Потебњи, Ј. Бодуену де Куртенеу, А. А. Шахматову, А. М. Пешковском, Л. В. Шчерби и др., до оних чији је рад обележио функционално оријентисану лингвистику 20. века (В. Г. Адмони, Е. В. Гулига, Ј. С. Маслов, Н. Ј. Шведова, В. Г. Гак, Г. А. Золотова, Д. Н. Шмелов, М. А. Шелјакин, Т. В. Булигина, В. С. Храковски, М. Ј. Гловинска и многи др.). Говорећи о релативистичким у својој бити концепцијама темпоралне оријентације радње према тренутку говора или другој референтној тачки, која се може издвојити како са аспекта комуникативне ситуације тако и са тачке гледишта нарације, аутор у једном тренутку повезује Бондаркову и Белићеву теорије као такве које релативизују појам границе између различитих аспектуално-темпоралних категорија, али и између језика и говора. Једна те иста појава, а конкретно исказивање футуралности, по ауторовом мишљењу, може се посматрати са различитих аспеката и у сваком од случаја обухват те категорије биће различит. Описујући суштину теорије ФСП, аутор истиче да се у истраживању такве оријентације мора поћи од наткатегоријалне семантичке перспективе једне језичке појаве. Повезујући ФСП футуралности преко ФСП темпоралности са ФСП аспектуалности, аутор одређује своје истраживање као функционално-конфронтативно аспектолошко. Притом се под аспектологијом има у виду лингвистичка дисциплина, а под функционалним аспектом одговарајући скуп метода које допуштају да се видско-временска испитивања повежу са функционалном граматиком у оквиру групе поља са предикативним центром – аспектуалности, темпоралности, временске локализованости, као и модалности, персоналности, активности/пасивности. Аутор истиче да «глагол са својим видско-временским системом, односно као носилац предикативног центра у функционалном смислу, има улогу једног од најважнијих интегративних фактора у функционисању језика, што условљава да његова значења (односно средства, којима се изражавају та значења) избијају у први план».

По ауторовом мишљењу проучавање темпоралних облика којима се исказује футурално значење у оквиру теорије ФСП доприноси превазилажењу проблема који су настали услед инсистирања на разграничењу индикатива и релатива. Образлажући своје виђење структуре ФСП футуралности, аутор примећује: „Примећујући овдје модел ФСП ми ћемо временску употребу глаголских облика разматрати као центар (било као ужи, који ће се, по правилу, подударати са индикативом, било као шири, који ће корелирати са релативом) и ближу периферију (која ће, у начелу, окупљати средства са непотпуном „временском“ граматикализацијом), а модалну употребу глаголских облика – као даљу периферију ФСП темпоралности (односно футуралности). Наравно, поред граматикализованих глаголских облика, који се употребљавају како у својој основној

временској функцији (за означавање једног од три временска плана) тако и у споредној временској функцији (за означавање друга два временска плана) и којима се, на овај или онај начин, у већој или мањој мјери, изражава категорија темпоралности (овдје футуралности), разматраће се и поједини („начински“ граматикализовани) глаголски облици којима је примарна модална функција (али који се, захваљујући обиљежјима проспективности и нереализованости радње, налазе у корелативном односу са временским /футуралним/ граматикализованим и неграматикализованим формама), као и друга језичка средства, како она са мањим степеном граматикализованости тако и она која немају обиљежја граматикализованости“.

Друго поглавље монографије посвећено је веома занимљивом питању граматикализације футуралних облика у различитим словенским језицима, од којих су једни, попут српског, базирани на потискивању модалности услед семантичке промене која је позната у теорији граматикализације као логички закључак (термин Џоан Бајби и њених срадника). Наиме, тврдња о томе да неко жели или мора да оствари неку радњу води импликацији да ће он ту радњу и остварити, на тај се начин саопштење интерпретира као информација о будућој радњи – то се дешава кад модални глаголи преузимају граматичку функцију указивања на будући темпорални план. Таквом модалном футуру аутор супроставља аспектуални футур, који се гради помоћу копулативног глагола *бити* и глагола несвршеног вида, чиме се супроставља футуралним облицима који се граде од глагола свршеног вида. Употреба свршеног презента у функцији синтетичког футура у руском и пољском језику отвара занимљиву расправу о томе када се таква функционална транспозиција догодила и како је постепено прелазила са дискурсивног обележја на граматичко значење. Поглавље обилује бројним занимљивим освртима, попут расправе о тенденцији ка успостављању језичке симетрије на примеру развоја у руском језику активних партиципских облика са футуралном оријентацијом, који би изградиле двочлану темпоралну парадигму партиципа до трочлане (облици попут *сумеюций, напишуций, покроюций* и сл.). Аутор закључује да процес развоја и граматикализације футурских облика у словенским језицима није довршен, а његово даље истраживање служи као доказ томе јер средства која се тренутно налазе на лексичкој или синтаксичкој периферији ФСП футуралности теже да заузму свој средишњи положај потискујући старе форме које развијају нова аспектуална значења.

У трећем, најобимнијем, поглављу аутор веома детаљно анализира структуру функционално-семантичког поља футуралности у руском, пољском и српском језику. Повезаност средстава за изражавање ФСП футуралности аутор приказује као пресецање футура као граматичке категорије, затим значења која су настала темпоралном транспозицијом, модалних садржаја, као и синтаксичких структура. Граматикализовано језгро ФСП футуралности чине граматички облици којима је главно значење темпорално. Потоње је размотрено са лексичко-семантичког и синтаксичког аспекта, услед чега су издвојене *непосредна* и *посредна* будућа радња, при чему непосредној будућој радњи припадају значења неодређене и одређене будућности, а посредној – посебна контекстуална подзначења и корелативне будуће радње. Прва три значења (неодређене и одређене будућности, као и посебна контекстуална подзначења) везана су за *апсолутну* употребу футурских облика (где је за вршење радње – као временски оријентир – најважнији говорни тренутак), док је последње значење (корелативне будуће радње) везано за њихову *релативну* употребу (где се као временски оријентир за вршење радње, поред говорног тренутка, узима и време друге радње, односно неког тренутка). У том делу монографије размотрена је и чињеница да футурски облици свршеног вида имају *конкретно-фактичко значење*, а облици несвршеног вида – *општфактичко значење*.

Посебан интерес представља поглавље у којем се разматрају контекстуална подзначења будуће радње, где аутор дотиче питање узајамног преплитања футуралности и

негације, епистемичке модалности, семантике кретања, квантитативних обележја, фазних показатеља, интерогативности итд.

Затим се разматра употреба футура при исказивању тзв. корелативне будуће радње, тј. у различитим хипотаксичким струкурама са условном, временском, допунском клаузом посебно када се налази у главној реченици, а посебно у клаузи.

Приликом разматрања ближе периферије ФСП футуралности аутор разматра транспоноване темпоралне облике, уз поклањање специјалне пажње семантичким померањима у значењу која настају услед таквих транспозиција.

У даљу периферију аутор сврстава аналитичке облике са модалним глаголом и инфинитивом (*da* + презент), уз посебан осврт на разликовање волунтативног (*нећу да радим*) и неволунтативног (*нећу радити*) футура у српском језику и њихових еквивалената у руском и пољском језику. Занимљив је и осврт на елиптичне конструкције са имплицитним футуралним значењем.

Разматрајући глаголске облике и начине са пропратним значењем будућег времена, аутор пише о инфинитиву, императиву и кондиционалу, који преносе у сваком од језика у мањој или већој мери и футурално значење.

У вези са могућим проспективно-футуралним обележјима исказа аутор се бави питањима перформативности. Перформативност Дојчил Војводић повезује са питањима тзв. валентног таксиса, посматрајући слагање временских облика, пре свега футуралних, на позицији валентног актанта неких перформативних глагола и долази до закључка да су у свим словенским језицима у том смислу најтипичнији на позицији спољног предиката перформативи проспективне семантике – комисиви и др. (аутопрескриптивни перформативни глаголи у ауторовом тумачењу). Аутор такође разматра пуне и крње перформативне парадигме са директивима посматрајући их као прескриптивне и аутопрескриптивне конструкције у функцији указивања на будући план радње.

Завршава поглавље осврт на таксис у условној реченици, где аутора привлачи повезивање различитих типова реалног, иреалног, евентуалног и потенцијалног услова и узајамне темпоралне оријентације ситуација. С обзиром на то да је таксис нешифтерна категорија, аутор се у овом одељку бави искључиво релативном употребом футура.

На крају монографије следе језгровити закључци који истичу најважније домете истраживања како на нивоу конфронтативне анализе тако и са типолошког аспекта.

Монографија Дојчила Војводића одговара на изазов који је аутор поставио себи на почетку истраживања, а њени резултати сведоче о темељној анализи која је проистекла из настојања да се једна сложена граматичка појава представи у разноликости своје реализације на грађи три словенска језика. Резултати истраживања су од изузетне важности како за граматику сваког од проучаваног језика понаособ тако и за будућа контрастивна истраживања, а с обзиром на богату језичку грађу из словенских и несловенских језика коју је аутор користио приликом анализе, и за типолошка проучавања језика. Монографија је богата како аутентичним теоријским уопштавањима тако и конкретним решењима која се могу применити у преводилачкој пракси или приликом учења руског, пољског или српског језика као страног у другој словенској средини.

С обзиром на све речено, са задовољством препоручујем монографију Дојчила Војводића *Функционално-семантичко поље футуралности у савременом руском, пољском и српском језику* славистичкој јавности.

Људмила Поповић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

ТИПОЛОГИЈА ПЕРФЕКТА.

ОТВ. РЕД. Т. А. МАЈСАК, В. А. ПЛУНГЈАН, КС. П. СЕМЁНОВА.
ТРУДЫ ИНСТИТУТА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ РАН.

ОТВ. РЕД. Н. Н. КАЗАНСКИЙ. Т. XII, Ч. 2.

ACTA LINGUISTICA PETROPOLITANA. ИССЛЕДОВАНИЯ ПО
ТЕОРИИ ГРАММАТИКИ. ВЫП. 7.

Санкт-Петербург: Наука, 2016, 840.

Овај зборник, објављен 2016. г. под редакцијом Тимура Анатољевича Мајсака (Тимур Анатољевич Мајсак), Владимира Александровича Плунгјана (Владимир Александрович Плунгјан) и Ксеније Павловне Семјонове (Ксения Павловна Семёнова), представља наставак традиције тематских зборника посвећених типолошким истраживањима појединих грамема и граматичких категорија, која је започела шездесетих година двадесетог века у бившем Совјетском Савезу. Може се рећи да се зборник надовезује на колективну монографију *Типология резултативных конструкций*, објављену 1983. под редакцијом Владимира Петровича Неђалкова (Владимир Петрович Неђалков), у којој су се аутори такође бавили перфектом, али само успутно и у конфронтацији с резултативом.

Зборник *Типология перфекта* подељен је у четири дела. У првом делу представљени су европски перфекти. Тема другог дела су углавном језици Кавказа, мада га отвара чланак Иље Александровича Сержанта (Илья Александрович Сержант) посвећен тохарским језицима. Трећи део чине радови посвећени језицима Сибира и Далеког Истока. У четвртм делу може се наћи информација о неким афричким и средњоамеричким језицима. Зборник чини 21 рад.

Зборник отвара уводни чланак једног од уредника Владимира Плунгјана *К типологии перфекта в языках мира*. У првом делу чланка аутор се бави семантичким одређењем перфекта, односно његовим разграничењем у односу на резултатив, појмом текуће релевантности, темпоралним дефиницијама перфекта (преко референтне тачке), полисемијом перфекта, односно његовим значењима. Аутор не даје коначну дефиницију перфекта, али ипак наводи да темпоралне дефиниције перфекта сматра мање успешним. Посебан значај у првом делу има дискредитовање традиционалног издвајања четири типа употребе перфекта (резултативни, имедијатни, експеријенцијални и континуативни перфект), које води порекло од радова Џејмса Меколија (James D. McCawley) (тзв. Меколијев кластер), као конкретно-језичког, својственог енглеском језику. У другом делу Плунгјан издваја два основна структурно-ареална типа перфекта: стативни (статални – помоћни глагол + партицип – води порекло од резултатива) и терминативни (фазни глаголи типа ‘завршити’, лексеме типа *већ, после*). У трећем делу аутора интересује статус перфекта у глаголском систему, сложени однос перфекта са временом, видом, таксисом и начином. Четврти део је посвећен дијахроном развоју перфекта, који аутор сматра пресудним приликом типолошког класификовања. Аутор издваја три основна „сценарија“ развоја перфекта: проширени перфект, где перфект задржава перфектно значење, али развија и нека нова значења (претеритална, евиденцијална и др.); специјализовани перфект – где се перфект специјализује за неко значење из перфектног кластера; слаби перфект – где пер-

фект не еволуира, већ у неком тренутку једноставно нестане, преневши претходно изражавање перфектне семантике некадашњем претериту. На крају, у петом делу свог рада, аутор даје краћи преглед структуре целог зборника.

Рад Јелене Викторовне Горбове (Елена Викторовна Горбова) *Результативность, экспериенциальность, инклюзивность, имедиатность: чем определяется значение перфекта*, којим започиње први део, састоји се из четири дела. Први део чланка представља добар преглед релевантне литературе из области перфектности, док у другом делу аутор разматра основанте традиционалне поделе перфектних значења у четири типа. Полазећи од тога да су перфект резултата и инклузивни перфект у комплементарној дистрибуцији (прво значење могу да изразе само лимитативни глаголи, а друго само нелимитативни), аутор сматра да имедијатни перфект има периферни статус и своди се на текућу релевантност, Горбова перфектност резултата издваја као значење вишег реда – *инваријантно значење перфекта*, у чијем оквиру се издвајају заправо само два контекстуално-условљена значења: експеријенцијално и инклузивно. Аутор даље истражује у којој мери је традиционална класификација перфектних значења у четири типа применљива на шпански перфект и издваја чак девет типова перфекта у различитим дијалектима шпанског језика да би касније усмерила пажњу на инклузивно и експеријенцијално значење. Горбова показује да шпански перфект изражава инклузивно значење, а да је експеријенцијално значење тог облика тешко идентификовати без одговарајућег контекста, односно да постоји читав низ случајева када облик перфекта изражава истовремено неколико перфектних значења. У свим случајевима употребе шпанског перфекта, чак и оним спорним, аутор налази текућу релевантност, те у закључку ово обележје још једном издваја као инваријантно, барем када је у питању шпански перфект.

У раду *Русские делимитативные предикаты и семантика перфекта* Максим Леонидович Федотов и Оксана Јурјевна Чујкова (Оксана Јурјевна Чујкова) анализирају облике прошлог времена делимитативних глагола као средства изражавања перфектне семантике у ужем смислу (текуће релевантности) у руском језику. Аутори сматрају да, с обзиром на систематичност употребе и регуларност грађења, ови глаголи могу да се сматрају у најмању руку квазиграмамама, чије се прошло време у разговорном режиму и рематском положају увек употребљава у значењу текуће релевантности.

Чланак *Европeйский перфект сквозь призму параллельного корпуса* Дмитрија Владимировича Сичинава (Дмитрий Владимирович Сичинава) састоји се из три дела. У првом делу аутор даје користан преглед актуелних корпусних истраживања перфекта и нових технологија које истраживачу у томе могу помоћи. У другом делу аутор анализира употребу перфекта у британском оригиналу *Алисе у земљи чуда* и *Винија Пуа* и њиховим преводима на низ европских језика. Аутор закључује да је централно значење европских језика експеријенцијално, односно да је то оно значење где се додирују јачи перфекти, попут шведског и енглеског, и специјализованији перфекти, попут балканских и португалског. Користећи компјутерски програм *NeighbourNet*, намењен истраживању типолошке блискости појединих језика, Сичинава евидентира типолошку блискост енглеског и шведског перфекта, с једне стране, холандског и немачког с романским перфектима, с друге стране, односно специјализованих, претежно експеријенцијалних, балканских перфеката с португалским и литванским (други балтички перфект – летонски, заузима прелазан положај између литванског и шведског и енглеског). У трећем делу аутор користећи се руско-енглеским корпусом на *НКРЯ*, анализира руске еквиваленте енглеског перфекта.

У првом делу чланка *Взаимодействие перфекта и отрицания в литовском языке: арeальная и типологическая перспектива* Пјотр Михајлович Аркадјев (Пётр Михайлович Аркадьев) истражује утицај положаја негације у односу на перфект у литванском језику. У литванском негација може да стоји како уз помоћни глагол тако и уз партицип. У

првом случају (*горња негација*) негација у своју сферу укључује перфект – одриче се релевантност неке ситуације (јер се није догодила), те перфект има експеријенцијално значење. У другом случају (*доња негација*) перфект у своју сферу укључује негацију – релевантне су последице тога што се нека ситуација није догодила – реченица има значење перфектности резултата. Аутор даље истражује сличне феномене и у другим источнобалтичким језицима, те закључује да је двојака позиција негације ареални феномен. Аутор даје примере сличних појава и у низу других европских и азијских језика, указујући на потребу даљег типолошког истраживања датог феномена.

У чланку *Перфектне конструкције в ирландском језике* Виктор Викторович Бајда (Виктор Викторович Бајда) анализира употребу двеју постојећих перфектних конструкција у ирском језику: перфекта с предлогом *tar éis* у значењу *после* (тзв. „*после*“-перфект) и перфекта с партиципом. На низу примера аутор показује да се прва конструкција користи у имедиатном и интензивном перфектном значењу, док друга конструкција има шире перфектно значење, пре свега резултативно-перфектно. Даље аутор разматра путеве еволуције ирских перфектних конструкција наводећи да је „после“-перфектна конструкција – старија и да је од самог почетка имала имедијално значење. Што се партиципске конструкције тиче, она је оригинално имала пасивно-резултативно значење, док се перфектно значење јавља касније, пре свега као последица контаминације сличном посесивном конструкцијом.

Рад *О формах и функцијах перфекта в западномакедонских дијалектах* аутор Анастасија Леонидовна Макарова (Анастасија Леонидовна Макарова) бави се сферама употребе трију перфектних форми које постоје у савременим западномакедонским говорима: старог перфекта на -л (нпр. *сум дошол*), посесивног перфекта *имам* + трпни партицип (нпр. *имам дојдено*) и експеријенцијалног, непасивног перфекта *сум* + трпни партицип (нпр. *сум дојден*). Аутор појаву нових перфектних форми објашњава калкирањем перфектних конструкција на релацији македонски – арумунски дијалекти.

Други део књиге започиње чланак *Periphrastic perfect / resultative in Tocharian* Иље Александровича Сержанта (Иља Александрович Сержант). Аутор анализира конструкције с прошлим партиципом у различитим синтаксичким функцијама и с различитим копулама (или без копуле). Аутор закључује да се тохарске перфектне конструкције могу класификовати као перфектне с карактеристикама резултатива.

У раду *Семантика форм перфекта в древнеармянском језике* Ксеније Павловне Семјонове анализирају се конструкције с партиципом на -*eal*, који аутор идентификује као *резултативне*, и копулом у садашњем (перфект у ужем смислу), прошлом времену (плусквамперфект) и потенцијалу. Аутор наводи да је најзаступљеније значење за све три конструкције резултативно (у широком смислу), а да је друго по учесталости значење стативно. Срећу се и друга перфектна значења (нпр. експеријенцијално), као и употреба од нелимитативних глагола, употреба директног објекта, па аутор закључује да је значење ових конструкција перфектно. Доминантна употреба у резултативним значењима говори да је овај перфект у почетној фази еволуције.

Чланак *Перфект и аорист в ниджском дијалекте удинског језика* Тимура Анатољевича Мајсака представља свестрану анализу аспектуално-темпоралног система једног дијалекта удинског језика (источнокавкаска група језика), који се говори у месту Ниц у Азербејџану, с посебним освртом на морфолошке и функционалне карактеристике двеју формално врло сличних облика – перфекта (који се гради од перфективне основе помоћу показатеља¹ *e*) и аориста (који се гради од исте основе помоћу показатеља *i*). Аутор закључује да перфект у овом дијалекту није далеко одмакао у еволуцији, односно да му је значење примарно перфектно-резултативно, те да чак перфект од неких глагола може да изражава и чисто резултативно значење. Овај облик је развио, додуше, и друга

¹ Ови показатељи се по аутору традиционално називају *клитикама*. Показатељ перфекта чешће се понаша као енклитика, док се показатељ аориста чешће понаша као ендоклитика.

перфектна значења од којих су нека блиска чистом претериталном (нпр. навођење разних историјских, биографских факата, саопштавање факата који стоје у некаквом редоследу), али аутор подвлачи разлику између овакве употребе, коју такође идентификује као перфектну, и чисте нарације, која је резервисана за аорист и имперфект. Аутор на крају даје своје претпоставке везано за порекло и историјски развој ових двају облика, сматрајући да је аорист (старији облик) вероватно настао од герунда свршеног вида, који је употребљаван са или без копуле, док је перфект (релативно млад облик) вероватно настао од партиципа свршеног вида, највероватније у комбинацији с копулом. Аутор износи и претпоставку да је и аорист некада био перфект, тако да би ово био типичан сценарио развоја перфектних конструкција, где након губитка једног перфекта долази на смену други перфект.

Чланак *Перфект и смежње значења в агулском языке* Тимура Анатољевича Мајсака и Солмаз Рамазановне Мерданове представља потрагу за перфектом у агулском језику (источнокавкаска група) села Хпјук. У овом језику претеритални облици које аутори узимају у обзир као кандидате за функцију перфекта граде се од герунда или партиципа у комбинацији с копулом *e* или помоћним глаголом *a / aja*, што даје четири комбинације. Први облик – герунд + *e*, који аутори именују *аористом*, добро изражава перфектна значења, али, будући да представља и главно време у наративу, аутори га одбацују као могући перфект. Такозвани партиципски аорист изражава углавном евиденцијално значење, одвојено од перфектног. Резултатив (герунд + *a / aja*) изражава читав спектар значења, од чистог резултативног до евиденцијалних значења непримарне посведочености. Партиципски резултатив (партицип + *a / aja*) претежно се употребљава за представљање чињеница (тзв. *фактивност*) и за давање објашњења неким већ познатим догађајима. Аутори на крају закључују да су „резултативи“ у ствари перфекти, од којих герундски резултатив представља тзв. широки перфект (који укључује и резултативно и евиденцијално значење), док је партиципски резултатив перфект уске семантике.

Трећи део отвара чланак Олге Владимировне Ханине² и Андреја Болеславовича Шлуинског (Ольга Владимировна Ханина, Андрей Болеславович Шлуинский) *Энецкий перфект: дискурсивные употребления у эвиденциально-адмиративного перфекта*. Предмет овог чланка – облик с показатељем *bi* у еначком језику (*энецкий язык*, самоједски језици уралске групе), представља зрели перфект, односно такав перфект који је далеко одмакао у еволуцији, у овом случају у смеру евиденцијалности и модалности, тако да од перфектних значења аутори наводе једино перфектност резултата (али не и чисто резултативно), и то најчешће оно везано за чување непосредног резултата у садашњости. Аутори се прво баве адмиративним, инференцијалним и цитативним функцијама ових облика, које се реализују на нивоу исказа, даље анализирају тзв. дискурсивне функције перфекта – оне које се реализују на нивоу ширег текста, првенствено његову ренаративну, интродуктивну (увод у приповедање) и тзв. кључну употребу (истицање кључног догађаја у тексту). На крају аутори предлажу следеће путеве еволуције значења еначког перфекта: перфект > адмиратив > кључна чињеница с адмиративном компонентом > кључна чињеница; перфект > инференцијал > цитатив > ренаратив > интродуктив неактуелног наратива.

Чланак *«Антиподы» перфекта в самодийских языках: ненецкое прошедшее время* Ане Јурјевне Урманчијеве (Анна Юрьевна Урманчиева) има за тему један врло семантички и функционално неухватљив глаголски облик – еначко прошло време (*ненецкий язык*, самоједска група), и његов однос према претериталном облику који се у овом језику, такође самоједске групе, назива аористом. Аутор истиче да у функционалном смислу постоји симетрија између прошлог времена у еначком и перфекта као грамема: 1) оба облика се употребљавају претежно у дијалогу; 2) оба облика су маркирана у од-

² У садржају на енглеском, на стр. 838, наводи се *Olesya Khanina*, као име овог аутора, што је, судећи по другим подацима до којих смо успели доћи, грешка.

носу на неки други претеритални облик. У семантичком погледу, неначко прошло време представља, како аутор наводи, перфект у огледалу, односно његово инваријантно значење своди се на *одсуство текуће релевантности*. Аутор издваја три сфере у којима се испољава ово значење: аспектуалну, темпоралну и прагматичку. У аспектуалном погледу неначко прошло време могло би се окарактерисати као контрастивно прошло време, које укључује три сродна значења: 1) антирезултативно, 2) значење ситуације у прошлости која је у контрасту са садашњошћу, 3) значење радње у прошлости која се упоређује са садашњошћу. У темпоралном погледу неначко прошло време чешће означава радње из дубље прошлости у односу на аорист. У прагматичном погледу одсуство текуће релевантности испољава се у томе што се прошло време: 1) користи да маркира догађаје који представљају аргументе основном комуникативном циљу говорног лица; 2) користи у одговорима као облик којим се дају допунски описи, док се сама информација која је била предмет питања по правилу даје аористом; 3) прошло време се често употребљава као одговор онда када говорно лице даје неку информацију коју без стимуланса у виду питања не би дало, када је одговор на неки начин изнуђен. Аутор изводи и низ типолошки значајних закључака везано за перфект и њему сличне грамема, које аутор назива *грамемама слободног избора*, где избор грамема одређује не толико контекст у којем се та грамема типично јавља, већ пре свега прагматички фактори. Другим речима, грамагичко значење је обавезно у смислу тога да се реализује у оквиру неке грамагичке категорије – у случају неначког језика прошло време и аорист се реализују у оквиру грамагичке категорије темпоралности, али говорно лице није принуђено да у одређеном контексту употреби увек одређену грамему (као што је то случај с падежима, нпр; С.С.) Сматрамо да би ова запажања било корисно узети у обзир и приликом проучавања претериталног система српског језика.

Следећи у низу чланака који се баве азијским перфектима јесте *Категорија перфекта в чукотско-камчатских језиках*. Чланак је у најширем смислу подељен у два дела: први део је посвећен перфекту у чукотском језику, тај део је претежно написала Марија Јурјевна Пупинина (Мария Юрьевна Пупинина), док је други део посвећен осталим језицима ове групе – корјачком, аљуторском и ителменском, и њега је углавном написао други аутор – Олег Сергејевич Волков (Олег Сергеевич Волков). У овим језицима постоје велике сличности везане за порекло перфекта (настао је од посесивне конструкције, што је, како аутори истичу, типично пре свега за европске језике), за његово маркирање (циркумфиксима) и функције. Када је у питању употреба перфекта, запажа се постојање дијалекатског континуума, где је чукотски перфект конзервативнији (широко перфектно значење, адмиративно), док јужније јача евиденцијално значење (пре свега инференцијално), а перфект се све више користи и као главни наративни облик, пре свега у најјужнијем, ителменском језику.

Следећи чланак у зборнику – *Перфект в удзгейском языке* аутора Јелене Всеволодовне Перехвалске (Елена Всеволодовна Перехвальская), посвећен је перфекту у једном од тунгуско-манџурских језика, за које иначе није карактеристично постојање перфекта. Аутор прво анализира податке из савременог удзгејског језика, те даје примере употребе перфекта у различитим перфектним значењима. Даље истражује настанак и развој овог облика, и узевши у обзир податке из других тунгуско-манџурских језика и историјске записе удзгејског језика, долази до закључка да се перфект развио из евиденцијалне конструкције која је означавала директну посведоченост и развила перфектну семантику тек негде у другој половини двадесетог века. Овакав развој је обрнут уобичајеној еволуцији перфекта. Било би интересантно пратити даљи ток развоја оваквог перфекта, што је мало вероватно с обзиром да је, како аутор наводи, реч о језику на граници изумирања (сви говорници су старији од 75 година).

У чланку *Показатели перфекта в современном китайском языке* Ане Сергејевне Шварц, девојачко Хорошкина (Анна Сергеевна Шварц (Хорошкина)) разматра се неко-

лико евентуалних показатеља перфекта у савременом кинеском језику (сино-тибетанска група). Аутор на почетку наводи податке о суфиксу *le*, за који закључује да изражава значење перфективности, затим анализира другу морфему – суфикс *gio*, за који наводи да се користи у експеријенцијалном значењу, али такође у значењу поништеног резултата. Трећи показатељ је речца *le*, која увек стоји на крају реченице, за разлику од хомонимичног суфикса. Ова речца може у реченици актуелизовати значење промене стања ствари, показати да се нешто догодило супротно очекивању, као и нагласити инклузивност. Сва наведена значења могу се одредити као перфектна, а сама речца истовремено носи модалну нијансу ублажавања категоричности. Сматрајући да се употреба речце *le* боље уклапа у перфектну семантику, аутор закључује да је ово средство бољи кандидат за улогу перфектног показатеља у савременом кинеском језику.

Чланак *О перфекте и смежњих категоријах в атајалском језику* Ирине Михајловне Горбунове (Ирина Михайловна Горбунова) има за тему два облика која се могу узети као кандидати за функцију перфекта у атајалском језику (аустронезијска група језика) – облик са афиксом *-(i)n-* (тзв. *нерезултативно прошло време*) и аналитички облик са помоћним глаголом *wa* (тзв. *перфект*). Аутор наводи низ примера који потврђују да се први облик преваходно користи у експеријенцијалном значењу, док се други претежно користи у значењу перфектности резултата. Подаци из овог језика су по нама типолошки нарочито битни, јер атајалски, како показују подаци из овог чланка, представља доста редак случај језика који експеријенцијално значење и значење перфектности резултата изражава различитим облицима.

Четврти део зборника отвара чланак *Семантика и прагматика перфекта в амхарском језику* Јосифа Александровича Фридмана (Иосиф Александрович Фридман), који се бави употребом облика с помоћним глаголом *allä* (бити) и тзв. герунда anteriорности (*деепричастие предшествования*) у амхарском језику (семитска група афроазијских језика). С обзиром на терминолошку неусаглашеност и различита тумачења употребе овог облика код различитих аутора, у првим поглављима чланка Фридман покушава да покаже да овај облик заиста јесте перфект. Аутор наводи да се овај облик у старијим текстовима среће доста ретко, и то у резултативном значењу, и да тек у савременом језику доживљава експанзију. Фридман показује да у савременом језику *перфект* изражава значења перфектности резултата и експеријенцијалности, мада запажа и могућност његове употребе с одредбама за тачно време у прошлости, као и у историјском наративу, претежно за истицање прагматички битних ситуација (један од контекста које аутор анализира где су перфект и претерит у конкуренцији). Аутор закључује да се перфект још увек добро чува у амхарском језику, премда оваква употреба перфекта говори у прилог његове еволуције у смеру претериталности.

Чланак *Перфект в језику манинка Гвинеи* Валентина Феодосјевича Видрина (Валентин Феодосјевич Выдрин) анализира употребу једног перфекта чије је значење блиско прототипском. Перфект (помоћни глагол *báda* + глагол) у језику манинка (Нигер-Конго) изражава претежно значење перфектности резултата и експеријенцијално значење. Не допушта употребу одредби за тачно време у прошлости. Резултативно значење пак у ужем смислу изражава се посебном конструкцијом. Аутор наводи употребу перфекта у наративу само за један дијалекат, и истиче да се у целини перфект у овој функцији не употребљава. На крају, аутор представља могућу етимологију показатеља перфекта (<*bán* ‘завршити’), те закључује да је перфект овакве морфолошке структуре ареални феномен.

Следећи чланак – *Терминатив в језику Сусу: к типологији терминативной разновидности перфекта*, Андреја Шлуинског има за тему терминатив и друге облике који изражавају перфектну и њој сродну семантику. Језик сусу сродан је језику манинка, а такође и главни облик којим се Шлуински бави – терминатив (јамитив), етимолошки је сродан перфекту у манинци (конструкција *bara* + глагол). Терминатив означава радњу која се догодила пре очекиваног времена, и одговарају јој конструкције с прилогом *уже*

‘већ’ у руском језику. С глаголима неких акционалних класа, на пример статалним глаголима, овај исти облик означава садашњу дуративну радњу. Слично се понаша и други облик у овом језику – фактитив.

Последњи чланак у овом зборнику јесте *Причастные и финитные перфектные формы в языках майя* Игора Андрејевича Виноградова (Игорь Андреевич Виноградов). У језицима маја доминирају партиципски перфекти, који су уједно и старији, док се финитни перфекти срећу у мањем броју језика (6 од 30). У оним језицима где постоје оба типа перфекта срећу се и други начини изражавања перфектности. У језицима маја перфекти изражавају претежно статално значење, али се срећу и нека друга значења, нпр. евиденцијална, прошла перфектна (таксисна), у наративу за давање информација које не улазе у главну линију сижеа итд.

Главни закључак који се може извести из представљене грађе јесте да на свету има мало перфеката који су јасно супротстављени претериту. Постоји обично једна зона преклапања перфекта и претерита (и других претериталних облика), а употребу перфекта чешће регулишу нетривијални прагматички фактори него неке круте синтаксичке или морфолошке законитости. У том смислу бисмо се у потпуности сложили с размишљањима Ане Урманчијеве, на које смо се већ позивали, и њеном дефиницијом перфекта као *грамеме слободног избора*.

Стефан Стојановић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
stefanst1@gmail.com

*Е. Э. ПЧЕЛИНЦЕВА, ОТ ГЛАГОЛА К ИМЕНИ:
АСПЕКТУАЛЬНОСТЬ В РУССКИХ, УКРАИНСКИХ И ПОЛЬСКИХ
ИМЕНАХ ДЕЙСТВИЯ.*

Санкт-Петербург: Наука, 2016, 368.

Иако се на први поглед може учинити да је монографија Јелене Пчелинцеве посвећена једном уском питању конфронтативне лингвистике – аспектуалном статусу девербативних именица у три словенска језика (руском, украјинском и пољском), мало пажљивији поглед уочиће да је ауторкин домет далеко већи. Богато, с једне стране, конкретним, чак и статистичким, запажањима дело, с друге стране, карактеришу и изврсна, дубока промишљања најзначајнијих општелингвистичких проблема (врста речи, граматичности, значења граматичких категорија и сл.).

Монографија Јелене Пчелинцеве састоји се од пет поглавља. У првом су постављене теоријске основе истраживања: ауторка представља различите приступе проблему семантичких и прагматичких односа глагола и глаголске (и девербативне) именице, питања повезана са функционално-семантичком категоријом аспектуалности и граматичком категоријом вида. Њено истраживање врши се на девербативним (глаголским) именицама са процесуалним значењем (*nomina actionis*) (искључиво онима које су творбено мотивисане глаголом). У три испитивана језика (руском, украјинском и пољском) у грађењу девербативних именица учествују најчешће исти творбени форманти: од укупно 60 до 80 транспозиционих именичких суфикса у сваком од језика највећи део девербативних именица се образује уз помоћ једног или два суфикса (у пољском и украјинском су то *-нн(я)*, *-ни(е)*, а у руском *-ниј(е)* и *-к(а)*). Ауторка даје и веома занимљив историјат погледа на питање међусобне корелације глагола и одговарајућег девербатива. Различити аутори, испоставља се, стављали су акценте на поједине моменте дате корелације: једни су указивали на семантичку еквиваленцију, а на граматичку, тј. синтаксичку диференцијацију, други су указивали на различитост когнитивних функција глагола и девербативне именице, на секундарни карактер именице у односу на глагол, трећи (Бали и Женевска школа, слично и Курилович) говоре о функционалној транспозицији, синтаксичкој деривацији, а Тенијер о транслацији. Наравно, ово питање нису заобишли у својим лингвистичким испитивањима ни Чомски и трансформациона граматика, Мељчук у својој морфологији, као ни многи други аутори који су се бавили семантичким последицама синтаксичке деривације, наслеђивањем синтаксичких аргумената глагола и глаголских граматичких категорија (вида, прелазности, таксисних односа), стилским питањима номинализације, номинализацијом као средством комуникативног рашчлањивања реченице и сл. Угледајући се на истраживање Коритковске и Малцијеве спроведено на материјалу пољског језика, Пчелинцева слично истраживање спроводи на руским и украјинским текстовима: испоставља се да у сва три језика постоји тесна повезаност између броја девербатива и стила текста (најмање их је у уметничком стилу, а највише у пословном). Онда се испољавају и значајне разлике, јер је у научном и пословном стилу пољског језика далеко више девербатива него у одговарајућим руским текстовима, што говори о мањој прагматској засићености девербатива у пољском, а већој у руском (пољски девербативи се малтене граматички правилно образују од глагола оба вида, па је и њихова употреба у тексту обичнија).

Пре него што пређе на разматрање категорије аспектуалности и значења глаголског вида Пчелинцева, позивајући се на релевантну литературу, покушава да одговори на питање шта граматичност подразумева, да ли је обавезност њено нужно својство и одговор налази у два могућа приступа датом проблему: ширем и ужем. Граматичност у ширем смислу не мора да буде обавезна, у ужем смислу – подразумева обавезност. Тумачећи глаголски вид ауторка, позивајући се на Бондаркову функционалну граматичку, приступа граматичности као обавезности, док глаголске именице третира као речи са граматичким својствима у ширем смислу. У погледу тумачења глаголског вида као лексичке или граматичке категорије Пчелинцева се такође придржава Бондарковог ставовишта да сложеност природе саме категорије вида захтева либералнији приступ, па говори о недоследној корелативности вида. Код глаголских именица се не може говорити о граматичкој категорији вида (кад је руски језик у питању, у украјинском и пољском ситуација је нешто сложенија), осим информације о виду мотивног глагола битно је и присуство или одсуство границе у лексичком значењу самог глагола, као и начини глаголске радње (акционална значења).

Друго поглавље ове монографије посвећено је аспектуалним карактеристикама руских deverbativних именица, дају се деривациона својства дате групе именица и испитује утицај наслеђених од глагола префикса и суфикса на аспекатску семантику. Ауторка долази до закључака о томе која аспекатска глаголска својства могу да наслеђују deverbativне именице, а код којих глагола уопште нема могућности сустантивизације. Испоставило се да је далеко више deverbativa образованих од некорелативних по виду имперфективних глагола него оних образованих од некорелативних по виду перфективних глагола. Такође, слично стоје ствари и са међусобним односом deverbativa од корелативних по виду имперфективних и перфективних глагола: више је ових првих. Корелативних по виду парних глаголских именица мање је од 10 % од укупног броја, с тим што се њихова семантичка корелација најчешће губи (*рассматривание – рассмотрение*). Ово све сведочи о већој семантичкој пластичности несвршеног вида, с једне стране, а о ограничењима које свршени вид поставља пред образовање глаголских именица, са друге стране.

Желећи да установи колико су жива аспекатска својства глаголских именица, ауторка спроводи и анкету, тј. лингвистички тест који показује да говорници руског језика узимају дата својства у обзир: постојање имперфективног суфикса, као и транспозиционог суфикса *-ниј(е)* утиче на употребу оваквих deverbativa у процесуалним конструкцијама. Deverbativни с нултим суфиксом и суфиксом *-к(а)* код највећег броја испитаника употребљени су са значењем целовитих, завршених радњи.

Указавши на ауторе који су се бавили аспекатским својствима руских deverbativa, ауторка се фокусира на лексичко-граматичку категорију акционалности, тј. на начин представљања глаголске радње с тачке гледишта временске, квантитативне или резултативне модификације. Ово се аспекатско значење до сада није узимало у обзир приликом истраживања глаголских именица. Њено комплексно истраживање показује да deverbativ чува читав комплекс својстава квантитативне и квалитативне аспектуалности (лимитативност, итеративност, градуелност, фазност), а са друге стране постоје ограничења која се тичу немогућности образовања deverbativa од глагола са квантитативно-временским типом границе: *нагруститься, доплясаться, прокричать, зачитать; отбегать, запрыгать; достучаться, уездиться; исстрадаться, изболеться, нашить, перебить, пострелять*. На питање зашто у савременом руском језику deverbativi наилазе на овог типа ограничења (када су се у староруском и новијим фазама развоја руског језика слободно могли образовати од оба глаголска вида), ауторка одговор тражи у променама насталим у развоју руског свршеног вида. Позивајући се на С. Дикија и друге ауторе који су се бавили карактеристикама вида у словенским језицима, ауторка долази до закључка да је временска одређеност (као карактеристика руског свршеног вида) препрека за сустантивизацију.

Трећа глава бави се украјинским девербативним именицама и аспекатско-семантичким ограничењима у њиховом образовању. Истраживање је показало да је регуларност образовања глаголских именица у украјинском далеко већа него у руском (а скоро половина њих чува глаголску видску парност), као и степен очувања глаголске семантике. Украјински девербативи, као и руски, не могу да изразе аспекатско значење квантитативно-временске границе.

Аспекатска својства пољске глаголске именице предмет су четврте главе. Девербативи су у пољском далеко заступљенији у говору него у руском и украјинском и малтене се правилно образују од највећег броја глагола (тек сваки стоти глагол, према статистици Пчелинцева, не образује глаголску именицу). Глаголска аспекатска својства чувају глаголске именице (које се регуларно образују уз помоћ суфикса *-ni(e)/-ci(e)*). Руским се девербативима по својим аспекатским својствима приближавају пољске девербативне именице нерегуларног образовања (са суфиксима *-acj(a)*, *-k(a)*, нултим и др.): оне чувају само део глаголске семантике и задобијају допунска предметна значења. И у пољском је уочена иста тенденција као у руском и украјинском: Пчелинцева указује на то да се од глагола са квантитативно-временском модификацијом значења у говору практично не срећу одговарајуће глаголске именице.

На основу претходних запажања и изнетих чињеница о ова три словенска језика ауторка у петој глави разматра везу између типа границе глаголске радње и могућности образовања девербативне именице. Истраживање је показало да се систем глаголских именица у пољском и украјинском језику квалитативно и квантитативно разликује од руског. Број глагола од којих се образују девербативи у украјинском језику далеко је већи него у руском, док се у пољском језику дате именице образују од већине глагола и активније се користе у свакодневном говору. Испоставило се да је могућност образовања девербатива регулисана значењским типом границе: резултативни тип границе, као ни онај код семелфактива не представља препреку за образовање девербативних именица (резултат, као и једнократни тип границе актуализују целовитост која не противречи именичкој форми). С друге стране, квантитативно-временски тип границе представља препреку за образовање девербативних именица, јер се временска одређеност (значење свршеног вида које све више истискује значење целовитости) коси с природом именице.

Осим што монографија Јелене Пчелинцева представља допринос испитивањима аспектуалности уопште, славистичким конфронтативним проучавањима односа глагола и девербативне именице, номинализација и многих других лингвистичких питања, она је истовремено и образац комплексног истраживања које умешно комбинује дубока промишљања проблемских тема, дијалог са реномираним лингвистима са експерименталним статистичким методама, анкетама и закључцима заснованим на конкретној језичкој грађи.

Биљана Марић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
biljana.maric@fil.bg.ac.rs

*LA RELATION TEMPS/ASPECT: APPROCHES TYPOLOGIQUE
ET CONTRASTIVE.*

ÉD. TATIANA MILLIARESSI.

Lille: Université Charles de Gaulle – Lille 3, 2018, 451.

Истраживања у области словенског вида и аспектуалности уопште имају дугу традицију, током које су аспектолошки проблеми разматрани у бројним монографијама, дисертацијама и чланцима, као и на националним и међународним скуповима. Пораст интересовања за питања словенског вида, других аспектуалних категорија, као и категорија које на један или други начин корелишу с аспектуалношћу, карактеристичан за крај XX – почетак XXI века, одражен је и у раду Међународног комитета слависта, чија је Аспектолошка комисија током последњих девет година организовала шест конференција које су окупиле најеминентније слависте-аспектологе из различитих словенских и несловенских земаља. Последњи такав скуп организован је ове године од 10. до 12. априла на Универзитету у Лилу, а саопштења су под темом „Однос времена и вида из типолошке и контрастивне перспективе“ објављена у зборнику који представљамо.

Зборник обухвата шездесет радова скоро седамдесет аутора из деветнаест земаља (Азербејџан, Белгија, Италија, Јапан, Мађарска, Македонија, Немачка, Норвешка, Пољска, Русија, САД, Словенија, Србија, Украјина, Француска, Финска, Холандија, Швајцарска, Шведска). Осим радова посвећених словенским језицима (појединачно или, чешће, с контрастивног аспекта), у зборнику су представљени и радови у којима се аспектуалне карактеристике словенских језика пореде са несловенским језицима (енглеским, француским, шпанским, шведским, јапанским, мађарским итд.). На конференцији Аспектолошке комисије, па и у овом зборнику, како напомиње уредништво, први пут се појављују радови чији су предмет само несловенски језици (радови П. Кодала, Ж. Герон, М. Фрида, Е. Кора, Ј. Гослен и И. Депратар, посвећени француском и/или енглеском језику, Р. Такеши-Клеман – јапанском). Неколико радова разматра различити аспектолошка питања на материјалу словенских микројезика – славомолишког и резјанског (В. Бре, М. Пила „Веза будућег времена и глаголског вида у славомолишком и резјанском микројезику“), русинског (К. Окано „Начини изражавања футуралности у русинском језику у Војводини (у поређењу с другим словенским језицима)“ и горњолужичкокрпског (Ј. Шолц „Функције несвршеног вида у горњолужичкокрпском језику, посебно у разговорном језику, у вези са категоријом времена“). Већина радова анализира аспектуалне категорије и појаве са синхронизационог аспекта, док им неколико приступа из дијахронизационе перспективе (Д. Сичинава „Апсолутно-релативна времена и њихова спојивост с видом у историји словенских језика“; В. Плунијан, А. Урманчијева „Структурни и семантички типови перфектне конструкције у староруском језику“, Ј. Мишина „О односу категорије вида и будућег времена у староруском језику“, С. Дики „Глаголи одређеног кретања с обзиром на развој поделе словенских језика на источни и западни аспектуални тип“). Два рада посвећена су аспектолошким карактеристикама словенских (тачније руских) дијалеката (Х. Томола „Посесивни перфект у колоквијалним и дијалекатским варијантама руског језика“ и В. Закревска „Вид и време глагола у дијалектима (на материјалу архангелских говора)“).

Садржај зборника подељен је у пет тематских целина. Прва, „Онтологија темпоралности“ посвећена је општим питањима аспектуалности и њене везе с темпоралношћу.

С. Аршембо у чланку „Руски термин вид: између ‘врсте’ и ‘тачке гледишта’“ анализира еволуцију појма „глаголски вид“ у руским граматикама XVIII и XIX века, Т. Милијареси у раду „Семантички примитиви категорије времена“ као семантичке примитиве времена (и таксиса) издваја пет таквих обележја и одређује време, таксис и вид према њима. Љ. Спасов („Структуралистичке концепције према постструктуралистичким концепцијама у проучавању категорије глаголског вида“) анализира различите концепције вида – оне које полазе од форме (структуралистичке) и оне које полазе од садржаја (постструктуралистичке) и долази до закључка да се ове две концепције узајамно не искључују, уз став да је вид универзална семантичка категорија. У последњем раду овог дела „Семантика вида: појмови границе и временских референци“ З. Генчева даје своје виђење двају аспектуална појма – границе и временске референце.

Друга и трећа целина посвећене су односу вида и времена. У другој, „Време и вид“, овај однос разматрају радови посвећени аспектуалним карактеристикама временских облика и категорији таксиса, док се у трећој „Вид и време“ о овом односу говори полазећи од видских облика, као и у вези са модалношћу. Оба дела почињу чланцима који разматрају општа питања односа вид – време (В. Леман „Како моделирати видско-временску семантику (на примеру појмова слависте-типолога Ј. С. Маслова)“, П. Кодал „Однос време – вид и упаривање форма – садржај: шта нас могу научити полисинтетички језици“, односно В. С. Храковски „Да ли категорија вида реализује идеју времена?“ и Ј. В. Горбова „О различитим моделима описа руског вида“). Издвајамо чланак В. С. Храковског који полемише са тезом која је у последње време раширена међу аспектолозима да су „време и вид две стране темпоралности у антонимичном односу“ те да „у словенским језицима вид структурира и одређује темпоралне односе“ (181). По Храковском вид и време су различите категорије и по свом формалном статусу и по својој семантици иако се узајамно допуњују у индикативу. Вид је деривативна категорија, а време релативна, вид експлицира акционални потенцијал лексеме, а време локализује лексему на оси времена с обзиром на тај потенцијал.

Остали радови у другој целини подељени су у неколико поглавља с обзиром на временски план чија је веза с видом предмет анализе – садашњост, прошлост и будућност, док је последње поглавље овог дела посвећено таксису. Два рада посвећена су презенту – у енглеском (рад М. Фрида), односно српском и руском језику (Д. Војводић „Српски и руски историјски презент: контрастивни аспект“), шест радова прошлим временима – са дијахронског аспекта (поменути радови В. Плунгјан и А. Урманчијева, као и Д. Сичинаве), у колоквијалним и дијалекатским варијантама руског језика (поменути рад Х. Томоле), у вези са аспектуално-темпорално-евиденцијалним комбинацијама које се у бугарском језику користе за опис прошлих догађаја (Л. Ласкова „Поједностављен модел употребе прошлих времена у бугарским наративним текстовима“) и преношењем украјинских облика плусквамперфекта на руски језик (С. Соколова „Особености неких видско-временских облика у украјинском и руском језику (на материјалу књижевних превода“). Рад Ж. Герон („Вид у енглеском језику у поређењу са француским“) посвећен је видским морфемама у несловенским језицима. План будућности предмет је четири рада у којима се веза вида и времена анализира из историјске аспектуалне зоне (поменути рад Ј. Машине), као и контрастивне (О. Чујкова „Особености у контексту будућег времена у руском, енглеском и шпанском језику“) перспективе. Проблематика футура посебно привлачи истраживаче словенских микројезика (поменути рад В. Бреа и М. Пиле као и К. Окано). Последњи део у оквиру ове целине обухвата четири рада посвећена таксису, контрастивно у словенским и другим језицима (А. Баренцен „О функционисању видско-временских облика у сложеним реченицама с везником типа *с тех пор как/ depuis que* (на материјалу словенских и несловенских језика“), Ј. Чекалина „Категорија таксиса и видско-временска семантика предиката антериорности и постериорности у зависносложеним реченицама (на материјалу шведског језика у поређењу

с руским“)“, као и у пољском (Р. М. Женис „О семантичком моделу са везником *since* и његовој вези са глаголским видом на материјалу пољског језика“) и руском језику (Н. Зорихина-Нилсон „Вид и сукцесивно понављање у реченицама с везницима брзе смене ситуација у савременом руском језику“).

Трећа целина обједињава такође већи број радова и подељена је у три поглавља. Прво је посвећено несвршеном виду, његовим значењима и функцијама, као и односу са категоријом времена, како у словенским језицима (С. Славкова „Изражавање општефактичког значења несвршеног вида у инфинитиву и да-конструкцијама (на материјалу руског и бугарског језика“) и Ј. Књазев „Још о руском ингресивном несвршеном виду: садашње и будуће време“, последњи уз укључивање података из других језика), у горњолужичком микројезику (поменути рад Л. Шолц), тако и у другим језицима (Е. Кор „Несвршеност и статалне конструкције: емпиријско истраживање прогресива и имперфекта у француском, енглеском и бретањском“). Друго поглавље показује велико интересовање савремених аспектолога за перфективност, пре свега с тачке гледишта дизајна границе које лежи у основи свршеног вида (Х. Филип „Негранични перфективи“, Х. Мелиг „Предикати-градативи и граничност“, И. Шатуновски „Два (или три) циља у једној радњи: значење вида кроз категорију времена – у руском језику, С. Вожле, Ж. Герон „(Не)граничност достигнућа и тачка гледишта“ – у руском, енглеском и француском језику, Ј. Пчелинцева, Т. Исајенко „Да ли је вид увек ‘унутрашње време’ радње?“ – на материјалу украјинског, руског и пољског језика) и са њим повезаним питањима резултативности (У. Конума „Резултативне ситуације у руском језику у поређењу с јапанским“) и перфектности (Јб. Поповић „Перформативна употреба глаголских облика с перфектном семантиком у словенским језицима“). Ј. Ачилова и Ј. Титаренко у раду „Глаголи *perfectiva tantum* у руском и украјинском језику“ анализирајући одговарајуће глаголе у оба језика, посебно с тачке гледишта односа између језика, потврђују тезу да разлози видске непарности нису семантичке природе. Аспектуалност није повезана само с темпоралношћу, а о вези ове две категорије са категоријом модалности говоре три рада из последњег поглавља ове целине (В. Климонов „Веза између темпоралне, аспектуалне и модалне семантике у систему видско-временских облика руског глагола“, Р. Такеши-Клеман „Када се модалност меша у вид и у време: случај јапанског језика“ и Ј. Канеко „Где је нестао видски контраст?“), последња два на материјалу јапанског, односно руског и јапанског језика).

Четврта целина посвећена је тзв. лексичкој аспектуалности и подељена на четири поглавља. У првом се налазе радови посвећени акционалности, и то квалитативној – фазности (Ј. Петрухина „Изражавање почетне границе радње на плану прошлог времена у руском језику у поређењу с чешким“ и С. Соколова, Ј. Петрухина, Д. Јегоров „Вид и прошло време: студија случаја руских наративних секвенци“, Н. Самедова „О једном аспекту везе категорија вида и времена“) и квантитаивној – хабитуалности (И. Пановска-Димкова „Хабитуална теличност у македонском језику“) и мултипликативности/ семелфактивности (И. Палоси „Мултипликативи и семелфактиви у руском језику у поређењу с мађарским“), аспектуалним и акционалним карактеристикама појединих група глагола (Т. Балек „Аспектуалне особености глагола с општим значењем „стећи“ у руском језику и њихови српски еквиваленти“). Друго поглавље бави се питањима аспектуалности у вези са творбом речи, а оба рада посвећена су руском језику – Д. Герасимов „О формалној шеми руског глаголског префикса *у-*“, и већ поменути рад В. Закревске), а треће глаголима кретања с тачке гледишта њихових аспектуалних обележја (поменути рад С. Дикија, А. Дерганц „Глаголи *iti-hoditi* у словеначком језику (у поређењу с руским језиком)“ и А. Израели „Употреба глагола кретања у значењу сценског презента“ – у руском језику). Истраживаче занимају и аспектуалне особености неличних глаголских облика, а три оваква рада, један посвећен француском партиципу пасивном (рад Л. Гослен) и два посвећена руским глаголским придевима и прилозима (В. Гаврилова

„Видско-временске особености партиципских и повратних предиката пацијентивних конструкција у руском језику“ и М. Китајо „Колебање у употреби видских облика руских глаголских придева и прилога“) обједињена су у поглавље „Аспектуалност партиципа“. Последње поглавље ове целине посвећено је другим лексичким средствима изражавања аспектуалних категорија – вези адвербијала са аспектуалним обележјима предиката (рад В. Труба „О аспектуалним својствима адвербијала“) и ограниченој дистрибуцији видско-временских грамема у идиомима (рад К. Кисељеве и С. Татевосова „Идиоми као прозор у видско-временски систем“), а пажњу привлачи рад В. Апрејсан и А. Шмељова посвећен парадоксалној квазисинонимији појединих руских фраза с дуративном конструкцијом без негације и са њом (типа *Чайник не закипал очень долго* и *Чайник закипал очень долго*), сви посвећени руском језику.

Најзад, последња целина, која обухвата тек три рада, посвећена је могућностима практичне примене аспектуалних истраживања, пре свега у настави (радови М. Д. Војејкове и И. Депратар), такође с обзиром на специфику одређене врсте текстова (М. Лазински „Глаголски вид у правним текстовима: на примеру пољског, руског и украјинског кривичног законика“).

Зборник *Однос времена и вида из типолошке и контрастивне перспективе* одражава изузетно динамичан развој словенске аспектологије данас. На основу радова представљених у њему, које смо ипак због њиховог великог броја и ограничења која намеће форма приказа успели да представимо само у основним цртама, можемо закључити да истраживаче занимају како нешто слабије истражена али данас веома актуелна подручја аспектуалности (таксис, акционалност, резултативност, перфективност) тако и њена „вечита“ питања, пре свега суштина категорије вида (формална или семантичка, деривативна или релативна, словенска или универзална и сл.) и појма границе. Иако је већина радова посвећена руском језику, који је и досад био предмет највећег броја истраживања, радује чињеница да има доста оних у којима се анализирају и сви други словенски језици (са изузетком словачког), а чланци у којима се разматра материјал из несловенских језика отварају нове перспективе и у самој славистици. Стога свесрдно препоручујемо овај зборник свима које интересују савремени токови словенске аспектологије.

Милена Ивановић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику
 m.ivanovic@fil.bg.ac.rs

НОВА ТЕОРИЈСКА ГРАМАТИКА УКРАЈИНСКОГ ЈЕЗИКА

*І. Р. ВИХОВАНЕЦЬ, К. Г. ГОРОДЕНСЬКА, А. П. ЗАГНІТКО,
С. О. СОКОЛОВА, ГРАМАТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. МОРФОЛОГІЯ.
РЕД. К. Г. ГОРОДЕНСЬКА.*

Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017, 752.

Напором групе врских украјинских граматичара, добро познатих у свету славистицке и украјинистичке лингвистике, коју чине Иван Вихованец, Катерина Хороденска, Анатолиј Захњитко и Светлана Соколова, у Украјини је угледала светлост дана нова теоријска морфологија украјинског језика, која се после академијине граматике украјинског језика, објављене још далеке 1969. године (*Сучасна украјинська літературна мова. Морфологія*), с правом може сматрати најновијом украјинском академијином граматиком. Сваки од наведених лингвиста је познат у области украјинистичке лингвистике и као аутор или коаутор ауторитетних граматика украјинског језика и монографија које у мноме одређују теоријске основе проучавања морфолошке структуре украјинског језика (в. нпр.: Иван Вихованец, Катерина Городенська, *Теоретична морфологія украјинської мови* (Київ, 2004), Анатолиј Загнітко, *Теоретична граматика украјинської мови. Морфологія. Синтаксис* (Донецьк, 2011), Светлана Соколова, *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній украјинській мові* (Київ, 2003) и др.

Резултат овако конципираног колективног рада свакако има више добрих страна, почев од добре укомпонованости различитих теоријско-методолошких приступа до лепоте научног стила, који одликује сваког од аутора на посебан начин и даје оригиналан печат целини. Вођени потребом да испрате модерне тенденције у савременом украјинском језику и теорији лингвистике, аутори настоје да пруже најпотпунији опис морфолошког система украјинског језика са почетка 21. века. Заслуга што ово колективно дело изгледа складно и без трага «шавова», који би се могли очекивати када су посреди тако изразито индивидуални истраживачи, свакако припада одговорном уреднику граматике – Катерини Хороденској.

Рецензирана граматика је теоријска а по својој методолошкој утемељености функционална. У том смислу она је написана у духу најбоље традиције функционално-категоријалне граматике, чије је теоријске основе у украјинској лингвистици поставио Иван Вихованец. Као што је напоменуто, граматика се ослања на досадашња истраживања сваког од аутора у области морфологије, али је њен општи дух, свакако, иновативан.

Већ у почетном сегменту поделе на врсте речи наилазимо на категоризацију која се разликује од претходних, и то не само у украјинистичкој граматологији. Подела на врсте речи је изведена с ослонцем на традиционалне критеријуме – ономасиолошки, синтаксички, морфолошки и, када за то има основа, творбени, али се њен резултат значајно разликује од ранијих. Све ономасиолошке врсте речи су разврстане на примарне и периферне. Као примарне врсте речи издвојени су само именица и глагол, док се придев, број и прилог посматрају као периферне, с обзиром на морфолошки и синтаксички статус њихових граматичких значења, која су најчешће релативна, зависна од речи уз коју стоје у синтагми (нпр. релативност граматичких значења рода, броја и падежа код придева)

или потиснута, а гледано са синтаксичког аспекта, споредна јер елементи тих категорија претежно попуњавају сирконстантне позиције у реченици, док у прототипичне функције именице и глагола спадају функције структурирања њеног синтаксичког језгра.

Периферност придева, броја и прилога се објашњава и тиме да речи из потоњих категорија често настају као последица неутралисања семантичких, синтаксичких и морфолошких обележја именице и глагола. Именица и глагол су у стању да самостално формирају семантички елементарне полазне реченице, док се придев и прилог могу посматрати на нивоу реченичне структуре као последица снижавања статуса предиката и његовог преласка са централне позиције у реченици на периферну. Тако се, рецимо, придев на нивоу реченице може посматрати као предикат који снижава свој статус прелазећи из семантички елементарне реченице у семантички неелементарну и трансформишући се притом у атрибут (уп.: *придорожні верби* ← *Верби, які стоять при дорозі*). Прилог, пак, најчешће представља кондензат детерминативне клаузе (уп.: *Навесні прилетіли лелеки* ← *Коли настала весна, прилетіли лелеки*). У оба случаја придев и прилог представљају последицу кондензације глагола-предиката приликом трансформације семантички и синтаксички елементарне реченице у неелементарну. Стога, придев и прилог, према мишљењу аутора, често настају синтаксичком транспозицијом предиката и његовим преласком на позицију која није предодређена валентношћу глагола-предиката у трансформисаној реченици.

С друге стране, како истичу аутори, централни статус именице одређује опозиција њене предметности према оним врстама речи које могу изразити градацију обележја. Релативност прототипичних именских категорија рода, броја и падежа код придева и бројева илуструје се и неутрализацијом опозиције између деривативне грамеме рода, релативне грамеме падежа и релативно-деривативне грамеме броја, која постоји код именице.

Периферност придева, броја и прилога у односу на глагол, по мишљењу аутора, такође проистиче из чињенице да значење стања као периферна компонента глаголске семантике тежи да претегне када се глагол премешта са централне позиције у реченици на периферну, што води потпуном губитку динамичких обележја и трансформацији глагола у периферну врсту речи – глаголски придев или прилог. Управо из наведеног разлога глаголски придев и прилог се на разматрају као глагослки облици, тј. у поглављу које је посвећено глаголу, већ су смештени, одговарајуће, у поглавља о придеву и прилогу. У оквиру глаголских облика разматрају се само аналитички морфолошки облици са глаголским придевом, који су у стању да пренесу динамичка обележја захваљујући копулативним речима-морфемама. Периферност придева и прилога се прати на разним нивоима структуре језика од морфолошког до синтаксичког.

Прилогу је посвећена посебна пажња с обзиром на најперифернији статус ове врсте речи у систему пунозначних. Крајња периферност прилога се, с једне стране, образлаже ономасиолошком спецификом упућивања искључиво на секундарно обележје (обележје статичког или динамичког обележја), док је, са друге стране, потврђена неутралисањем свих граматичких значења и одговарајућих категорија код прилога. Добро је пропраћено функционисање прилога у синтаксичкој конструкцији, како уз придев и глагол тако и у предикативној употреби. Привлачи пажњу разматрање аналитичких облика, односно предлошко-падежних конструкција у адвербијалној функцији, као и глаголских прилога, у оквиру прилога, чиме се транспоновани облици изједначају са прилозима на основу одређених морфолошких показатеља (нпр. форманата за облике глаголског прилога), као и већ поменуте тврдње о неутрализацији граматичких значења мотивних речи у њиховом саставу (мада се у случају глаголског прилога та тврдња делимично релативизује, с обзиром на очување код потоњих полазног валентног оквира глагола, уп.: *намалювати портрет олівцем* и *намалювавши портрет олівцем*).

Такво широко тумачење оквира прилога узрокује издвајање у оквиру те врсте речи бројних типова и подтипова који се често преплићу, а поједини од њих, нпр. прилози за

начин, обухватају и оне који су се традиционално посматрали у оквиру различитих типова. Тако су прилози типа *по-дорослому* премештени из класе атрибутивних у прилоге за начин на основу тврдње да су у питању кондензати одговарајућих поредбених клауза: *Дитина міркує по-дорослому* ← *Дитина міркує, як міркують дорослі*.

Синтаксичке и модалне функције прилога размотрене су детаљно и илустроване бројним примерима. Посебна пажња је посвећена транспозицији прилога у предлоге, везнике и, у мањој мери, речце, као и обратної – адвербијализацији других врста речи: именица, придева, бројева и глагола.

Заменице се разматрају у оквиру одговарајућих врста речи – као супстантивне, придевске, бројне и прилошке, с обзиром на потпуну подударност њихових граматичких значења са одговарајућим значењима ономасиолошких врста речи.

Посебна пажња у граматици је посвећена граматичким речима, које се посматрају са аспекта њихове синтаксичке или комуникативне функције у реченици и исказу. Као речи-морфеме, тј. речи чија је основна функција синтаксичко уобличавање конструкције, издвојени су предлози, везници, речце и копулативне речи (копулативни и семикопулативни глаголи). Притом се не диференцира да предлози врше синтаксичку функцију на нивоу синтагме, док везници и копулативне речи ту исту функцију врше на нивоу реченице. С друге стране, није довољно истакнуто по чему се поменути речима-морфемама приближавају речце код којих је водећа функција, очигледно, комуникативно-модална, а структурна се опажа само у појединим случајевима (рецимо, код партикула које могу пренети аспектуално значење модификујући семантику глагола уз који стоје у правцу дуративне семантике (*знай, все, собі*), фазне (*давай*) итд.).

Издавање речи-реченица је засновано на семантичко-синтаксичком критеријуму. Способност узвика и појединих партикула да директно или индиректно корелишу са одговарајућим судовима (ситуацијама ванјезичке стварности) лежи у основи њиховог издавања у посебну категорију речи-реченице. Притом се посебно издавају узвици и ономагопеје, који су у ранијим граматицама били интерпретирани заједно. Узвици се деле на оне са примарном емотивно-експресивном функцијом и перформативне (мада ова врста критеријума није поменута у самој граматици, мислим да она одлично дочарава суштину поделе). У другу групу спадају узвици са функцијом анимирања адресата на радњу, притом су потоњи традиционално разврстани на оне са већом и мањом дозом категоричности (*наказові и спонукальні*), као и апелативни. Чини се да би прибегавање терминологији теорије говорних чинова у овом сегменту помогло да се избегну одређене недоследности које се јављају као последица настојања да се граматичке речи прикажу са функционалног аспекта у границама традиционалних подела. Рецимо, без упућивања на идентичну перформативну функцију није најјасније зашто се искази попут *Добрий день!* и *Прости!* сврставају у исту групу узвика. Издавање узвика-експресива, којима је заједничка функција изражавања говорниковог емоционалног стања поводом настале ситуације (у интерпретацији Џона Серла), помогло би успешном разрешавању такве дилеме. С друге стране, није објашњено зашто, рецимо, *Тппр-у!* (Стани! – нпр. коњу) и *Но!* (Крени!) спадају у апелативе, а не у узвике императивне семантике, попут узвика *Марш!*, који је сврстан у потоњу категорију, ако се њима адресат подједнако подстиче на радњу, као и зашто су се узвици *Геть!* (Напоље!) и *Кииш!* (Иш!) нашли у различитим класама – први међу узвицима са императивном семантиком, а други у групи узвика-апелатива. Уколико се таква подела темељи на чињеници да се први најчешће користе у међуљудској комуникацији, а други приликом обраћања животињи, онда је она заснована на говорниковом знању о свету, а не на функцији самог узвика, која је иста приликом наређивања или заповедања како човеку тако и животињи. Оно што је заједничко свим наведеним узвицима свакако је њихова директивна семантика која се може разликовати према степену илокутивного напона, те би таква типологија уклонила све недоследности поменуте класификације.

Издавање у оквиру речи-реченица узвика и, посебно, ономапопеја, што представља још један у низу бројних новитета у рецензираној граматици, опет је сасвим оправдано са прагмалингвистичког становишта, јер се таквом поделом јасно одвајају узвици перформативне семантике од оних дескриптивне природе.

То што се у посебну категорију речи-реченица обједињују потврдне и одричне партикуле, као и њихови модализовани корелати, такође је логично због претежног функционисања потоњих као самосталних и целовитих синтаксичких структура (уп.: *Так. Ні. Звичайно.* итд.). Међутим, могло би се нагласити да такве реченице имају статус елиптичних, те је њихова употреба ван контекста, језичког или ситуативног, немогућа.

Посебну вредност граматике чине примери. Они су свежи, представљају све функционалне стилове украјинског језика 20. – почетка 21. века, бројни и изузетно сликовити. Очигледно је да је грађа прикупљана током дугогодишњих истраживања граматичке проблематике и пажљиво одабрана с ослоном на најзначајније домете украјинске писане речи, али и на пробрани језик штампе, а у нешто мањој мери научних дела, тако да граматика задовољава најразноврсније потребе савремене украјинске језичке праксе.

Морфолошке и синтаксичке категорије се посматрају претежно са структуралистичког становишта кроз опозиције грамема које могу бити корелативне и привативне и, с другог аспекта, корелативне, полукорелативне и некорелативне. Граматичке категорије се традиционално разврставају на оне које су претежно именске и оне које су типичне за глаголске облике. Кроз цео опис је константно заступљено издавање оних граматичких значења која имају регуларну или селективну реализацију у оквиру одређених врста речи, иако се термини регуларна и селективна реализација грамема не користе, већ се прибегава појмовима прототипично и периферно значење, што је у складу са општом функционалном природом рецензиране граматике.

Поједине категорије су дефинисане као мешовите морфолошко-творбено-синтаксичке, те су означене као морфолошке категорије другог ранга јер је код њих морфолошко значење скрајнуто, док водећа улога припада деривативној компоненти која је синтаксички индуктирана. На тај начин су, рецимо, одређене категорије прелазности, стања, али и компаратива, што је ново у односу на раније граматичке описе украјинског језика.

Категорија падежа је описана као функционално-семантичко поље са центром који чине номинатив и акузатив, полуцентралним положајем генитива, полупериферним дативом и периферним инструменталом, локативом и вокативом. Синтаксичке функције падежа се деле на примарне и секундарне, као и на оне ван оквира предметности, а самим тим и падежа, јер се у њима именица синтаксички трансформише у другу врсту речи (рецимо, именица се транспонује у глагол у функцији именског предиката или у прилог на синтаксичкој позицији одредбе). Посебно се разматрају комуникативне функције сваког падежа, које су такође описане из перспективе прототипичних или периферних у структури сваког од њих. Овај модеран опис падежног система, који је у потпуности у складу са основним принципима не само функционалне граматике већ и когнитивне лингвистике, Иван Вихованец преузима из Теоријске морфологије украјинског језика (2004), коју потписује заједно са Катерином Хороденском.

Скреће на себе пажњу издавање у низу традиционалних именских категорија рода, броја и падежа нове граматичке категорије – бића, која је заснована на сагледавању морфолошких показатеља аниматности у језику кроз опозицију подударности номинатива-генитива и номинатива-акузатива код аниматних и аниматних именица уз очекивани осврт на бројна одступања од ње у украјинском језику.

Добра страна рецензиране граматике свакако није само у издавању онога што раније није било третирано на одговарајући начин и додељивању посебног граматичког статуса појавама које су се раније посматрале у оквиру тзв. лексичко-граматичких класа, попут аниматности, већ, првенствено, у начину на који су описана граматичка значења. Са тог аспекта посебно скреће на себе пажњу поглавље о категорији рода код именица

које је свеобухватно у смислу пружања исцрпног описа како већ устаљених појава тако и најновијих тенденција, условљених, с једне стране, продирањем све већег броја речи страног порекла код којих се род одређује према посебним принципима, првенствено лексичко-семантичке природе, а с друге, настајањем нових изведеница женског рода, посебно у сфери назива занимања. Обе тенденције су пропраћене са одговарајућом пажњом и илустроване бројним примерима.

Веома темељно је описан глагол са извесном дозом иновативности и у том обимном поглављу. У односу на традиционално посматрање начина као морфолошке категорије која садржи грамеме индикатива, императива и условног начина, индикатив се у рецензираној граматици потпуно искључује из описа са образложењем да се та грамема на формалном плану у потпуности преклапа са грамемом глаголског времена. Опозиција реално/иреално се замењује опозицијом хипотетично/пожељно, те се први њен члан везује за грамему кондиционала, а други – за грамеме императива са већом и мањом дозом директивности (први је, свакако, императив, док би се други могао сматрати потенцијалом који је транспонован у директивну сферу – укр. *спонукальний спосіб*) и посебно оптатива. На тај начин традиционална трочлана опозиција индикатив – императив – кондиционал бива замењена четворочланом – кондиционал – императив – апелатив (*спонукальний спосіб*) – оптатив.

Питање сврставања категорије глаголског вида у деривативне или релативне успешно је решено њеним одређивањем као мешовите деривативно-релативне, при чему се њена деривативна компонента доводи у везу са претежном перфективацијом помоћу префикса, а релативна – са имперфективацијом путем суфикса. С обзиром да први начин преовладава у украјинском језику, за категорију вида је напоменуто да је две трећине деривативна и тек једну трећину релативна. Такав закључак је темељно образложен и потврђен бројним примерима који прате добро осмишљено издвајање подтипова у оквиру глагола *perfectiva tantum* и *imperfectiva tantum*. Посебна пажња је посвећена опису категорије акционсарта (*роди дієслівної дії*), која се одликује широком лепезом аспектуалних подтипова у украјинском језику, те ишчитавање овог поглавља представља право уживање за познаваоце и проучаваоце аспектуалне глаголске семантике.

Функционални приступ је условио разоткривање грамеме глаголске транзитивности кроз градацијску опозицију, која уместо два традициона члана прелазни/непрелазни обухвата и трећи – индиректно прелазни. У потоњу категорију спадају сви глаголи чија семантика подразумева умереност радње на објекат, без обзира на граматички облик објекта. Према таквој логици као индиректно прелазни функционишу глаголи типа *подивитися* [*на небо*], *глянути* [*в очі*] итд.

Категорија стања, иако је у основи синтаксичка, доводи се у везу са семантичком трансформацијом глагола из предиката радње у предикат резултативног стања, те се као пасивни облици посматрају само пасивни глаголски придеви и глаголски облици на *-но*, *-то*, док се за глаголске облике са постфиксом *-ся* (*варитися*, *будуватися*, *досліджуватися* и сл.) тврди да су ван категорије пасива јер, како се наводи, за разлику од свих словенских језика, пасивне конструкције са таквим облицима припадају крајњој периферији синтаксичког система украјинског језика. Иако је ова тврдња већ постулирана у Теоријској морфологији украјинског језика из 2004. године, пожељно је да се таква радикална теза поткрепи статистичким подацима на већем узорку текстова свих функционалних регистара јер су у разговорном језику такве конструкције веома заступљене, а присутне су и у текстовима свих писаца 20. века. Ево неколико насумичних примера из Корпуса украјинског језика (<http://www.mova.info>): *І щось смачне-смачне вариться в їх* (А. Тесленко, 1911); *Я й забула, що в мене чорба вариться!* (В. Малик, 1968); *Поруч з Курайвкою на узбережжі другий рік будується комплекс для оздоровлення шахтарів* (О. Гончар 1976); *чи наявність нечистот у місцевих водах досліджується за допомогою спеціальних приладів? чи не досліджується?* (Ю. Андрухович, 1996); *Демократія*

не настає, як пора року, вона *будується* послідовно і системно (Л. Костенко, 2002-2003). С обзиром на чињеницу да има свих основа да се рецензирана граматика сматра не само теоријском већ и нормативном, поред најбоље намере њених аутора да у језику уоче чињенице које су, можда, промакле другим истраживачима, не треба заборавити да сврха граматике није у наметању норми већ у њиховом пажљивом уочавању и систематизацији, стога би било пожељно да се тврдња о искључиво резултативној природи украјинског пасива прилагоди том водећем принципу.

Након пажљивог ишчитавања најновије теоријске граматике украјинског језика можемо закључити да она не само представља плод дугогодишњих темељних истраживања њених аутора у области функционално-категоријалног проучавања украјинског језика већ и пружа одличан пример модерног описа једног граматичког система, који је уравнотежен у погледу узајамног односа традиционалног и иновативног, поткрепљен веома богатим и разноврсним језичким материјалом и оријентисан на најширу употребу у свим сферама функционисања језика, те га свесрдно препоручујем не само онима који изучавају украјински језик већ и свим славистима којима су граматичка истраживања плод неисцрпне инспирације.

Људмила Поповић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

*ОД МОРАВЕ ДО МОРАВЕ III - ИЗ ИСТОРИЈЕ ЧЕШКО-СРПСКИХ
ОДНОСА. УР. ВАЦЛАВ ШТЕПАНЕК, ЛАДИСЛАВ ХЛАДКИ,
ВЕРИЦА КОПРИВИЦА.*

Брно: Матица моравска у сарадњи са Матицом српском, 2017, 353.

Круну плодне сарадње између Матице српске у Новом Саду и Матице моравске у Брну представљају објављене монографије о историји чешко-српских односа, назване *Од Мораве до Мораве*. Прва књига објављена је 2005. године у издању Матице моравске, другу је 2011. године припремила Матица српска, а приређивање треће књиге поново је преузела Матица моравска. Приређивачи, Вацлав Штепанек и Ладислав Хладки, као и уредник српског дела, Верица Копривица, следе концепцију претходне две књиге – монографија садржи ауторске текстове на српском и чешком језику, док је сваки прилог опремљен дужим резимеом на супротном језику од језика рада, као и краћим резимеом на енглеском језику. Трећа књига садржи укупно четрнаест радова, од тога седам радова чешких аутора и седам радова српских аутора.

Монографија *Од Мораве до Мораве III* тематски је посвећена српско-чешкој сарадњи у периоду Првог светског рата, али и рефлексцијама овог периода у годинама после Великог рата. Због тога преовлађују радови који се баве историјским темама тј. историјским истраживањима неких мање познатих историјских чињеница. Такође, већи број увршћених радова из новог угла осветљава и преиспитује историјску улогу познатих догађаја и појединаца, који су оставили траг на узајамне чешко-српске односе током и после Великог рата. Тако први део монографије носи наслов „Чешко-српски односи у годинама Првог светског рата“ и садржи радове чешких историчара са Историјског института Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну или брњенског Универзитета за одбрану и безбедност. Осим рада Ладислава Хладког „Српски пасоши Т. Г. Масарика из времена Првог светског рата“, остали аутори (Рихард Стојар, Далибор Ваха, Либор Викоупил и Вацлав Штепанек) баве се феноменом чешких војних добровољаца који су учествовали у рату раме уз раме са српском браћом. На основу сакупљене историјске грађе и докумената, склапа се узбудљива, али и потресна, слика о учешћу чешких и словачких добровољачких дивизија у голоти српског народа. Ови радови не само да попуњавају празнине у досада познатом мозаику ратних догађаја, већ из новог угла осветљавају неке до сада маргинализоване појаве и личности.

Из првог дела књиге издвајамо рад Либора Викоупила „Радола Гајда у ратовима на Балкану 1912-1916“, у коме је реч о историјској улози контраверзног генерала руске и чехословачке војске. Гајда је после Другог светског рата био осуђен за колаборацију са нацистима, те је његов допринос у борбама чехословачких легија у Сибиру, као и официрска храброст коју је исказао приликом повлачењу црногорске војске 1915. године и приликом прикључивања Првој српској добровољачкој дивизији формираној у Русији, остала до сада „забрањена“ тема. Овај рад је доказ да се историјска студија може читати као најубедљивији роман о индивидуалној судбини коју диктира историја, а она ствара најкомлексније заплете и расплете.

Други рад који заслужује посебну пажњу укључен је у засебан део књиге под називом „Грађа“. Под називом „На страни монархије, са симпатијама према ‘српском

непријатељу'. О чему још говоре ратни дневници“, аутора Вацлава Штепанека, откривају се тајне дневника натпоручника 20. брдске бригаде XIX корпуса аустругарске војске Хинека Долежала. Он је током ратних операција на балканском фронту сачинио фотографску документацију која приказује ратне походе његове бригаде од зиме 1914. године прво у Босни, затим преко Србије, Црне Горе, Албаније и Македоније. Иако је Долежал био припадник аустројугословенске војске, у пропратном тексту фотографија очито је његово чешко порекло и симпатије према српској војсци и народу. У прилогу овог рада налази се галерија одабраних фотографија и сакупљаних разгледница Хинека Долежала, које „причају“ о Великом рату на посебан начин – објективно, на субјективан начин.

Треће поглавље монографије названо је „Одједи Великог рата у књижевности“. У радовима Александре Корде-Петровић, Иване Кочевски и Павела Пилха, читамо како су чешки писци забележили један другачији поглед на Велики рат од оног који нуди историјска наука. Реч је о погледу који је можда чињенички непоуздан и субјективан, али с друге стране, у књижевној рефлексiji можемо пронаћи многе истине које историја не бележи. Студије обухватају слику Балканског фронта у делима чешких аутора, али и детаљну анализу књижевних одјека једне од најчувенијих књига чешке књижевности, *Доживљаји доброг војника Швејка у светском рату* Јарослава Хашека. Читалац сазнаје на које је све начине Хашеков роман оставио трага у српској средини, али и како је утицао на нова књижевна остварења и на поетике других аутора. Посебан рад посвећен је првој српској стрип адаптацији овог романа руског имигранта Ивана Ивановича Шеншина. Овај талентовани стрип цртач је при крају Другог светског рата као наводни колаборациониста стрељан, а Социјалистичка Југославија му је делимично рехабилитацију приуштила тиме што је 50-их година 20. века омогућила издавање његове стрип адаптације Хашековог романа. Дакле, поново трагично преплитање личне судбине и историје које прати српско-чешке (овде, и руске) културне додире.

Следеће поглавље носи наслов „Чеси о Србима – Срби о Чесима“. Чине га два прилога: „Српске теме у чешком часопису *Slovanský přehled* до Првог светског рата“ (Катарина Митричевић-Штепанек) и „Чешке теме у Српском књижевном гласнику (1920-1938)“ (Мира Радојевић). Из њих сазнајемо како је у дугачком временском раздобљу од 1898. године, када је чешки часопис *Словенски преглед* почео да прати дешавања у културној животи Србије, па чак до краја међуратног периода, када Српски књижевни гласник интензивно информисе о дешавањима у Чехословачкој, све време постојало искрено интересовање за међусобне контакте и сарадњу два народа. Ова два рада пружају не само систематизовани преглед објављених чланака, већ отварају могућност дубљег сагледавања тока и периода у српско-чешким везама.

Последње поглавље монографије *Од Мораве до Мораве III*, насловљено „Чешко-српски (југословенски) односи после Првог светског рата“, обухвата радове који за тему имају непосредне и посредне рефлексije ратног искуства на грађење нових узајамних веза. Послератни контакти приказани су пре свега из угла историчара. Из рада Љубодрага Димића сазнајемо како је културна узајамност у међуратном периоду имала значајну улогу у еманципацији словенских култура, „пресецању“ дугог и интензивног процеса германизације и мађаризације и одбрани националних интереса, како Чехословачке Републике, тако и Краљевине СХС (Југославије). Томе циљу служиле су културне организације попут Југословенско-чехословачке лиге и политичка тела, какво је било Међупарламентарна комисија. Њиховим несебичним радом, превасходно заснованом на ентузијазму, културна сарадња две државе прерасла је у систематични културни програм који је суштински допринео међусобном упознавању и зближавању. Посебан чланак Катаржине Коларжове посвећен је оснивању и деловању Чехословачко-југословенске лиге у Пшерову између два рата, док Срђан Мићић рад посвећује посебном проблему „Мала антанта и питање мањина пред Друштвом народа 1927 -1934. годи-

не“. Познате историјске чињенице овде су сагледане из посебног угла и документовање брижљиво сакупљеном историјском грађом.

Из овог поглавља посебно издвајамо рад Ђурђија Боровњака „Архитектонска обележја војничких гробаља Краљевине СХС/Југославије у Чехословачкој“. Рад је посвећен историји настанка и архитектонском опису спомен-костурница које су подигнуте у Чехословачкој, а у којима почивају посмртни остаци интернираних српских и југословенских војника и грађана. Као споменичке меморијалне целине издвајају се четири здања – спомен-капела на Олшанском гробљу код Прага (1926) и спомен-костурнице у Оломоуцу (1926), Тренчину (1928) и Јинджиховицама (1932). Споменици су подизани у различитим варијететима уметничких стилова и одраз су посебно дефинисаног историјског контекста. Чињеница да се овим споменичким обележјима не посвећује довољно пажње у српској јавности, отвара се и питање разматрања проблема културе сећања у нашем времену.

На крају, неизоставно се намеће потреба да се ова трећа књига *Од Мораве до Мораве III* упореди са претходне две. Иако се уређивачка концепција и структура издања у све три књиге не разликује, прве две књиге представљају зборнике радова које повезују теме из области историје српско-чешких односа од најранијих времена до данас, док ову трећу књигу издваја посвећеност овим односима непосредно пре, током и после Првог светског рата. Тиме су обрађиване теме проблемски и временски фокусиране, а књига добија облик колективне монографије. Њен највећи квалитет је у научној и истраживачкој компетентности аутора, који већ познате чињенице и феномене сагледавају из новог угла, али истовремено отварају нова истраживачка поља ширећи круг историјско-културолошких тема које се тичу српско-чешких односа у прошлости, али и данас. Ова књига намењена је научној и стручној публици, али истовремено представља веома узбудљиво штиво за ширу публику која жели да сазна више о узајамним контактима српског и чешког народа. Остаје да се надамо да ће се овај вид научне сарадње између Матице српске и Матице моравске наставити и да ће се пред читаоцима у догледно време појавити и четврта књига зборника *Од Мораве до Мораве*.

Александра Корда-Петровић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
korda@verat.net

АНДРЕЙ АНАТОЛЬЕВИЧ ЗАЛИЗНЯК

(1935–2017)

А.А. Зализняк умер 24-го декабря прошлого года. Когда сообщили, я подумала – это не может быть! Одним словом, не верилось, точно так же, как бывает с людьми «родными», «близкими», которые «вдруг» нас покидают.

Как выразились многие из его коллег и учеников, которые сразу отреагировали и написали статьи, отзывы... у всех, кто имел честь знать его и быть ему «близким», была скрытая надежда, что он будет жить всегда, что тяжелый момент расставания никогда не наступит, или, что можно будет отложить его до неопределенно далекого времени.

Познакомилась я лично с А.А. к началу 90-х годов, через его жену Елену Викторовну Падучеву, которая в то время часто приезжала в Италию, читала лекции во Флоренции и в других университетах. Как она мне потом рассказывала, после своего первого пребывания у меня в гостях в Падуе она посоветовала А.А. также останавливаться у меня во время длинного путешествия на поезде из Женевы домой в Москву, которое он совершал каждый год весной. Он так и сделал, и с тех пор приезд А.А. Зализняка весной был ожидаемым, весьма приятным моментом. Он, конечно, продолжал ездить и в другие города Италии, к другим друзьям-коллегам (особенно в Удине), который, как и Падуя, находились «по пути», но в Падую, хоть на короткое время он постоянно приезжал.

В Падуе он читал блестящие лекции (особенно о берестяных грамотах), которые очаровывали студентов, а также коллег-лингвистов, которые ходили на его лекции. Ведь А.А. читал на итальянском!

И просто жил, гулял по городу, а вечером рассказывал о том, что видел. Его интересовало все: помимо посещения падуанских памятников искусства (он особенно любил Дуомо и в нем – статую святой Юстины, не говоря уже о Капелле Скровеньи Джотто, которую он часто посещал), А.А. просто наслаждался жизнью, смотрел, как дети играют в парке, как качаются на качелях, а родители терпеливо ждут, когда им наконец надоест игра... а вечером все это рассказывал.

Последний раз он был в Падуе в апреле 2011 г. Потом он стал реже приезжать в Италию, ездил больше во Францию. Видимо, ему хотелось снова посещать те места, где он был еще совсем молодым, когда он студентом обучался в парижском Эколь Нормаль.

Но контакты, конечно, продолжались, в переписке, в Москве, и как раз незадолго до его смерти мы с ним по телефону договорились, что весной, наверное, придет лекцию прочитать... Но он больше не придет.

Недаром А.А. назвали «великим» лингвистом. Если учитывать все его научное наследие в области русского языкознания, то оправданность такого утверждения не вызывает сомнения. Он был специалистом в области как сравнительно-исторического славянского, так и русского языкознания, исследователем проблем русской и славянской морфологии, лексикологии, акцентологии и диалектологии. И во всех этих областях он оставил невероятно глубокие следы, великолепные работы, содержательные, толстые книги, которые являются вехами в истории русской и славянской лингвистики.

А.А. Зализняк начал свой длинный, плодотворный, исключительный путь в 60-ые годы, работая в области морфологической теории и морфологии русского языка, а в 1965 г. (ему было 30 лет!) он представил к защите на степень кандидата наук свою диссертацию «Классификация и синтез русских флективных парадигм». За эту работу в Институте славяноведения ему сразу присудили докторскую степень.

Сразу было понятно всем, что это было исключительное явление. Это и подтвердилось в дальнейшем.

И действительно, сразу после этого исследования в 1967 г. вышла его первая книга, *Русское именное словоизменение* – новаторский, эталонный труд, который потом (2002) был переиздан вместе с другими его работами по современному русскому языку и общему языкознанию. В нем дана исчерпывающая классификация типов склонения имен в современном русском языке и правила образования всех словоформ любого склоняемого русского слова, с учетом его ударения. Предложенный в книге подход к русской морфологии стал предвестником еще больших достижений.

Воплощением нового способа грамматического описания стал другой его фундаментальный труд – *Грамматический словарь русского языка: Словоизменение*, вышедший в 1977 г. и несколько раз переизданный (четвертое, дополненное издание вышло в 2003 г.). Созданный в докомпьютерную эпоху, на карточках, грамматический словарь значительно обогнал свое время: на нем основываются и из него черпают свои идеи новейшие разработки в области компьютерной лингвистики – взяты хотя бы весьма популярные и ценный Викисловарь, не говоря уже о программах проверки русской орфографии, целиком основанных на словаре Зализняка.

С середины 1970-х гг. А.А. Зализняк стал заниматься вопросами истории русского (и других славянских языков). В историческую русистику его привели занятия акцентологией: от синхронного описания системы русского ударения он обратился к проблемам его диахронического развития. Плодом этого исследования стала всем известная «красная» монография *От праславянской акцентуации к русской*, вышедшая в 1985 г. В ней впервые реализован сопоставительный анализ трех акцентуационных систем (праславянской, древнерусской и современной русской) и прослежены связи между ними. Другой, также весьма важный труд этого периода научной жизни А.А. Зализняка – это его книга *«Мерило праведное» XIV в. как акцентологический источник*, вышедшая в Мюнхене в 1990 г.

Интерес А.А. к акцентологии остался у него, если можно сказать так, до последнего момента жизни. К этой теме (как и ко всем другим) он в самом деле периодически возвращался, уточнял детали, привносил новый материал, прибавлял, исправлял. Так, например, обе названные выше книги, дополненные последующими работами, вошли в монументальный двухтомник *Труды по акцентологии*, вышедший в 2010–2011 г. Второй том, *Древнерусский и старо-великорусский акцентологический словарь-указатель (XIV–XVII вв.)*, представляет собой первый в славистике образец акцентологического исторического словаря.

Но это еще не все. В 2014 г. вышла еще одна книга по русской исторической акцентологии – *Древнерусское ударение. Общие сведения и словарь*. Эта публикация мне особенно дорога, так как А.А. (с известным, типичным для него энтузиазмом) включил в нее данные, взятые из диссертации, которой я руководила в Падуе и целью которой была транскрипция (а также перевод, и лингвистический анализ) дипломатических писем русских государей, хранящихся в Венецианском Городском Архиве. Это были письма, посланные к Венецианской Республике, начиная с Алексея Михайловича до Екатерины II (и до падения Серениссимы). А.А. знал об этом проекте, считал его важным для истории русского языка, особенно для реконструкции истории ударения, щедро давал мне советы, одним словом – был в курсе и следил с интересом. Он убедил меня в том, что обязательно стоит воспроизвести все ударения, которые в письмах появлялись. Ведь, говорил он, аннотация ударения в старорусских памятниках – более распространенное явление, чем обычно полагается, просто нет привычки отражать ее при публикации памятников, даже лингвистической.

Но акцентология не была единственной областью его диахронических исследований. Он внес исключительно важный вклад в диахроническое (и сравнительное) изучение русского языка (и вообще славянских языков) своими всемирно известными исследова-

дованиями берестяных грамот, находимых при археологических раскопках в Новгороде, и древненовгородского диалекта.

Кроме комментариев к пяти томам издания «Новгородские грамоты на бересте», содержащим тексты грамот на бересте, подготовленных в соавторстве с В.Л. Яниным и с А.А. Гиппиусом, кроме многочисленных его статей, ежегодно появляющихся в журнале «Вопросы языкознания», посвященных новым, сезонным находкам (и отражающих содержание его легендарных «осенних лекций»), назовем, конечно, одну из вершин его научного творчества – классический *Древненовгородский диалект*, вышедший в 1995 г., и переизданный в переработанном, значительно дополненном виде в 2004 г.

Работа Зализняка с новгородскими берестяными грамотами открыла лингвистический потенциал этого источника, который раньше оставался недооцененным, и позволила по-новому прочесть, разобрать множество древнерусских текстов (новгородских и не только).

Его глубочайшие знания в области исторической грамматики русского языка нашли выражение и в других работах. Имеется в виду прежде всего его книга *Древнерусские энклитики* (2008), где впервые была представлена в систематизированном виде история энклитик в русском языке вплоть до их выхода из употребления.

И эта работа есть *unicum* своего рода, точно так же, как и другие плоды его научной деятельности. Она также входит в классическое наследие русской лингвистики – не только потому, что в ней впервые в истории русистики проблема была проанализирована с диахронической точки зрения (ведь раньше, по той простой причине, что энклитики исчезли из русского языка, они просто не изучались) но и по огромному количеству материала, принятого во внимание автором. Весьма интересным, на наш взгляд, кроме всего остального, является и тот факт, что в последней главе А.А. принимает во внимание также такие более новые, формирующиеся энклитики, как *было*, *де* (а также *ведь* и *мол*) и показывает, что они так же подчиняются закону Вакернагеля, как и энклитики, распространенные на более древних этапах развития славянских языков. И действительно, А.А. понимал историческое развитие языка как *континуум*, в котором прослеживается связь между более древним состоянием и современным; это *континуум*, выражающийся в том, что в современном языке можно обнаружить не просто следы более древних эпох, но иногда и те же самые механизмы, которые действовали в прошлом, хотя и на периферии языковой системы. Этот подход, подразумевающий понимание языковой системы как «живого» и «комплексного» организма, в котором сосуществуют прошлое и настоящее, центр и периферия, представляет собой один из основных секретов, объясняющих исключительное значение результатов диахронических исследований А.А.

Еще более важным достижением русского диахронического языкознания, наверное, является его книга *Слово о полку Игореве: взгляд лингвиста*, вышедшая в 2004 г. (затем появились еще два издания, исправленных и дополненных (2007 и 2008)). И в самом деле, невероятные, глубочайшие знания А.А. в области древнерусского языка позволили ему взяться за одно из самых трудных и запутанных дел русской филологической науки: вопрос о подлинности *Слова*. Совокупность лингвистических аргументов (орфографических, морфологических, синтаксических), которые А.А. использовал в своей книге, не оставляют сомнения в подлинности памятника, делая вероятность его подделки в позднейшее время ничтожной.

Я была свидетелем того, как А.А. представил это исследование в Падуе в 2008 г., перед студентами. Проблематика была изложена с почти детективным «саспенсом»: для каждого из аргументов (касающегося, например, графического отражения цоканья, или употребления некоторых временных форм прошедшего времени, или порядка слов в предложении) А.А. доказывал, что ситуация, представленная в «Слове», действительно отражает состояние древнерусского языка в XII веке. Каждый раз, однако, А.А. до-

бавлял, что, в принципе, нельзя было исключить, чтобы в XVIII в. появился «гений», который был таким знатоком древнерусского языка, что смог так последовательно воспроизвести такую, более древнюю, языковую картину. Во время лекции, анализируемые языковые явления становились все более и более многочисленными и тонкими, и все более и более становилось ясно, что такой идеальный подражатель вряд ли мог существовать, тем более, что большинство явлений, о которых шла речь, в конце XVIII века еще не были изучены. Таким образом лекция дошла до конца, когда А.А., после изложения последнего проблематичного языкового явления, сказал что-то в роде: «А если «наш гений» мог и в данном случае, после всех предыдущих случаев, «угадать» правила функционирования языка XII века, кстати, еще никем не описанные, то... я сдаюсь!»

Аплодировали мы долго, все были глубоко тронуты и взволнованы. Все поняли, что были свидетелями не просто изложения чрезвычайно важного научного результата, но и высоко нравственного примера поиска истины выдающимся ученым. Никакого «эмоционального» преодоления границы между тем, что действительно можно доказать, и тем, во что можно только «поверить», в течение всей лекции у него не проявлялось. Зато было ощущение того, что перед нами человек, который прямо и честно (и на высочайшем профессиональном уровне) ищет ответ на поставленные вопросы, – это и вызвало во всех настоящую, незабываемую эмоцию. Кстати, это было явно выражено А.А. в речи, произнесенной при вручении ему премии А.И. Солженицына в 2007 г. Именно тогда им были сказаны слова, теперь уже ставшие крылатыми: «Истина существует, и целью науки является её поиск».

Андрея Анатольевича больше нет среди нас, но читая его труды мы всегда будем ощущать его живое присутствие и с благодарностью вспоминать о нем.

Падуа. 3. 6. 2018

Розанна Бенаккьо
Университет в Падуе
Департамент лингвистических и литературных исследований
rosanna.benacchio@unipd.it

АЛЕКСАНДАР ИЛИЋ

(1945–2018)

Током марта 2018. године преминуо је Александар Илић, један од еминентних професора Београдског универзитета, чије место рођења у Знојму, 1945. године, на изванредан начин пророчки најављује његову вишеструку повезаност са чешким народом, културом, језиком и књижевном традицијом. Током свог студентског и академског живота писао је о чешкој књижевности и преводио чешка дела. Познавао се са два чешка председника, Вацлавом Хавелом и Вацлавом Клаусом. Године 1977. Илић је потписао Повељу 77 Јана Паточке, Вацлава Хавела и Јиржија Хајека и одбио захтев тадашњих власти да повуче потпис са петиције. Био је амбасадор СРЈ, касније СЦГ, у Чешкој Републици од 2001. до 2005. године. Носилац је четири чешка одликовања, два из области културе и науке и једног из области културе и политике. Министарство културе Чешке Републике доделило му је Медаљу *Artis Bohemiae Amicis* (2005), Академија наука Чешке Републике доделила му је своје највише одликовање, Медаљу Јозефа Добровског (2005), а Министарство спољних послова Чешке Републике Медаљу *Gratias agit* (2011). Прошле године је Александру Илићу уручено и одликовање Франтишек Зах коју додељује Јужноморавски крај за допринос у развоју чешко-српских односа.

У погледу Илићеве преводилачке делатности његову пажњу су привлачили и заокупљали различити аутори, међу којима највише они који се у свом делу критички односе према политичким приликама и друштвеним односима у Чехословачкој током средине прошлог века. С тим у вези, међу чешким књижевницима које је Илић преводио наша су се имена Милана Кундере, Јозефа Шкворецког, Вацлава Хавела, Карела Тајгеа и других. Већ самим навођењем ових писаца могу се препознати књижевна, политичка и преводилачка интересовања Александра Илића, који је докторирао током 1989. године одбранивши дисертацију под називом „Уметничка авангарда и идеологија“. Назив овог научног рада открива да је Илићеву пажњу највише преокупљала идеја о револуционарним променама, као и њихов директан утицај на формирање поетика одабраних писаца. Одбрањена дисертација била је пре десетак година саображена у виду монографије под називом *Кавез и славуј* коју је објавила издавачка кућа „Службени гласник“ током 2009. године, чиме аутор монографије оставља младим изучаваоцима чешке књижевности легат високе научне и историјске вредности, као сведочанство о немилим временима прохујалим у Чехословачкој средином 20. века.

Са авангардом у вези, међу првим Илићевим преведеним књигама био је *Ваишар уметности (Jarmark umění)* Карела Тајгеа (објављен 1977. у београдској Младости). Тајге је био сликар, илустратор и један од водећих теоретичара чешке авангарде; осим програмских идеја о поетизму (објављених у књигама *Stavba a báseň 1919/27* и *Svět, který se směje 1928*), питањима промене односа између уметничког стваралаштва и друштвеног живота представио је у преведеној књизи *Ваишар уметности* (1936). Осим ове књиге, Илић је превео и важну Тајгеову полемику под називом „Надреализам против струје“ („Surrealismus proti proudu“ 1938 – коју је објавила 2003. године Народна књига Алфа) у којој се Тајге оштро супротставља покушајима свог дугогодишњег сарадника и пријатеља, Витјеслава Незвала, да распусти чешку надреалистичку групу, те оштро критикује стаљинистичку теорију и праксу у некадашњем СССР-у. Ова књига је била забрањена у Чехословачкој до 1989. године управо јер је поредила стаљинизам и национал-социјализам.

Међу касније насталим преводима Александра Илића нашли су се теоретичари, филозофи, књижевници и политичари. Како сâм наводи у поговору последње књиге која је изашла у његовом преводу (*Moritati i legende* Бохумила Храбала), за превод је углавном бирао оне текстове „Нецензурираних, критички настројених издања, по правилу објављиваних на Западу“. Што се тиче превода прозе коју су објавили политичари или књижевници о политици, Александар Илић је најпре превео политички есеј Јиржија Динтсбира *Сањарење о Европи* 1991. године (објављен у Дечијим новинама из Горњег Милановца). Динтсбир је иначе био један од делегата Повеље 77, а после Плишане револуције био је први министар иностраних послова Чехословачке. У питању је проза чији су први нацрти о будућности Европе и њеном статусу између две светске велесиле крајем 20. века, били писани у форми дијалога двојице затворенка – Јиржија Динтсбира и Вацлава Хавела.

Књигу Вацлава Клауса *Чешки пут : од реалног социјализма до слободног друштва* Илић је превео 1997. године у издаваштву Неа из Београда. У поговору ове књиге Клауса назива најуспешнијим реформатором у земљама које су се током дведесетих година 20. века отарасиле реалног социјализма. Илић такође истиче да би ова Клаусова књига требало да, нарочито за младе људе, представља подстицајан повод за размишљање.

Избор есеја чувеног чешког књижевника и једног од најзначајнијих представника генерације међуратне књижевности, Карела Чапека, *О општим стварима или Зоон политикон*, професор Илић је 2001. године превео за Стубове културе, подвлачећи у језгровитом поговору да је есеј у уврштен у овај избор, под називом “Зашто нисам комуниста”, деценијама осветљавао пут чешким демократама у њиховој борби за слободу.

Током 2001. године био је објављен и избор текстова Ивана Свитака, чешког филозофа, песника, критичара и политичара под називом: „Буји-паји или марксизам за дечије вртиће“ за издавачку кућу Народна књига Алфа. Своје изазовне чланке овај чешки марксиста је током 1968. године објављивао у часопису *Student*. Захваљујући узајамној сарадњи између чешког и српског листа истог назива – *Студент* (у коме је Илић био главни уредник 1969), упознаје се са Свитаковим текстовима који му привлаче пажњу духовитим стилем једног ексцентрика и отменог хипика (како га Илић иначе представља у *Изгнаној књижевности*). Интересовање за Свитакове изазовне огледе навело је Александра Илића да преведе његову књигу под називом *Главам кроз зид* још давне 1970. Међутим тај превод светлост дана није угледао све до 1986. године управо због политичке климе у бившој Југославији.

Из области чешке теорије књижевности Илић је превео текст чешког структуралисте Феликса Водичке „Историја одјека књижевних дела“, објављен у Књижевним новинама 1981. године. С тим у вези, пар година касније превео је најпре *Структуру песничког језика* Јана Мукаржовског 1986, наредне, 1987. године, за београдски Нолит превео је избор из дела овог чувеног чешког структуралисте под називом *Структура, функција, знак, вредност : огледи из естетике и поетике*, а 1998. године *Огледе из естетике и поетике* у Заводу за уџбенике и наставна средства.

Што се тиче књижевних превода, током 1981. године у Илићевом преводу било је објављено неколико Кундериних краћих прозних текстова. У питању су биле приповетке: „Савршени љубавници“ у часопису Домети, „Нека стари мртви уступе место младима мртвима“ у Савременику, и „Доктор Хавел после десет година“ у Летопису Матице српске. Исте године збирку приповедака *Смешне љубави* Илић је у целости превео, а књига је била објављена у издању београдске Просвете у којој је написао уводни текст „Шале и збиље Милана Кундере“. Овај превод је доживео неколико издања у београдској Просвети и сарајевском „Веселину Маслеша“. Током 1996. године Народна књига Алфа објавила је само две приповетке *Смешних љубави* под називом „Лажни аутостоп, две приче из Смешних љубави“. Иста издавачка кућа је поновила цео превод књиге *Смешне љубави* 2000. године у Илићевом преводу.

Током 2017. године по први пут је на српском језику у преводу Александра Илића био објављен последњи Кундерин роман који је писац написао на чешком језику пре промене језичког кода и књижевног фона. У питању је роман *Бесмртност* (1990) у издаваштву Лагуна (пре овог Илићевог превода постојао је превод Сање Милићевић-Армаде романа *Бесмртност* објављен у „Веселину Маслеша“ 1991). За превод Кундериног последњег романа објављеног на француском језику (у преводу Мире Вуковић), Илић је написао поговор под називом „Сетна и весела фантазмагорија Милана Кундере“. Такође је уз свој превод, једине на српски језик преведене Сајфертове збирке песама у целисти, *Стуб куге*, Илић превео и Кундерин текст као увод у збирку поезије под називом „Било их је пет“ (о највећој плејади чешких песника, према мишљењу Кундере, коју су сачињавали Сајферт, Библ, Незвал, Халас и Холан). Ову веома значајну Сајфертову збирку, која је настала као својеврсна рефлексивна јединог чешког нобеловца у односу на спуштање таме на његову земљу током 1968. године, Илић је први пут превео током 1984. године за Књижевну реч, иако је књижно издање било објављено тек 2014. године у издаваштву Малог врта. Једнако је преводио и избор Сајфертове збирке *Кишобран са Пикадилија* током 1996. године у часопису Поезија.

Приповетке још једног веома значајног чешког књижевника који је напустио своју домовину након 1968. године и трајно се настанио у Канади – Јозефа Шкворецког, *Бас-саксофон и друге приче о језу* Илић је превео за Просвету 1986. године (исто издање било је репринтовано у Народној књизи–Алфа 1998. и Платоу 2016). *Бас-саксофон* представља избор седам приповедака из књиге Шкворецког *Ноћкеј свет*, као и две легенде: *Legenda o Emöke* и *Bas-saxofon*. Тек 2016. године, заједно са Светозаром Илићем, блише довршен превод преосталих приповедака из поменуте књиге (у издању Службеног гласника) која је именована као *Горак свет*, с тим што у њој нису објављене приповетке из претходне збирке (која је исте 2016. године била репринтована у издавачкој кући Плато) које иначе чине интегралну целину књиге *Ноћкеј свет*.

Од прозе Вацлава Хавела Илић је најпре превео *Писма Олги* 1989. а потом 1990. године превео је две Хавелове драме – *Искушење* и *Асанацију* за Дејче новине из Горњег Милановца које су објављене под заједничким називом *Пазите*. Током 1991. године за Нолит је објављено шест Хавелових драма (*Меморандум*, *Просјачка опера*, *Аудијенција*, *Вернисаж*, *Протест*, *Largo desolato*). Илић је уз превод драмских текстова био и аутор поговора под називом „Сатирични Левијант Вацлава Хавела“.

Превод књиге филозофских есеја чешког марксистичког филозофа Карела Косика био је објављен 1983. године под називом *Дијалектика кризе* у коме се налази и Илићев поговор, наслова: „У потрази за социјализмом са људским лицем“. Из исте књиге апстрахован је текст „Хашек и Кафка или Гротескни свет“ и објављен засебно у часопису Књижевне новине (1982), да би исти текст био уврштен и у књигу *Швејковање* (објављену током 2014. у Дерети) која садржи избор Хашекових приповедака које је Илић заједно са Светозаром Илићем раније превео и објавио за београдску кућу Плато 2003. године, у избору *Командант града Бузулме* (Александар Илић) и *Шашаве приче* (Светозар Илић).

Током 2015. године објављена су два превода Александра Илића која потписује са ћерком Маријом за издавачку кућу Дерета. У питању је књига есеја Патрика Оуржедњика *Ad acta* и роман Емила Хакла *О родитељима и деци*.

Од Бохумила Храбала – кога је на српски језик најчешће преводио Милан Чолић, Илић је превео избор кратке прозе *Moritati i legende* за Лагуну. Ова књига, иначе посвећена блиском Храбаловом пријатељу Карелу Марисеку, први пут је била објављена у Чехословачкој 1968. године. Књига *Moritati i legende* представља прозу насталу под утицајима надреалистичких елемената, аутоматског писања, гротеске, али и специфичног начина приповедања који Чолић иначе најуспелије преводи као наклапање, док ову Храбалову поетику његов блиски пријатељ Егон Бонди именује и као тотал-

ни реализам, о чему читамо већ на почетку књиге у тексту „Легенда о Егону Бондију и Владимиреку“. Илићу је књига привукла пажњу, не само због своје карневалске природе, јер је исприповедана говорним језиком те подсећа на средњевековно и барокно раскошно приповедање, већ и због тога што се Храбал некако, тек узгред дотиче болних тема кроз име Завиша Каландре, једне од водећих личности чешког надреализма, погубљеног у монтираним процесима у Чехословачкој 1950. године. Ова књига се у књижарама појавила у недељи када је преводилац преминуо. О Бохумилу Храбалу, Илић је превео једну студију Јозефа Зумра под називом „Андре Бретон и Бохумил Храбал“ објављену у Књижевним новинама 1998. године.

Конечно, све Илићеве преводе је немогуће поменути јер их има око тридесетак; у тексту смо издвојили најеминентније за проучавање чешке књижевности. Можемо једино рећи да професор Александар Илић, не само својим преводима, већ и својим књижевним огледима – *Кавез и славуј*, *Изгнана књижевност* и *Поетизам*, у неку руку задужује бохемистику вредним изворима који могу да се читају као књижевни приручници или уџбеници. Осим тога, прегледом преведених дела Александра Илића јасно је да као преводилац и професор није градио само културолошке и дипломатске мостове између две земље – Чехословачке и Југославије, Чешке и Србије, него је својим одабиром конкретних текстова (које ће превести) пре свега на неки начин просвећивао део наше културне јавности о постојећим културним и друштвено-политичким односима ове конкретне земље централне Европе, указујући притом на демократска стремљења чешких културних прегалаца, као и пут за превазилажење ступица заводљивих, лажних идеологија.

Ивана Кочевски
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ivana.kocevski@fil.bg.ac.rs

42. СЕДНИЦА КОМИСИЈЕ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ГРАМАТИЧКИХ СТРУКТУРА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА СЛАВИСТА

(Тибинген: Универзитет „Еберхард и Карл“, 24–28. септембра 2017)

Комисија за проучавање граматичких структура словенских језика Међународног комитета слависта спада у најстарије и најавторитетније комисије (формирана је недуго после оснивања Међународног комитета слависта, на 5. Међународном славистичком конгресу у Софији, 1963. године, а у њеном окриљу је настала и Аспектолошка комисија, која је оформљена из поткомисије Граматичке комисије и добила статус самосталне за време одржавања 14. Међународног славистичког конгреса у Охриду, 2010. године). Чланови Комисије су водећи лингвисти из свих словенских и појединих несловенских земаља у чијем истраживачком опусу заузимају средишње место питања теоријског и нормативног описа граматичке структуре словенских језика, како у оквиру структуре једног језика тако и са контрастивног и типолошког аспекта. Граматичари из различитих земаља регуларно се састају у оквиру Комисије између два славистичка конгреса како би поделили са колегама своја најновија запажања у области граматике, предочили нове истраживачке методе и поступке, као и указали на проблематику која раније није представљала предмет лингвистичких истраживања или на најновије тенденције у језику које примају карактер граматикализације. Управо о питањима граматикализације, тј. постепене трансформације лексичких јединица у граматичке, која својом регуларношћу, на граници са обавезношћу, и све чешћом редундантношћу упућује на настајање нових граматичких облика или појединих граматичких значења, највише се расправљало на 42, последњој по реду, седници Комисије, одржаној у немачком граду Тибингену од 24. до 28. септембра 2017. године. Седница је организована захваљујући напорима проф. др Тилмана Бергера са Универзитета „Еберхард и Карл“, као и његових ученика и сарадника.

Седници је присуствовало 16 научника из Белорусије, Бугарске, Италије, Немачке, Норвешке, Русије, Пољске, Словачке, Србије, Финске, Француске и Чешке, који су излагали своје реферате током два пуна дана. На крају првог дана скупа била је одржана седница посвећена организационим питањима и планирању даљег рада Комисије.

Научну конференцију у оквиру 42. седнице Комисије отворили су њен председник проф. др Маћеј Гроховски и домаћин скупа проф. др Тилман Бергер. После њиховог обраћања уследило је прво предавање „О некоторых разговорных конструкциях с предикативными наречиями в русском языке“ (О појединим разговорним конструкцијама са предикативним прилозима у руском језику), које је одржао Леонид Иомдин, водећи руски лингвиста у области рачунарског превођења, синтаксе и микросинтаксе. Леонид Иомдин руководи лабораторијом рачунарског превођења РАН, а резултати његових истраживања налазе своју примену како у рачунарској лингвистици и машинском превођењу тако и у лексикографији (један је од аутора Новог великог енглеско-руског речника, чији је уредник Ј. А. Апресјан). Његово интересовање за микросинтаксу, иако је примарно лексикографски мотивисано, често резултира веома значајним запажањима за теорију језика. Конкретно, праћење колоквијалних конструкција са прилошким предикатом и субјектом у номинативу указује да разматрани тип конструкција посе-

дује низ специфичних синтаксичких и семантичких карактеристика. Субјекат стања у таквим реченицама је у номинативу, што није типично за руске конструкције са неконгруисаним предикатом који описује стање субјекта. Према мишљењу Л. Иомдина, такве и сличне појаве у језику треба разматрати као микросинтаксичке. Међу семантичким показатељима таквих конструкција Иомдин издваја оријентисаност проучаваних исказа на личну говорничкову сферу, као и релативну трајност стања чији је експеријенсер субјекат реченице у номинативу. Наведени показатељи нису типични за конструкције са субјектом у дативу, које не реферишу о личној говорничковој сфери и могу указивати на моменталне ситуације. С обзиром на чињеницу да је микросинтакса – сфера погодна за истраживање међуодноса лексике и граматике, Леонид Иомдин је детаљно истражио лексички састав прилога и прилошких израза који се могу јавити у таквим конструкцијама, као и одредио низ њима сличних – са адвербијалним предикатом. Предмет анализе чини одређени тип исказа који има свој стандардни израз у другим словенским језицима (уп. срп. *Ми смо добро* итд.), а истраживач указује на њихово постепено ширење и у разговорном руском језику.

Следеће предавање „Przymiotniki jako wykładniki nawiązania w języku polskim“ (Придеви као експоненти надовезовања у пољском језику) је одржао Мађеј Гроховски, врсни семантичар и синтаксичар, један од аутора чувене „жуте“ граматике (*Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia* 1984) под редакцијом Зузане Тополинске, као и бројних монографија из области морфолошке и синтаксичке семантике пољског језика, дугогодишњи директор Института за пољски језик на Универзитету „Никола Коперник“ у Торуну, као и сарадник Института за пољски језик ПАН, члан Пољске академије уметности и актуелни председник Граматичке комисије (од 2013. године). Бавећи се питањем моделирања метатекстуалног хронотопа (иако се сам термин у излагању није помињао), Мађеј Гроховски скреће пажњу на придеве у функцији надовезивања у тексту. Истраживач указује да се такви мета оријентири ослањају на заједничко предзнање учесника у комуникацији, притом се разграничавају темпоралне референцијалне сфере – прошла (нпр. *wiadomy, znany, odnośny*), садашња (*niniejszy*) и будућа (нпр. *wspomniany, wymieniony, powyższy, poniższy, rzeczony*). Наведени придеви подвргнути су минуциозној семантичкој анализи и разграничени с ослоном на њихове синтаксичке и комуникативне специфичне карактеристике.

После дискусије и краће паузе уследило је предавање „Diateze a reciprocita (na materiálu češtiny)“ (Дијатеза и реципрокалност (на грађи чешког језика)) Јармиле Паневове, дугогодишњег заменика директора Института за формалну и примењену лингвистику Природноматематичког факултета Карловог универзитета у Прагу, председника Граматичке комисије МКС у периоду од 2003. до 2009. године. У средишту интересовања Јармиле Паневове су узајамни утицај синтаксе и семантике чешког језика, пробематика глаголске валентности, модалности, питања теоријске и рачунарске лингвистике и др., чији су резултати изложени у бројним монографијама и студијама. Јармила Паневова се у више наврата бавила реципрокалним конструкцијама, за које је установила да спадају у граматичку категорију дијатезе, заједно са аналитичким пасивом, резултативним конструкцијама, као и реципијентним, диспозиционим и деагентивним конструкцијама. Реципрокалне конструкције са предложно-падешком групом *mezi + инструментал* могу се сматрати подтипом деагентивне конструкције у којој, по мишљењу Јармиле Паневове, постоји агентивни плурал реципрокалних чланова. Овај случај увођења „на мала врата“ агентивне допуне у чешку деагентивну пасивну конструкцију могао би се тумачити и као утицај евиденцијалности на пасив јер је очигледно да се такви изрази јављају у исказима са функцијом исказивања рапортивне евиденцијалности, приликом упућивања на уопштени или неодређени извор информације која се преноси, уп.: *Hráči si mezi sebou šuškaří, že přijede prezident klubu; Je to něco jako tajná společnost, ale lidé o ní vědí*. Са таквог аспекта се може објаснити забрана на употребу конструкције

mezi + инструментал када су у питању само два актера ситуације (**Mezi předsedou a místopředsedou se diskutuje o programu příští schůze*) или инхерентни чланови ситуације (**Mezi všemi členy rodiny se mluví...*), јер би се у том случају радило о указивању на конкретни извор информације и потиснула сема 'гласина'.

Излагање Људмиле Поповић, професора Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, „О взаимодействию залога и модальности в сербском и других славянских языках“ (О узајамном утицају дијатезе и модальности у српском и другим словенским језицима) је посвећено актуелном питању узајамног утицаја граматичких категорија. Приликом проучавања таквих утицаја устаљено се скреће пажња на савијање парадигме рецесивне грамеме под утицајем доминантне, што је илустровано у раду на примеру тзв. потенцијалног и прескриптивног пасива, чији су облици модализовани. Такво доминирање модалне грамеме се одражава на окрњеност парадигме пасива (наведени облици могу се наћи само у 3. лицу презента, а промена лица или темпоралног плана води потискивању модалног значења). У раду се поставља питање да ли је могуће да се парадигма рецесивне грамеме прошири под утицајем доминантне, нпр. приликом утицаја категорије пасива на модальност, што је испитано на примеру српског глагола *требати*. С обзиром да наведени глагол има пуну парадигму приликом потискивања његовог модалног значења (у случају тзв. постмодалног глагола *требати* без пропозицијне допуне), а уз то може се јављати у конструкцијама у којима је логички субјекат потиснут са позиције синтаксичког субјекта (*треба ми*), као и у онима (ређе) где се логички субјекат подудара са граматичким (*треба ми*), његова претежна употреба у конструкцијама првог типа може се повезати са пасивизацијом, под којом се подразумева снижавање синтаксичког статуса субјекта, а појава пуне парадигме при таквој употреби довести у везу са утицајем пасива на модальност. Аналогне конструкције се посматрају и у другим словенским језицима, при чему се указује на различите подтипове у оквиру модалних конструкција са глаголом *требати* или његовим адвербијализованим аналогом у различитим словенским језицима.

Излагање на тему „Еще раз о сниженной переходности“ (Још једном о сниженој прелазности) поднео је Хану Томола, истакнути типолог, дугогодишњи професор универзитета у Тампере и Хелсинкију, руководилац научноистраживачког пројекта о словенском перфекту Финске академије наука (1991–1994), као и истраживач на чувеном међународном пројекту «Време и аспект у типологији европских језика» (1990–1994), аутор бројних студија из области аспектологије, типологије словенских и европских језика. С обзиром на чињеницу да се употреба хомонимичног генитиву облика у акузативу најчешће везује за показатељ аниматности, аутор, позивајући се на монографију Вадима Криска о развоју категорије аниматности у словенским језицима, скреће пажњу на све већу граматикализацију категорије бића у тим језицима, која се у појединим словенским граматикама већ приказује као граматичка категорија (в. приказ нове украјинске теоријске морфологије у овом броју *Славистике*). Полазећи од градуелног схватања прелазности, презентованој у познатој монографији Хопера и Томсона, Хану Томола разматра конструкције с неакузативном допуном, дакле конструкције са „посредно прелазним“ глаголима или глаголима „са сниженом прелазношћу“. Притом истраживач с правом скреће пажњу на видске показатеље глагола, који утичу на избор падежног облика допуне. Поредити рекцијске конструкције у руском и финском језику, научник указује на велику сличност између партитивног падежа, који стоји уз транзитивне глаголе у финском, и генитива у руском – оба се одликују аблативном семантиком. У финском језику партитивним падежом управљају нерезултативни глаголи, као и акционално неутрални глаголи у конструкцијама са имперфективним значењем, из чега следи да треба тестирати прелазне глаголе иза којих следи генитив у словенским језицима на исте показатеље.

После паузе за ручак саопштења су поднели Магдалена Дањелевич из Пољске и Јан Ивар Бјорнфлантен из Норвешке. Магдалена Дањелевич, професор Варшавског универ-

зитета, где руководи Катедром за формалну лингвистику, добро је позната међународној лингвистичкој јавности по истраживањима из области лингвистике текста и епистемичке модалности. Однегована као научник у школи Анджеја Богуславског, ова научница увек радује свежим погледом на питања условљености граматике и лексикона и рефлектовањем те спреге на нивоу текста. Овај пут пољска научница се окренула проучавању посесивног перфекта у пољском језику. Излагање Магдалене Дањелевич «Языковой статус, синтаксис и семантика пољских изражений типа: *tam to napisane* (Језички статус, синтаксис и семантика пољских исказа типа *tam to napisane*) је изазвало код присутних велико интересовање с обзиром на чињеницу да граматикализација тзв. посесивног перфекта, који се формира уз помоћ глагола из групе „имати“ и пасивног партиципа, привлачи пажњу све већег броја истраживача, међу којима су се нашли и поједини чланови Граматичке комисије, те им је потоња проблематика била веома блиска.

Излагање Јана Ивара Бјорнфлатена, професора Универзитета у Ослу, водећег норвешког слависте, који се бави првенствено дијахроничким истраживањима граматике словенских језика, на тему „Reanalysis in the Russian Past Tenses: The Gerundial Perfect in Northwest Russian” (Реанализа руских прошлих времена: герундијални перфект у северозападном руском) привукло је пажњу хипотезом о могућем функционисању глаголских прилога у староруском језику као облика са примарним перфектним значењем. Таква употреба герунда типична је, као што је познато, за северне руске говоре. Норвешки лингвиста, међутим, претпоставља да се ради о једном архаичном облику перфекта за који проналази примере у апсолутној употреби у староруским текстовима, првенствено у координативним конструкцијама. Аутор такође указује на постепену трансформацију *-вш* облика у *л*-партиципе путем поређења староруских тесктова различитих редакција или упућивањем на дијалекатске облике са контаминираним показатељима герунда и *л*-партиципа (нпр. *кончилиши*).

Излагање Розане Бенакјо, професора Универзитета у Падови и дугогодишњег предавача на Универзитету у Женеви, врсног дијахроничара и аспектолога, било је посвећено проучавању глагола у резјанском дијалекту, словенском микројезику, који опстаје у романском окружењу на североистоку Италије. Реферат на тему „Интеграција глаголов в славянскую видовую систему: резъянский диалект“ (Интеграција глагола у словенски видски систем: резјански дијалекат) разоткрива механизме развијања код позајмљене лексике граматичких значења која њој нису својствена у језицима из којих долазе. Занимљиво да се ти механизми разликују не само с обзиром на граматичку језика-примаоца. Приликом позајмљивања глагола у резјански дијалекат неки од глагола, који долазе из романских језика, подлежу имперфективацији путем суфикса, док је за оне, који су позајмљени из германских, могућа перфективација – путем додавања префикса мотивном глаголу. Такво запажање се подудара са сличним закључцима до којих су долазили проучаваоци молиско-словенског и лужичкосрпског микројезика, што може послужити као подстицај о промишљању развоја грамеме вида и њених формалних показатеља у историји словенских језика.

Радни део првог дана конференције завршен је редовном седницом, на којој су размотрена организациона питања, попут планирања следеће седнице Комисије за време 16. Међународног славистичког конгреса у Београду, као и објављивања саопштења са конференције у Тибингену. Тим поводом било је одлучено да се саопштења објаве у проширеном облику у првом броју 22. свеске часописа „Славистика“ (2018), који издаје Славистичко друштво Србије и Филолошки факултет у Београду.

На предлог члана Комисије В. С. Храковског, који су једногласно подржали сви чланови Комисије, за њеног новог члана изабран је истакнути руски аспектолог Ј. П. Књазев из Петербурга.

На крају дана уследила је екскурзија по Тибингену, прелепом старинском граду. Тибинген је првенствено познат као седиште Универзитета „Еберхард и Карл“ из 15.

века (1477), једног од најстаријих и најпознатијих универзитета Средње Европе, за који су везана имена Кеплера, Шелинга, Хегела и других истакнутих научника.

Други дан конференције отворило је изузетно занимљиво излагање двојице водећих немачких слависта – професора Тилмана Бергера, домаћина скупа, и Бјорна Вимера, професора са Универзитета Јохана Гутенберга у Мајнцу. Професори Бергер и Вимер су у коауторству поднели саопштење на тему „Предложный резултатив в славянских языках“ (Предложни резултатив у словенским језицима), у којем су скренули пажњу на чињеницу да западнословенски локатив именица са предлогом ПО у саставу именског предиката може да пренесе резултативно значење, тј. означи промену стања услед обављене радње. Конструкције са таквим локативом могу бити личне, нпр.: (чеш.) *jsou po škole* (завршили су школу) и безличне, нпр. *až bude po škole* (када се заврши са часовима), притом у пољском, према запажању излагача, репертоар личних конструкција је много шири него у чешком. Занимљивост разматраних конструкција се састоји у томе да се радња која је довела до промене стања може „очитати“ експлицитно, ако је именица процесуалне семантике, или имплицитно, када је у питању предметна реч која представља аргумент кондензованог предиката (аутори одређују таков аргумент као метонимијски експонент радње). Рецимо, у примеру (пољ.) *są po germanistyce* (дипломирали су германистику) реч *germanistyka* представља допуну кондензованог предиката, који се неизоставно појављује на површини, моделује, приликом превођења конструкције на јужне или источне словенске језике. Ова тема је привлачна и са аспекта посматрања сличних конструкција у потоњим језицима. У неким од њих су могући поједини подтипови предложног резултатива, посебно са универзалним квантификатором *све* (нпр. укр. фразеологизовани израз *та й по всьому* 'и крај'), а други подтипови су, пак, потпуно блокирани. Детаљно посматрање резултативног локатива у западнословенским језицима на великом броју примера, како су истакли излагачи, уверава да постоји узајамна зависност између учесталости појављивања примера у корпусу и саме лексеме, што упућује на закључак о водећем принципу језичке економије који управља кондензовањем једних структура, претварајући их у петрификоване исказе, али заобилази друге. Разоткривање суштине таквог механизма може донети изузетно занимљиве закључке за општу лингвистику.

После изузетно занимљиве дискусије поводом реферата о предлошком резултативу и паузе резултате својих истраживања предочиле су члановима Комисије Јадвига Вајшчук из Пољске и Руселина Ницолова из Бугарске. Јадвига Вајшчук, професор на Катедри формалне лингвистике Варшавског универзитета, позната је научној јавности својим истраживањима комуникативне перспективе реченице и иновативном структуралистичком теоријом везника као показатеља тематско-рематских односа у реченици, а њена монографија о метатексту незаобилазна је приликом истраживања метатекстуалних маркера. У складу са доминантним сферама својих интересовања, Јадвига Вајшчук је поднела саопштење на тему «Структура предложения и структура высказывания» (Структура реченице и структура исказа), у којем је скренула пажњу на комуникативне и метатекстуалне функције везника преносећи акценат са њихове структурне функције у реченици на функције на нивоу исказа, текста и дискурса.

Руселина Ницолова, професор на Софијском универзитету „Свети Климент Охридски“, аутор чувене граматике бугарског језика (2008) и других значајних монографија из области морфологије, прагматике и синтаксе, као и аутор истраживања на грађи бугарског језика у познатим типолошким зборницима о кондиционалним, концесивним конструкцијама, евиденцијалности и таксису, које је приредио В. С. Храковски, поднела је саопштење на тему «О факторах, препятствующих грамматикализации» (О факторима који спречавају граматикализацију). У свом излагању Руселина Ницолова на грађи првенствено бугарског језика предочава како извесни унутарјезички фактори, попут семантике речи која прелази пут од делимичног до потпуног потискивања

значања у процесу трансформације, формалних-морфотактичких до синтаксичких, али и спољни чиниоци – социolingвистички, попут оцене граматикализације од стране друштва или лингвиста, утичу на ток процеса граматикализације, интеграцију њених резултата у језички систем и употребу граматикализованих облика у свим функционалним регистрима.

После паузе за ручак излагања на грађи чешког и словачког језика поднели су Патрис Поњан из Француске и Љубомир Краљчак из Словачке. Патрис Поњан, који представља Национални институт оријенталних језика и цивилизација у Паризу, али и Природно-математички факултет Карловог универзитета у Прагу, скренуо је пажњу на високи степен „израчунљивости“ чешког језика, који га чини посебно подобним за рачунарску обраду. Под „израчунљивошћу“ истраживач подразумева степен препознавања морфолошких и морфосинтаксичких показатеља чешког језика, приликом његове машинске обраде, која је, по мишљењу аутора, условљена мањим бројем одступања од основних фонетских и морфолошких правила чешког језика. Основни изазов даљег рада у правцу дигиталне обраде чешког језика Поњан види у повезивању одредница и грамема (граматичких вредности одреднице), као и проверу резултата приликом анализе велике количине текста.

Словачки лингвиста Љубомир Краљчак, управник Катедре за славистику Филозофског факултета Универзитета „Константин Филозоф“ у Нитри, граматичар, фразеолог, социolingвиста, истраживач историје развоја писма, аутор чувене и награђиване монографије *Порекло глагољице и Константинов код* (2014), овај пут се окренуо анализи оригиналне фонетско-фонолошке појаве у словачком језику и њене повезаности са граматичким појавама са синхронијског и дијахронијског аспекта. Излагање „Gramatické aspekty tzv. gutnického krátenia v slovenčine“ (Грамаатички аспекти тзв. ритмичког краћења у словачком језику) било је посвећено промишљању сврсисходности мешања граматичара у природни ток језика и наметања правила упркос чињеници да их говорна пракса не потврђује. Наиме, правило о ритмичком скраћивању у словачком језику гласи да два дуга слога не смеју се наћи у низу један иза другог, те долази до скраћивања другог дугог слога (дуги слог је онај у којем се налазе самогласници á, é, í, ó, ú, дуги сонанти f, l, као и дифтонзи ia, ie, iu, ô), што значи да је ова фонетска промена по правцу деловања прогресивна и мора се разликовати од сличне регресивне. Истраживач скреће пажњу на изузетке од овог правила, као и на настојање словачких лингвиста да те изузетке сведу на најмању могућу меру, али се притом не узима у обзир чињеница да краћени облици, који настају како путем промене облика речи тако и деривирањем нове лексеме, образују посебну парадигму, различиту од прототипичне са дугим вокалом у наставку или суфиксу, те таква промена мора бити очувана кроз целу парадигму лексеме, док у случају вештачки елиминисаних изузетака долази до неприхватања краћења приликом промене речи.

После паузе била су саслушана два последња реферата која су привукла велику пажњу присутних. Истакнути лингвиста-слависта Борис Норман, професор на Државном универзитету у Минску, где дуги низ година руководи радом Катедре за општу лингистику и славистику, познат лингвистичкој јавности по својим бројним и изузетно занимљивим монографијама и студијама из теорије језика, морфологије, синтаксе, прагмалингвистике и лингвокултурологије, и овај пут је презентовао веома подстицајно истраживање „Еще раз о семантике руского инструментала: взаимодействие грамматики и лексики“ (Још једном о руском инструменталу: узајамно прожимање граматике и лексике). Нагласивши изузетну функционалну раслојеност инструментала у руском језику, научник скреће пажњу на чињеницу да се свака од његових функција развија с обзиром на семантику лексеме која прима облик инструментала. Тако ће се именице предметне семантике употребљавати у функцији означавања инструмента, док ће се оне са значењем лица природно наћи у функцији исказивања агенса у пасивним конструкцијама. Лексеме

просторне сематике реализоваће функцију локативног инструментала, а темпоралне – темпоралног. Речи са потенцијалном семом могу се наћи у поредбеном инструменталу (нпр. у изразу *смотреть волком* (гледати као вук) потенцијална сема речи вук је 'зао' и она се реализује управо у поредбеном инструменталу). Таква се изосемија, тј. усклађивање лексичког и граматичког значења, како запажа Борис Норман, не поштује увек у тексту. У случају кршења овог принципа настају нова изражајна средства језика у којима су неутралисане основне семантичко-синтаксичке функције инструментала.

Излагање Каролине Скварске, сараднице Института за славистику Чешке академије наука и секретара Граматичке комисије, младе, али изузетно занимљиве научнице која се претежно бави истраживањима у области валентности словенског глагола, било је посвећено питању конкуренције акузатива и генитива у функцији допуне транзитивних глагола. Реферат на тему „*Zapnul už jsi toho mobila? O akuzativu singuláru neživotných maskulin ve slovanských jazycích*” (*Zapnul už jsi toho mobila?* О акузативу једине инаниматних именица мушког рода у словенским језицима) је на неки начин настави дискусију на тему коју је започео својим излагањем Хану Томола. Подсећајући да се наведена проблематика обично повезује са проучавањем категорије аниматности, односно партиитивности, појединачности – збирности, активности – пасивности ентитета, ауторка посматра семантичке групе именица које примају у акузативу облик који је хомонимичан генитиву, истражује њихово синтаксичко окружење, експресивну обојеност и стилске функције, и то на грађи скоро свих словенских језика. Темељно проучавање грађе доводи научницу до занимљивог закључка о експанзији облика са наставком *-a* инаниматних именица мушког рода у оним словенским језицима који су сачували облик на *-u* у генитиву једине мушког рода, као и о повезаности ширења облика на *-a* у акузативу са постојањем у језику других формалних показатеља категорије бића, те ово истраживање још једном потврђује исправност издвајања категорије бића у оним словенским језицима који су највише одмакли у том смислу. Ауторка сматра да је тај процес најпрогресивнији у пољском и чешком језику, а најмање је одмакао у руском, белоруском, српском и хрватском.

По завршетку другог радног дана конференције организатори су приредили вечеру у швапском ресторану *Wurstküche*, где су чланови Комисије у неформалној атмосфери наставили дискусију уз криглу доброг немачког пива и националну швапску кухињу.

Последњег дана конференције организатори су приредили незаборавни излет у сликовити градић Бад Урах, незваничну престоницу Витенберга у 15. веку, уточиште протестаната, у којем је штампано прве књиге на словеначком језику Примож Трубар. На крају екскурзије чланови Граматичке комисије су прошетали до водопада у близини Бад Ураха и пуни утисака од изванредно организованог излета вратили се у Тибинген.

Захваљујући несебичном залагању професора Тилмана Бергера, као и његовог сјајног тима, седница Граматичке комисије је протекла у изузетно пријатној атмосфери, а учесници конференције отпутовали у своје земље испуњени утисцима о боравку у Витенбершкој провинцији и надахнути радовима колега у области лингвистичке славистике.

Људмила Поповић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

VI МЕЖДУНАРОДНАЯ АСПЕКТОЛОГИЧЕСКАЯ
 КОНФЕРЕНЦИЯ «LA RELATION TEMPS/ASPECT : APPROCHES
 TYPOLOGIQUE ET CONTRASTIVE»
 И ЗАСЕДАНИЕ КОМИССИИ ПО АСПЕКТОЛОГИИ
 МЕЖДУНАРОДНОГО КОМИТЕТА СЛАВИСТОВ

(Лилль: Université de Lille Sciences Humaines et Sociales,
 10–14 апреля 2018 г.)*

С 10 по 14 апреля 2018 года факультет иностранных языков («Дом науки») Государственного университета Лилль III (Франция) принимал международную конференцию, посвященную аспектологическим исследованиям, с общей темой «Соотношение времени и вида в типологической и контрастивной перспективе». В качестве организаторов выступили Комиссия по аспектологии Международного комитета славистов, Исследовательская группа 8163 «Знания, Тексты, Язык» при Национальном центре научных исследований Франции и Лилльский университет.

Это была VI Конференция Комиссии по аспектологии (КА) при Международном комитете славистов (МКС)¹, организованная под руководством заместителя председателя (на данный момент председателя) КА МКС, докт. филол. наук. Татьяны Васильевны Миллиареси, профессора и заведующей каф. рус. яз. Лилльского гос. ун-та. В рамках Конференции также было проведено и ранее запланированное очередное организационное заседание КА МКС.

Организационный комитет (возглавляемый профессором Т. Миллиареси в качестве ответственного организатора конференции), в состав которого вошли проф. д-р Л. Спасов, председатель КА МКС (Ун-т им. Свв. Кирилла и Мефодия, Македония), проф. д-р В. Д. Климонов, зам. председателя КА МКС (Берлинский ун-т им. В. фон Гумбольда, Германия), проф. д-р С. Вогелер (Лувенский католический ун-т, Бельгия), проф. д-р А. Даль (Лилльский ун-т, Франция), проф. д-р Т. Транквилицкая (Лилльский ун-т, Франция) и проф. д-р Н. Якушева (Лилльский ун-т, Франция), проделал значительную предварительную, подготовительную работу для успешного проведения Конференции, что было отмечено всеми участниками данного мероприятия.

Программный (Научный) комитет Конференции – проф. д-р С. Аршембо (Ун-т Париж 4, Франция), проф. д-р А. Барентсен, член КА МКС (Амстердамский ун-т, Нидерланды), проф. д-р С. Вогелер (Лувенский католический ун-т, Бельгия), проф. д-р Д. Войводиц,

* Обзор (хроника) написан в рамках научных проектов № 178002 („Языки и культуры во времени и пространстве“) и № 178021 („Описание и стандартизация современного сербского языка“), поддержанных Министерством образования, науки и технологического развития Республики Сербии.

¹ Отметим, что пять предыдущих конференций КА МКС были проведены в г. Гаспра (Крым), г. Охрид (Македония), г. Падуя (Италия), г. Гётеборг (Швеция) и г. Киото (Япония). Наряду с приведенными конференциями были организованы и круглые столы, посвященные сугубо аспектологическим исследованиям (все круглые столы были проведены в МГУ, в рамках известных международных научных конференций).

член КА МКС (Новисадский ун-т, Сербия), проф. д-р А. Дерганц, член КА МКС (Люблянский ун-т, Словения), проф. д-р А. Карлье (Лилльский ун-т, Франция), проф. д-р М. Китадзэ, член КА МКС (Ун-т Киото Сангё, Япония), проф. д-р В. Д. Климонов, зам. председателя КА МКС (Берлинский ун-т им. В. фон Гумбольда, Германия), проф. д-р Ю. П. Князев (С.-Петербургский гос. ун-т, Россия), проф. д-р Ф. Леман (Гамбургский ун-т, Германия), проф. д-р Т. В. Миллиареси, зам. председателя КА МКС (Лилльский ун-т, Франция), проф. д-р Е. В. Петрухина, член КА МКС (МГУ им. М. В. Ломоносова, Россия), акад. В. А. Плуноян (РАН, Россия), проф. д-р Л. Спасов, председатель КА МКС (Ун-т им. Свв. Кирилла и Мефодия, Македония), проф. д-р И. Б. Шатуновский (Международный ун-т природы, общества и человека «Дубна», Россия) – выбрал 60 докладов, которые к началу Конференции были опубликованы в сборнике «Соотношение времени и вида в типологической и контрастивной перспективе».²

Работа Конференции была насыщенной и плодотворной: проведен ряд тематических заседаний, подробно рассмотрены, критически и конструктивно обсуждены актуальные проблемы современной лингвистики, связанные в первую очередь с категориями глагольного вида, времени, таксиса и способа действия. Круг рассматриваемых проблем был очень широк, хотя тема Конференции определена относительно узко: соотношение времени и вида в типологической и контрастивной перспективе. Представленные аспектологические исследования проводились в основном на материале (почти всех) славянских языков и микроязыков, а также на материале других (хотя в меньшей мере), неславянских языков, причем в различных аспектах – общетеоретическом, диахронном, синхронном, морфологическом, синтаксическом, словообразовательном, лексико-семантическом, диалектологическом, лингвостилистическом, прагматическом, функционально-грамматическом, когнитивнолингвистическом, сопоставительном, типологическом и др. Рабочими языками конференции были все славянские, французский и английский языки.

На пленарном заседании (начавшемся 10 апреля в первой половине дня), наряду с ответственным организатором Конференции профессором Татьяной Миллиареси, открывшей Конференцию, с приветственными словами к участникам обратились директор и зам. директора Исследовательской группы 8163 «Знания, Тексты, Язык» при Национальном центре научных исследований Франции проф. д-р Ален Лерну и проф. д-р Ильза Депратер, а также председатель КА МКС проф. д-р Людмил Спасов.

Сразу после церемонии открытия начались секционные заседания. В каждой из 2-х секций было проведено по 3 заседания, на которых прочитано 16 докладов. В рамках 1-го заседания 1-й секции (модератором которой был проф. д-р А. Барентсен) с докладами выступили: *В. А. Плуноян* (Россия) – «Лимитативная перфективность в русском языке: маргинальный аспектуальный тип», *Ф. Леман* (Германия) – «Как моделировать видо-временную семантику (на примере понятий слависта-типолога Ю. С. Маслова)» и *В. Д. Климонов* (Германия) – «Взаимодействие темпоральной, аспектуальной и модальной семантики в системе видо-временных форм русского глагола». На 2-м заседании 1-й секции (модератором которой был акад. В. А. Плуноян) выступили: *В. Брой* и *М. Пила* (Германия) – «Взаимодействие будущего времени с глагольным видом в молизско-славянском и резьянском микроязыках», а также *Ю. П. Князев* (Россия) – «Еще о русском интессивном НСВ: настоящее и будущее время». Во второй половине дня проведено 3-е заседание 1-й секции (модератором которой был проф. д-р Ю. П. Князев), где выступили: *Х. Р. Мелие* (Германия) – «Предикаты-градативы и предельность», *И. Б. Шатуновский* (Россия) – «Две цели в одном действии: значение вида на фоне времени» и *Е. В. Петрухина* (Россия) – «Концепт временной границы действия (предела) в русском языке на славянском фоне».

На 1-м заседании 2-й секции (модератором которой была проф. д-р С. Вогелер) с докладами выступили: *Т. Миллиареси* (Франция) – «Primitifs sémantiques du temps»

² Milliaressi Tatiana (éd.). La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive. Lille: Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, 2018, 453 pp. (Collection UL3: travaux et recherches).

(Семантические примитивы категории времени), *С. Аршембо* (Франция) – «De l'espèce a l'aspect, la dualité du terme *Vid*» (От вида к аспекту: двойственность термина *Vid*) и *З. Генчева* (Франция) – «Typologie aspectuelle des procès: notion de borne et référentiels temporels» (Аспектуальная типология процессов: понятие границы и темпоральные референции). На 2-м заседании данной секции (модератором которой была проф. д-р Ж. Герон) выступили: *С. М. Дику* (США) – «Directed Motion Verbs in the Development of the East-West Aspect Division» (Однонаправленные глаголы движения в развитии Восточно-Западной видовой группы) и *Э. Копп* (Франция) – «The progressive and imperfect in English and Breton in narrative and descriptive modes of discourse» (Прогрессив и имперфект в английском и бретонском языках в нарративных и дескриптивных способах выражения). На последнем, 3-м заседании этой секции (модератором которой была проф. д-р З. Генчева), проведенном во второй половине дня, свои доклады прочитали: *П. Кодал* (Франция) – «La relation temps-aspect et les appariements formes-sens: ce que les langues polysynthétiques peuvent nous apprendre» (Видо-временные отношения и сочетания форм-смыслов: чему полисинтетические языки могут нас научить), *С. Вогелер* (Бельгия) и *Ж. Герон* (Франция) – «(Non-)culminativité des accomplissements et point de vue» [(Не-)кульминация достижений и точка наблюдения], а также *Ф. Леман* (Германия) – «Modélisation sémantique du temps et de l'aspect selon l'approche typologique de Ju. S. Maslov» (Семантическое моделирование времени и вида в соответствии с типологическим подходом Ю. С. Маслова).

Во второй день (11 апреля) конференции в рамках 3-х секций состоялось 9 параллельных заседаний, на которых было прочитано 25 докладов. В рамках 1-го заседания 1-й секции (модератором которой был проф. д-р В. Д. Климонов) с докладами выступили: *Л. Спасов* (Македония) – «Структуралистички концепции наспроти постструктуралистички концепции во прочувањето на гоаголскиот вид» (Структуралистские концепции vs. постструктуралистские концепции в изучении глагольного вида), *И. Пановска-Димкова* (Македония) – «За хабитуалната теличност во македонскиот јазик» (О хабитуальной предельности в македонском языке) и *М. Лазиньски* (Польша) – «Aspekt czasownika i jego interpretacja prawna w kodeksach» (Глагольный вид и его юридическая интерпретация в кодексах). На 2-м заседании 1-й секции (модератором которой была проф. д-р Е. В. Урысон) выступили: *Е. В. Горбова* (Россия) – «О различных моделях описания русского вида», *Н. В. Зорихина-Нильссон* (Швеция) – «Особенности соотношения видовременных форм в кратно-парных конструкциях с союзами быстрой смены ситуаций в современном русском языке» и *Е. М. Чекалина* (Россия) – «Категория таксиса и видо-временная семантика предикатов предшествования и следования в сложноподчиненных предложениях (на материале шведского языка в сопоставлении с русским)». Во второй половине дня проведено 3-е заседание данной секции (модератором которой была проф. д-р А. Дерганц), где выступили: *С. Славкова* (Италия) – «Выражение общефактического значения НСВ в инфинитиве и в да-конструкциях (на материале русского и болгарского языков)» и *В. И. Гаврилова* (Россия) – «Видо-временные особенности причастных и возвратных сказуемых пациентивных конструкций в русском языке».

На 1-м заседании 2-й секции (модератором которой была проф. д-р И. Деpratер) с докладами выступили: *Х. Р. Мелиз* (Германия) – «Some Analogies between the Morphology of Nouns and the Morphology of Aspect in Russian» (Некоторые аналогии между морфологией существительных и морфологией вида в русском языке), *Х. Томмола* (Финляндия) – «The possessive perfect and experiential in colloquial and dialectal Russian» (Посессивный перфект и экспериенциал в разговорной и диалектной русской речи) и *А. Израэли* (США) – «Russian verbs of motion: focus, deixis, viewpoint, time, and knowledge» (Русские глаголы движения: фокус, дейксис, точка наблюдения, время и знание). На 2-м заседании 2-й секции (модератором которой был проф. д-р М. Фрид) выступили: *М. Фрид* (Франция) – «Le Present Perfect anglais est-il engagé dans une dérive aoristique?» (Принимало ли

английское *настоящее перфектное* участие в аористном сдвиге?), *P. Takeuchi-Kleman* (Франция) – «*Quand la modalité se mêle à l’aspect et au temps : le cas de japonais*» (Когда модальность смешивается с видом и временем: случай японского языка) и *И. Депратер* (Франция) – «*Teaching aspect and tense to advanced learners of English starting from situation types*» (Преподавание вида и времени изучающим английский язык на продвинутом этапе обучения, начиная с ситуационных типов). На последнем, 3-м заседании данной секции (модератором которой была проф. д-р Е. Я. Титаренко), проведенном во второй половине дня, выступили: *Д. В. Герасимов* (Россия) – «К уточнению формальной схемы русской глагольной приставки *у-*», *Т. Балек* (Сербия) – «Аспектуальные особенности глаголов с общим значением ‘приобрести’ в русском языке и их сербские эквиваленты» и *Н. Самедова* (Азербайджан) – «Об одном аспекте взаимодействия категорий вида и времени».

В рамках 1-го заседания 3-й секции (модератором которой была проф. д-р Е. В. Петрухина) с докладами выступили: *Е. А. Мишина* (Россия) – «О соотношении категорий вида и будущего времени в древнерусском языке», *В. А. Плунгян* и *А. Ю. Урманцева* (Россия) – «Структурные и семантические типы перфектной конструкции в древнерусском языке», а также *Д. В. Сичинава* (Россия) – «Абсолютно-относительные времена и их сочетаемость с видом в истории славянских языков». На 2-м заседании этой секции (модератором которой была проф. д-р С. О. Соколова) выступили: *Е. Я. Титаренко* и *Е. Л. Ачилова* (Крым) – «Глаголы Perfectiva tantum в русском и украинском языках», *Е. Э. Пчелинцева* и *Т. В. Исаенко* (Россия) – «А всегда ли вид – это “внутреннее время” действия?», а также *В. А. Закревская* (Россия) – «Вид и время глагола в диалектной речи (на материале архангельских говоров)». На последнем, 3-м заседании данной секции (модератором которой была проф. д-р С. Вогелер), проведенном во второй половине дня, выступили: *Ю. Конома* (Япония) – «Обозначение результирующих ситуаций в русском языке в сопоставлении с японским» и *И. Палоши* (Венгрия) – «Мультипликативы и селмьфактивы в русском языке в сопоставлении с венгерским».

В первой половине третьего рабочего дня (12 апреля) Конференции в рамках 2-х секций проведено 6 параллельных заседаний, на которых прочитано 17 докладов. В рамках 1-го заседания 1-й секции (модератором которой был проф. д-р Д. Войводич) с докладами выступили: *А. Барентсен* (Нидерланды) – «О функционировании видовременных форм в сложных предложениях с таксисным союзом», *Л. Попович* (Сербия) – «Перформативное употребление глагольных форм перфектной семантики в славянских языках» и *С. О. Соколова* (Украина) – «Особенности некоторых видо-временных форм в украинском и русском языках (на материале художественных переводов)». На 2-м заседании этой секции (модератором которой была проф. д-р Н. В. Зорихина-Нильссон) выступили: *М. Китадзё* (Япония) – «Колебание в употреблении видовых форм русских причастий и деепричастий», *В. М. Труб* (Украина) – «Об аспектуальных свойствах адвербиалов», а также *В. Ю. Апресян* и *А. Д. Шмелев* (Россия) – «Парадокс долго (не) закипающего чайника». На последнем, 3-м заседании данной секции (модератором которой был проф. д-р И. Б. Шатуновский), проведенном во второй половине дня, выступили: *Е. В. Урысон* (Россия) – «Критерий Маслова и возможная типология русских видовых пар», *К. Л. Киселева* и *С. Г. Татевосов* (Россия) – «Идиомы как окно в видо-временную систему», а также *М. Д. Воейкова* (Россия) – «Об одной стратегии раннего усвоения видовых противопоставлений в русской детской речи».

В рамках 1-го заседания 2-й секции (модератором которой был проф. д-р Э. Корр) с докладами выступили: *Х. Филлип* (Германия) – «Perfectivity and Individuation» (Перфективность и индивидуализация), *С. Соколова* (Норвегия), *Е. В. Петрухина* (Россия) и *Д. С. Егоров* (Россия) – «Aspect in the Past Tense: A Case Study of Russian Narrative Sequences» (Вид в прошедшем времени: пример изучения русских нарративных секвенций), а также *Ж. Герон* (Франция) – «On the aspectual contribution of auxiliary verbs» (О видовом содействии

вспомогательных глаголов). На 2-м заседании этой секции (модератором которой была проф. д-р *А. Израэли*) свои доклады прочитали: *Л. Ласкова* (Италия) – «A simplified model of the use of past tenses in Bulgarian narrative texts» (Упрощенная модель употребления форм прошедшего времени в болгарских нарративных текстах) и *Р. М. Генис* (Нидерланды) – «Polish conjunctions of 'since, from the time that' and aspectual choice» (Польские союзы 'с тех пор как' и выбор вида). На последнем, 3-м заседании данной секции (модератором которой была проф. д-р *Л. Попович*), проведенном во второй половине дня, выступили: *Д. Войводиц* (Сербия) – «Сербское и русское настоящее историческое СВ в сопоставительном аспекте», *А. Дерганц* (Словения) – «Глаголы *iti – hoditi* в словенском языке (в сопоставлении с русским языком)» и *А. Израэли* (США) – «Использование глаголов движения в значении настоящего сценического».

Кроме всего перечисленного, в ходе Конференции было проведено (11 апреля 2018 года, вечером, сразу после окончания рабочей части Конференции) очередное организационное заседание КА МКС³, в котором приняли участие следующие члены: *Адриан Барентсен* (Нидерланды), *Стивен М. Дики* (США), *Дойчил Войводиц* (Сербия), *Александра Дерганц* (Словения), *Надежда Зорихина-Нильссон* (Швеция), *Мицуси Китадзё* (Япония), *Владимир Климонов* (Германия), *Ханс Роберт Мелиг* (Германия), *Татьяна Миллиареси* (Франция), *Искра Пановска-Димкова* (Македония), *Елена Петрухина* (Россия), *Незрин Самедова* (Азербайджан), *Светлана Соколова* (Украина), *Людмил Спасов* (Македония), *Елена Титаренко* (Крым), *Ханну Томмола* (Финляндия).

На повестку дня было вынесено семь вопросов: (1) Выборы членов правления на ближайшие пять лет (2018–2023 гг.), (2) Рассмотрение заявок о принятии новых членов в состав комиссии, (3) Тематика и место проведения конференций (2018–2023 гг.), (4) Обсуждение общей проблематики работы Комиссии на пять лет, (5) Участие Комиссии по аспектологии в работе XVI съезда славистов в Белграде, (6) Обсуждение и внесение поправок в отчет о работе Комиссии за период с 2013 по 2018 гг., который будет отправлен в МКС, (7) Разное.

В начале заседания председатель КА Людмил Спасов предложил кандидатуру *Татьяны Миллиареси* на должность председателя КА МКС, которая и была единогласно избрана (тайным голосованием) на эту должность сроком на 5 лет. Бывший председатель КА Людмил Спасов был единогласно избран почетным председателем Комиссии, а *Татьяна Миллиареси* в качестве вновь избранного председателя предложила и назначила *Владимира Климонова* на должность заместителя председателя КА.

В продолжение заседания члены Комиссии обсудили заявки о принятии новых членов в состав КА. Все кандидаты получили рекомендации трех членов Комиссии и прислали в адрес руководства Curriculum Vitae со списком своих научных работ по аспектологии. Эти документы были разосланы за месяц до заседания всем членам Комиссии, которые смогли заранее с ними ознакомиться. В итоге конструктивного обсуждения и тайного голосования новыми членами Комиссии по аспектологии были избраны: *Елена Горбова* (Россия, Санкт-Петербургский гос. ун-т), *Владимир Плунгян* (Россия, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН), *Людмила Попович* (Сербия, Белградский ун-т), *Елена Пчелинцева* (Украина, Черкасский гос. технол. ун-т), *Светлана Славкова* (Италия, Болонский ун-т). По избрании все они приняли активное участие в заседании КА.

Обсуждая тематику и место проведения следующих конференций КА в течение ближайших пять лет (2018–2023 гг.), члены КА после оживленной, плодотворной дискуссии и неизбежных в такой обстановке споров приняли решение о том, что (1) следую-

³ В целях объективного и более информативного представления результатов Конференции в этом сегменте хроники, а также в отдельных предыдущих частях текста мы опирались, в частности, и на данные из протокола заседания КА, любезно предоставленного всем членам КА председателем КА МКС проф. д-р *Татьяной Миллиареси*, за что мы ей очень благодарны.

щая конференция (организатором которой станет Елена Горбова) будет проходить через два года (в сентябре 2020 г.) в России, в Санкт-Петербургском гос. ун-те, а (2) последующая конференция (организатором которой будет Стивен Дики) будет организована примерно через 4 года в США, в Канзасском ун-те, также (3) будет продолжена практика организации круглых столов (организатором которых, как и в предыдущие годы, будет Елена Петрухина), посвященных вопросам аспектологии, в рамках предстоящих международных славянских симпозиумов (периодический международный научный симпозиум «Славянские языки и культуры в современном мире»), которые будут проходить на филологическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова в Москве в марте или мае 2019 и 2021 гг. При этом тематика конференций будет предложена их организаторами в соответствии с общей тематикой работы Комиссии на 5 лет.

В продолжение, после утверждения мест проведения следующих конференций КА, была обсуждена общая проблематика работы КА на ближайшие пять лет. В итоге поступило два предварительных предложения по общей тематике будущей работы Комиссии: (1) «Аспектология: общее, частное, сопоставительное» (предложение Е. Горбовой) и (2) «Взаимодействие аспекта со смежными категориями» (предложение В. Плулганя).

В отдельной дискуссии было обсуждено участие КА в работе XVI Международного съезда славистов в Белграде (20–27 августа 2018 г.). Вновь избранный председатель Татьяна Миллиареси сообщила, что в период работы Съезда (23 августа 2018 г., во время, отведенное для заседания Комиссии) будут заслушаны доклады (в данный момент размещенные на сайте КА (https://stl.univ-lille.fr/fileadmin/user_upload/laboratoires/stl/Contrib_Comm_Aspe2018.pdf), а также на сайте Международного съезда славистов) следующих членов КА: А. Барентсена (Амстердамский ун-т, Нидерланды), Д. П. Войводица (Новисадский ун-т, Сербия), А. Дерганц (Люблянский ун-т, Словения), Т. В. Миллиареси (Лилльский ун-т, Франция), Е. В. Петрухины (МГУ им. М. В. Ломоносова, Россия) и Л. Спасова (Скопский ун-т им. Свв. Кирилла и Мефодия, Македония). В ходе дискуссии Людмила Попович предложила опубликовать доклады (в расширенном виде) участников будущего заседания Комиссии в Белграде в журнале «Славистика», главным редактором которого она является.

На заседании был обсужден и отчет о работе Комиссии за период с 2013 по 2018 гг., внесены поправки и дополнения в данный отчет, связанные преимущественно с протоколом последнего заседания Комиссии (от 11 апреля 2018 г.), на котором прошли выборы руководства и новых членов КА, а также утверждены место и время проведения следующей и последующей аспектологических конференций.

В конце заседания был, в частности, поднят вопрос о создании сайтов КА, так как сайт Комиссии при Международном комитете славистов не существует, а с использованием действующего сайта (<https://stl.univ-lille.fr/commission-daspectologie/>), созданного по инициативе Т. Миллиареси на базе Национального центра научных исследований Франции и Лилльского университета, связаны определенные трудности (например, на сайте может быть размещена только общая информация о конференциях (с ссылкой на официальный сайт конференции), публикациях Комиссии и членах Комиссии (с фотографией и ссылкой на индивидуальный сайт каждого), причем внесение частных изменений и дополнений невозможно, так как они вводятся не непосредственно членами Комиссии, а централизованной электронной службой при Лилльском ун-те, и только после рассмотрения просьбы об изменениях). Поэтому председатель Т. Миллиареси отметила необходимость распространения информации о деятельности Комиссии и обратилась с просьбой к ее членам создать параллельные сайты на базе университетов – участников Комиссии и на их родных языках, что будет способствовать укреплению международного статуса КА. На данную просьбу первым откликнулся Стивен Дики, заявив, что предпримет попытку создать английский сайт Комиссии на базе Канзасского ун-та.

При закрытии Конференции, которое последовало сразу же после докладов, про-

читанных на последних заседаниях 1-й и 2-й секций 12 апреля, и дискуссий, было отмечено, в частности, что конференция организована успешно и полностью оправдала ожидания участников, так как были реализованы многие, особенно запланированные цели и задачи аспектологических исследований; был выдвинут и обсужден целый ряд значительных теоретико-методологических и практических предложений и вопросов в области аспектологии, которые все еще нуждаются в соответствующем научном освещении и обоснованных подтверждениях и ответах. Статистические данные также указывают на высокую степень успешности проведения Конференции, так как больше 90 процентов участников, заявивших о своем участии, прочитали свои доклады. А именно, из 64 включенных в программу и сборник докладов (с 70 авторами или соавторами) представлено 58. Несколько зарегистрированных участников по состоянию здоровья или из-за неотложных профессиональных обязанностей в их отечественных учреждениях не смогли принять участие в работе Конференции, но их доклады были доступны, так как они опубликованы в отдельном сборнике до начала Конференции. К ним относятся: В. С. Храковский (Россия) – «Реализует ли категория вида идею времени?», Ю. Канэко (Япония) – «Куда делся видовой контраст?», Л. Шольце (Германия) – «Функции несовершенного вида в верхнелужицком языке, в частности в разговорной речи, во взаимодействии с категорией времени», К. Окано (Япония/Сербия) – «Способы выражения футуральности в русинском языке Воеводины (в сопоставлении с другими славянскими языками)», Л. Гослен (Франция) – «La valeur aspectuelle du participe passé en français» (Видовая значимость причастия прошедшего времени во французском языке) и О. Ю. Чуйкова (Россия) – «Особенности аспектуальной зоны в контексте будущего времени в русском, английском и испанском языках (на материале параллельных текстов)».

Добавим, что с 13 по 14 апреля участникам Конференции была предложена культурная программа, в рамках которой были организованы однодневные экскурсии на Север Франции (посещение готического собора Амьенской Богоматери XIII в., города Аррас, который является уникальным образцом средневековой фламандской архитектуры, и музея «Лувр» в Лансе (постоянной экспозиции «Галерея Времени»), являющегося первым и единственным музеем-спутником Парижского Лувра) и в Париж (панорамная экскурсия по Парижу на автобусе, круиз по Сене, свободное посещение Марсового поля и Эйфелевой башни, а также одного из известнейших монументальных строений средневековья – собора Парижской Богоматери и иных музеев-храмов, великолепных памятников и произведений искусства, культовых мест и достопримечательностей, представляющих собой значимое культурно-историческое и духовное наследие французского и других народов).

Учитывая состав участников (среди которых были и ведущие аспектологи) и актуальность рассматриваемой проблематики, а также весьма активное участие докладчиков в оживленных и конструктивных дискуссиях по поводу каждого выступления, можно сделать вывод, что проведенная международная аспектологическая конференция «Соотношение времени и вида в типологической и контрастивной перспективе» (в работе которой приняли участие около 60 лингвистов-аспектологов из 20 стран Европы, Азии и Америки) была не только успешно организована, тщательно подготовлена и умело спланирована, но и что она прошла на очень высоком научном уровне.

Не будет лишним добавить, что отличная организация и полученные положительные результаты состоявшейся аспектологической конференции – над реализацией программы которой добросовестно, с большим усилием и с завидным энтузиазмом работала ответственный организатор проф. д-р Татьяна Миллиареси и ее небольшая команда, составляющая Оргкомитет Конференции, – указывают, помимо всего прочего, не только на высокую степень профессионализма и приобретенного в мире особого статуса Лилльского университета, но и на традиционную открытость и гостеприимство, прису-

щие этому университету и научной среде принимающей стороны в целом.

Цель, заявленная в предварительной программе конференции («многостороннее освещение проблематики соотношения времени и вида в синхронии и диахронии, как в теоретическом (лингвистическом и философском) плане, так и прикладном») в ходе Конференции была достигнута.

Данная аспектологическая конференция явилась особым событием не только для педагогического и научно-исследовательского сообщества (включая и студенческий состав) Лилльского ун-та, в котором она проведена, но и для французской славистики в целом, так как в одном месте собралось большое количество отечественных (французских) и иностранных славистов и лингвистов из различных университетских центров – не только те, которые представили свои доклады, но и те, которые своим присутствием и активным участием также внесли значительный вклад в общие результаты этого важного славистического мероприятия.

Подводя итог вышесказанному, подчеркнем, что Конференция продемонстрировала полный срез разработок и проблем в области аспектологических исследований. Прослушанные доклады, безусловно, были тщательно подготовлены, интересны и полезны. Различные темы, распределенные по секциям, тематическим заседаниям и залам, наглядные материалы и презентации, интересное общение и обмен опытом с коллегами-аспектологами и, что немаловажно, доброжелательная, празднично деловая обстановка способствовали высокой научно-исследовательской результативности работы на этом научном мероприятии высочайшего уровня.

Дойчил П. Войводич
Новисадский университет
Философский факультет
Кафедра славистики
dojcilv@mail.ru

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

- болгарский язык 100
- взаимодействие грамматических категорий 143
- глагольный вид 9
грамматикализация 100
- дативный субъект 90
депенденцијална грамадика 178
диатеза 143
- импликатуры 21
- лексическое заполнение 21
- категоризация 112
когнитивная сфера 112
- метонимические сдвиги 21
микросинтаксис 90
модальность 143
морфология 9
- номинативное подлежащее 90
- польский язык 21
предикат 178
предикативные конструкции 90
предикативные наречия 90
предложные группы 21
препятствующие ей факторы 100
префикс 112
- распределение 21
результатив 21
резьянский диалект 9
романские и германские заимствования 9
руска књижевност 193
русский язык 90
- сербский глагол *требати* 143
славянские языки 112
словообразовательная модель 112
српска књижевност 193
српско позориште 193
- српско-руске културне везе 193
- теорија превођења 193
- функционална грамадика 178
- чешский язык 21
- электронные корпуса 21
- akuzativ 166
automatická analýza češtiny 130
automatické generování slovanských lexémů 130
- deagentizace 124
diateze 124
- genitiv 166
gramatykalizacija 75
- jednostki peryfrastyczne 75
język polski 75
- konatel 124
- metatekst 65
- nawiązanie 65
neživotnost 166
- partitiv 166
przymiotnik 65
předložková skupina 124
- reciprocita 124
referencja 65
- semantyka 65
składnia 65
synkretismus 166
- vypočitatelnost 130
- životnost 166

REGISTER OF KEY WORDS

- accusative 166
- actor 124
- adjective 65
- animacy 166
- automatic analysis of Czech language 130
- automatic generation of Slavic words 130

- Bulgarian 100

- calculability 130
- categorization 112
- cognitive sphere 112
- coherence 65
- Czech 21

- dative subject 90
- deagentization 124
- dependency grammar 178
- diathesis 124
- distribution 21

- electronic corpora 21

- functional grammar 178

- genitive 166
- Germanic loans 9
- grammaticalization 75
- grammaticalization and factors preventing it 100

- implicatures 21
- inanimacy 166
- interaction of grammatical categories 143

- lexical input 21

- metatext 65
- metonymical shifts 21
- microsyntax 90
- modality 143
- Morphology 9

- nominative subject 90

- partitive 166

- periphrastic entities 75
- Polish 75
- predicate 178
- predicative adverbs 90
- predicative constructions 90
- prefix 112
- prepositional group 124
- prepositional phrases 21

- reciprocity 124
- reference 65
- Resian 9
- resultative 21
- Romance loans 9
- Russian 90
- Russian literature 193

- semantics 65
- Serbia-Russia cultural relations 193
- Serbian literature 193
- Serbian theatre 193
- Serbian verb *trebati* 143
- Slavic languages 143
- syncretism 166
- syntax 65

- theory of translation 193

- Verbal aspect 9

- word-building patterns 112

САРАДНИЦИ У КЊИЗИ XXII/1 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

др Миливој Алановић, ванредни професор
Одсек за српски језик и лингвистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Розана Бенакјо, редовни професор
Департман за истраживања језика и књижевности
Универзитет у Падови

др Тилман Бергер, редовни професор
Институт за славистику
Универзитет у Тибингену

др Бјорн Вимер, редовни професор
Институт за славистику, туркологију и циркумбалтијска истраживања
Универзитет Јохана Гутенберга у Мајнцу

др Дојчил Војводић, ванредни професор
Одсек за славистику, Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

др Маћеј Гроховски, редовни професор
Институт за пољски језик ПАН, Краков

др Магдалена Дањелевич, редовни професор
Катедра за формалну лингвистику
Универзитет у Варшави

др Милена Ивановић, доцент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Леонид Иомдин, водећи научни сарадник
Институт за проблеме преноса информација „А. А. Харкевич” РАН, Москва

Јелена Јовић, виши лектор*
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

* Уредништво најлепше захваљује колегиници Јовић на превођењу резимеа са пољског на српски језик.

др Александра Корда-Петровић, ванредни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Тетјана Космеда, редовни професор
Универзитет „Адам Мицкевич”, Познањ

др Ивана Кочевски, доцент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Биљана Марић, доцент
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Руселина Ницолова, редовни професор
Софијски универзитет „Свети Климент Охридски”

др Борис Норман, редовни професор
Катедра за теоријску и словенску лингвистику, Филолошки факултет
Белоруски државни универзитет, Минск
Проблемска лабораторија за компјутерску лексикографију
Уралски федерални универзитет „Б. Н. Јељцин”, Јекатеринбург

Марија Опачић, докторанд
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Јармила Паневова, редовни професор
Катедра за формалну и примењену лингвистику, Факултет за математику и физику
Карлов универзитет у Прагу

Хана Познановић, дипломирани филолог*

др Патрис Поњан, професор емеритус
Национални институт за оријенталне језике и цивилизације, Париз
Природно-математички факултет
Карловог универзитета у Прагу

* Уредништво најлепше захваљује колегиници Познановић на лекторисању материјала на енглеском језику.

др Људмила Поповић, редовни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Снежана Поповић, доцент*
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Миодраг Сибиновић, редовни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

др Каролина Скварска, научни сарадник
Институт за славистику ЧАН, Праг

др Стефан Стојановић, виши лектор
Катедра за славистику, Филолошки факултет
Универзитет у Београду

* Уредништво најлепше захваљује колегиници Поповић на превођењу резимеа са чешког на српски језик.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Славистика* је научно периодично издање које објављује оригиналне радове из области словенске филологије, теорије лингвистике и књижевности, историје славистике и сродних научних области, као и научну критику, хронику и библиографију.

2. Уредништво *Славистике* се састоји од еминентних стручњака-слависта из различитих словенских и несловенских земаља.

3. Сви прилози у часопису *Славистика* се рецензирају од стране најмање два компетентна стручњака од којих је један обавезно спољни рецензент. Рецензирање је анонимно у оба правца.

4. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Славистици*.

5. Прилог који упућујете часопису ради објављивања треба да има јасно одређену тему и прецизно образложено мотивацију метода које су у њему коришћене. Тврдње које износите у њему морају бити теоријски потврђене и емпиријски проверене. Рад мора представљати оригинално научно дело, које се ни у ком погледу не може сматрати плагијатом или аутоплагијатом. Уредништво поздравља полемичке радове који се ослањају на убедљиву аргументацију.

6. Славистика објављује резултате истраживања на свим словенским језицима, као и на енглеском језику. Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. Треба такође обратити пажњу на следеће елементе:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) У тексту на српском језику страна имена која се помињу у раду пишу се транскрибовано према правилима *Правописа српског језика*, а када се страном име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Фердинад де Сосир) или се изворно пише као у српском (нпр. Владимир Бондарко).

в) У парентезама презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Пипер 2015), (Апресјан 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

7. Елементи рада по редоследу:

а) Име и презиме аутора, установа у којој је запослен, електронска адреса (у приказима се наводе испод текста).

Ксенија Кончаревић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs

б) Наслов рада верзалом (назив и број пројекта у оквиру којег је настао чланак навести у белешци на дну странице, везаној звездicom за наслов рада).

ПАРАДОКСИ САВРЕМЕНЕ РУСКЕ РЕЛИГИОЗНОСТИ*

(на материјалу вербалних асоцијација)

в) Наслов приказа може бити библиографска одредница.

*LA RELATION TEMPS/ASPECT: APPROCHES TYPOLOGIQUE
ET CONTRASTIVE.
ÉD. TATIANA MILLIARESSI.*

Lille: Université Charles de Gaulle – Lille 3, 2018, 451.

г) Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на језику рада.

д) Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на енглеском језику.

ђ) Основни текст.

е) Цитирана литература (за рад написан ћирилицом прво дати литературу на ћирилици по азбучном реду презимена аутора, а затим литературу на латиници по алфавитном реду презимена аутора; за рад написан латиницом редослед је обрнут);

ж) Резиме: име и презиме аутора, наслов рада (испод наслова написати Резиме), текст резимеа, кључне речи; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на једном од светских језика (енглеском, немачком, руском, француском); уколико је рад на страном језику, резиме је на српском (страним ауторима Уредништво обезбеђује превод резимеа на српски језик). Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста.

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

[Текст резиме]

Ключевые слова: [...]

з) прилози (фотографије, слике, табеле, факсимили и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

8. **Обим рада:** до 30.000 словних места (студије и расправе), односно 15.000 знакова (реферати и саопштења са научних скупова).

9. Радове треба слати електронски у Word формату и, уколико је неопходно, у PDF-у на адресу: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

10. **Технички захтеви:**

Формат: *.doc или *.rtf.

Фонт: Times New Roman.

Величина слова основног текста – 12pt, величина слова подножних напомена и списка цитиране литературе – 10pt.

Интервал – 1.15.

Фонтови који не одговарају стандарду Unicode (нпр. фонетска транскрипција, црквенословенска азбука, старогрчки алфавет, симболи и сл.), морају се послати електронском поштом као посебан прилог уз рад у формату *.pdf.

11. **Цитирање референци у тексту:**

а) упућивање на монографију у целини (Пипер 2015) или студију у целини (Плунгян 2002);

б) упућивање на одређену страницу или више суседних и несуседних страница (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

г) упућивање на студије истог аутора из различитих година – хронолошким редом (Падучева 2006, 2008);

в) упућивање на студије истог аутора из исте године (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

д) при упућивању на студију више аутора наводи се само презиме првог уз употребу скраћенице и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

ђ) упућивање на радове два или више аутора (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

ж) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, осим ако је рукопис пагиниран.

12. **Списак цитираних радова** се даје у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

<p>Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.</p> <p>Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Спб.: Наука, 2005.</p> <p>Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.</p>

б) књига (више аутора):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
 Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) зборник радова:

Апресјан, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

г) рад у часопису:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

д) рад у зборнику радова:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.
 Dahl, Östen. "The relation between past time reference and counterfactuality: A new look". [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

ђ) речник:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. E. Havlová (red.) T. 1–. Praha: Academia, 1989–.
 Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

е) фототипско издање:

Смотрицкий, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619.
 В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

ж) рукописна грађа:

Митровић, А. Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899:
Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1'.

з) публикација доступна on-line:

Евтюхин, В. Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку после одељка *Цитирана литература* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана литература*.

ИНСТРУКЦИЯ ПО ПОДГОТОВКЕ РУКОПИСЕЙ К ПЕЧАТИ

1. Журнал «Славистика» является научным периодическим изданием, публикующим оригинальные работы из области славянской филологии, теории языкознания и литературоведения, истории славистики и других родственных научных областей, а также научную критику, хронику и библиографию.

2. В состав редакции «Славистики» входят выдающиеся специалисты-слависты из различных славянских и неславянских стран.

3. Все работы в журнале «Славистика» проходят рецензирование не менее двух компетентных специалистов, из которых один обязательно является внешним рецензентом. Рецензирование является анонимным (редакция не сообщает имени автора и имен рецензентов).

4. Работы, которые уже опубликованы или предложены к публикации в каком-либо другом издании, не могут быть приняты к публикации в журнале «Славистика».

5. Тема работы, которую вы направляете в журнал для публикации, должна быть ясно сформулирована, используемые методы – четко обоснованы. Суждения, излагаемые в работе, должны быть обоснованы теоретически и проверены эмпирически. Работа должна представлять собой оригинальный научный труд, который ни коим образом не может считаться плагиатом или автоплагиатом. Редакция приветствует полемические работы, опирающиеся на убедительную аргументацию.

6. «Славистика» публикует результаты исследований на всех славянских языках, а также на английском языке. Рукопись должна быть правильной с точки зрения правописания, грамматики и стилистики. Также следует обратить внимание на следующие элементы работы:

а) Названия отдельных публикаций (монографий, сборников, журналов, словарей и т.п.), упоминаемые в работе, печатаются курсивом на том языке и тем алфавитом, на которых опубликована цитируемая публикация, независимо от того, идет ли речь об оригинале или о переводе.

б) Иностранные имена, упоминаемые в работе, в тексте на сербском языке пишутся в транскрипции согласно правилам «Правописания сербского языка», а когда иностранное имя указывается первый раз, в скобках указывается оригинальное написание, за исключением случаев, когда имя широко известно (например, Фердинад де Соссюр) или когда оригинальное имя пишется так же, как в сербском языке (например, Владимир Бондарко).

в) В скобках фамилия автора указывается в оригинале, например: (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитаты из произведений на иностранном языке, в зависимости от выполняемой ими функции, могут указываться на оригинальном языке или в переводе, однако необходимо последовательно придерживаться одного из указанных способов цитирования. Если цитаты приведены на языке оригинала, автор в примечании может дать их перевод.

7. Компоненты работы в порядке следования:

а) имя и фамилия автора; учреждение, в котором он работает; электронный адрес (в рецензии указывается внизу текста):

Ксения Кончаревич
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs

б) название работы заглавными буквами (название и номер проекта, в рамках которого выполнена статья, следует указывать в комментарии внизу страницы, с ссылкой в виде звездочки после названия работы):

ПАРАДОКСИ САВРЕМЕНЕ РУСКЕ РЕЛИГИОЗНОСТИ*

(на материјалу вербалних асоцијација)

в) названием рецензии могут быть библиографические данные о рецензируемой книге:

*LA RELATION TEMPS/ASPECT: APPROCHES TYPOLOGIQUE
ET CONTRASTIVE.
ÉD. TATIANA MILLIARESSI.*

Lille: Université Charles de Gaulle – Lille 3, 2018, 451.

г) аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на языке работы;

д) аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на английском языке;

е) основной текст;

ж) литература (для работы, написанной на кириллице, сначала следует указать литературу на кириллице в алфавитном порядке фамилий авторов, а затем литературу на латинице в алфавитном порядке фамилий авторов; в работе, написанной на латинице, сначала указывается литература на латинице, потом на кириллице);

з) резюме: имя и фамилия автора, название работы (под названием написать: Резюме), текст резюме, ключевые слова. Если работа на сербском языке, резюме может быть на одном из мировых языков (английском, немецком, русском, французском). Если работа на иностранном языке, резюме – на сербском (для иностранных авторов Редакция обеспечивает перевод резюме на сербский язык). Резюме не может превышать 10% объема текста:

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

[Текст резюме]

Ключевые слова: [...]

и) приложения (фотографии, рисунки, таблицы) пронумеровать, а в основном тексте указать место приложения (приложение 1, приложение 2 и т.д.);

8. **Объем работы:** до 30.000 знаков с пробелами.

9. Работы следует высылать в электронном виде в формате Word и, в случае необходимости, в формате PDF, по адресу: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

10. **Технические требования:**

Формат: *.doc или *.rtf.

Шрифт: Times New Roman.

Величина букв основного текста – 12pt, величина букв подстрочных примечаний и списка цитируемой литературы – 10pt.

Интервал – 1.15.

Шрифты, не соответствующие стандарту Unicode (напр., фонетическая транскрипция, церковнославянская азбука, древнегреческий алфавит, символы и т.п.), необходимо выслать по электронной почте в особом приложении к работе в формате *.pdf.

11. **Цитирование литературы в тексте:**

а) ссылка на монографию (Пипер 2015) или статью (Плунгян 2002);

б) ссылка на определенную страницу, на несколько страниц, следующих одна за другой, или на разные страницы (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

г) ссылка на работы одного автора, вышедшие в различные годы, – в хронологическом порядке (Падучева 2006, 2008);

в) ссылка на работы одного автора, опубликованные в один год (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

д) в ссылке на работу нескольких авторов указывается только фамилия первого и используется сокращение и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

е) ссылка на работы двух или нескольких авторов (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

ж) при цитировании рукописи применяется фолiazione (напр. 2а–3б), а не пагинация, за исключением случаев, когда рукопись пагинирована.

12. **Список литературы** дается в отдельном разделе, озаглавленном

Использованная литература. Если описание библиографической единицы включает несколько строчек, все строчки, кроме первой, сдвинуты вправо на два знака.

Литература указывается следующим образом:

а) ссылка на монографию одного автора:

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.
Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Спб.: Наука, 2005.
Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) ссылка на монографию нескольких авторов:

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) ссылка на сборник работ:

Апресян, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

г) ссылка на работу в журнале:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

д) ссылка на работу в сборнике:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.
Dahl, Östen. "The relation between past time reference and counterfactuality: A new look". [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

е) ссылка на словарь:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. E. Havlová (red.) T. 1–. Praha: Academia, 1989–.
 Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

ж) ссылка на факсимильное издание:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619.
 В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

з) ссылка на рукопись:

Митровић, А. Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899:
 Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1'.

и) ссылка на публикацию, доступную on-line:

Евтюхин, В. Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

Источники указываются под названием *Источники* в отдельном разделе после раздела *Использованная литература*. При этом применяются те же правила библиографического оформления, которые применяются в разделе *Использованная литература*.

INSTRUCTIONS FOR PREPARATION OF MANUSCRIPTS FOR PRINTING

1. **The journal *Slavistika*** is the scientific periodical that publishes original papers in the field of Slavic philology, theory of linguistics and literature, history of Slavic studies and related scientific areas, as well as scientific criticisms, chronicles and bibliographies.

2. The Editorial Board of *Slavistika* consists of eminent experts- Slavists from diverse Slavic and non-Slavic countries.

3. All contributions submitted to the journal *Slavistika* will be peer reviewed by at least two competent experts one of which will obligatory be external reviewer. The process of peer review is anonymous in both directions.

4. Papers that have already been published or are submitted for publishing in another publication cannot be accepted for publication in *Slavistika*.

5. The contribution that you are submitting for publication in the journal should have a clearly defined topic and precisely reasoned motivation of methods that are used in it. The claims that you state within it must be confirmed theoretically and empirically validated. The paper must represent an original scientific work, which can not in any way be considered plagiarism or autoplagiarism. The Editorial Board welcomes polemical papers that rely on convincing argument.

6. *Slavistika* publishes the results of research in all Slavic languages, as well as in English. The manuscript should be correct in terms of spelling, grammar and style. The authors should also pay attention to the following elements:

a) Titles of special publications (monographs, anthologies, journals, dictionaries, etc.) that are mentioned within the paper are to be printed in italics in the language and alphabet in which the cited publication was published, whether in the original or in translation.

b) Within the text in Serbian language, foreign names that are mentioned in the paper are to be transcribed according to the rules of the *Orthography of Serbian language*, and in the case when a foreign name is mentioned for the first time, its form in the original language should be given in parentheses, unless that particular name is widely known (e.g. Ferdinand de Saussure) or originally written as in Serbian language (e.g. Vladimir Bondarko).

c) The author's surname is to be cited in parenthesis in its original form and alphabet, e.g. (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

d) Citations from the works in foreign languages, depending on the function they may have, can be cited in the original language or in translation, but the authors must strictly follow one of the above ways of citation. If quotes are cited in the original language, the authors can give their own translation in the footnote.

7. Key elements of the paper in the order specified below:

a) Author's name and surname, institutional affiliation, e-mail address (which should be listed below the text in review papers)

Ksenija Koncarevic

University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Slavic studies
kkoncar@mts.rs

b) Title of the paper should be written in capital letters (the name and number of the project within which the paper was created should be indicated in the note at the bottom of the page, linked by the asterisk to the title of the paper)

ПАРАДОКСИ САВРЕМЕНЕ РУСКЕ РЕЛИГИОЗНОСТИ*

(на материјалу вербалних асоцијација)

c) Title of the (book/paper) review may consist of a bibliographic entry.

*LA RELATION TEMPS/ASPECT: APPROCHES TYPOLOGIQUE
ET CONTRASTIVE.
ÉD. TATIANA MILLIARESSI.*

Lille: Université Charles de Gaulle – Lille 3, 2018, 451.

d) Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in the original language of the paper.

e) Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in English language.

f) The main text.

g) Literature Cited (for the papers written in Cyrillic alphabet, literature should be primarily given in alphabetical order of authors' surnames in Cyrillic, and then in alphabetical order of authors' surnames in Latin; the reverse order applies to the papers written in Latin alphabet);

h) Summary: author's full name, title of the paper (the word Summary should be written below the title), text of the summary, keywords; if the paper is written in Serbian, the summary can be submitted in one of the world languages (English, German, Russian, French); if the paper is written in a foreign language, the summary should be submitted in Serbian (the Editorial Board will provide translation of summaries into Serbian language to foreign authors). Summary should not exceed 10% of the length of the entire text.

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

[Текст резюме]

Ключевые слова: [...]

i) Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

8. The length of the paper: up to 30,000 characters (studies and discussions), or 15,000 characters (papers and communications presented at scientific meetings).

9. Papers should be submitted electronically in Word format and, if necessary, in PDF at the following address: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

10. **Technical requirements:**

Format: * .doc or * .rtf.

Font: Times New Roman.

The font size of the main text - 12pt, font size of footnotes and the list of literature cited - 10pt.

Line spacing - 1.15.

Fonts that do not conform to the standard Unicode (e.g. phonetic transcription, Church Slavic alphabet, Ancient Greek alphabet, symbols, etc.), must be sent by e-mail as a separate attachment along with the paper in *.pdf format.

11. **In-text citation of references:**

a) A reference to a monograph in its entirety (Пипер 2015) or to a study in its entirety (Плунгян 2002);

b) A reference to specific pages or several adjacent and non-adjacent pages (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

c) A reference to the studies of the same author published in different years – in chronological order (Падучева 2006, 2008);

d) A reference to the studies of the same author published in the same year (Ивић 1990a, 1990b), (Храковский 2015a), (Храковский 2015b).

e) When referencing to the study by multiple authors, only the surname of the first author is to be indicated along with the use of the abbreviation и др./ et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

f) A reference to the papers of two or more authors (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

g) Manuscripts are cited in accordance with the foliation (e.g. 2a-3b) and not in accordance with the pagination, except if the manuscript is paginated.

h) Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

12. **The list of cited references** is given in a separate section entitled *Literature*. If a bibliographic record description contains several lines, all lines except the first one are to be indented to the right for two character spaces (hanging paragraph).

Literature is cited as follows:

a) Reference to a book (single author):

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развјетку: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.
 Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Спб.: Наука, 2005.
 Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

b) Reference to a book (multiple authors):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
 Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

c) Reference to an edited book:

Апресјан, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

d) Reference to a paper published in a journal:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

e) Reference to an article or a chapter in an edited book:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.
 Dahl, Östen. "The relation between past time reference and counterfactuality: A new look". [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

f) Reference to a dictionary:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. E. Havlová (red.) T. 1–. Praha: Academia, 1989–.
 Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

g) Reference to a phototype publication:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619.
В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

h) Reference to a manuscript material:

Митровић, А. Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899:
Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/І/268,1^г.

i) Reference to a publication available on-line:

Евтюхин, В. Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

Resources are given under the title *Resources* as a separate section below the *Literature* section following the same principles of bibliographic description applied in the *Literature* section.

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРИСПЕЛИХ РАДОВА
ЗА КЊИГУ XXII/1 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

др Нада Арсенијевић
др Јадвига Вајшчук
др Дојчил Војводић
др Магдалена Дањелевич
др Јован Делић
др Рајна Драгићевић
академик Анатолиј Захњитко
др Руселина Ницолова
др Мотоки Номаћи
др Борис Норман
др Јармила Паневова
академик Предраг Пипер
др Каролина Скварска
др Срето Танасић
др Ханну Томмола
др Бранко Тошовић
др Ениса Успенски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16+821.16

СЛАВИСТИКА = Slavic studies / главни уредник Људмила Поповић.
- 1997, књ. 1-. – Београд : Славистичко друштво Србије, 1997–
(Севојно : Графичар). – 24 cm

Полугодишње.
ISSN 1450-5061 = Славистика
COBISS.SR-ID 130380039

9 771450 506008